

Tydskrif vir Geesteswetenskappe

Tijdschrift voor de Geesteswetenschappen
Zeitschrift für die Geisteswissenschaften
Journal of Humanities

Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns
The South African Academy for Science and Arts

Jaargang 61 | Volume 61
Nommer 4-2 | Number 4-2 | DESEMBER 2021
DECEMBER 2021

Tydskrif vir Geesteswetenskappe

Tijdschrift voor de Geesteswetenschappen

Zeitschrift für die Geisteswissenschaften

Journal of Humanities

Geakkrediteer/Accredited ISSN 0041-4751

Geakkrediteer/Accredited EISSN 2224-7912

LW Hiemstra Trust

Die publikasie van hierdie tydskrif word moontlik gemaak deur 'n ruim subsidie van
die L.W. Hiemstra Trust – Opgerig deur Riekie Hiemstra ter herinnering aan
Ludwig Wybren (Louis) Hiemstra

The publication of this journal is made possible by a substantial subsidy from the
L.W. Hiemstra Trust – established by Riekie Hiemstra in memory of
Ludwig Wybren (Louis) Hiemstra

4-2

Uitgwer/Publisher

Die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns

The South African Academy for Science and Arts

Engelenburghuis/house, Zervogelstr 574

Privaat sak/Private bag X11

Sunnyside 0132

Suid-Afrika/South Africa

Desember/December 2021

Tydskrif vir Geesteswetenskappe
Tijdschrift voor de Geesteswetenschappen
Zeitschrift für die Geisteswissenschaften
Journal of Humanities

HOOFREDAKTEUR / EDITOR-IN-CHIEF:

RC (Ina) Wolfaardt-Gräbe – Algemene Literatuurwetenskap/Theory of Literature (Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria)/(University of South Africa, Pretoria)

REDAKSIEKOMITEE / EDITORIAL COMMITTEE

DP (Danie) Goosen – Godsdienswetenskap/Religious Studies (Akademia, Pretoria)

EPJ (Ewert) Kleynhans – Ekonomiese/Economics (Noordwes-Universiteit, Potchefstroom)/(North West University, Potchefstroom)

EF (Ernst) Kotzé – Toegepaste Linguistiek/Applied Linguistics (Nelson Mandela Universiteit, Port Elizabeth)/(Nelson Mandela University, Port Elizabeth)

G (Grietjie) Verhoef – Geskiedenis/History (Universiteit van Johannesburg)/(University of Johannesburg)

REDAKSIE – NASIONAAL / EDITORIAL BOARD – NATIONAL

W (Willie) Burger – Afrikaanse Letterkunde/Afrikaans Literature (Universiteit van Pretoria)/(University of Pretoria)

AE (Arend) Carl – Opvoedkunde; Kurrikulumstudie/Education; Curriculum Studies (Universiteit Stellenbosch)/(University of Stellenbosch)

WAM (Wannie) Carstens – Taalkunde/Linguistics (Noordwes-Universiteit, Potchefstroom)/(North West University, Potchefstroom)

JS (Jaco) Dreyer – Praktiese Teologie/Practical Theology (Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria)/(University of South Africa, Pretoria)

P (Petra) Engelbrecht – Opvoedkunde/Education (Noordwes-Universiteit, Potchefstroom)/(North West University, Potchefstroom)

LK (Lambert) Engelbrecht – Maatskaplike Werk/Social Work (Universiteit Stellenbosch)/(University of Stellenbosch)

ME (Eduard) Fourie – Sielkunde/Psychology (Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria)/(University of South Africa, Pretoria)

PJ (Pieter) Fourie – Kommunikasiewetenskap/Communication Science (Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria)/(University of South Africa, Pretoria)

IJ (Izak) Grové – Musiekwetenskap/Musicology (Universiteit Stellenbosch)/(University of Stellenbosch)

JJ (Koos) Malan, Publiekreg/Public Law (Universiteit van Pretoria)/(University of Pretoria)

JD (Tom) McLachlan – Taalpraktisyen/Language practitioner (Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria)/(University of South Africa, Pretoria)

Susan Meyer – Afrikaans, Opvoedingswetenskappe/Afrikaans, Education Sciences (Noordwes-Universiteit, Potchefstroom)/(North West University, Potchefstroom)

FJ (Ferdinand) Potgieter – Filosofie van die Opvoedkunde/ Philosophy of Education (Noordwes-Universiteit, Potchefstroom)/(North West University, Potchefstroom)

F (Fransjohan) Pretorius – Geskiedenis; Erfenisstudies/History; Heritage Studies (Universiteit van Pretoria)/(University of Pretoria)

JC (Jean) Sonnekus – Privaatreg/Private Law (Universiteit van Johannesburg)/(University of Johannesburg)

DFM (Danie) Strauss – Filosofie/Philosophy (Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein)/(University of the Free State, Bloemfontein)

JW (Johan) Strydom – Sakebestuur/Business Management (Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria)/(University of South Africa, Pretoria)

HP (Hennie) van Coller – Letterkunde/Literature (Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein)/(University of the Free State, Bloemfontein)

JP (Cilliers) van den Berg, Duits; Algemene Literatuurwetenskap/German; Theory of Literature (Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein)/(University of the Free State, Bloemfontein)

J (Jacques) van der Elst – Nederlandse Letterkunde/Dutch Literature (Noordwes-Universiteit, Potchefstroom)/(North West University, Potchefstroom)

GB (Gerhard) van Huyssteen – Taalwetenskap/Linguistics (Noordwes-Universiteit, Potchefstroom)/(North West University, Potchefstroom)

LJ (Louis) van Niekerk – Onderwysersopleiding/Teacher Education (Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria)/(University of South Africa, Pretoria)

REDAKSIE – NASIONAAL / EDITORIAL BOARD – NATIONAL (vervolg)

- L (Louise) Viljoen – Afrikaanse Letterkunde; Algemene Literatuurwetenskap/Afrikaans Literature/Theory of Literature (Universiteit Stellenbosch)/(University of Stellenbosch)
- AJ (Albert) Venter – Politieke Wetenskap/Political Science (Universiteit van Johannesburg)/(University of Johannesburg)
- Y (Yusef) Waghid – Opvoedkundige Beleidstudies; Filosofie van Opvoedkunde; Demokratiese Burgerskapsonderwys/Educational Policy Studies; Philosophy of Education; Democratic Citizenship Education (Universiteit Stellenbosch)/(University of Stellenbosch)
- MP (Marié) Wissing – Psigologie/Psychology (Noordwes-Universiteit, Potchefstroom)/(North West University, Potchefstroom)

REDAKSIE – INTERNASIONAAL / EDITORIAL BOARD – INTERNATIONAL

- Jaap Goedegebuure – Letterkunde/Literature (Leiden Universiteit, Nederland)/(Leiden University, The Netherlands)
- E (Ena) Jansen – Letterkunde/Literature (Vrije Universiteit en Universiteit van Amsterdam, Nederland)/(Free University and University of Amsterdam, The Netherlands)
- Paul T Roberge – Taalkunde/Linguistics (University of North Carolina, Chapel Hill, USA)
- WL (Willie) van der Merwe – Godsdienstfilosofie en -wetenskap/Philosophy of Religion and Religious Studies (Vrije Universiteit, Amsterdam, Nederland)/(Free University, Amsterdam, The Netherlands)
- Paul van Tongeren – Filosofie/Philosophy (Radboud Universiteit, Nijmegen, Nederland)/(Radboud University, Nijmegen, The Netherlands)
- Georgi Verbeek – Historiografie/History (Universiteit van Maastricht en Katholieke Universiteit Leuven, België)/(University of Maastricht and Catholic University of Leuven, Belgium)

Ex officio: A (Anne-Marie) Beukes – Hoof- Uitvoerende Beampte/Chief Executive Officer

Tydskrif vir Geesteswetenskappe, gepubliseer deur die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns, verskyn kwartaalliks in Maart, Junie, September en Desember.

Journal of Humanities by the South African Academy for Science and Arts is published quarterly in March, June, September and December.

Intekengeld vir 2021 in Suid-Afrika (BTW en posgeld ingesluit):

Subscription fees for 2021 in South Africa (VAT and postage included):

Tydskrif vir Geesteswetenskappe: R400,00 per jaargang/volume

S.A. Tydskrif vir Natuurwetenskap en Tegnologie: R350,00 per jaargang/volume

Outeurs word versoek om die voorskrifte agter in die tydskrif noukeurig te volg.

Authors are requested to adhere to the guidelines as published in the back of the journal.

Menings deur oueurs is nie noodwendig ook die standpunt van die uitgewer nie.

Opinions expressed in the journal are not necessarily upheld by the publisher.

Rig korrespondensie aan/Correspondence to:

Die Publikasiebeampte/The Publications Officer

Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns

Privaat sak/Private bag X11, Sunnyside 0132, Suid-Afrika/South Africa

E-pos: publikasies@akademie.co.za

Webwerf: <http://www.tgwsak.co.za>

Tel: 0861 333 786 X4; Faks/Fax: 012 329 0293

TYDSKRIF VIR GEESTESWETENSKAPPE
Tijdschrift voor de Geesteswetenschappen
Zeitschrift für die Geisteswissenschaften
Journal of Humanities

Jaargang 61 Nommer 4-2, Desember 2021 / Volume 61 Number 4-2, December 2021

Inhoudsopgawe

NAVORSINGS- EN OORSIGARTIKELS / RESEARCH AND REVIEW ARTICLES (2):

DERICK BLAAUW, DEREK YU EN RINIE SCHENCK

COVID-19 en dagloners in die Suid-Afrikaanse ekonomie: Die impak op hul lewens en daaglikse bestaan / *COVID-19 and day labourers in the South African economy: The impact on their lives and livelihoods*

1219

CASPER LÖTTER

Die transformasie van die Suid-Afrikaanse gevangeliswese tot 'n openbare instelling met positiewe vrede as waardestelsel / *Transforming the prison system in South Africa into a public institution with positive peace underlying its values*

1235

FANIE CLOETE

Beleidsdiskriminasie, -verandering en -entrepreneurskap: Beperkte politieke regte vir "Kleurlinge" in Suid-Afrika tot 1979 / *Policy discrimination, change and entrepreneurship: Political rights for "Coloureds" in South Africa until 1979*

1260

JOHANN BEUKES

Die ontwikkeling en komplekse samehange van die huidige vier bande van Foucault se *Histoire de la sexualité / The development and complex intersections of the current four volumes of Foucault's Histoire de la sexualité*

1287

NATASCHA KIENSTRA

Morele vorming en filosofie opnieuw met elkaar verbinden / *Reconnecting moral education and philosophy*

1311

GEORGE D YONGE

'n Onwaarskynlike onderneming: 'n Ondersoek na die kritiek op fundamentele pedagogiek / *An unlikely venture: Interrogating the criticism of fundamental pedagogics*

1327

IRMA ELOFF

Die tydsgees, diversiteit van perspektief en die wetenskap: Repliek op George Yonge

1346

GIDEON ELS

Die bepaling van ons mees geliefde Afrikaanse kerklied – 'n metodiese ondersoek / *Determining our most beloved Afrikaans church hymn – a methodical research strategy*

1350

CHRISTO BISSCHOFF

Die verbruikerssetiese gedrag van Suid-Afrikaanse bestuurders / *Consumer ethics behaviour of South African managers*

1379

HERCULENE KOTZÉ EN RONÉ WIERINGA

'n Oorsig oor die ontwikkeling en waarde van *Interpreting Research in South Africa (IRSA) / An overview of the development and value of Interpreting Research in South Africa (IRSA)*

1397

TAALRUBRIEK

PROF. (EM.) ERNST F KOTZÉ

Geslagsinklusieve taalgebruik 1416

ERRATA 1418

KEURDERS 2021 1419

Voorskrifte aan skrywers / Guidelines to authors 1422

COVID-19 en dagloners in die Suid-Afrikaanse ekonomie: Die impak op hul lewens en daaglikse bestaan

COVID-19 and day labourers in the South African economy: The impact on their lives and livelihoods

DERICK BLAAUW

Skool vir Ekonomiese Wetenskappe
Noordwes-Universiteit
Potchefstroom
Suid-Afrika
E-pos: derick.blaauw@nwu.ac.za

Derick Blaauw

Derek Yu

DEREK YU

Departement Ekonomie
Universiteit van Wes-Kaapland
Suid-Afrika
E-pos: dyu@uwc.ac.za

Rinie Schenck

RINIE SCHENCK

DWI/NNS/WNNR-Leerstoel: Afval en Samelewing
Universiteit van Wes-Kaapland
Suid-Afrika
E-pos: cschenck@uwc.ac.za

DERICK BLAAUW is 'n professor in die Skool vir Ekonomiese Wetenskappe aan die Noordwes-Universiteit (Potchefstroom-kampus). Voor sy huidige pos het hy ekonomie aan die Universiteit van Johannesburg (UJ) gedoseer asook aan die Randse Afrikaanse Universiteit (RAU) en die Soweto- en Bloemfontein-kampusse van Vista Universiteit. Professor Blaauw se navorsing is hoofsaaklik op arbeids- en ontwikkelingsekonomie gerig. Sy huidige werk is toegespits op die sosio-ekonomiese dinamika van kwesbare groepe in die informele ekonomie, insluitende karwagte, dagloners en vullisherwinners. Ander navorsings-

DERICK BLAAUW is a professor in the School of Economic Sciences at the North-West University (Potchefstroom campus). Prior to taking up this position, he lectured economics at the University of Johannesburg (UJ), Rand Afrikaans University (RAU) and at the Soweto and Bloemfontein Campuses of Vista University. Professor Blaauw's research interests are mainly in the field of labour and development economics. His current work focusses on the socio-economic dynamics of vulnerable groups in the informal economy, such as car guards, day labourers and waste pickers. Other areas of research include the role of labour

Datums:

Ontvang: 2021-07-26

Goedgekeur: 2021-11-02

Gepubliseer: Desember 2021

<p>terreine sluit die rol van arbeidsmakelaars in Suid-Afrika se arbeidsmark in. Professor Blaauw het reeds wyd in geakkrediteerde plaaslike en internasionale joernale gepubliseer sowel as in konferensie- en navorsingspublikasies by plaaslike en internasionale geleenthede.</p>	<p>brokers in South Africa's labour market. Professor Blaauw has an extensive list of publications in accredited national and international journals, as well as conference and research papers presented at local and international events.</p>
<p>DEREK YU is 'n hoogleraar in die Departement Ekonomiese Historiese Studie aan die Universiteit van Wes-Kaapland. Sy hoofonderrig- en navorsingsareas is Arbeidsekonomie, Ontwikkelingsekonomie en Nagraadse Navorsingsmetodes. Hy is tans 'n Y2-gegradeerde NNS-navorser.</p>	<p>DEREK YU is Professor in the Department of Economics at the University of the Western Cape. His main teaching and research areas are Labour Economics, Development Economics and Post-graduate Research Methods. He is currently a Y2-rated NRF researcher.</p>
<p>RINIE SCHENCK is tans professor en gegradeerde navorser in die Departement Maatskaplike Werk aan die Universiteit van die Wes-Kaap (UWK). Voordat sy by UWK begin werk het, was sy 25 jaar aan Unisa en 6 jaar aan die Universiteit van Pretoria (UP) verbonde. Haar navorsing is gerig op armoede, werkloosheid en in besonder op die persone wat 'n bestaan probeer maak in die informele ekonomie. Professor Schenck en haar navorsingspan geeveral aandag aan die dagloners en vullisherwinners. Sy het reeds wyd in nasionale en internasionale tydskrifte gepubliseer oor die bepaalde onderwerp.</p>	<p>RINIE SCHENCK is professor and rated researcher in the Department of Social Work at the University of the Western Cape (UWC). Prior to UWC she lectured at Unisa for 25 years and 6 years at the University of Pretoria (UP). Her research focus is on poverty, unemployment and in particular on people who are making a living in the informal economy, including day labourers and waste pickers. She has published extensively in national and international journals.</p>

ABSTRACT

COVID-19 and day labourers in the South African economy: The impact on lives and livelihoods

The impact of the COVID-19 pandemic is currently reverberating throughout the South African economy – including the informal economy and those on the brink of the formal economy, such as day labourers. Even before the start of the pandemic, the South African economy was already in an extremely vulnerable position due to a number of multidimensional factors, for example the global financial crisis of 2008 as well as a decade of corruption and looting of state resources. Day labourers are particularly vulnerable to exogenous shocks such as the COVID-19 pandemic.

Against this background, the aim of the overview study was to place the possible impact of the COVID-19 pandemic on the living conditions of informal workers such as day labourers on the research agenda. The methodology was twofold. Firstly, the only available nationally representative database from a study by Blaauw (2010) on activities of day labourers in South Africa was used as a summary starting point with regard to the socio-economic position of day labourers. Secondly, in the second part of the analysis we used the latest available research information on changes in the day labour market to identify the factors that have changed the socio-economic conditions of day labourers in South Africa in the last decade. The possible short-, medium- and long-term impact of the COVID-19 pandemic was discussed against this background.

The results of the starting point analysis among day labourers in South Africa confirm that in 2008 the day labourers in the Western Cape and Gauteng were comparatively better off than the day labourers in some of South Africa's less prosperous provinces. Their wages were higher in all the income variables that were part of the study. Despite this relatively better situation, even day labourers in the strongest possible position were still vulnerable with low and uncertain income levels, the risk of not always being able to provide for them and their dependants' needs, and an inability to plan ahead as a precaution against future exogenous economic shocks.

These shocks did indeed come. Since 2008, macroeconomic shocks such as the global financial crisis and a declining mining and construction industry have put the day labour market under further pressure. A decade of looting and mismanagement of the South African economy as well as a third wave of cross-border migration led to a further deterioration of the day labour market's ability to meet the material needs of tens of thousands of day labourers in South Africa. Increased unemployment as well as declining real and reservation wages among day labourers occurred across all provinces in South Africa, and studies in East London, Tshwane, Emalahleni, Mbombela, Cape Town and Paarl clearly show the deteriorating socio-economic conditions of day labourers in the last decade (Theodore, Pretorius, Blaauw & Schenck, 2018; Mapendere, 2019; Xweso, 2019; Schenck, Blaauw & Matthee, 2020; Smith, 2020). Day labourers' vulnerability has therefore deteriorated dramatically since 2008 and the advent of the COVID-19 pandemic has created the perfect storm in the day labour market.

The COVID-19 pandemic has left tens of thousands of day labourers facing the real prospect of economic hardship and starvation and a desperate need for help. Day labourers are in fact worse off than the informal self-employed, such as informal reclaimers, who have at least a voice through industry organisations such as Plastics SA, the South African Waste Pickers Association or the African Reclaimers Organisation. The South African Government has announced measures to mitigate the socio-economic impact of the pandemic. Theoretically, many of the day labourers could have benefited from the COVID-19 Social Emergency Relief Grant of R350 per month that has been paid to the unemployed since President Ramaphosa's announcement on 21 April 2020. However, this payment came to an end in April 2021.

The short-term impact of the COVID-19 pandemic on informal workers and day labourers was therefore nothing short of catastrophic. In the medium term, further pressure is likely to be put on the day labour market due to the many people who have lost or are about to lose their formal jobs because of the devastating effects of the COVID-19 pandemic. A resultant oversupply of day labourers will have a further devastating effect on day labourers' lives and livelihoods – even after the pandemic has been brought under control. Day labourers' reservation wages will be pushed even lower due to day labourers' desperation to be able to work at all. This negative impact could be further exacerbated in the long run as thousands of pupils, who are currently dropping out of school in the midst of the pandemic, will have no choice (other than crime) but to turn to the informal day job market. The situation in the day labour market is therefore already critical and can only have further devastating consequences for the social order and social cohesion in South Africa.

*South African society urgently needs to reflect on these issues. The riots and looting in July 2021 are *prima facie* proof that the social order is already under tremendous pressure. Academics also have a role to play in the process of reflection and reconsideration. There is an urgent need for nationwide research on the day labour market and other forms of informal employment and self-employment. New nationwide data (using a similar methodology), as well as other forms of participatory research, are needed to gain an understanding of the*

impact of the events of the past ten years on the lives and livelihoods of informal wage earners. A crisis such as the COVID-19 pandemic has once again highlighted the plight of the marginalised and vulnerable in South Africa's unequal society.

KEYWORDS: informal economy, part-time employment, day labourers, exogenous shocks, COVID-19, immigrants, South Africa, unemployment, structural vulnerability, social justice

TREFWOORDE: informele ekonomiese aktiwiteite, dagloners, eksogene skokke, COVID-19, immigrante, Suid-Afrika, werkloosheid, strukturele kwesbaarheid, sosiale geregtigheid

OPSOMMING

Die Suid-Afrikaanse ekonomie was reeds voor die COVID-19-pandemie in 'n benarde posisie. Dagloners en andere in die informele ekonomie was struktureel selfs meer kwesbaar vir so 'n eksogene skok. Die doel van hierdie oorsigstudie was om die impak van die COVID-19-pandemie op die lewensomstandighede van dagloners op die navorsingsagenda te plaas. 'n Oorsig van tersaaklike elemente uit die enigste nasionaal verteenwoordigende databasis van dagloners, afkomstig vanuit die Blaauw (2010) studie, in Suid-Afrika, was die vertrekpunt. Daarna is die jongste beskikbare navorsingsinligting oor veranderinge in die daglonermark gebruik om die moontlike kort-, medium- en langtermynimpak van die pandemie te bespreek. In 2008 was die dagloners in die Wes-Kaap en Gauteng se loonvlakke hoër as dié van die dagloners in die res van Suid-Afrika. Selfs dagloners in hierdie twee provinsies was steeds kwesbaar met lae en onsekere inkomstevlakke. Sedert 2008 het makro-ekonomiese faktore en 'n derde golf van oorgrensigrasie 'n verdere verswakkering in dagloners se posisie meegebring. Die vraag na hul arbeid het verminder en reële lone het in verskeie stede gedaal. Die COVID-19-pandemie het dagloners op die kort termyn voor hongersnood te staan gebring. Die talle mense wat vanweë die pandemie hul formele werk verloor het of nog gaan verloor sal die daglonermark onder verdere druk plaas. Die minimum loonvlak waarvoor dagloners bereid is om te werk, sal selfs verder daal. In die lang termyn kan duisende van die leerlinge wat hul skoolopleiding te midde van die pandemie staak ook dagloners word, met rampspoedige gevolge vir die maatskaplike bestel in Suid-Afrika.

Inleiding

Volgens onlangse skattings kan nagenoeg 'n miljoen mense hul werk verloor, onder meer as gevolg van die impak van die COVID-19-pandemie (Omarjee, 2020:1). Navorsing het bevind dat ongeveer een uit elke drie werkende mense in die NIDS-CRAM¹-steekproef in April 2020 óf hul werk verloor het óf geen lone ontvang het nie (Ranchhod & Daniels, 2021). Die impak hiervan op armoede en welvaart is enorm.

Die COVID-19-pandemie is 'n klassieke voorbeeld van 'n eksogene skok wat 'n reeds uiters kwesbare ekonomie verdere langtermynskade kan berokken – die gevolge waarvan nog vir dekades sal bestaan. Die Suid-Afrikaanse ekonomie was reeds voor die aanvang van die

¹ Die National Income Dynamics Study – Coronavirus Rapid Mobile Survey (NIDS-CRAM) is 'n breë nasionaal verteenwoordigende paneelopname van Suid-Afrikaanse individue. Daar word elke paar maande met dieselfde mense in verbinding getree en 'n reeks vroeë word aan hulle gestel oor hul inkomste en werk, hul huishoudelike welsyn, ontvangs van toelaes, en hul kennis en gedrag wat verband hou met COVID-19 (Cramsurvey, 2021).

COVID-19-pandemie stagnant en kwesbaar. Die redes daarvoor is multidimensioneel en sluit onder meer die globale finansiële krisis van 2008, die ekonomiese vernietiging en plundering tydens die ampstermy van die voormalige president, Jacob Zuma, stygende skuldvlakke en afgradering tot rommelstatus deur al drie die voorste waarderingsagentskappe in (Omarjee, 2019:1; Cook, 2020:1). Verskeie skrywers verwys na die land as synde op die rand van 'n fiskale afgrond – met verwysing na die gevaar dat die Suid-Afrikaanse regering nie genoegsame inkomste kan hê om groeiende regeringsbesteding te dek nie en selfs nie in staat mag wees om staatskuld terug te betaal nie (Rossouw, Joubert & Breytenbach, 2014:144; Okoye, 2019:1). Die impak van die COVID-19-pandemie van 2020 weergalm tans deur die ekonomie – insluitende die informele ekonomie en diegene op die rand van die formele ekonomie, soos dagloners.

Dagloners se daaglikslelewensbestaan is in die grys area tussen die formele en die informele ekonomie. Duisende mans en vroue probeer tydelike indiensname te bekom deur elke dag op die straathoek van die stede en dorpe van Suid-Afrika hul dienste as dagloners beskikbaar te stel. Hier wag hulle vir enige werk soos byvoorbeeld konstruksiewerk, tuinwerk, asook op- en aflaai van trokke (Harmse, Blaauw & Schenck, 2009; Theodore, Blaauw, Schenck, Valenzuela Jr., Schoeman & Meléndez, 2015). Die leefwêreld van dagloners is een sonder formele indiensnemingskontrakte, werkloosheidsversekering en toegang tot spaargeld (Blaauw, Schenck, Pretorius & Schoeman, 2017). Hulle het meestal geen reserves om onvoorsiene ekonomiese risiko's die hoof te bied nie. Hulle is uiterst kwesbaar vir werkonderbrekings (Schenck & Blaauw, 2018; Schenck *et al.*, 2020). In hul ontleding van die aanvanklike impak van COVID-19 op die Suid-Afrikaanse arbeidsmark beklemtoon Ranchhod en Daniels (2021) dat groepe in die arbeidsmark wat altyd meer kwesbaar was (byvoorbeeld vroue, swart mense, die jong en laer-geskoolde persone) huis aan die begin van 2020, tydens die eerste uiterst streng inperkingsmaatreëls, disproportioneel meer negatief deur die pandemie beïnvloed is.

In hierdie oorsigartikel poog ons om die moontlike impak van die COVID-19-pandemie op die lewensomstandighede van informele werkers soos dagloners op die navorsingsagenda te plaas. Ons benadering is om die enigste beskikbare nasionaal verteenwoordigende databasis oor aktiwiteit van dagloners in Suid-Afrika (Blaauw, 2010) as vertrekpunt te gebruik. Dit word opgevolg met van die nuutste navorsingsinligting wat beskikbaar is oor die sosio-ekonomiese omstandighede van dagloners in Suid-Afrika. Dit sal ons in staat stel om sinnvolle kommentaar te lever op die moontlike impak van die verswakkende makro-ekonomiese omstandighede (onder meer as gevolg van die impak van die COVID-19-pandemie) op hierdie kwesbare en dikwels gemarginaliseerde sektor van Suid-Afrika se arbeidsmag.

Die res van die artikel is soos volg gestructureer: 'n kort bespreking van dagwerk as 'n informele werksaktiwiteit bied die konteks vir die oorsig wat gevolg is. Die data-analise word uiteengesit en bespreek teen die agtergrond van onlangse mikro-studies en daarna word gevolgtrekkings gemaak. Die artikel eindig met 'n erkenning van beperkinge en areas vir toekomstige navorsing voortspruitend uit die resultate.

Dagloners: 'n Internasionale sowel as 'n Suid-Afrikaanse verskynsel

Dagloners kom in die Globale Noorde en Suide voor, in sowel ontwikkelde as ontwikkelende lande (Theodore, Blaauw, Pretorius & Schenck, 2017; Theodore, Pretorius, Blaauw & Schenck, 2018). In Japan word na groepe dagloners as *yoseba* (daglonermark) verwys (Masami, 2000). Dagloners is ook aktief in lande soos Indië (Loop, 1996; Singh, 2002) en Namibië (Gonzo & Plattner, 2003; Van Wyk, Blaauw, Pretorius, Schenck & Freeman, 2020).

Die literatuur betreffende dagwerk en dagloners vanuit 'n internasionale perspektief is veral in die Verenigde State van Amerika (VSA) goed ontwikkel. Benewens studies in spesifieke stede (soos dié van Valenzuela Jr., 2003) is die eerste omvattende studie in die VSA in 2004 deur Valenzuela, Theodore, Meléndez en Gonzalez (2006) onderneem. Laasgenoemde skrywers het bevind dat, op enige gegewe dag in 2004, nagenoeg 117 600 werkers óf werk soek vir die dag óf as dagloners werk (Valenzuela *et al.*, 2006:iii). Die konstruksiebedryf in die VSA is die omgewing waar talle, veral Latyns-Amerikaanse, immigrante tydelike werk as dagloners bekom (Theodore *et al.*, 2015). Verskeie latere studies in die VSA het verskillende aspekte van die daglonermark grondig bestudeer. Meléndez, Visser, Valenzuela Jr. en Theodore (2016) het onderzoek ingestel na die risiko en werkplekbeserings van dagloners in die VSA, aangesien dagloners min of geen beskerming ingevolge wetgewing in dié verband geniet nie. In 'n poging om moontlike oplossings om die weerloosheid van dagloners aan te spreken, het auteurs soos Theodore, Valenzuela Jr. en Meléndez (2009), Visser, Theodore, Meléndez en Valenzuela Jr. (2017) en Theodore (2020) onderzoek ingestel na die belangrike rol van werkersentra in die verbetering van die arbeidsmarktoestande en uitkomste van dagloners in die VSA.

In Suid-Afrika is die eerste verkennende studie oor dagwerk in Suid-Afrika deur Schenck en Louw (2005) in 'n voorstad van Pretoria onderneem. Navorsing oor dié verskynsel in Suid-Afrika het oor die laaste 15 jaar verdere momentum gekry. Blaauw, Louw en Schenck (2006) het in 2004 'n vollediger sosio-ekonomiese onderzoek van die hele Pretoria gedoen. Dagloners in die studie was meestal jong swart mans, oor die algemeen laag geskoold en dikwels in moeilike omstandighede werkzaam. Die mans was oor die algemeen nie in staat om genoeg te verdien om hul gesin en ander afhanklikes te onderhou nie (Blaauw *et al.*, 2006). Die volgende mylpaal in die literatuur oor relevante Suid-Afrikaanse kwessies was die landswye studie van Blaauw (2010) in noue samewerking met professor Rinie Schenck. Hierdie studie het die resultate van die Pretoria-studie bevestig en ook belangrike provinsiale verskille uitgewys (Blaauw, 2010). In die studie is veral die rol van hoofsaaklik Zimbabweense immigrante in die Suid-Afrikaanse daglonermark belig, en dit het tot 'n rigting in die Suid-Afrikaanse literatuur gelei wat spesifiek op hierdie aspek gefokus het.

Dagloners wat oorspronklik uit Zimbabwe afkomstig is, was onderhewig aan dieselfde kwesbaarhede as hul Suid-Afrikaanse eweknieë (Blaauw, Pretorius, Schoeman & Schenck, 2012; Blaauw *et al.*, 2017). Zimbabweense dagloners in die studie het ook nie noodwendig teen laer lone as die Suid-Afrikaanse dagloners gewerk nie – anders as wat dikwels aanvaar is (Blaauw *et al.*, 2012; Blaauw *et al.*, 2017). In 'n onlangse meestergraadstudie belig Smith (2020) verder die lewensomstandighede van veral immigrante in Mbekweni (Paarl) in die Wes-Kaap wat as dagloners werk.

Smith (2020) se studie is een van drie onlangse meestergraadstudies oor die daaglikse lewens en stryd van dagloners in twee Suid-Afrikaanse stede. Mapendere (2019) het die risiko's en veerkratigheid van dagloners in Kaapstad ondersoek, en Xweso (2019) het dieselfde in Oos-Londen gedoen. Benewens die immigrante-aspek, het Smith (2020) ook aspekte betreffende sosiale geregtigheid en die weerloosheid van dagloners van Mbekweni belig. Al drie hierdie studies het die vlakte van kwesbaarheid wat dagloners in die stede en dorpe in Suid-Afrika ervaar, bevestig (Mapendere, 2019; Xweso, 2019; Smith, 2020). Die beskikbaarheid van werksgleenthede in Oos-Londen was opmerklik laer as dié van Kaapstad – wat die breër ongelykhede van die twee provinsiale ekonomiese en die gevolglike ongelykhede in die daglonermark beklemtoon.

Hierdie kwesbaarhede in die posisie van dagloners in Suid-Afrika kan belangrike implikasies vir die omvang en diepgaande impak van eksogene skokke op hul lewensomstandighede hê.

Tydens die COVID-19-pandemie is hernude besinning oor die sosio-ekonomiese posisie en ongelykhede in die daglonermark gevvolglik gebiedend noodsaaklik om die impak van die pandemie op hierdie kwesbare groep se lewens te deurgrond. In hierdie oorsigartikel word gepoog om hierdie doelwit deur middel van 'n tweeledige proses te bereik: Eerstens word elemente van die enigste omvattende studie van dagwerk wat tot dusver in Suid-Afrika onderneem is (Blaauw, 2010) as vertrekpunt gebruik en vergelyk met die jongste beskikbare inligting oor dagloners in Suid-Afrika om sodoende ons analise na die hede te bring en oor die impak van COVID-19 op hierdie bestaande kwesbaarhede te besin. Die bron van die datastel vir die eerste deel van die metodologie word in die volgende afdeling vlugtig bespreek.

Bron van data as vertrekpunt vir die oorsig

Die data wat as vertrekpunt gebruik is, was afkomstig uit die enigste volledige, gestratifiseerde en verteenwoordigende landswye studie van dagloners in Suid-Afrika (Blaauw, 2010). Die studie, wat in landelike dorpe en stede in al nege provinsies in Suid-Afrika gedoen was, is geskoei op Valenzuela Jr. *et al.* (2006) se landswye studie in die VSA. Die Suid-Afrikaanse landswye studie is in drie fases uitgevoer.²

Die eerste fase is gebruik as 'n verkenningsfase en daaropvolgende sensus oor die hele Suid-Afrika heen. Die sensuspogings in 2005 en 2006 het aangedui dat daar in daardie tyd daagliks tussen 45 000 en 50 000 dagloners in Suid-Afrika by hierdie aktiwiteit betrokke was (Blaauw, 2010). Die tweede fase het uit die ontwikkeling van die opname-instrument en samestelling van die steekproef bestaan. Die derde fase het die werklike veldwerk behels. Die veldwerk het in Februarie 2007 begin en is in November 2008 voltooi. Etiese klaring vir die projek is van die Universiteit van Suid-Afrika verkry (Blaauw, 2010). Die uiteindelike steekproef wat vir ontleding gebruik is, was 3 808. Dit verteenwoordig nagenoeg 8.5% van die navorsingspopulasie bekend op daardie tydstip – wat statisties beduidende analise by die 99%-vertrouensinterval moontlik gemaak het. Hierdie datastel was dus 'n betroubare vertrekpunt vir die doeleindes van die studie (Blaauw, 2010).

Tersaaklike resultate van die Blaauw (2010)-studie

Demografiese en skoolopvoedingsprofiel in 2008 as vertrekpunt

Ten tyde van die navorsing in 2008 was 85% van die werkers in die steekproef afkomstig van Suid-Afrika en 9.43% van Zimbabwe. Die meeste Zimbabweërs was in Gauteng (27.19%) en die Wes-Kaap (11.60%) woonagtig (Blaauw, 2010). Afgesien van die aanwesigheid van migrasie vanuit Zimbabwe, was interne migrasie 'n sentrale element in die herkoms van dagloners. Twee provinsies moet in hierdie verband vermeld word. Meer as die helfte (54.41%) van die dagloners in die Wes-Kaap was oorspronklik van die Oos-Kaap afkomstig. In Gauteng was byna 40% van die dagloners nie in Suid-Afrika gebore nie, met nagenoeg 16% wat afkomstig was van Limpopo (Blaauw, 2010).

Die patroon van internasionale en interne migrasie is 'n kerneienskap van die Suid-Afrikaanse daglonermark, met betekenisvolle veranderinge wat sedertdien ten opsigte hiervan plaasgevind het. Hierdie veranderinge bied belangrike agtergrond vir 'n analise van die impak van die COVID-19-pandemie op die lewens en inkomste van dagloners (plaaslike en buitelandse

² Kyk Blaauw (2010) vir 'n volledige bespreking van die agtergrond en verloop van die drie fases.

immigrante) in Suid-Afrika. Die resultate van die studie deur Blaauw (2010) toon duidelik dat talle mense na die Wes-Kaap en Gauteng gestroom het in die hoop om hier genoeg te verdien om in hulle en hulle families tuis se materiële behoeftes te voorsien. Die vraag is in hoe 'n mate hulle daarin kon slaag en hoe die situasie sedert 2008 verander het. Om te begin om die vraag te beantwoord, was dit nodig om 'n analise van die aktiwiteite en inkomste in die daglonermark, soos dit tydens die landswye studie was, te onderneem.

Aktiwiteite as dagloners

Die resultate van die opnames toon dat in die totale steekproef handearbeid aan die orde van die dag was. Werk soos tuinwerk (63.63%), op- en aflaai van vragmotors (51.47%), hulp met messelwerk (31.59%), konstruksie (31.20%), spitwerk/skopgraafwerk (31.12%) en verfwerk (29.36%) is die meeste verrig deur dagloners in Suid-Afrika (Blaauw, 2010). Die dagloners in die steekproef was gemiddeld reeds vir net meer as vier jaar besig om op dié manier 'n inkomste te probeer verdien. Die mediaan was drie jaar in die algehele steekproef, met vier respondenten wat aangedui het dat hulle reeds vir meer as 40 jaar dagloners was (Blaauw, 2010). Die vraag wat vervolgens ontstaan het, is wat die arbeidsmark-uitkoms van hierdie werksoekstrategie was met betrekking tot die inkomste wat daaruit verdien is.

Inkomstepatrone

Schenck en Blaauw (2018) het tot die gevolgtrekking gekom dat daar beduidende variansie in die inkomste van dagloners bestaan, afhangende van die beskikbare werksgeleenthede in die dorp of stad waar hulle staan, hul vaardighedsvlake en ook hul taalvaardigheidsvlak. Tabel 1 bevestig hierdie verskille weer eens.

TABEL 1: Gemiddelde (Gem.) en mediaan-loonvlakke, gemeet in verskillende veranderlikes (Suid-Afrikaanse Rand, omgeskakel na Desember 2019-pryse)

	Laagste daaglikske loon verdien		Hoogste daaglikske loon verdien		Laagste loon waarvoor dagloner bereid was om te werk		Lone verdien in 'n "goeie" week		Lone verdien in 'n "slegte" week	
	Gem.	Mediaan	Gem.	Mediaan	Gem.	Mediaan	Gem.	Mediaan	Gem.	Mediaan
WK	150	134	307	288	263	192	1 098	960	462	384
OK	86	77	207	192	186	192	664	576	251	192
NK	88	77	157	134	136	115	478	384	219	192
VS	86	86	161	154	152	144	411	384	190	154
KZN	107	96	267	192	190	192	798	518	324	154
NW	109	96	177	169	173	154	633	432	355	173
GAU	121	96	251	230	205	192	793	768	303	288
MPU	96	77	169	154	207	192	704	768	317	288
LIM	96	96	175	134	190	173	263	192	111	96
Totaal	111	96	230	192	200	192	741	576	313	192

Bron: Bereken uit Blaauw (2010)

Tabel 1 toon dat die dagloners in die Wes-Kaap die beste gevaar het in beide die laagste en die hoogste daaglikselone wat betaal is in die jaar voordat 'n onderhoude met hulle gevoer is as deel van die studie, gemiddeld (R150 en R307 respektiewelik, uitgedruk in 2019-pryse), gevvolg deur die dagloners van Gauteng. Dagloners in die Wes-Kaap het ook die beste gevaar wat betrek die gemiddelde weeklikse inkomste wat in 'n goeie week en ook in 'n slegte week verdien is (R1 098 en R960 respektiewelik in 2019-pryse).³ Voorts was die gemiddelde laagste loon waarvoor die dagloners bereid was om te werk ook die hoogste in die Wes-Kaap (R263 in 2019-pryse).

Schenck en Blaauw (2018) beklemtoon dat daar ook weke is waarin die dagloners geen inkomste verdien nie. Dagloners sover terug as 2008 het twee gedugte struikelblokke in die gesig gestaan in hul poging om in hulle en hul afhanklikes se behoeftes te voorsien (Blaauw, 2010). Hulle inkomste is eerstens laag. As daar in ag geneem word dat hulle elkeen ongeveer vier afhanklikes het om te versorg, is selfs die inkomste in 'n "goeie" week nie altyd genoeg om bo die armoedelyn te funksioneer nie (Blaauw, 2010). Tweedens is hierdie inkomstevlakke aan geweldige onsekerheid onderworpe. Daar is veel meer "slegte" weke as "goeie" weke en dikwels gaan daar weke verby waarin hulle geen inkomste verdien nie (Blaauw, 2010). Hierdie twee faktore maak dit bykans onmoontlik vir die dagloners en hul familie om vooruit te beplan en hulself te probeer verskans teen moontlike toekomstige eksogene skokke soos wat die huidige COVID-19-pandemie meegebring het. Selfs nog voor die pandemie die wêreldekonomie getref het, was dagloners in Suid-Afrika se situasie uiters kwesbaar. In Suid-Afrika is hierdie kwesbaarhede selfs verder vergroot deur belangrike sosio-ekonomiese faktore wat die dinamiek van die daglonermark sedert 2008 konstant verander het. Dit word vervolgens aan die orde gestel voor die kort- en langtermynneffek van die pandemie bespreek word.

Veranderings in die Suid-Afrikaanse daglonermark sedert 2007/8 en die implikasies daarvan vir die lewens en oorlewing van dagloners

Twee faktore het sedert 2008 'n beduidende impak op die daglonermark in Suid-Afrika gehad toe die enigste landswye studie (Blaauw, 2010) onder dagloners gedoen is. Die eerste is op die makro-ekonomiese vlak en die tweede die gevvolg van stygende migrasie vanuit Suid-Afrika se buurlande in Suider-Afrika. Makro-ekonomies gesien, het die stagnante Suid-Afrikaanse ekonomie oor die grootste gedeelte van die laaste dekade, asook die agteruitgang in die mynbou- en konstruksiebedryf, 'n aansienlike effek gehad op die daglonermark. 'n Aantal gevallestudies, met die daglonermark in Suid-Afrika as fokus, is die afgelope vyf jaar in dié verband gedoen.

Schenck *et al.* (2020) het die daglonermark in Emalahleni, 'n sosiaal-ekonomiese kwynende myngemeenskap, en die hoofstad Mbombela, in Mpumalanga ondersoek en die onderliggende kwesbaarhede van dagloners in die twee stede met mekaar vergelyk. Gedurende Oktober 2018 is 58 vraelyste in Emalahleni en 52 vraelyste in Mbombela voltooi (Schenck *et al.*, 2020). Die outeurs het Max-Neef se fundamentele menslike behoeftematriks gebruik om data te analiseer. Die resultate met betrekking tot arbeidsmarkuitkomste in dié twee stede het duidelik aangedui dat die dagloners in Emalahleni meer struktureel kwesbaar was as hul eweknieë in Mbombela (Schenck *et al.*, 2020). Emalahleni se plaaslike ekonomie is struktureel tot 'n groot mate

³ 'n Goeie en slegte week is gebruik as individuele subjektiewe aanduidings van hoe dagloners hulle inkomste ervaar het aangesien daar so 'n groot variansie in die inkomste van dagloners bestaan.

gekoppel aan die op- en afswaaie in die plaaslike mynbedryf en verwante nywerhede. Die sluiting van aanlegte soos Highveld Steel in 2016 het die plaaslike ekonomie nadelig geraak, met talle mense wat hul werk in die formele sektor verloor het. Baie van hierdie mense het tans geen ander keuse as om as dagloners te probeer om 'n bestaan te maak nie. Die impak daarvan is duidelik in die lone wat verdien word wanneer dagloners in Emalahleni wel daarin slaag om tydelike werk as dagloners te bekom.

Dagloners in Emalahleni het beduidend minder verdien as dié in Mbombela. In die maand voor die opname het dagloners in Emalahleni gemiddeld R1 357.50 verdien (mediaan R525) (Schenck *et al.*, 2020). Die gemiddeld in Mbombela was R1 502.16 en die mediaan R1 000. Hierdie bevinding het gegelyk ongeag die maatstaf van inkomste wat gebruik is in die studie. In maande wat deur die dagloners as "slechte maande" beskryf word, was dagloners in Emalahleni se gemiddelde inkomste R652, met 'n mediaan van R300 (Schenck *et al.*, 2020). In Mbombela was die ooreenstemmende gemiddeld R706 en die mediaan R450. Die dagloners in Emalahleni was dus ook struktureel meer kwesbaar met betrekking tot inkomste (Schenck *et al.*, 2020). Dit het duidelik geveld dat makro-ekonomiese stagnasie en gebrekkige ekonomiese groei 'n besliste impak op die daglonermark het. In armer provinsies is die impak moontlik selfs groter.

Xweso (2019) het in 2016 in 'n eenmalige studie onder dagloners in Oos-Londen (Oos-Kaap) bevind dat al 131 respondentie in Suid-Afrika gebore was. Hul ekonomiese uitkomste in een van Suid-Afrika se armer provinsies kan slegs as skrikwekkend bestempel word. Dit wil voorkom asof die provinsiale verskille in die resultate van die 2008-studie steeds in hierdie provinsie van toepassing is. Vlakte van daagliks werkloosheid is selfs hoër en daagliks inkomste was in sommige gevalle so laag soos R10 per uur indien en slegs wanneer tydelike werk bekom word (Xweso, 2019). Die studies van Mapendere (2019) en Smith (2020) in die Wes-Kaap het die verslegtende omstandighede van dagloners in dié provinsie bevestig.

Benewens kwynende werksgeleenthede vir dagloners as gevolg van makro-ekonomiese toestande is die tweede faktor, wat die grootste impak op die daglonermark in Suid-Afrika gehad het, die nuwe vlaag migrasie vanuit Zimbabwe sedert 2006 (Makina, 2007; Crush, Chikanda & Tawodzera, 2012; Crush, Chikanda & Skinner, 2015). Migrante het hulle toenemend tot die informele ekonomie gewend as gevolg van 'n stagnante ekonomie en strenger immigrasieregulasies in Suid-Afrika (Theodore *et al.*, 2018). Die ekonomiese ineenstorting van Zimbabwe het dus 'n betekenisvolle impak op die plaaslike daglonermark gehad. Die provinsies waar die impak die grootste was, was die Wes-Kaap en Gauteng, waar die persentasie buitelandse dagloners beduidend toegeneem het. Vergelykende data vir die stad Tshwane (insluitende Pretoria) is 'n gepaste voorbeeld hiervan. In 2004 was nege uit tien dagloners in Pretoria in Suid-Afrika gebore (Theodore *et al.*, 2017; Theodore *et al.*, 2018). Die datastel, wat in die eerste deel van die artikel gebruik is, het getoon dat teen 2007 drie uit tien dagloners in Tshwane afkomstig was van Zimbabwe. In 'n onlangse studie deur Theodore *et al.* (2018) het hierdie syfer gegroeи tot vyf uit tien. Daglonermarkte in Kaapstad (Mapendere, 2019) en ander stedelike sentrusse het ook meer en meer buitelands-gebore dagloners gehad (Smith, 2020). Die effek van hierdie vlaag immigrasie was veral opmerklik in verandering in die relatiewe loonvlakke van Zimbabweense en Suid-Afrikaanse dagloners.

In Tshwane het dagloners van Zimbabwe in 2007/8 minder as hul Suid-Afrikaanse eweknieë verdien. Met betrekking tot die laagste daagliks loon, het Zimbabweërs R102 verdien in teenstelling met die R173 van die Suid-Afrikaans-gebore dagloners. Vir die beste daagliks loon is die verskil R230 teenoor R284. Dit is weer eens uitgedruk in 2019-pryse en die verskille

is statisties betekenisvol op die 99% en 95% vertrouensvlakke onderskeidelik. Hierdie gaping sou nie in die volgende dekade voortduur nie.

Theodore *et al.* (2018) het die veranderinge tot en met 2015 in die daglonermark ondersoek. Die resultate het aangetoon dat in Tshwane, met enkele klein, statisties onbeduidende verskille, lone vir buitelandse en Suid-Afrikaanse dagloners ongeveer gelyk was en uiters laag geword het. As die bevindinge in 2019-pryse uitgedruk word, het dagloners se daagliks inkomste in Tshwane tussen R144 en R180 gewissel (Theodore *et al.*, 2018). In die geheel beskou het die wisselwerking tussen bogenoemde faktore 'n dubbele terugslag vir dagloners in die vorm van laer lone en beperkte geleenthede beteken. In 2015 is dagloners gemiddeld slegs 1.2 keer per week gehuur (Theodore *et al.*, 2018). Daagliks werkloosheidsvlakte onder die Tshwane-dagloners was in 2015 so hoog as 79.5% (Theodore *et al.*, 2018).

Dagloners in Suid-Afrika het dus oor die laaste dekade meer kwesbaar as ooit geword vir eksogene skokke wat hulle moontlik verhoed om vir tydelike werkgeleentheid langs 'n straathoek te soek. Sodanige skok of skokke kan rampspoedig wees vir hul lewens en lewensoronderhoud. In 2020 het die wêreld en Suid-Afrika so 'n eksogene skok beleef in die vorm van die COVID-19-pandemie. Die moontlike impak daarvan op die daglonermark is die onderwerp vir die laaste afdeling van die artikel.

Die mees onlangse eksogene skok: COVID-19

Op 27 Maart 2020 het die Suid-Afrikaanse regering die eerste nasionale inperking van 21 dae aangekondig in respons op die COVID-19-pandemie. Die stryd teen die pandemie duur steeds voort en in Julie 2021 is Suid-Afrika midde-in die derde vlaag. Die korttermyn-impak op die totale ekonomie is vernietigend, met sommige kommentators wat 'n daling van tot 10% in die BBP verwag. Die informele ekonomie word eweneens getref en die daglonermark is geen uitsondering nie.

Op die kort termyn tydens die strengste inperking was daar niemand om hulle te huur nie. In daardie tyd is geen inkomste deur dagloners verdien nie. Mutandiro (2020:1) het tydens die eerste inperking in April 2020 onderhoude gevoer met ses dagloners in Industriestraat, Springs, in Gauteng. Een van die dagloners het gesê dat hy en sy ses mede-dagloners aan die begin van die inperking probeer het om by die huis te bly, soos die regulasies vereis het. Hulle het egter ná 'n week geen kos oorgehad nie. Die betrokke respondent het gesê dat hy voorheen een of twee keer per week R150 per dag verdien het wanneer hy gehuur was om los werkies te doen. Dit was skielik net weg (Mutandiro, 2020:1). Die implikasies is enorm.

Die meer as 50 000 dagloners in Suid-Afrika het nie vir verligtingskemas soos byvoorbeeld die Werkloosheidsversekeringsfonds gekwalifiseer nie. Soos ander informele werkers (byvoorbeeld huiswerkers) was hulle na alle waarskynlikheid gedwing om al hul karige spaargeld (indien enige) te gebruik, en moes daarna heel moontlik korttermynlenings by informele geldskieters (*mashonisas* of *loan sharks*) leen (Lepule, 2020:1). Die buitensporige rentekoerse op sulke lenings kan so hoog soos 50% tot 100% per maand wees. Die uiteinde hiervan vir baie werkloses is dat hulle en hul afhanglikes permanent in armoede verval (Lepule, 2020:1). Daar kan redelikerwys aanvaar word dat die situasie vir werklose dagloners nie anders sal wees nie.

Op 21 April 2020 het President Cyril Ramaphosa 'n totale stimuluspakket van R500 miljard aangekondig in 'n poging om verligting te bring vir ekonomiese ontbering as 'n gevolg van die pandemie. Spesifieke maatreëls vir werkloses is aangekondig, soos toelaes van R350 per maand vir ses maande vir werkloses wat nie vir enige ander maatskaplike toelaag of

werkloosheidsversekeringsbetaling kwalifiseer nie (Business Insider SA, 2020:1). Hierdie toelaes se tydperk is verleng en het in April 2021 tot 'n einde gekom. Teoreties kon dit op die kort termyn 'n mate van verligting bring vir die korttermyngevolge van die pandemie. Daar moet in gedagte gehou word dat die maandelikse betaling van R350 presies 10% is van die minimum loon (ongeveer R3 500) in Suid-Afrika (Business Insider SA, 2020:1), en net meer as 60% van die bedrag wat 'n mens nodig het om in Suid-Afrika te kan oorleef in soverre dit die maandelikse armoedelyn van R561 betref. Nietemin, dit is onteenseglik waar dat dit dagloners tot hulp kon wees.

Voorts kon faktore die toegang van dagloners tot hierdie verligting negatief beïnvloed byvoorbeeld toegang tot inligting en geldige identiteitsdokumente. Die mate waartoe dit die geval was al dan nie is 'n belangrike area vir toekomstige navorsing. Benewens die kort termyn, gaan die pandemie ook op die medium- en lang termyn 'n impak op die lewens en oorlewing van dagloners en hulle afhanglikes hé.

Die bestaande makro-ekonomiese probleme in Suid-Afrika het die daglonermark reeds onder druk geplaas. Hierdie druk gaan op die medium termyn vergroot word as gevolg van die talle mense wat hulle formele werk verloor het of nog gaan verloor as gevolg van die verwoestende effek van die COVID-19-pandemie. Die aanbod van dagloners op Suid-Afrika se straathoek gaan waarskynlik toeneem soos meer mense 'n heenkome as tydelike dagloners probeer vind. Terselfdertyd sal die vraag na informele loonarbeid bes moontlik verder daal namate die ekonomie verder verlangsaam. Die jongste beskikbare werkloosheidsyfers toon inderdaad 'n styging in werkloosheid. Die resultate van die Kwartaallikse Arbeidsmagopname (QLFS) vir die tweede kwartaal van 2021 toon dat die aantal werkende persone in die tweede kwartaal van 2021 met 54 000 afgeneem het tot 14.9 miljoen. Die aantal werklose persone het met 584 000 tot 7.8 miljoen toegeneem vergeleke met die eerste kwartaal van 2021 (Statistics South Africa, 2021). Dit bring die amptelike en uitgebreide werkloosheidskoers op onderskeidelik 34.4% en 44.4% in die tweede kwartaal van 2021 te staan (Statistics South Africa, 2021).

Groeiente wedywering aan die aanbod-kant en 'n laer aanvraag na dagloners sal 'n verwoestende uitwerking op dagloners se lewens en lewensoronderhoud hé. Dagloners se minimum loon waarvoor hulle bereid is om te werk, sal selfs laer gedruk word namate hul desperaatheid toeneem om die ontberings en armoede wat deur hoë vlakke van werkloosheid, sporadiese werk en lae inkomste veroorsaak word, te ontkom. Hulle mag gedwing word om uit blote desperaatheid werk teen uiters lae lone te aanvaar – wat hulle selfs meer kwesbaar maak vir moontlike uitbuiting en aantasting van hul basiese regte as burgers en werkers. Asof dit nie genoeg is nie, hou die verhoogde vlakke van mededinging vir 'n kleiner wordende aandeel in die aanbod van werk en behuising die gevaaar in dat die uitbreek van xenofobiese geweld teen immigrante wat in informele nedersettings woon en in die informele ekonomie werk, nie binnekort sal afneem nie (Theodore *et al.*, 2017).

Die daglonermark en dagloners staar ook op die lang termyn nog verdere negatiewe gevolge van die COVID-19-pandemie in die gesig. Dit is iets waaraan daar tans nog nie werklik gedink word nie, gegewe die stryd om net die pandemie onder beheer te kry. Die jeug vorm 'n belangrike deel van die kollaterale skade wat deur die pandemie veroorsaak word en dit gaan na alle waarskynlikheid die daglonermark op die lang termyn nog verder onuithoudbaar vir dagloners maak. In Suid-Afrika gaan jongmense al vir geruime tyd gebuk onder hoë vlakke van werkloosheid. Byna twee derdes, of 64.4%, van mense tussen die ouderdomme van 15 en 24 is werkloos. Dit is van die hoogste syfers wat in die wêrld aangeteken is (Mlatsheni & Graham, 2021:1). Die buitensporige las wat deur jongmense in terme van werkloosheid in

Suid-Afrika gedra word, sal waarskynlik gegewe die huidige ekonomiese omstandighede nog lank voortduur en selfs vererger.

Paton (2021) verwys na die bevindinge van 30 navorsers aan ses universiteite wat deur middel van die The National Income Dynamics Study — Coronavirus Rapid Mobile Survey (NIDS-CRAM) die sosio-ekonomiese gevolge van die pandemie op huishoudings navors sedert die begin daarvan. Die bevindinge van die vyfde herhaling van die studie dui op die katastrofale effek wat die pandemie op onderrig en opleiding het. Sedert die aanvang van die pandemie het meer as 'n halfmiljoen leerders uitgeval en hul skoolopleiding gestaak (Paton, 2021:1). Selfs as daar in ag geneem word dat 'n relatiewe hoë aantal leerders (ongeveer 230 000 in 'n normale jaar) die skool verlaat voordat hulle graad 12 voltooi, is die syfer van tussen 650 000 en 750 000 sewe- tot 17-jariges wat nie in die skool is nie, meer as drie keer die normale uitvalkoers. Hierdie uitvalkoers is die hoogste in 20 jaar (Paton, 2021:1). Die bevindinge van studies oor die informele sektor se boodskap is duidelik. Met relatief lae geskooldheid- en vaardighedsvlakke is dit baie moeilik om 'n formele werk te bekom en is die informele sektor dikwels die enigste heenkome in 'n poging om in basiese lewensorghouing te voorsien (Blaauw *et al.*, 2006). Die langtermyn-implikasie is dat, ceteris paribus, 'n beduidende persentasie van hierdie leerlinge hulle oor 'n paar jaar ook by die daglonerkorps gaan aansluit. Die ooraanbod van laag-geskoolde werkers en 'n lae vraag na ongeskoold en laag-geskoolde arbeid kan die reeds desperate situasie op Suid-Afrika se straathoeke verder vererger.

Gevolgtrekkings en toekomstige navorsingsagenda

Die impak van die COVID-19-pandemie van 2020 weergalm tans deur die hele Suid-Afrikaanse ekonomie – insluitende die informele ekonomie en diegene op die rand van die formele ekonomie, soos dagloners. Diegene wat hul bestaan in die informele ekonomie probeer maak was struktureel selfs meer kwesbaar vir eksogene skokke soos wat die COVID-pandemie inderdaad is.

Teen hierdie agtergrond was die doel van die studie om die moontlike impak van die COVID-19-pandemie op die lewensorghouing van informele werkers soos dagloners op die navorsingsagenda te plaas. Die resultate van die studie deur Blaauw (2010) bevestig dat in 2008 die dagloners in die Wes-Kaap en Gauteng vergelykenderwys beter daaraan toe was as die dagloners in van Suid-Afrika se minder welvarende provinsies. Ten spyte van hierdie betreklik beter situasie, was selfs dagloners in die sterkste moontlike omstandighede steeds kwesbaar met lae en onsekere inkomstevlakke, die risiko om nie altyd in hulle en hulle afhanklikse se behoeftes te kan voorsien nie, en 'n onvermoë om enigsins vooruit te beplan as voorsorgmaatreël vir toekomstige ekonomiese skokke.

Hierdie skokke het inderdaad gekom. Sedert 2008 het makro-ekonomiese faktore soos die wêreldwye finansiële krisis en 'n kwynende mynbou- en konstruksiebedryf die daglonermark onder verdere druk geplaas. 'n Dekade van plundering en wanbestuur van die Suid-Afrikaanse ekonomie sowel as 'n derde vlaag van oorgrensmigrasie het geleid tot 'n verdere verslegting van die daglonermark se vermoë om in die materiële behoeftes van tienduisende dagloners in Suid-Afrika te voorsien. Die tweede deel van die analise toon dat dagloners minder in diens geneem word. Reële lone en die minimum loon waarvoor dagwerkers bereid is om te werk, het in verskeie sentrums afgeneem en studies in Oos-Londen, Tshwane, Emalahleni, Mbombela, Kaapstad en die Paarl toon duidelik die verslegtende sosio-ekonomiese omstandighede van dagloners in die afgelope dekade (Theodore *et al.*, 2018; Xweso, 2019;

Mapendere, 2019; Schenck *et al.*, 2020; Smith, 2020). Dagloners se kwesbaarheid het sedert 2008 dramaties vererger en die komste van die COVID-19-pandemie het die perfekte storm in die daglonermark geskep.

Die COVID-19-pandemie het tienduisende dagloners te staan gebring voor die wesenlike vooruitsig van hongersnood en 'n desperate behoefte aan hulp. Dagloners is inderwaarheid erger daaraan toe as die informele selffindiensnemers, soos informele vullisherwinners, wat ten minste 'n stem het deur bedryfsorganisasies soos Plastics SA, die South African Waste Pickers Association of die African Reclaimers Organisation. Die korttermyn-impak van die COVID-19-pandemie op die informele werkers en dagloners was dus niks minder as rampspoedig nie. Op die medium termyn sal daar waarskynlik verdere druk op die daglonermark geplaas word vanweë die talle mense wat hul formele werk verloor het of nog gaan verloor as gevolg van die verwoestende effek van die COVID-19-pandemie. 'n Verdere ooraanbod van dagloners sal die verwoestende uitwerking op dagloners se lewens en lewensoronderhoud vererger – selfs nadat die pandemie onder beheer gebring is. Die minimum loon waarvoor dagloners bereid is om te werk, sal selfs laer gedruk word weens hul desperaatheid om enigsins te kan werk. Hierdie negatiewe impak kan op die lang termyn selfs versterk word soos wat duisende van die leerlinge wat tans hul skoolopleiding te midde van die pandemie staak geen ander keuse (behalwe misdaad) gaan hê as om hulle ook tot die informele daglonermark te wend nie. Die situasie in die daglonermark is dus reeds kritiek en kan net verder rampspoedige gevolge hê vir die maatskaplike bestel en sosiale samehorighed in Suid-Afrika.

Die Suid-Afrikaanse samelewing moet dringend oor hierdie kwessies besin. Die onluste en plundering in Julie 2021 is 'n prima facie bewys dat die maatskaplike bestel reeds onder geweldige druk is. Akademici het ook 'n rol om hierin te speel. Hierdie proses van besin en herbesin benodig dringende landswye navorsing oor die daglonermark en ander vorme van informele indiensname en selffindiensneming. Nuwe landswye data (wat 'n soortgelyke metodologie gebruik) sowel as ander vorme van deelnemende navorsing is nodig om 'n begrip te kry van die impak van die gebeure van die afgelope tien jaar op die lewens en lewensoronderhoud van informele loonwerskers. 'n Krisis soos die COVID-19-pandemie het weer eens die lot van die gemarginaliseerde en kwesbare in Suid-Afrika se ongelyke samelewing na vore gebring. Dit moet as 'n wekroep aan navorsers dien om 'n stem te gee aan die mans en vroue wat stil op Suid-Afrika se straathoeke sit (selfs in 'n staat van inperking) en wonder waar hulle volgende maaltyd vandaan gaan kom.

BIBLIOGRAFIE

- Blaauw, PF. 2010. The socio-economic aspects of day labouring in South Africa. Unpublished Doctoral thesis, Department of Economics & Econometrics, University of Johannesburg, South Africa.
- Blaauw, PF, Louw, H & Schenck, R. 2006. The employment history of day labourers in South Africa and the income they earn – A case study of day labourers in Pretoria. *South African Journal of Economic and Management Sciences*, NS, 9(4):458-471.
- Blaauw, PF, Pretorius, AM, Schoeman, CH & Schenck, CJ. 2012. Explaining migrant wages: the case of Zimbabwean day labourers in South Africa. *International Business & Economics Research Journal*, 11(12):1333-1346.
- Blaauw, PF, Schenck, CJ, Pretorius, AM & Schoeman, CH. 2017. 'All quiet on the social work front': Experiences of Zimbabwean day labourers in South Africa. *International Social Work*, 60(2):351-365.
- Business Insider SA. 2020. *Millions of jobless South Africans will now get a corona grant – what you need to know*, <https://www.businessinsider.co.za/coronavirus-covid-19-unemployment-benefit-2020-4> [30 April 2020].

- Cramsuey.org. 2021. *What is Cram?* <https://cramsuey.org/about/> [4 November 2021].
- Cook, N. 2020. *South Africa: Current issues, economy, and U.S. relations*, <https://sgp.fas.org/crs/row/R45687.pdf> [4 November 2021].
- Crush, J, Chikanda, A & Skinner, C. 2015. *Mean streets, migration, xenophobia and informality in South Africa*. Cape Town: Southern African Migration Programme (SAMP), the African Centre for Cities (ACC) and the International Development Research Centre (IDRC).
- Crush, J, Chikanda, A & Tawodzera, G. 2012. *The third wave: Mixed migration from Zimbabwe to South Africa*. Migration Policy Series No. 59. Cape Town: Southern African Migration Programme.
- Gonzo, W & Plattner, IE. 2003. *Unemployment in an African country: A psychological perspective*. Windhoek: University of Namibia Press.
- Harmse, A, Blaauw, PF & Schenck, R. 2009. Day labourers, unemployment and socioeconomic development in South Africa. *Urban Forum*, 20(4):363-377.
- Lepule, T. 2020. Covid-19 in SA: Consumers fall prey to greedy loan sharks, <https://www.iol.co.za/news/south-africa/western-cape/covid-19-in-sa-consumers-fall-prey-to-greedy-loan-sharks-47480003> [4 November 2021].
- Loop, T. 1996. *Industrial dynamics and fragmented labour markets: Construction firms and labourers in India*. New Delhi: Sage Publications.
- Makina, D. 2007. *Profile of migrant Zimbabweans in South Africa: A pilot study*. A Zimbabwe diaspora forum research report.
- Mapendere, P. 2019. Exploring risks and resilience experienced by day labourers at a hiring site in Cape Town. Unpublished Master's dissertation, University of the Western Cape, Cape Town.
- Masami, I. 2000. *The homeless, contemporary society, and the welfare state: In search of 'A place to live'*. Tokyo: Akashi Shoten.
- Meléndez, EJ, Visser, MA, Valenzuela Jr, A & Theodore, N. 2016. Day labourers' work-related injuries: An assessment of risks, choices, and policies. *International Migration*, 54(3):5-19.
- Mlatsheni, C & Graham, L. 2021. *Young people and women bear the brunt of South Africa's worrying jobless rate*, <https://theconversation.com/young-people-and-women-bear-the-brunt-of-south-africas-worrying-jobless-rate-167003> [4 November 2021].
- Mutandiro, K. 2020. Waiting for a job on the roadside during lockdown. https://www.groundup.org.za/article/men-waiting-job-along-roadside-during-lockdown/?fbclid=IwAR2dy5S3FEC2fEUcRO5c2XCGP0Wb1WegH0kUJ15dG1SBqv1k_Am-e89Z8Y [20 April 2020].
- Okoye, CJ. 2019. 'Fiscal cliff' warnings divide experts ... but remain dire, <https://citizen.co.za/news/south-africa/government/2093106/fiscal-cliff-warnings-divide-experts-but-remain-dire/> [17 April 2020].
- Omarjee, L. 2019. TIMELINE: SA's credit rating journey since 1994, <https://www.news24.com/fin24/opinion/timeline-sas-credit-rating-journey-since-1994-20191124> [4 November 2021].
- Omarjee, L. 2020. Coronavirus | SA business alliance expects 1 million job losses, economy to contract by 10%, <https://www.fin24.com/Economy/South-Africa/coronavirus-sa-business-alliance-expects-1-million-job-losses-economy-to-contract-by-10-20200414> [17 April 2020].
- Paton, C. 2021. Pandemic sows seeds of future inequality as pupils quit school, https://www.businesslive.co.za/bd/national/education/2021-07-08-pandemic-sows-seeds-of-future-inequality-as-pupils-quit-school/?utm_term=Autofeed&utm_medium=Social&utm_source=Facebook&fbclid=IwAR1XvpKuw5MVMQUIfmikSo8HZLh3EiJP6XTtjQDwpKrt286LmIpgoIG5-1k# [13 Julie 2020].
- Ranchhod, V & Daniels, RC. 2021. Labour Market Dynamics in South Africa at the onset of the COVID-19 Pandemic. *South African Journal of Economics*, <https://doi.org/10.1111/saje.12283>.
- Rossouw, J, Joubert, F & Breytenbach, A. 2014. Suid-Afrika se fiskale afgrond: 'n blik op die aanwending van owerheidshulpbronne. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 54(1):144-162.
- Schenck, R & Blaauw, D. 2018. Dagloners: 'n Gevallestudie van die kwesbaarheid van die maatskaplike bestel en samehorigheid in Suid-Afrika se informele ekonomiese Tydskrif vir Geesteswetenskappe, 58(1):36-55.
- Schenck, R & Louw, H. 2005. An exploratory study on day labourers in Elardus Park, Pretoria. *Social Work/Maatskaplike Werk*, 41(1):84-95.
- Schenck, R, Blaauw, D & Mathee, M. 2020. Max-Neef en die strukturele kwesbaarheid van dagloners in Mbombela en Emalahleni, Suid-Afrika. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 60(1):142-163.

- Singh, SK. 2002. Daily labour market in Delhi: Structure and behaviour. *Economic and Political Weekly*, 37(9):884-889.
- Smith, M. 2020. Social justice vulnerabilities and marginalised communities: a case study of day labourers in Mbekweni. Unpublished Master's dissertation, University of the Western Cape.
- Statistics South Africa. 2021. Quarterly Labour Force Survey, Quarter 2: 2021. <http://www.statssa.gov.za/publications/P0211/P02112ndQuarter2021.pdf> [4 November 2021].
- Theodore, N. 2020. Regulating informality: Worker centers and collective action in day labor markets. *Growth and Change*, 51(1):144-160.
- Theodore, N, Blaauw, PF, Pretorius, AM & Schenck, CJ. 2017. The socioeconomic incorporation of migrant and native-born day labourers in Tshwane, South Africa. *International Migration*, 55(1):142-156.
- Theodore, N, Blaauw, D, Schenck, C, Valenzuela, Jr. A, Schoeman, C & Meléndez, EJ. 2015. Day labor, informality and vulnerability in the United States and South Africa. *International Journal of Manpower*, 36(6):807-823.
- Theodore, N, Pretorius, A, Blaauw, D & Schenck, C. 2018. Informality and the context of reception in South Africa's new immigrant destinations. *Population, Space and Place*, 24(3), e2119. <https://doi.org/10.1002/psp.2119>.
- Theodore, N, Valenzuela, Jr. A & Meléndez, E. 2009. Worker centres: defending labour standards for migrant workers in the informal economy. *International Journal of Manpower*, 30(5):422-436.
- Valenzuela, A, Jr. 2003. Day-Labor Work. *Annual Review of Sociology*, 29(1):307-333.
- Valenzuela, A, Jr., Theodore, N, Meléndez, E & Gonzalez, AL. 2006. *On the corner: Day labor in the United States*. Los Angeles: UCLA.
- Van Wyk, AM, Blaauw, PF, Pretorius, A, Schenck, R & Freeman, R. 2020. Investigating the subjective well-being of the informally employed: A case study of day labourers in Windhoek and Pretoria, *Acta Commercii* 20(1), a825. <https://doi.org/10.4102/ac.v20i1.825>.
- Visser, MA, Theodore, N, Meléndez, EJ & Valenzuela, Jr. A. 2017. From economic integration to socioeconomic inclusion: Worker centers and the social inclusion of day laborers. *Urban Geography*, 38(2):243-265.
- Xweso, MP. 2019. Challenges and lived experiences of day labourers in East London. Unpublished Master's dissertation, University of the Western Cape.

Die transformasie van die Suid-Afrikaanse gevanganiswese tot 'n openbare instelling met positiewe vrede as waardestelsel*

Transforming the prison system in South Africa into a public institution with positive peace underlying its values

CASPER LÖTTER

Nadoktorale navorsingsgenoot
Skool vir filosofie
Noordwes-Universiteit
Potchefstroom
Suid-Afrika
E-pos: casperltr@gmail.com

Casper Lötter

CASPER LÖTTER het in 2018 sy PhD in Filosofie aan die Universiteit van die Vrystaat behaal. Hy is tans 'n konflikkriminoloog verbond aan Noordwes-Universiteit se Skool vir Filosofie (Potchefstroom) as nadoktorale navorsingsgenoot. Van sy werk het reeds in *Conversation Africa* verskyn en hy skryf ook gereeld vir *Mail & Guardian* se Thoughtleader-rubriek. In 2019 was hy 'n nadoktorale beurshouer van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns.

CASPER LÖTTER completed his PhD in Philosophy at the University of the Free State in 2018. He is a conflict criminologist affiliated with North-West University's School of Philosophy (Potchefstroom) as a postdoctoral research fellow. His work has appeared in *Conversation Africa* and he regularly writes for *Mail & Guardian*'s Thoughtleader column. He received a postdoctoral grant from the Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns ("South African Academy of Science and Arts") in 2019.

* Hierdie bydrae is 'n verwerkte weergawe van 'n doktorale navorsingsvoorstel oor *Konflikhantering*, wat deel vorm van 'n tweede PhD wat waarskynlik in Afrikaans geskryf sal word.

Datums:

Ontvang: 2020-12-12

Goedgekeur: 2021-08-04

Gepubliseer: Desember 2021

ABSTRACT

Transforming the prison system in South Africa into a public institution with positive peace underlying its values

This exploratory project deals with a topic not common in the subject literature, namely an attempt to break with the traditional approach to the management of crime, which is seen as protracted (Galtung) or deep-rooted (Burton) social conflict. The traditional approach to the phenomenon of crime is to fight violence with violence, which can be described with the well-known military metaphor of waging a trench war against crime. By blending one of the branches of critical criminology, known as peacemaking criminology (the seminal work of Quinney and Pepinsky, in particular), with the broader movement of peace-building in conflict transformation, I argue that fighting violence by peaceful means instead is arguably a worthwhile effort, even though it would require a considerable paradigm shift. The alternative – attempting to combat crime with violence – has failed repeatedly. In this contribution, the question is raised whether or not the prison service as a public institution in South Africa is capable of being transformed from an institution propagating negative peace (in the form of the absence of crime) into one advocating positive peace (in the sense of achieving peace by peaceful means).

The idea of positive, as opposed to negative, peace is especially Galtung's. I contend that South Africa's relatively conservative climate makes the suggestion of de-incarceration unlikely to fall on sympathetic ears, even though the case for decriminalising petty crime (with its unmistakable colonial roots) and alternative models to imprisonment is a compelling one. The South African view is conditioned by issues such as the politicisation of crime, the corruption of our understanding of crime by phenomena such as the prison-industrial complex (PIC) and the profit motive embedded in crime management as it has come to shape the PIC.

The endless recycling of ex-offenders in our stigmatising shaming culture is an important, though certainly not exclusive, driver of South Africa's alarmingly high rates of incarceration and recidivism. I argue that the idea of open prisons (as found in some European countries, in particular Finland, and in countries such as Zimbabwe and the Seychelles), may well take root, but that the further-reaching objective of prison abolition should be postponed indefinitely. I am sceptical, along with academic authors from both the East and the West, about the possibility of academic knowledge – even if it is supported by evidence – influencing public policy formulation in the field of crime management. My argument is built around Eugene McLaughlin's contention that mainstream conventional criminology is complicit in the state's uncritical fusing of its electoral mandate with the agenda of Big Business, which causes far more injury and death than so-called conventional crime; and that the influence of academic criminological discourse on the formulation of public policy on crime control and management has waned, while vested interests in criminal justice and the privatisation of the "crime control industry" have in fact filled the gap. Add to these disturbing trends the view of both Colin Leys and Colin Crouch that while government embraces neo-liberal interests, it pays mere lip service to the academic recommendations of experts in the field.

My research design, conceptual and theoretical framework, and research question and objectives are meant to stimulate debate along the lines suggested. Central to these proposals is the idea that the transformation of the prison system in South Africa would be feasible only if ex-offenders' basic human needs are realised. It is worth noting that Burton has contributed substantially to the theory that realising basic human needs would prevent prolonged social conflict. Against the background of Pat Carlen's warning that the rehabilitation paradigm has become redundant because of political reluctance to effect fundamental change, concerns over

the widening of the so-called “carceral spread” (Foucault) are highlighted in the context of the broad prison transformation discourse in South Africa. I justify my scepticism about the possibility of public policy formulation being influenced in any meaningful way by an academic discourse such as this, but nonetheless offer seven recommendations in this regard. The recommendations range from urgently addressing the worst features of this country’s harshly stigmatising shaming culture – which leads to the endless recycling of those who are subject to that culture and form a very marginalised group – to arguing in favour of criminalising the stigmatisation of ex-offenders by having it declared hate speech and an offence that carries both civil and criminal sanctions.

I conclude the article by expressing the hope that this exploratory approach to a decidedly novel view of conflict management and crime transformation would stimulate debate and new thinking about the notion of addressing the issue of crime by peaceful means rather than the outmoded methods and repeated failures of attempting to fight violence with violence.

KEYWORDS: peacemaking criminology; broader movement of peace-building in conflict transformation; offender re-entry; open prisons; stigmatising shaming cultures; integrative shaming cultures; basic human needs; transformation of the prison system; peace by peaceful means; positive peace; paradigm shift; conflict management; public policy formulation

TREFWOORDE: vredemakende kriminologie; konfliktransformatiebeweging; vrede deur vreedsame wyses; hervestiging van vrygelate gevangenes; positiewe vrede as waardestelsel; transformasie van die gevangeniswese; fel stigmatiserende beskamingskulture; integrerende beskamingskulture; basiese menslike behoeftes; paradigmaverskuiwing

OPSOMMING

Tradisionele benaderings in hoofstroomkriminologie formuleer misdaadbekamping as 'n voortdurende of voortslepende konflik waarin geweld as 't ware met geweld beveg moet word. In teenstelling hiermee word nuwer rigtings in kritiese kriminologie in hierdie artikel verken en onderskryf – benaderings wat positiewe vrede beskou as 'n effektiewe en blywende(r) "antwoord", selfs al is dit net ten dele, op die probleem van misdaad. Die ietwat onkonvensionele benadering in rigtings wat kritisies teenoor hoofstroomkriminologie staan, in die besonder die vertakking bekend as "vredemakende kriminologie" (Quinney en Pepinsky se bydrae), word in samehang met belangrike werk in die breër konfliktransformatiebeweging beskou. Op grond daarvan word betoog dat vrede wat op vreedsame wyse bewerkstellig word, groter voordeel inhoud as die mislukte pogings tot dusver om geweld met geweld te (probeer) beveg. Dit verg egter 'n paradigmaverskuiwing.

In hierdie bydrae word daar spesifiek gevra na die wenslikheid daarvan om die Suid-Afrikaanse gevangeniswese te transformeer van 'n openbare instelling wat negatiewe vrede (in die vorm van die afwesigheid van misdaad) verskans, tot 'n instelling wat positiewe vrede as 'n waardestelsel onderskryf. Hierdie waardevolle gedagte staan sentraal by Galtung. Daar word veral aan die hand gedoen dat die bekendstelling van oop gevangenisse (soos in Zimbabwe, Mosambiek en die Seychelle) en ander modelle wat in Suid-Afrika ondersoek word, 'n goeie tussentydse maatreël is. Wat sentraal staan in my redenasie rakende die transformasie van die gevangeniswese in Suid-Afrika, is dat so 'n voorstel slegs haalbaar is indien daar aan (vrygelate) gevangenes se basiese menslike behoeftes (Burton se belangrike bydrae)

– werkverskaffing, respek, ens. – voldoen word. Teen die agtergrond van Pat Carlen se waarskuwing dat die rehabilitasieparadigma ontoereikend geword het weens politieke onwilligheid om grondliggende veranderinge aan te bring, word enkele besware oor die gevaar van 'n sogenoemde oorkoepelende "carceral spread" (aldus Foucault), gemik teen alternatiewe vir gevengenisstraf, oorweeg. Hierdie bespreking vind plaas in die konteks van die breër gevengenistransformasiediskoers hier te lande. Hoewel ek skepties staan teenoor die moontlikheid dat akademiese diskooers, soos hierdie bydrae, beleidsoorwegings wesenlik kan beïnvloed, doen ek nietemin aanbevelings in die hoop dat hierdie verkennende studie belangstelling in 'n vreedsame alternatief vir misdaadbekamping sal prikkel.

"We also know from historical experience, that extreme inequality of the kind of levels we observe in South Africa is not good for development and growth, and it can also lead to violent reactions and violent events. And we all have in mind the very violent episodes at Marikana three years ago, and we know from historical experience that if inequality is not addressed through peaceful means and peaceful democratic institutions it's always potentially a source of violence. And, of course, this can happen again." Piketty (2015)

"To reduce crime we must reduce relative deprivation [the perception that resources are unfairly distributed] by ensuring that meaningful work is provided at fair wages, by providing decent housing which people are proud to live in, by ensuring that leisure facilities are available on a universal basis, and by insisting that policing is equally within the rule of the law, both for the working class and middle class, for blacks and for whites." Young (1991:154-155)

Inleiding

Hierdie artikel is 'n verkennende ondersoek na die moontlikheid van die transformasie van die gevengenisstelsel tot 'n openbare instelling wat positiewe vrede (eerder as negatiewe vrede in die vorm van die afwesigheid van misdaad) as 'n waardestelsel in Suid-Afrika onderskryf.

Suid-Afrika het een van die hoogste heroortredingsyfers in die wêreld (Cronje, 2017; Murhula & Singh, 2019; Ngabonziza & Singh, 2012; Pierce & Kiewit, 2020) en beslis een van die grootste gevengenisbevolkings in Afrika, naamlik 279 per 100 000 in die algemene bevolking (Institute for Criminal Policy Research, 2019). Vergelyk hierdie statistiek met dié van Indië (33 per 100 000, van wie twee derdes verhoorafwagtend is), wat net soos Suid-Afrika ook 'n ontwikkelende land in die Globale Suide is, dié van Nederland (61 per 100 000) en dié van Finland (53 per 100 000). Hierdie statistieke moet myns insiens gesien word in die lig van Suid-Afrika se fel stigmatiserende beskamingskultuur. Die paradigmatische onderskeid tussen laasgenoemde en integrerende beskamingskulture is as volg verduidelik:

Die Australiese kriminoloog John Braithwaite (1995:277-305) het die belangrike onderskeid tussen hardestigmatiserend-beskamingskulture (Suid-Afrika, die VSA) enersyds en integrerend-beskamendekulture (China, Japan) andersyds benadruk en ter verheldering aangevoer dat alle kulture beskaming inspan in 'n poging om misdaad en maatskaplike afwykings te bekamp. Eersgenoemde gebruik stigma en muishond-status (verwerpning) en laasgenoemde liefde en oortuiging (integrasie) vir hierdie doel. (Lötter, 2019:497)

Aangesien fel stigmatiserende beskamingskulture, soos dié in Suid-Afrika, kriminogenies is en dus tot misdaad aanleiding gee (Braithwaite, 1989a:20, 100), bly gebrekkige misdaad-

bekamping 'n ernstige maatskaplike probleem wat een van die belangrikste kwelpunte vir Suid-Afrikaners uitmaak. Terwyl hierdie stigmatiserende beskamingskultuur, wat aan die een kant van die beskamingspektrum lê, die oortreder eerder as die wandaad veroordeel, is dit sterk teenstrydig met die waardestelsel beliggaam in 'n integrerende beskamingskultuur, wat aan die ander kant van die spektrum lê. Alhoewel dit natuurlik ook so is dat geen kultuur volkome homogeen of eenvormig is nie, word haalbare hervestiging en misdaadweerhouding bevorder deur enige benadering wat die misdaad of wandaad veroordeel eerder as die oortreder, soos wat met integrerende beskaming gebeur (Braithwaite, 1989a:100). Braithwaite bepleit laasgenoemde vorm van beskaming eerder as stigmatisering met die treffende aanbeveling dat dit bruikbaar is "as a tool to allure and inveigle the citizen to attend to the moral claims of the criminal law, to coax and caress compliance, to reason and remonstrate with him over the harmfulness of his conduct" (Braithwaite, 1989a:9). Hierdie taak moet as 'n saak van erns aangepak word.

My uitgangspunt is dat die gevangenismodel as Suid-Afrika se aanvaarde strafmetingsparadigma nie aan sy belofte om misdaad te bekamp en ons veilig te hou, voldoen het nie. In hierdie verband is dit insiggewend om kennis te neem van die ontwikkeling van 'n reeks kritiese standpunte rakende die tradisionele vakdissipline van kriminologie – kritiese benaderings wat onder die sambrelbenaming "kritiese kriminologie" bekendstaan. Kenmerkend van dergelike benaderings, wat ook aanklank vind by die oogmerk om vrede op vreedsame wyse (naamlik "positiewe vrede") te bewerkstellig, soos geformuleer in vredestudies of konflikhantering, is McLaughlin (2010:155) se uitspraak dat kritiese kriminologie vereenselwig word met 'n "critique of correctional criminology in which the questioning of political and social control would take precedence over behavioural and correctional issues... (and a critical understanding of) the capacity of the capitalist state to criminalise problematical behaviour."

Die toepaslike onderafdeling van kritiese kriminologie wat my benadering rugsteun, is "vredemakende" kriminologie, soos Quinney en Pepinsky dit noem, hoewel ek eerder 'n (voorafgaande) vredebouende kriminologie voorstaan. Daar kan immers nie voortgegaan word om vrede te maak as die regte toestande (soos vertroue in die proses en die insluiting van al die rolspelers by die gesprek of bemiddelingsprosedure) nie geskep is nie. Ek sluit my by Richard Quinney (1991) aan, wat aanvoer dat die militêre benadering in hoofstroomkriminologie oortuigend (selfs skouspelagtig) misluk het (sien ook Marqua-Harries, Stewart & Padayachee, 2019:35). In die lig van die internasionale tendens, in Afrika as 'n geheel en in Europa, ten gunste van oop gevangenisse (soos tans in die Seychelle en Finland te vinde is) as 'n middeweg na die uitfasering of sluiting van die gevangenisse (soos in Nederland), kan die vraag gevra word of 'n ander benadering tot misdaadbekamping nie eerder beproef moet word nie. Ek verwys ook vlugtig na die veldtog in Suider-Afrika om geringe misdrywe hier te dekriminaliseer (Edwards & African Policing Civilian Oversight Forum, 2021; Gumboh, 2018), wat die druk op ruimte in ons gevangenisse sal verlig (Nevin & Sonke Gender Justice, 2018) en daardeur hopelik ook lei tot 'n afname in voorvalle van geweld en seksuele teistering. Hierdie bespreking word voorafgegaan deur 'n vlugtige inleiding tot vredestudies, veral met verwysing na die werk van Burton en Galtung.

Die beginsel wat in hierdie verkennende benadering onder die loep geneem word, is vredebouende kriminologie (Quinney, 1991), aangevul deur die idees van vredebouende konflikbemiddeling (Burton, 1997; Galtung, 1996). Aangesien my keuse van paradigma deur óf 'n mediese óf 'n ontwikkelingsraamwerk – of dalk beide – onderlê word, doen ek aan die hand dat die twee kerndissiplines daarvan, konflikhantering en vredebouende kriminologie, tot "epistemic appropriate[ness]" (Trafford & Leshem, 2008:143) lei. Vervolgens word daar

vlugtig, aan die hand van 'n bondige literatuuroorsig, 'n aantekening gemaak oor die kwessie van beleidsoorwegings wat moontlik uit hierdie bespreking kan voortspruit. In die ontwikkeling van my argument poog ek ook om aan te sluit by die breër Suid-Afrikaanse gevangenis-transformasiediskoers (te wete alternatiewe gevangenismodelle, dekriminalisering van geringe misdrywe, die uitwys van apartheidsoorblyfsels in die gevangenisdien, en so meer).

Aantekening oor moontlike beleidsoorwegings

Navorsers wat materiaal oor navorsing oor maatskaplike kwelpunte publiseer, maak dikwels opmerkings wat ten doel het om die toepaslikheid van die navorsingsresultate vir huidige of toekomstige beleidsoorwegings te illustreer. In hierdie artikel beweeg ek egter om twee redes van daardie gebruik weg.

Eerstens betoog McLaughlin en Newburn (2010:5-10; sien ook Braithwaite, 1989b) in hul oorsig van vier dekades waarin kriminoloë in Westerse demokrasieë openbare beleid probeer beïnvloed het met aanbevelings wat op getuienis berus, dat talle faktore die onvermoë (*impotence*) van deskundige kriminologiese kennis om openbare beleidsrigtings te beïnvloed, aansienlik duideliker gemaak het. Onder hierdie faktore word die professionalisering van beroepe in die strafregstelsel en gevangenisdien sowel as die ingrypende politisering van misdaad en misdaadbekampingstrategieë uitgesonder. In hierdie verband verklaar Colin Crouch (2004:4) met reg dat politiek beoefen in 'n postdemokratiese era behels dat "[b]ehind this spectacle of the electoral game, politics is really shaped in private by interaction between elected governments and elites that overwhelmingly represent business interests."

Crouch sluit daarmee aan by Colin Leys (2008:118), wat opmerk dat die onderskeid tussen openbare en privaat belang sedert die 1980's feitlik verdwyn het. Hiervolgens is dit in die lig van die herstrukturering van staatsbelange rondom gevestigde sakebelange ook nie onvanpas om van die uitkontraktering (*outsourcing*) van openbare beleidsformulering te praat nie (Leys, 2008:129). Ek vereenselwig my in hierdie huidige bydrae met hul uitgangspunt.

Tweedens het die Thaise akademici Pasuk Phongpaichit, Sungsidh Piriyarangsan en Nualnoi Treerat (1998:10-11) in hul verslag oor die Thaise ondergrondse ekonomie en openbare beleidsformulering meer as twintig jaar gelede die belangrike punt geopper dat navorsing gerig op beleidsverandering selde suksesvol is, en wel vanweë die rol van gevestigde belang (wat aanleiding gee tot staatsknoeiery) in die behoud van die *status quo*. Hulle gevolgtrekking was dat die doel van hul gepubliseerde teks eerder daarop gerig is om gesprek of debat oor die onderwerp aan te moedig of te stimuleer.

Dit kan egter ook wees dat die siniese opvatting dat gevestigde belang dit vir kundiges onmoontlik maak om beleidsformulering te beïnvloed, nie volkome geldig is nie. Elliott Currie (1999) dui byvoorbeeld aan dat die belangrikste taak waarvoor kriminoloë in die 21ste eeu staan, die opvoeding van die breë publiek is, eerder as die inwin van meer kennis, sodat die publiek beleidsformulering krities kan beoordeel. In hierdie taak moet die media myns insiens 'n kardinale rol vervul (Currie, 1999; McLaughlin & Munchie, 2013:xxii).

Ondanks dié skeptisme, in sowel die Ooste as die Weste, oor die moontlikheid dat akademiese diskosers openbare beleid wesenlik kan beïnvloed, selfs al sou aanbevelings wat uit so 'n diskosers voortvloeи, op gegronde data berus, is die huidige artikel tog 'n poging om 'n debat te begin oor die wenslikheid, al dan nie, van die moontlike transformasie van die gevangeniswese tot 'n openbare instelling wat positiewe vrede (eerder as negatiewe vrede) aanmoedig en voorstaan.

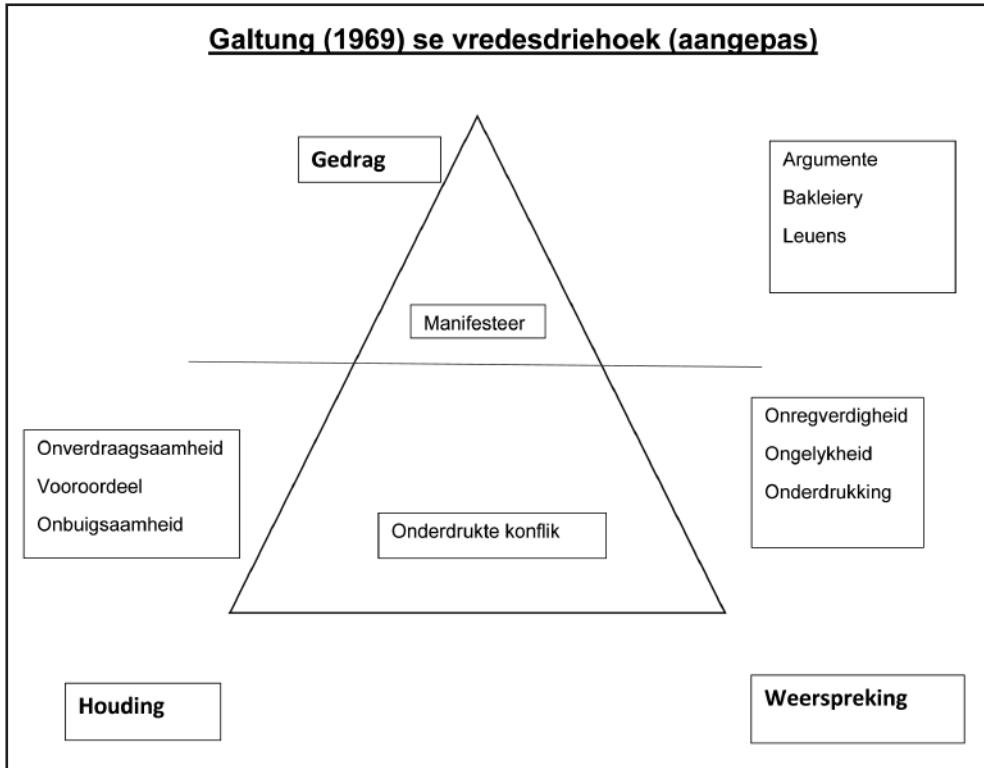
Phongpaichit, Piriyarangsan en Treerat (1998:10) wys myns insiens tereg daarop dat positiewe verandering van onder eerder as van bo moet geskied. Hierdie gesigspunt strook ook met die sienswyse van onder ander die gevangenisasieafskaffingsaktivis Angela Davis (2003:25), die vergelykende kriminoloog John Braithwaite (1995:289-294) en die klimaatsaktivis Naomi Klein (2015:6-7), wat almal daarop wys dat grootskaalse maatskaplike omwentelinge, soos die afskaffing van slawerny (Davis) of die aftakeling van apartheid in Suid-Afrika (Klein), nie van staatsweë van stapel gestuur is nie, maar grootliks die gevolg was van individuele opofferings en gemeenskapsinisiatiwe op voetsoolvlek. Hierdie oorweging is een van die belangrikste beweegredes vir hierdie bydrae as 'n verkennende studie of benadering, eerder as 'n wesenlike poging om beleidsformulering te probeer beïnvloed.

Bondige inleiding tot vredestudies

Teen bogenoemde agtergrond bied ek 'n bondige inleiding tot vredestudies aan, met verwysing na die vrugbare en waardevolle werk van sowel Burton as Galtung. Daarna gee ek ook 'n vlugtige oorsig van Quinney en Pepinsky se bydraes tot vredebouende kriminologie. Saam met Boulding, word Burton en Galtung beskou as die grondleggers van konflik- en vredesnavorsing (Bradshaw, 2008:70).

Burton, wat 'n doktoraat in sielkunde behaal het, het vroeg in sy loopbaan reeds klem gelê op die belang van 'n bree, multidissiplinêre benadering tot internasionale spanning en wrywing. Sy naam word veral verbind met die idee van analitiese "probleemplossingswerkswinkels". Hy en Edward Azar het die begrip "voortslepende maatskaplike konflik" (*protracted social conflict*) gemunt, en Burton het, vanweë sy uitdruklik interdissiplinêre uitgangspunt, insigte benut uit die spelteorie, die teorie wat basiese menslike behoeftes onderlê en nywerheidsbetrekkinge ontspring en vervlegt (Miall, Ramsbotham & Woodhouse, 2000:45-47). In navolging van die Amerikaanse filosoof Charles Peirce staan hy 'n abdiktiewe navorsings-invalshoek voor. Ten slotte is Burton ook bekend vir die idees oor die institusionalisering en integrasie van menslike behoeftes ten einde diepewortelde maatskaplike konflik te "provent" ('n nuutskepping van hom) (Bradshaw *op cit.*).

Wat Galtung betref, is hy eerstens bekend vir sy konflikdriehoek (*conflict triangle* [Galtung, 1969]), waarin hy die onderskeid tussen spanningsgedrag, konflikhouding en weersprekking (*contradiction*) verduidelik (Bradshaw, 2008:71). Die belangrike onderskeid tussen "positiewe" vrede (waarin maatskaplike toestande vanself vreedsame verhoudings tussen mense normaliseer) en "negatiewe" vrede (wat bloot dui op die afwesigheid van geweld) blyk ook uit dié driehoek (soos in die diagram hier onder aangedui). In hierdie verband, het Thaddeus Metz (2021), een van Suid-Afrika se mees vooraanstaande (Afrika)filosowe, in 'n onlangs lezing op die elektroniese platform Zoom die besef by my gewek dat Galtung se onderskeid tussen positiewe en negatiewe vrede ook weerspieël word deur die onderskeid tussen Westerse etiek (in die algemeen gesproke) en die sub-Sahareense begrip van ubuntu (alhoewel daar uiteraard 'n mate van oorvleueling tussen laasgenoemde twee tradisies is). Leonard Praeg (2014:24) wys daarop dat ubuntu in Suid-Afrika 'n "spiritualised understanding of forgiveness and reconciliation" verkry het (nadruk in die oorspronklike), terwyl Chris Allsobrook (2017:18) betoog dat dit die grondslag vorm van die interafhanglikheid van die psigiese en geestelike welstand van die individu en die gemeenskap ("well-being in society"). Volgens hom word die gedagte dat ubuntu 'n etiese trefkrag het wat strukturele belegging regverdig, algemeen in inheemse sub-Sahareense kulture aanvaar (Allsobrook, 2017:19). Allsobrook se betoog is uiteraard van groot belang vir die gedagtegang wat in hierdie bydrae uitgestippel word. Die Westerse etiek verteenwoordig negatiewe vrede in die vorm van bloot weerhouding van geweld,

terwyl ubuntu positiewe vrede in die vorm van langdurige vredesaamheid en gemeenskapsonderbou verteenwoordig.

Ten slotte lê Galtung klem op die verskil tussen ooglopende geweld, strukturele geweld en kulturele geweld. Waar strukturele geweld in openbare organisasies soos die gevangeniswese of die regstelsel opgesluit is, is kulturele geweld op 'n horizontale vlak in 'n gegewe kultuur ingebou (waarvan geslagsgeweld teen vroue 'n goeie voorbeeld is) (Miall, Ramsbotham & Woodhouse, 2000:43-44).

Ek neem vervolgens Quinney en Pepinsky onder die loep.

Quinney en Pepinsky se bydrae tot vredebouende kriminologie moet teen die agtergrond van die ongemak oor "waarheid" en "sekerheid" in sowel die teologie as die kriminologie in die jare ná die Tweede Wêreldoorlog gesien word (Sarre, 2020:122). In die kriminologie het die publikasie van Taylor, Walton en Young se boek *The new criminology: For a social theory of deviance* (1973) in die vroeë sewentigerjare hoofstroomkriminologie in 'n krisis gedompel deur aan te toon dat misdaad nie 'n objektiewe verskynsel is nie, maar grootliks die gevolg van konflik in die gemeenskap wat aangeblaas word deur gevvestigde belange in die politiek en dié in magsposisies. Hierdie boek het ook die beweging in kritiese kriminologie, wat vandag in die VSA, Australië en die Verenigde Koninkryk baie invloedryk is, begin. Net soos teoloë vandag in intergodsdiestige gespreksvoering, ondersoek kriminoloë toenemend begrippe soos hoop, vrede, geluk en liefde (Braithwaite, 2002, 2004; Currie, 2013; Quinney, 1991, 1998a, 1998b, 2000; Pepinsky, 1991). Die idee dat vergifnis wonde heel, staan sentraal in hierdie beweging (Sarre *op cit.*). Die geestelike invalshoek by Quinney en Pepinsky is oog-

lopend genoeg in vredebouende kriminologie. Volgens hierdie twee kundiges is misdaad die gevolg van onbillike en ongelyke maatskaplike en ekonomiese reëlings (*arrangements*) wat lei tot vermybare lyding en pyn. 'n Ander beskouing is egter moontlik, naamlik dat ons besef dat ons eie welstand intiem verband hou met die gemeenskaplike welstand en geluk van ander mense om ons (wat aanklank vind by die begrip van ubuntu, soos deur Praeg en Allsobrook uitgewys is). Dit is die wyse waarop ons onself kan vind en vrede vir almal kan verseker (Tifft, 2002).

Teen hierdie agtergrond is dit belangrik om daarop te let dat vredebouende kriminologie (in die besonder die werk van Pepinsky en Quinney) as 'n vorm van kritiese kriminologie, sowel as konflikbemiddeling as vredebouende bemiddeling (spesifiek die werk van Burton [1997] en Galtung [1996]), die uitbouing en vooropstelling van vrede as 'n kernwaardebegrip stel. Ek oorweeg vervolgens die moontlike vervlegting van kritiese kriminologie met konflikbemiddeling.

Vervlegting van kritiese kriminologie met konflikbemiddeling

Wat die wisselwerking tussen kritiese kriminologie en hoofstroomkriminologie betref – in Suid-Afrika word laasgenoemde grotendeels of amper uitsluitlik beoefen (Lötter, 2020c:107) – is Eugen McLaughlin se uitspraak noemenswaardig. Hy betoog naamlik dat “the blindspot of conventional criminology retains its steadfast refusal to research victimization by the powerful, not least because the state does not recognize nor fund such research” (McLaughlin, 2010:167).

In hierdie opsig is dit insiggewend dat daar heelwat epistemologiese, paradigmatisiese, metodologiese en benaderingsoorvleuelings is tussen enersyds vredebouende kriminologie en andersyds konflikbemiddeling of -transformasie as metodes gerig op vredebouende tussentrede. Ek noem hier onder vyf terreine van oorvleueling om dié stelling te illustreer.

- Beide dissiplines staan vrede deur vreedsame tussentrede of bemiddeling voor (Galtung, 1996; Quinney, 1991) eerder as geweld in reaksie op geweld.
- Beide is sterk gekant teen 'n positivistiese wetenskapsbenadering. Quinney (1991:7) doen byvoorbeeld selfs 'n geestelike dimensie in 'n nuwe paradigmatische benadering tot misdaadbekamping en -voorkoming aan die hand, terwyl Galtung (1996:12) aanvoer dat die klem op objektiwiteit by veral die natuurwetenskappe geen sinvolle bydrae tot vredestudies kan maak nie, aangesien die voorwaarde vir intersubjektiewe gespreksvoering uitdruklike aannames of veronderstellings is. Habermas, bepaald die sentrale figuur in die tweede geslag in die kritieseteorie-beweging in die tradisie van die Frankfurtse Skool (Lötter, 2019:500-501), doen byvoorbeeld aan die hand dat die kriterium vir waarheid ooreenstemming of konsensus is (Habermas, 1993:120; Zurn, 2010:223), indien ons van die standpunt uitgaan dat ooreenstemming tussen alle mense in beginsel wel moontlik is. Galtung is dit dus eens met die siening dat elke navorser openhartig oor haar of sy politieke posisionering behoort te wees.
- Beide gebruik Boeddhistiese terminologie in 'n poging om teenstrydige begrippe te oorbrug ten einde dooiepunte produktief op te los. In poststrukturalistiese Europese filosofie (Derrida, Lacan) is die oplossing van hierdie knooppunt egter die “beide/en”-eerder as die “of/of”- probleembenadering (Olivier, 2015:349-350).

- Beide dissiplines benadruk positiewe vrede eerder as slegs die afwesigheid van geweld in die vorm van misdaad of ander vorme van direkte geweld. Terwyl Burton (2001) die interessante nuutskepping “provention” (wat ‘n verwysing na diepgaande positiewe vrede is) skep, redeneer Galtung (1996:5) dat die strukturele geweld wat in openbare inrigtings opgesluit is, soos volg getransformeer kan word:

The argument made here is not to abolish the military but to give it new tasks. That institution has had very bad habits in the past, such as attacking other countries and nations, and other classes, usually at the behest of the ruling elites, killing and devastating through external and internal wars. But there have also been virtues: good organization, courage, willingness to sacrifice. The bad habits have to go; not necessarily the military, and certainly not the virtues.

Soos Galtung oor die weermag, bepleit ek ook nie die ontbinding van die gevangerisdiens op sigself nie, maar eerder die herbesieling of herbestemming (*repurposing*) van hierdie instelling. Sowel Joseph Stiglitz (2019:231-236) as Jürgen Habermas (1979:121-122) dink in dié rigting oor die belang van positiewe waardestelsels (te wete waarheid, regverdigheid en samehorigheid) by openbare instellings, hoewel in ander kontekste. Laasgenoemde (soos aangehaal in McCarthy [1978:265-266]) praat van “structural possibilities that are not yet institutionalized (and will perhaps never find an institutional embodiment).” Aangesien my belangstelling veral lê by geweld wat (tans) deur die gevangerisdiens toegepas word, is my vraag hoe mens aan die hand van Galtung se beskouings die gevangerisdiens in Suid-Afrika kan herdefinieer ten einde daadwerklike transformasie en positiewe vrede te bewerkstellig. Ek wil graag vasstel hoe die gevangeriswese gebruik kan word om vrede deur vreedsame metodes te bereik.

- Albei vakgebiede staan openbare instellings voor wat sterk positiewe waardes het, soos vrede en medelye (Burton, 1997; Quinney, 1991:12).

Benewens hierdie ooreenkoms tussen die vakgebiede beskou albei die voldoening aan basiese menslike behoeftes as ’n deurslaggewende faktor in die uitskakeling of vermyding van voortslepende of diepgewortelde maatskaplike konflik (Burton, 1997; Galtung, 1996; Quinney, 1991:11-12). Voorts word konfliktransformasie gesien as ’n belangrike faktor waardeur langdurige en volhoubare vrede in gemeenskappe bewerkstellig kan word, sowel as ’n paradigmiese begrip wat konflikbemiddeling onderlê. Hierdie beskouing berus op die mediese benadering van D-P-T: diagnose, prognose en terapeutiese tussentrede of bemiddeling (Galtung, 1996:24-27). Hierdie bespreking lei uiteraard tot ’n oorweging van wat my hipotese as uitgangspunt sou wees.

My hipotese is dat die bekamping van strukturele geweld (toegepas deur openbare instellings waarvan geweld ’n inherente deel van hul onderbou uitmaak [Galtung en Burton]) sowel as direkte geweld (soos misdaad) sterk bevorder sal word deur die kombinering van vredebouende kriminologie en konflikbemiddeling. Insiggewend in hierdie verband is die onderskeie omskrywings van *vredebewaring* (*peacekeeping*), *vredemaking* (*peacemaking*) en *vrede-afdwining* (*peace enforcement*) soos uiteengesit deur Boutros Boutros-Ghali, voormalige sekretaris-generaal van die VN (1992–1996), in sy belangrike verslag *An agenda for peace* (1992). By hierdie drie waardevolle begrippe in vredestudies, soos deur Boutros-Ghali uitgewys is, moet ’n vierde gevoeg word, naamlik *vredebouing*, want dit verteenwoordig die kern van ’n gesonde grondslag vir pogings tot vredemaking.

Ek het in die besonder die gevangeriswese in Suid-Afrika in gedagte en ek oorweeg vervolgens die voorgestelde omvorming van die gevangeriswese hier ter plaatse.

Die voorgestelde omvorming van die gevangeniswese

As 'n neokoloniale oorblyfsel, is die gevangenis nie net onvanpas in Suid-Afrika ná die afskaffing van apartheid nie, maar het dit homself ook bewys as ondoeltreffend en selfs kriminogenies (Braithwaite 1989a:41 & 100; 1995:280-281; Harris 2010:113; Marqua-Harries, Stewart & Padayachee 2019:35). Mary Bosworth (2010:169) het dit ontstellend verwoord: "While prisons have always been used to control the poor and the disorderly, the extent to which incarceration in the 1990s became divorced from any of its historical justifications for justice, crime reduction, or rehabilitation is remarkable." Inderdaad. Hierby kan die oortuigende argument van Venessa Padayachee en NICRO (2018:21-24 & 26-27) gevoeg word dat baie oortreders (veral jeugoorreders) ontspoor het weens blootstelling aan trauma soos geweld en verwaarlosing en dat bestraffende staatsoptrede en blootstelling aan bendegegeweld in ons gevangenisse die probleem bloot vererger en selfs dramaties aanblaas. Dit is dus noodsaaklik dat oortreders se ontwikkelingsvoortsigte inbringend onder die loep geneem word (Marqua-Harries, Stewart & Padayachee, 2019:34; Padayachee & NICRO, 2018:26, 28). Dit is die rede waarom hulle voorstel dat die huidige bestraffende gevangenisstelsel in Suid-Afrika deur 'n "trauma-informed and restorative justice-infused" strafregstelsel vervang word (Marqua-Harries, Stewart & Padayachee, 2019:35; Padayachee & NICRO, 2018:30-31, 34-35, 37 & 39).

Daar is reeds in vorige studies (Lötter, 2019; Padayachee & NICRO, 2018:33-34) aangevoer dat Suid-Afrika baat kan vind by internasionale inisiatiewe soos oop gevangenisse, gemeenskapsdiens as 'n veel beter alternatief vir gevangenistraf (aansienlik laer heroortreding) en die afskaffing van gevangenisse.¹ Ander waardevolle idees het te doen met die veldtog om geringe misdrywe op Afrikabodem te dekriminaliseer (Edwards & African Policing Civilian Oversight Forum [APCOP] 2021; Gumboh, 2018) en die oorweging van alternatiewe gevangenismodelle (soos oop tronke en die kloostermodel). Die belangrike boustene van vertroue en verantwoordelikheid sluit goed aan by bogenoemde noodsaak om aan die basiese menslike behoeftes van vrygelate en dienende gevangenes te voldoen. Dit is myns insiens ook belangrik om daarop te wys dat in 'n relatief konserwatiewe land soos Suid-Afrika ná apartheid, die idee van die afskaffing van gevangenisse waarskynlik onvoorstelbaar is, gegewe die onaanvaarbaar hoë vlakke van misdaad waaraan Suid-Afrikaners tans blootgestel word.

Daarenteen behoort die idee van sogenaamde oop gevangenisse baie meer verteerbaar te wees en hou dit terselfdertyd die bykomende voordeel in dat dit as 'n halfweghuis – beide as 'n doelwit in eie reg en as 'n bousteen – na uiteindelike volwaardige afskaffing van gevangenisse in postkoloniale Suid-Afrika kan dien. Wat die dekriminalisering van geringe misdrywe in postkoloniale Afrika betref, betoog Louise Edwards en die African Policing Civilian Oversight Forum [APCOP] (2021) sowel as Edith Gumboh (2018) dat die kriminalisering van gedrag soos leeglêery of rondlopery en bedelary 'n koloniale oorblyfsel is wat nie in Afrika deug nie aangesien dit bloot gemik is daarop om armoede, haweloosheid en werkloosheid te bestraf. Mboti (2018) wys daarop dat die gebruik van die gevvangenis in Afrika die voortsetting is van

¹ Die konsep van "oop gevangenisse" behels dat dit "as 'n broodnodige brug tussen tronk en hervestiging kan dien, [en reeds] in talle lande begin posvat [het]. In oop gevangenisse is daar nie veiligheidsomheinings nie en met minimale sekuriteit dra oortreders self hul eie kamersleutels... Die beginsel wat die idee van oop inrigtings, in teenstelling met geslotte gevangenisse, voed, is dat die direkte vrylating van langtermyn-oortreders uit geslotte gevangenisse gevaarlik en skadelik is. Die teendeel, deur oortreders met vertroue en verantwoordelikheid by hul eie hervorming en hervestiging te betrek, verteenwoordig belangrike boustene in hierdie hervormingspoging" (Lötter, 2019:502-503). Sien ook Padayachee & NICRO (2018:34).

koloniale apartheidse- of rasseskeidingsdenke in die vorm van 'n "ons-en-hulle-bewussyn". Mboti se argument strook met Nagel (2008:71) se siening dat die gevangenis die teenoorgestelde van die inheemse gebruik van ubuntu (samehorigheid) is. Indien die staat moet straf, sal gemeenskapsdiens eerder as tronkstraf, soos Padayachee en NICRO (2018:33) ook aanvoer, in die Afrikakonteks byvoorbeeld 'n veel meer gepaste sanksie wees.

Die sogenaaende winsoogmerk by die strafregkompleks (waarby die gevangenisdiens ingesloten is) wat sedert die sewentigerjare tot massagevangesetting (*mass incarceration*) in die VSA geleei het en wat van daar wêreldwyd uitgekrag het, het ook die misdaadprentjie in Suid-Afrika beïnvloed. Ek verwys onder meer na die Bosasa-skandaal soos deur Angelo Agrizzi voor die Zondo-kommissie van Ondersoek na Staatskaping blootgelê is (Agrizzi & Mitchell, 2020; Basson, 2019; Lötter, 2020b; Stayn & Vecchiato, 2019). Geloofwaardige bewerings van grootskaalse korruksie wat talle hoë staatsamptenare in die Departement van Korrekttiewe Dienste en die Parlementêre Oorsigkomitee vir Korrekttiewe Dienste (ook die voorsitter, Vincent Smith) geïmpliseer het, bewerings wat onafhanklik deur talle ander getuies bevestig en deur getuienis gestaaf is, het by die Kommissie se werksaamhede aan die lig gekom. Bosasa is egter bloot die oortjies van die seekoei. Die probleem van gevangenissoorte wat privaat bestuur word (Hopkins, 2020), soos Mangaung by Bloemfontein en Kutama Sinthumule in Limpopo, en die onkritiese invoer van Amerikaanse "super-max"-eenhede teen enorme koste, sonder enige wesenlike voordeel vir die belastingbetalers (Davis, 2003:100-103), dra net tot die probleem by.

Met betrekking tot die Weste (wat Suid-Afrika ook insluit) se "crime control complex" betoog Eugene McLaughlin (2010:165) dat "[t]hese particular commercial enterprises have a built[-]in 'growth dynamic' because they have a vested interest in seeing the problem of crime growing." Christie (2017:4) sluit hierby aan met sy siening dat die gevvaar van die veldtogg teen misdaad nie soseer "misdaad" op sigself is nie, maar 'n onderstroming is wat tot ouoritêre optrede (*authoritarianism*) kan lei. Hierdie stand van sake is ook vererger deur die inwerkingtreding van die Strafregwysigingswet 105 van 1997 (Republiek van Suid-Afrika, 1997), waarby minimum gevangenistermyne vir bepaalde misdade voorgeskryf word terwyl die regsprekende beampete se (broodnodige) regterlike diskresie drasties ingekort word (Cameron, 2020). In die lig van die ANC-regering se rekord van korruksie moet daar gevra word of sodanige wetgewing enigsins houbaar is in die lig van die gevangeniswese se mislukte mandaat, naamlik om misdaad doeltreffend te bekamp, waarna ek hier bo verwys het. In die Suid-Afrikaanse konteks is daar oorvleueling tussen dié mislukte mandaat en winsbejag en kan laasgenoemde met betrekking tot die gevangeniswese soos volg omskryf word:

I argue that the stigmatisation of ex-offenders, directly, and the profit motive as it has come to be embedded in the PIC, indirectly, are important, though certainly not exclusive, drivers of South Africa's unsustainable rates of incarceration and recidivism. (Lötter, 2020c:109-113)

Winsbejag het inderdaad die probleem van die bestryding van misdaad in ons samelewings geweldig gekompliseer, indien nie gekompromitteer nie. Al hierdie voorafgaande opmerkings dui daarop dat die integriteit van Suid-Afrika se misdaadbekampingsveldtogg bevraagteken word. Dit bring ons terug by die hipotese dat dringende omvorming van die gevangeniswese noodsaaklik is – 'n omvorming of transformasie wat positiewe vrede as misdaadbekampingstrategie ten doel het. Na aanleiding van bovermelde bespreking oor die voorgestelde omvorming van die gevangeniswese, bespreek ek vervolgens die breër gevangenistransformasiediskoers in Suid-Afrika.

Die breër gevangenistransformasiediskoers in Suid-Afrika

Teen die agtergrond van internasionale tendense soos dit uitdrukking vind in oop gevangenissoe (Finland, Mosambiek, die Seychelle en Zimbabwe) en selfs gevangenisafskaffing (Nederland, Japan en, in mindere mate, die VSA) betoog ek dat die voorgestelde omvorming van die gevanganiswese in Suid-Afrika beide aktueel en haalbaar is (Lötter, 2019:502-503; Marquah-Harries, Stewart & Padayachee, 2019; Padayachee & NICRO, 2018:33-34).

Terselfdertyd moet ek egter ook tot omsigtigheid maan, aangesien kenners soos Stanley Cohen (1985) en Brown en Hogg (1985:65), na aanleiding van Foucault (1991) se bekende idee van “carceral spread”, daarop wys dat alternatiewe vir gevangenisstraf nie soseer die gevolg van ’n meer verligte beleid is nie, maar eerder om ander redes ondersoek word. Die oorkoepelende idee by alternatiewe vir gevangenisstraf is dus volgens hierdie beskouing ’n onderduimse poging om bloot gemeenskaplike dissiplinering diskreet uit te brei. Wat ook oorweeg kan word, is die idee van kleiner wysigings of oorwinnings eerder as oorlog op ’n wye front wat op niks sal uitloop nie (Brown, 2011:93-94). David Brown (2011:93) wys op die voorbeeld van Pat Carlen, wat uitgedaaig is om een ding te noem wat sy met haar boek oor vrouegevangenis bereik het en bloot geantwoord het dat dit die gebruik van kamerpotte of bedpanne beëindig het – ’n klein oorwinning in die groter opset, maar een wat tog van onskatbare waarde is vir mense wat aan sulke vernederende gebruikte onderworpe was. So betoog Brown (*ibid.*) dat –

[a] feature of many of these delights or victories, however small scale, is that they were achieved not by that one brilliant book, article, exposé or speech, but by specific social movement campaigns within which some criminologists, academics and students worked, often for many years.

Terselfdertyd voer ek aan dat gemeenskapsdiens ’n veel aantrekliker opsie vir oortreders as gevangenisstraf is en is ek dit met die bekende Noorweegse kriminoloog Nils Christie (2017:54 & 71) eens dat aangesien die gevangenis vir die afsienbare toekoms ’n permanente deel van ons maatskaplike bestel sal uitmaak, minimale gebruik eerder as gevangenisafskaffing meer realisties is. Dit strook ook met Galtung se opmerking (hier bo) oor die wenslikheid van hervorming (van die weermag) eerder as die ontbinding daarvan. Maar dit is egter nie Christie se punt nie. Hy betoog dat die afskaffing van die gevangenis bloot sal lei tot ander selfs méér onderdrukkende maatreëls, soos die uitbreiding van psigiaatriese hospitale om afwyking hok te slaan, soos wat die ervaring in die voormalige Sowjet-Unie was (Christie *op cit.*).

Om dus omvorming van die gevangenisstelsel te bewerkstellig, moet ondersoek ingestel word na die volgende vier vraagstukke:

- Hoe sien ’n vervleging van die sentrale idees van vredebouende kriminologie (Pepinsky en Quinney) en konflikbemiddeling of -transformasie as vredebouend (Galtung en Burton) daar uit, met spesifieke klem op die moontlikheid van die transformasie van die gevanganiswese in Suid-Afrika van ’n openbare instelling wat strukturele geweld en negatiewe vrede verskans, na ’n instelling waarin positiewe vrede as ’n waardestelsel voorrang geniet?
- Hoe kan die grondliggende insig in konflikhantering (spesifiek in die werk van Burton en Galtung) dat die miskenning van basiese menslike behoeftes (Burton) in Suid-Afrika se fel stigmatiserende beskamingskultuur (wat onhoudbare heroortredingsyfers tot gevolg het) gebruik word om ’n paradigmaverskuiwing teweeg te bring na ’n integrerende

beskamingskultuur wat toelaat dat vrygelate gevangenes in die samelewing haalbaar geherintegreer kan word?

- Hoe kan openbare instellings, soos die gevangenisdiens, omvorm word met die oog op die vestiging van 'n vredeskeppende of -bouende waardestelsel wat die nimmereindigende siklus van geweld kan verbreek?
- Wat kan uit internasionale tendense soos oop gevangenis (as 'n belangrike stap in die rigting van gevangenisafskaffing in 'n postkoloniale konteks), gevangenisafskaffing (soos in Nederland en Japan) en die dekriminalisering van geringe misdrywe in Afrikalande geleer word om die Suid-Afrikaanse praktyk in hierdie verband te verryk en te versterk?

Bogenoemde gee logieserwys aanleiding tot die uitgangspunt van hierdie betoog: dat 'n strewē na vrede deur vreedsame pogings die huidige praktyk van 'n militaristiese bekamping van misdaad moet vervang.²

In die lig van die ooglopende politieke aard van beide konflikbemiddeling en kriminologiese navorsing is dit wenslik dat ontologiese en epistemologiese aannames uitdruklik beredeneer word. Kennis word beskou as pluralisties, met ander woorde verskeie teorieë kan op eklektiese wyse tegelykertyd benut word (Galtung, 1996:22). 'n Gepaste epistemologie vir vredesnavorsing of -studies regverdig dus 'n holistiese, allesinsluitende benadering tot teenstrydighede in die Daoïstiese kennistradisie ten einde 'n mate van "objektiwiteit" in 'n postpositivistiese en intersubjektiewe verstandhouding te ontwikkel.

Wat die niepositivistiese, postobjektiewe tendens in beide konflikbemiddeling (Galtung, 1996:12-13) en vredebouende kriminologie (Quinney, 1991) betref, is dit belangrik om daarop te wys dat die ontologiese begronding van bogenoemde kennisleer in 'n konstruktiewe werklikheidsverstaan verskans is (Galtung, 1996:22; Quinney, 2000:x-xi). Die rede hiervoor is dat albei hierdie vakdissiplines van die standpunt uitgaan dat die werklikheid nie gevestig en finaal gegiet is nie, maar verander kan en moet word (soos wat daar selfs in die post-Marxistiese tradisie daarop aangedring word). Die werklikheid word dus as 'n maatskaplike begronding eerder as 'n "objektiewe" gewaarwording gesien:

[T]he general rule is that the foreseen has to yield to the observed and the observed to the desirable; the former by adjusting the theory to empirical reality, the latter by adjusting empirical reality to the values. (Galtung, 1996:15)

In die lig van die epistemologiese en ontologiese oorwegings hier bo uiteengesit, is my teoretiese perspektief dat gevestigde belangte grootste struikelblok is in die poging om vrede as 'n positiewe waardeoordeel in ons samelewing te laat wortelskiet en groei. Indien die voordele van grootskaalse misdaadbekamping deur vreedsame metodes egter oortuigend aangedui word, soos ek kortlik in hierdie bydrae wil doen, is ek daarvan oortuig dat dit gaandeweg wel aanvaar

² Ten einde so 'n doelwit te beredeneer word in hierdie ondersoek daarna gestreef om aan die volgende beginsels van 'n navorsingsontwerp te voldoen: (i) die navorsing behoort aannames en standpunte aan te dui wat 'n filosofiese en teoretiese perspektief sal onderlê as regverdiging vir die voorgestelde navorsingsbenadering; (ii) die teoretiese fokus van die voorgestelde ondersoek moet binne 'n realistiese raamwerk ten doel hê om die navorsingsvraag behoorlik te ontplooi; (iii) die praktiese riglyne vir die navorsingsprojek moet verkiekslik deur 'n weldeurdagte ondersoekstrategie begrund wees; en (iv) die projek moet deur sosiopolitieke oorwegings begrens word ten einde maatskaplik geregtigheid te wees (Onwuegbuzie & Tashakkori, 2015:122). Volgens Greene (2006:93) dui 'n ontwerp wat aan hierdie vier vereistes voldoen, op sigself 'n teoretiese gepaste metodologie aan..

sal word. In die besonder is ek van mening dat die indirekte strukturele geweld wat inherent aan die gevanganiswese is, met behulp van vergelykende data uit ander lande suksesvol bestry kan word, oftewel, in konflikhanteringstaal, getransformeer kan word. Finland, Nederland, die Seychelle, Japan en Noorweë is voorbeeld van 'n soortgelyke suksesvolle transformasie aldaar.³

Finland beliggaam op 'n baie mooi vindingryke manier die gedagtes ingebou in die konsepnetwerk van basiese menslike behoeftes, waarvan die miskenning noodwendig tot voortslepende maatskaplike konflik lei, aangesien gevangenes in hul oop gevanganisse sleutels vir hul eie kamers het en die geleentheid gebied word om bedags vir hulleself in die vrye gemeenskap buite die gevanganisperseel te werk. Tans is ten minste die helfte van Finland se strafinrigtings sogenaamde "oop" tronke. Die punt wat ek probeer stel, is dat die erkenning van gevangenes se menswaardigheid en selfverwesenliking, soos in die Finse gevanganisstelsel beliggaam, 'n bevestiging van die waarde en die potensiaal van hierdie leerstuk van die erkenning van die basiese menslike behoeftes is.

Daar is sinvolle voorstelle aan die hand gedoen wat voorsiening maak vir voldoening aan menslike behoeftes hier te lande en wat kleur, lig, lug en die smaakvolle inkleding van ruimte, positiewe sorgsame verhoudings tussen bewaarders en oortreders sowel as die tussentrede van entoesiastiese en goed opgeleide personeel behels (Padayachee & NICRO, 2018:29, 31 & 63). In die Suid-Afrikaanse konteks het gevanganisnavorsers soos Venessa Padayachee en NICRO (2018:33) gewys op die potensiaal van oop tronke na aanleiding van die sukses wat in Skandinawiese lande daarvan behaal is, maar hulle waarsku teen die onkritiese oornname van hierdie eerstewêreldse idee in Suid-Afrika. Ek is egter van mening dat hul huiwering ongegrond is, aangesien die idee al met vrug in ander Afrikalande (Mosambiek, Zimbabwe, die Seychelle [Lötter 2019:502-503]) toegepas is. Nogtans benadruk ek die besondere waarde wat hierdie benadering vir die verligting van voortslepende of diepgewortelde maatskaplike wrywing of spanning inhoud.

Noorweë volg 'n ander strategie deur sommige van hul gevanganisse in woude op te rig, wat eko- of omgewingsterapie moontlik maak en terselfdertyd 'n baie oorspronklike benadering tot terapeutiese tussentrede verteenwoordig. In hierdie verband val Galtung (1996:22) se standpunt op: "[in] using fully the transnational nature of peace studies". In aansluiting hierby kan ook gelet word op 'n ontwikkelings- of transformerende (mediese) paradigma (Shannon-Baker, 2016:321), want die oogmerk is nie net om geweld te besweer nie, maar om diepgewortelde positiewe vrede te vestig (soos ek hier bo vermeld het). Wat die wisselwerking tussen data en teorie betref, het ek ten doel om 'n abduktiewe benadering (Timmermans & Tavory, 2012) te volg eerder as 'n induktiewe benadering (begronde teorie) of deduktiewe benadering (van teorie na data) tot die materiaal. Dit is belangrik om hier te noem dat Burton (1984) self 'n abduktiewe navorsingsbenadering in konflikoplossing of -bemiddeling gebruik het en dit in hierdie verband sterk aanbeveel (soos ek hier bo vermeld het). Ek bespreek vervolgens my metodologie en teoretiese raamwerk.

Metodologie en teoretiese raamwerk

In die lig van die voorafgaande is dit duidelik dat die "vredesoekende strategie" sosiopolities geregtig kan word in die lig van Suid-Afrika se onhoudbare en stygende misdaadsyfers

³ 'n Aanvaarbare argument hiervoor is te vind in Padayachee en NICRO (2018:33-34) en Lötter (2019:502-503).

en die geweld wat daarmee gepaardgaan (Cronje, 2017:23; Murhula & Singh, 2019; Pierce & Kiewit, 2020). McLaughlin (2010:169) doen byvoorbeeld aan die hand dat aangesien konflik maatskaplike wisselwerking dryf, “contemporary society mean[s] that the need for an agenda-setting Critical Criminological perspective has never been greater.” In aansluiting hierby kan ook gelet word op die benadering in kritiese teorie (Frankfurtse Skool), waarin ’n multi- of interdissiplinêre benadering tot maatskaplike probleme soos misdaadbekamping gevvolg word. Dit is opvallend dat beide kritiese kriminologie en konflikhantering as vakdissiplines wat ingewikkelder maatskaplike probleme probeer uitpluis, ook ’n interdissiplinêre, of selfs transdissiplinêre (Galtung, 1996:22), benadering voorstaan. Vredebouende kriminologie as onderdeel van kritiese kriminologie se kritiese, Marxistiese invalshoek is grotendeels gunstig beïnvloed deur Foucault (1991:162-163) se tese rakende die paradigmaverskuwing in straftoemeting in die middel van die 19de eeu van “absoluut monargistiese” tot “dissiplinêre” mag. Dit blyk uit die opvatting in kritiese kriminologie dat geen dissiplinêre grense in ag geneem moet word nie (Young, 2002:252). Wat kritiese teorie se welbekende multi- of interdissiplinêre aard betref, definieer David Rasmussen (1996:11) hierdie tradisie as ’n bepaalde intellektuele gerigtheid teenoor ’n kritiese beskouing van die gemeenskap gebaseer op teorie en praktyk soos geïnspireer deur die werk van Freud en Marx.

Toegepas op die Suid-Afrikaanse gevanganiswese impliseer hierdie multidissiplinêre aanpak ’n komplekse wisselwerking tussen beskouings oor enersyds die rol van gevestigde belang en andersyds die problematiese invloed wat Suid-Afrika se fel stigmatiserende beskamingskultuur uitoefen op die voortplanting of propagering van geweld in die vorm van heroortreding. Die problematiek by heroortreding word aangeblaas deur die euwel van gevestigde belang. Gevestigde belang vind neerslag in die sogenaamde “gevangenis-industriële kompleks”, waarmee bedoel word dat gevestigde belang ’n finansiële oogmerk het met betrekking tot die herprodusering van misdaad (in die vorm van heroortreding), ten einde genoeg mense vir die gevanganis op te lewer sodat die sirkulasie van heroortreders nie sal tekortskeet nie. Angela Davis (2005:37-38) wys op hierdie tragiese stand van sake:

The link that is usually assumed in popular and scholarly discourse is that crime produces punishment. What I have tried to do – together with many other public intellectuals, activists, scholars – is to encourage people to think about the possibility that punishment may be the consequence of other forces and not the inevitable consequence of the commission of crime. Which is not to say that people in prisons have not committed what we call “crimes” – I am not making that argument at all.

Soos Angela Davis hier impliseer, kan vredemakende kriminologie, ondersteun deur die vrugbare werk en idees van navorsers in vredebouende konflikbemiddeling, ’n raamwerk skep vir die bekamping van misdaad deur vreedsame pogings (eerder as die geweld ingebou in die gevanganisstelsel as ’n openbare instelling). Dit is dan geen wonder nie dat De Haan (1991:208) oortuigend aanvoer dat “what we need is not a better theory of crime, but a more powerful critique of crime”.

’n Mens moet ook rekening hou met ’n belangrike insig vanuit konflikhantering, naamlik dat die miskenning van die basiese menslike behoeftes van vrygelate gevangenes – deur hul werkgeleenthede en ander vorme van selfvervulling te ontsê – noodwendig tot voortslepende maatskaplike konflik (in die vorm van heroortreding) kan en moet lei. Dit is hierdie paradigmakusif wat myns insiens die fokus moet wees van ’n interdissiplinêre benadering tot die ondersoek van misdaad in ’n multikulturele gemeenskap soos Suid-Afrika. Die grondliggende bydraes van teoretici soos Galtung, Burton en selfs Quinney het die wonderlike

potensiaal ontsluit om die gevangeniswese te transformeer van 'n openbare instelling wat indirekte of institusionele geweld en negatiewe vrede verskans, tot een wat positiewe vrede as 'n waardestelsel propageer. Die gevangeniswese is egter allerminds sonder sy eie probleme.

Enkele probleme wat ons gevangenisdiens hier te lande ondervind, kan kortlik aangestip word. Alhoewel die destydse Minister van Korrektiewe Dienste, Michael Masutha, in sy 2016-begrotingsrede daarop gewys het dat die ouditeur-generaal voorbehoude het met betrekking tot die korrektheid van die Departement se statistieke, dit nietemin blyk dat oorbevolking, aansteeklike siektes (spesifiek tering en HIV/vigs – sowel as tans ook Covid-19-infeksies) en die skending van gevangenes se menseregte (veral ten opsigte van klages van aanranding en onwettige afsondering) groot uitdagings vir die Departement inhoud (Departement van Korrektiewe Dienste, jaarverslag vir 2015/16, soos aangehaal in Makou, Skosana & Hopkins, 2017). LR Johnson (2015) dui byvoorbeeld met groot sorg aan dat bendebedrywigheide (Perez, 2018), geweld en seksuele teistering (Mqehe, 2018; Ncube, 2018) asook oorbevolking (Nevin & Sonke Gender Justice, 2018) in Suid-Afrikaanse gevangenisne die bestaande reeds gebrekkige en onvoldoende rehabilitasie- en gemeenskapsherves-tigingsprogramme verder bemoeilik.

Uiteraard druib hierdie haglike toestande in Suid-Afrika se 236 gevangenisne (wat vanselfsprekend nie deurgaans ewe sleg of ewe goed is nie) die toets van voldoening aan basiese menslike behoeftes. Venessa Padayachee en NICRO (2018:17) betoog byvoorbeeld dat “[t]he dehumanizing and violent nature of prison means they are an ineffective mechanism for rehabilitation, healing and safety”. Dit is sonder meer duidelik dat sodanige miskenning van basiese menseregte vrugbare teelaarde bied vir toekomstige voortgesette maatskaplike wrywing in die vorm van heroortreding. Oorsake van toekomstige konflik in Suid-Afrika is egter nie beperk tot toestande in die tronke nie, maar word vererger deur die fel stigmatiserende beskamingskultuur waarmee vrygelate gevangenes ná hul vrylating gekonfronteer word (Lötter, 2018). Die belangrike standpunt van Mia en Sibanda (2018) dat oortreders met portuurbegeleiding voorberei word vir hul vrylating, is hier van toepassing. Dit is veral insiggewend dat die skrywers daarop wys dat gebrek aan voorbereiding vir vrylating op parool 'n belangrike faktor by heroortreding (en veral die skending van paroolvoorraadnes) is. Ndlovu, Sibanda, Mia en Nevin (2018) het 'n nuttige brosjure gepubliseer waarin hul oortreders inlig oor die uitdagings van parool (2018:10-13) en veral die tameletjie van die stigma waarmee vrygelate oortreders gekonfronteer word (*ibid.*:17-19). Ten slotte verskaf die skrywers 'n uitgebreide lys organisasies waarby geparoleerde kan gaan aanklop vir leiding en ander dienste (*ibid.*:26 ev). Myns insiens is hierdie soort ondersteuningsdienste (wat veral deur nieregeringsorganisasies soos NICRO, Zonk'izizwe Odds Development en Sonke Gender Justice aangebied word) van die uiterste belang om vrygelate oortreders te help om in 'n ongenaakbare, fel stigmatiserende beskamingskultuur te probeer aanpas en oorleef.

Dit is duidelik dat die situasie in Suid-Afrika berus op 'n komplekse wisselwerking tussen die rol van gevestigde belang (soos vervat in die begrip die gevangenisindustriële kompleks) en die problematiese invloed wat Suid-Afrika se fel stigmatiserende beskamingskultuur uitoefen op die voortplanting of propagering van geweld in die vorm van heroortreding. Daarby moet die rol van die gevangenis gevoeg word, wat as 'n openbare instelling indirekte geweld verskans en selfs voortplant, en wat beslis nie sy belofte om misdaad te bekamp, of uit te roei, gestand doen nie. In die lig van bogenoemde veldtog om geringe misdrywe of nietighede op Afrikabodem te dekriminaliseer, neem Mechthild Nagel (2008:71) se woorde teen die agtergrond van die werklikheid dat die konsep van die gevangenis vreemd aan die Afrikakonteks is, 'n amper geestelike betekenis aan, naamlik dat “[i]mprisonment then is the antithesis of ubuntu,

a practice of separation of humanity". Nagel se insig word beaam deur Padayachee en NICRO (2018:33), wat aanvoer dat: "[i]f we cannot do away with prisons we can at least reduce the overcrowding and keep many young people out of the front door of the justice system." In teenstelling hiermee doen Padayachee eerder alternatiewe modelle aan die hand, soos dié gebaseer op die kloostermodel voorgestaan deur Garbarino in sy boek *Lost Boys*. Die model is gerig op meditasie en nabetrating. Myns insiens sal hierdie model, wat herinner aan die 19de-eeuse Kwaker-motivering vir gevangelisatie in die VSA, beperkte toepassing in Suid-Afrika hê omdat die Departement van Korrektiewe Dienste reeds geruime tyd met die probleem van oorbevolking te kampe het.

Vanselfsprekend sal dit ook nodig wees om Suid-Afrika se fel stigmatiserende beskamingskultuur aan te pak, want hierdie maatskaplike euwel het ongetwyfeld geblyk kriminogenies te wees en 'n belangrike faktor in ons hoë heroortredingsyfers (Lötter, 2019). Die stigma waaraan vrygelate gevangelenes onderwerp word (Lötter, 2018:18-21), is 'n vorm van "kulturele geweld" (Galtung, 1996:31), wat die diskriminasie teen en marginalisering (albei is vorme van strukturele geweld) van hierdie groep uitgewekenes legitimiseer (Galtung, 1990; Lötter, 2020a). So betoog Moyo en die Zonk'izizwe Odds Development (2018) dat dienende oortreders geken moet word in korrektiewe beleidsformulering, 'n idee wat eweneens strook met Liebling, Durie, Stiles en Tait (2005) se empiriese bevindinge dat oortreders se ervaring van regverdigheid 'n noodsaaklike komponent van die bestuur van korrektiewe dienste is. In die treffende woorde van Roy King (2005:131), "[i]t is a commonplace in the literature that prisoners have a profound sense of justice and fair play." Uggen, Manza en Behrens (2004:277) merk op dat respondenten in hulle ondersoek 'n oorweldigende gegriefdheid (*resentment*) toon en verdoemende uitsprake maak oor hul onbillike behandeling ná vrylating, 'n sentiment wat volgens hierdie span navorsers die onbepaalbare verlies aan die potensiaal van rehabilitasie in 'n fel stigmatiserende beskamingskultuur onteenseglik aantoon.

The bitterness underlying these comments shows the flip side of the power of community reintegration: when stigma and rejection are the dominant experience, the potentially restorative benefits of civic participation are lost. (Uggen, Manza & Behrens, 2004:277)

Hierby kan ook Michelle Alexander (2012:95-96) se gevolgtrekings oor die gevolge van 'n fel stigmatiserende beskamingskultuur gevoeg word:

The disturbing phenomenon of people cycling in and out of prison, trapped by their second-class status, has been described by Loic Wacquant as a 'closed circuit of perpetual marginality.' Hundreds of thousands of people are released from prison every year, only to find themselves locked out of the mainstream society and economy. Most ultimately return to prison, sometimes for the rest of their lives. Others are released again, only to find themselves in precisely the same circumstances they occupied before, unable to cope with the stigma of the prison label and their permanent pariah status.

Hoewel bogenoemde navorsers dit oor die fel stigmatiserende beskamingskultuur van die Verenigde State het, is hul skokkende bevindinge ook hier plaaslik van toepassing. Dat so 'n toedrag van sake tot diepgewortelde maatskaplike spanning of wrywing in die vorm van heroortreding sal lei, is 'n uitgemaakte saak. Vandaar dus my pleidooi in hierdie artikel dat die gevangeliswese getransformeerd word tot 'n instelling wat positiewe vrede voorstaan; terselfdertyd is dit 'n poging om te voldoen aan (vrygelate) gevangelenes se basiese menslike behoeftes.

Die relevansie van die argument in hierdie artikel vir en die moontlike bydrae daarvan tot bestaande kennis word vervolgens uitgelig.

Relevansie en bydrae tot bestaande vakkennis

Myns insiens verteenwoordig die fokus op die transformasie van die gevangeniswese tot 'n vrededepositiewe instelling (Burton se *provention*) 'n beduidende bydrae tot bestaande navorsing, aangesien daar tans geen sodanige inisiatiewe in Suid-Afrika bestaan nie (Bradshaw, 2020). Meer spesifiek is die langtermynndoelwit die moontlike transformasie van die gevangenis vanaf 'n voorspraakmaker vir negatiewe vrede tot 'n sterk bemagtiger van positiewe vrede.

Die *relevansie of noodsaak* van dergelyke inisiatiewe blyk uit Suid-Afrika se hoë misdaad- en onhoudbare heroortredingsyfers (soos hier bo uitgelig), wat tekenend is van die gegewe dat die gevangeniswese alhier klaaglik misluk in hul pogings om misdaad te bekamp. Voorts is dit algemeen bekend dat die alternatief van gemeenskapspolisiëring, wat in 1994 ingestel is, reeds in 1997 sy momentum verloor het. Teen 2000 was hierdie model reeds so te sê uitgefaseer. Die getuienis is oorweldigend dat openbare vertroue in die Suid-Afrikaanse Polisiediens (SAPD) baie laag is (Burger & Mbanyele, 2020; Edwards, 2020; Newham, 2018; Olutola & Bello, 2016) – dermate dat Gareth Newham (2018), 'n navorser verbonde aan die geloofwaardige Instituut vir Sekuriteitstudies, betoog dat die SAPD se grootste uitdaging en kwelpunt die herwinning van die publiek se vertroue is (in die veronderstelling dat dit nog moontlik is). Louise Edwards (2020) wys op haar beurt daarop dat die polisie sowel aktief as passief medepligtig is aan die geweldpleging teen en stroping van die eiendom van vreemdeling-migrante. Viewfinder en GroundUp (2021) voer ook aan dat die polisie 'n baie swak reputasie het weens die ondeursigtigheid van en gebrek aan optrede teen lede in die Diens wat hulle skuldig maak aan ernstige misdade soos moord en verkragting. Dit is dus algemeen bekend dat die Suid-Afrikaanse publiek vertroue in die polisie verloor het. Suid-Afrikaners het, om dit sagkens te stel, hul eienaarskap of belang in die bemiddelingsvaardigheid van enersyds die Suid-Afrikaanse Polisiediens, en andersyds die gevangenisdiens se rehabilitasiepogings verloor.⁴

Gevolglik is die idee om vrede op vreedsame wyse hier plaaslik te bewerkstellig, gewis nie ontydig nie. Galtung (1996:viii) stel dit so: "Make the subconscious conscious and we may be liberated from much protracted structural and repetitive, direct violence." 'n Interessante perspektief, wat indirek ook die gemeenskap as sodanig betrek, word deur Johnson (2005) uitgelig. Volgens hom is 'n gewilde dryfveer vir die oortuiging om "hard time harder" te maak, die besef dat gevangenes onbewustelik 'n rol speel as die gemeenskap se "whipping boy" of swartskaap. "If we are unhappy, as a consequence of our choices," redeneer hy, "prisoners can be made unhappier still, to validate our choices" (Johnson, 2005:260, 273).

Dit is te hope dat die verkennende gedagtes in hierdie artikel sal lei tot verdere indringende diskloers oor die noodsaak van vredebouende kriminologie ('n stroming wat tereg krities teenoor hoofstroomkriminologie staan) en die breër vredebouende beweging in konflikbe-middeling.

⁴ Sedert die skryf van hierdie artikel is hierdie punt op 'n uiters ontstellende wyse bevestig deur die polisie se onvermoë, onwilligheid of magteloosheid om op te tree teen die gewelddadige plundering, verwoesting en anargie wat in Julie 2021 losgebars het nadat die voormalige president, Jacob Zuma, hom aan die gevangenisowerheid oorhandig het nadat hy aan minagting van die hof skuldig bevind en tot 15 maande gevangenisstraf gevonnis is.

Aanbevelings

Ten einde die idee van positiewe vrede as 'n waardestelsel in die gevangeniswese in Suid-Afrika te vestig, word die volgende aanbevelings aan die hand gedoen:

- Die fel stigmatiserende beskamingskultuur in Suid-Afrika moet sover moontlik vervang word deur 'n integrerende beskamingskultuur, ten einde die eindeloze hersirkulering van voormalige gevangenes te probeer verhoed.
- Die oortreder moet gehelp word om ná vrylating weer sinvol by die gemeenskap aan te sluit en bemoedig word in sy/haar pogings tot selfbemagtiging (Mia & Sibanda, 2018).
- Die stigmatisering van vrygelate gevangenes deur haatspraak verg sowel siviellregtelike as strafregtelike remedies (Lötter, 2020a).
- Die publiek behoort opgevoed te word oor die nadelige gevolge van 'n onkritiese stigmatisering van voormalige gevangenes en die voordele verbonde aan vergewensgesindheid teenoor vrygelate gevangenes moet benut word.
- Die Departement van Korrektiewe Dienste behoort oorweging te skenk aan die wenslikheid van oop gevangenis as 'n halfweghuis in die moeilike en gekompliseerde soek na die ideaal van gevangenisafskaffing – iets wat deur gevinstige belang (soos die gevangenis-industriële kompleks) bemoeilik word.
- Die gegewe dat dit baie makliker is om die gevangenisdiens as 'n openbare instelling te herstruktureer deur positiewe waardes na te jaag as om dit uit te faseer, moet voorrang geniet.
- Die dekriminalisering van nietighede op Afrikabodem ten einde druk op ruimte in ons gevangenis te verlig, maar nie daartoe beperk word nie, moet dringend aandag geniet (Edwards & African Policing Civilian Oversight Forum [APCOP] 2021; Gumboh, 2018).
- In die mate dat dit moontlik is om beleidsoorwegings in Suid-Afrika te beïnvloed en in die lig van die voortgesette behoud van die gevangenis in postkoloniale Afrika, moet die waardevolle alternatiewe modelle vir gevangesetting deur Venessa Padayachee en NICRO (2018) sowel as Marqua-Harries, Stewart en Padayachee (2019) voorgestel, beslis in ag geneem word.
- Verdere navorsing is nodig oor die moontlike kombinering van inheemse waardes soos ubuntu, die waardes wat 'n integrerende beskamingskultuur onderlê en die waardes waarop die vestiging van langdurige positiewe vrede berus (Allsobrook, 2017:18-19; Lötter, 2021:500).
- Die gegewe dat geweld verdere geweld eksponensieel aanblaas, regverdig verdere oorweging en navorsing in die konteks van Suid-Afrikaanse omstandighede.
- Platforms soos die Departement van Korrektiewe Dienste asook drukgroepe soos die Suid-Afrikaanse Vereniging van Kritiese Teorie (wat in Desember 2017 in Bloemfontein op die moederkampus van die Universiteit van die Vrystaat gestig is) en departemente kriminologie en konflikbemiddeling moet deurlopend voortgesette diskouers oor vreedsame konflikbemiddeling en misdaadbekamping aanmoedig.

- 'n Belangrike slotopmerking is dié van Pat Carlen (2013) se betoog dat die rehabilitasie-paradigma op die randjie van die 21ste eeu 'n stille dood gesterf het aangesien daar nie 'n politieke wil is om aandag aan daadwerklike, grondliggende maatskaplike en ekonomiese verandering – veral wat eiendoms- en inkomsteongelykheid in Suid-Afrika betref (Piketty, 2015) – te gee nie. Die gedagte aan haalbare hervestiging is sinneloos indien dit nie vervleg word met die betoog ten gunste van basiese menslike behoeftes nie.

Slotsom

In hierdie bydrae oor die moontlike transformasie van die gevangeniswese in Suid-Afrika, wat as 'n mislukte openbare instelling bestempel word, betoog ek dat sodanige voorgestelde projek 'n noodsaaklike navorsingsprojek moet wees. Dit betree onbekende, braak terrein in die konteks van huidige toestande in Suid-Afrika en dit is huis nou die hoogste tyd dat so 'n en soortgelyke ondersoeke gedoen word. Die beweegrede vir hierdie verkennende ondersoek is immers dat Suid-Afrikaners oor alle ras- en taalgrense heen moedeloos en raadop is oor die wegholmisaad- en -heroortredingstatistieke waarmee ons daagliks gekonfronteer word. Om vrede deur vreedsame pogings te bewerkstellig, is 'n belangrike en broodnodige projek wat nie net hoogs relevant is nie, maar ook sosiopolities geregverdig kan word. Hierdie artikel bevestig die waarde van 'n meersydige benadering (kritiese kriminologie, kritiese teorie en konfliktransformasie) om besonder moeilike en uitdagende maatskaplike probleme, soos misdaad in 'n postdemokrasie (Crouch), aan te pak. Ek het gepoog om my argument te rugsteun aan die hand van 'n bondige inleiding tot vredestudies (te wete die werk van Burton en Galtung) en aansluiting by die breër gevangenistransformasiediskoers in Suid-Afrika. Dit is te hope dat hierdie bydrae die gesprek oor en die belangstelling in hierdie belangrike onderwerp sal stimuleer.

BIBLIOGRAFIE

- Agrizzi, A & Mitchell, P. 2020. *Inside the belly of the beast: The real Bosasa story*. Kindle Edition: Truth be Told Publishing.
- Alexander, M. 2012. *The new Jim Crow: Mass incarceration in the age of colourblindness*. Revised ed. New York: The New Press.
- Allsobrook, C. 2017. *Universal human rights from an African social contract perspectives in social contract theory*. Washington, DC: Council for Research in Values and Philosophy.
- Basson, A. 2019. *Blessed by Bosasa: Inside Gavin Watson's state capture cult*. Johannesburg: Jonathan Ball.
- Bosworth, M. 2010. *Explaining U.S. imprisonment*. London: Sage.
- Boutros-Ghali, B. 1992. *An agenda for peace*. New York: United Nations Press.
- Bradshaw, GJ. 2008. *Conflict management for South African students: Theory and application*. 2nd ed. Cape Town: New Voices Publishing.
- Bradshaw, GJ. 2020. Persoonlike mededeling. Gqeberha (Port Elizabeth), 30 Oktober.
- Braithwaite, J. 1989a. *Crime, shame and reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Braithwaite, J. 1989b. The state of criminology: Theoretical decay or renaissance? *Australian and New Zealand Journal of Criminology*, no. 22:129-135.
- Braithwaite, J. 1995. Inequality and republican criminology. In Hagan & Peterson (eds). *Crime and inequality*. Stanford: Stanford University Press, pp. 277-305.
- Braithwaite, J. 2002. *Restorative justice and responsive regulation*. Oxford: Oxford University Press.
- Braithwaite, J. 2004. Emancipation and hope. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 59(2):79-99.

- Brown, D. 2011. 'Losing my religion': Reflections on critical criminology in Australia. In Carrington & Hogg (eds). *Critical criminology: Issues, debates, challenges*. 2nd ed. New York: Routledge, pp. 73-113.
- Brown, D & Hogg, R. 1985. Abolition reconsidered. *Australian Journal of Law and Society*, 2(2): 56-75.
- Burger, J & Mbanyele, S. 2020. Old solutions won't fix South Africa's deteriorating police service. *ISS Today*, February 25: <https://issafrica.org/iss-today/old-solutions-wont-fix-south-africas-deteriorating-police-service> [August 23, 2021].
- Burton, JW. 1984. *Global conflict: The domestic sources of international crisis*. Brighton, Sussex: Wheatsheaf Books.
- Burton, JW. 1997. *Violence explained: The sources of conflict, violence and crime and their prevention*. Manchester: Manchester University Press.
- Burton, JW. 2001. Conflict prevention as a political system. *The International Journal of Peace Studies*, 6(1).
- Cameron, E. 2020. The crisis of criminal justice in South Africa. *SA Crime Quarterly*, 69:4-1-15. <http://dx.doi.org/10.17159/2413-3108/2020/v0n68a9253>. [September 12, 2021].
- Carlen, P. 2013. Against rehabilitation; for reparative justice. In Carrington, Ball, O'Brien, & Tauri (eds). *Crime, justice and social democracy: International perspectives [Critical Criminological Perspectives]*. London: Palgrave Macmillan, pp. 89-104.
- Cohen, S. 1985. *Visions of Social Control*. London: Polity Press.
- Cronje, M. 2017. A comparative analysis of recidivism with specific reference to criminovictimogenic variables, offence analysis and programme participation. Unpublished PhD thesis, Durban: University of KwaZulu-Natal.
- Crouch, C. 2004. *Post-democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Currie, E. 1999. Reflections on crime and criminology at the millennium. *Western Criminology Review*, 2(1). <http://www.westerncriminology.org/documents/WCR/v02n1/currie/currie.html> [September 12, 2021].
- Currie, E. 2013. Consciousness, solidarity and hope as prevention and rehabilitation. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 2(2):3-11.
- Davis, AY. 2003. *Are prisons obsolete?* New York: Seven Stories Press.
- Davis, AY. 2005. *Abolition democracy: Beyond empire, prisons, and torture*. New York: Seven Stories Press.
- De Haan, W. 1991. Abolitionism and crime control: A contradiction in terms. In Stenson & Cowell (eds). *The politics of crime control*. London: Sage.
- Edwards, L. & African Policing Civilian Oversight Forum (APCOP). 2021. Africa: A regional campaign to decriminalise petty offences. *World Prison Brief*, June 15: <https://pettyoffences.org/world-prison-brief-article/> [August 25, 2021].
- Edwards, L. 2020. The inaction (and complicity) of South African police fuels xenophobic violence. *Daily Maverick*, 24 September: <https://www.dailymaverick.co.za/opinionista/2020-09-24-the-inaction-and-complicity-of-south-african-police-fuels-xenophob> [August, 25 2021].
- Foucault, M. 1991 [1975]. *Discipline and punish: The birth of the prison* (transl. A. Sheridan). London: Penguin.
- Galtung, J. 1969. Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research*, 6(3):167-91. <http://www.jstor.org/stable/422690> [August 30, 2021].
- Galtung, J. 1990. Cultural Violence. *Journal of Peace Research*, 27 (3):291-305. doi:10.1177/0022343390027003005.S2CID 220989188.
- Galtung, J. 1996. *Peace by peaceful means: Peace and conflict, development and civilization*. London: Sage.
- Christie, N. 2017 [1993]. *Crime Control as Industry: Towards Gulags, Western-style*. 4th ed. London: Routledge Classics.
- Greene, JC. 2006. Toward a methodology of mixed methods in social inquiry. *Research in the Schools*, 13(1):93-98.
- Gumboh, E. 2018. Towards the decriminalization of petty offences in Africa: A Critical examination of *Gwanda v the State and Others* Constitutional case no. 5 of 2015. Paper delivered at the Global Prison Conference held at the Centre for Social Change, University of Johannesburg, 16-18

- November. [Paper dealt with the Malawian case of *Gwanda v S* (Constitutional Cause No. 5 of 2015) [2017] MWHC].
- Habermas, J. 1979. *Communication and the evolution of society* (transl. T. McCarthy). Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. 1993 [1990]. *Justification and application: Remarks on discourse ethics* (transl. Ciaran P. Cronin). Cambridge, MA: MIT Press.
- Harris, N. 2010. Braithwaite, John: Reintegrative shaming theory. In Cullen & Wilcox (eds). *Encyclopedia of Criminological Theory*. Thousand Oaks, CA.: Sage, pp. 111-115.
- Hopkins, R. 2020. *The misery merchants: Life and death in a private South African prison*. Johannesburg: Jacana.
- Institute for Criminal Policy Research. 2019. *World prison brief data*. London: University of London. <https://prisonstudies.org/world-prisonbrief-data> [September 23, 2019].
- Johnson, LR. 2015. Offenders' perception of correctional education programs in the correctional facilities of Tshwane. Unpublished PhD dissertation, Pretoria: University of South Africa.
- Johnson, R. 2005. Brave new prisons: The growing social isolation of modern penal institutions. In Liebling & Maruna (eds). *The effects of imprisonment*. Portland: Willan, pp. 255-284.
- King, RD. 2005. The effects of supermax custody. In Liebling & Maruna (eds). *The effects of imprisonment*. Devon: Willan, pp. 118-145.
- Klein, N. 2015. *This changes everything: Capitalism vs. the climate*. London: Penguin.
- Leys, C. 2008. The cynical state. In Leys. *Total capitalism: Market politics, market state*. Monmouth: Merlin Press, pp. 111-144.
- Liebling, A, Durie, L, Stiles, A & Tait, S. 2005. Revisiting prison suicide: The role of fairness and distress. In Liebling & Maruna (eds). *The effects of imprisonment*. Portland: Willan, pp. 209-231.
- Lötter, C. 2018. The reintegration of ex-offenders in South Africa based on the contemporary Chinese model: An interdisciplinary study. Unpublished PhD thesis, Bloemfontein: University of the Free State.
- Lötter, C. 2019. Vrygelate gevangenes word as gevangelispersonel aangestel: Kan Suid-Afrika leer by hierdie nuwe internasionale tendens? *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 59(4):493-511. doi:10.17159/22247912/2019/v59n4a3.
- Lötter, C. 2020a. 'n Pleidooi vir die kriminalisering van stigma teen vrygelate gevangenes in Suid-Afrika. *KOERS Journal for Christian Scholarship*, 85(1):1-16. <https://doi.org/10.19108/85.1.2470>.
- Lötter, C. 2020b. The tenuous link between crime and incarceration: Bosasa's public-private partnership. *Phronimon*, 21. doi: 10.25159/2413-3086/7000.
- Lötter, C. 2020c. Critical theory and praxis in postapartheid South Africa: The case for a critical criminology. *Acta Academica*, 52(2):106-130. doi: <https://doi.org/10.18820/24150479/aa52i2/6>.
- Lötter, C. 2021. 'n Chinese padkaart vir die hervestiging van vrygelate gevangenes: 'n Gevallestudie. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 61(2): 490-506. doi: 10.17159/2224-7912/2021/v61n2a6.
- Makou, G, Skosana I & Hopkins, R. 2017. Fact sheet: The state of South Africa's prisons. *Daily Maverick*, 18 July. <https://www.dailymaverick.co.za/article/2017-07-18-fact-sheet-the-state-of-south-africas-prisons/> [January 19, 2021].
- Marqua-Harries, L, Stewart, G & Padayachee, V. 2019. Towards transforming a system: Re-thinking incarceration for youth (and beyond). *SA Crime Quarterly*, no. 68:33-40. doi: <https://doi.org/10.17159/2413-3108/2019/v0n68a5632>.
- Mboti, N. 2018. Apartheid studies and spectral carcerality. Paper delivered at the Global Prison Conference held at the Centre for Social Change, University of Johannesburg, 16-18 November.
- McCarthy, T. 1978. *The Critical Theory of Jürgen Habermas*. London: Hutchinson.
- McLaughlin, E & Munchie, J. 2013. Introduction: Theorizing crime and criminal justice. In McLaughlin & Munchie (eds). *Criminological perspectives: Essential readings*. 3rd ed. London: Sage, pp. xix-xxviii.
- McLaughlin, E & Newburn, T. 2010. Introduction. In McLaughlin & Newburn (eds). *The Sage handbook of criminological theory*. London: Sage, pp. 1-18.
- McLaughlin, E. 2010. Critical Criminology. In McLaughlin & Newburn (eds). *The Sage handbook of criminological theory*. London: Sage, pp. 153-174.

- Metz, T. 2021. Ubuntu's implications for philosophical ethics. 27th virtual lecture in the University of Pretoria Expert Lecture Series. 29 September: <https://www.youtube.com/watch?v=t9IVivXIAQc> [October 1, 2021].
- Mia, N & Sibanda, L. 2018. What I wish I knew before I was released: The need for improved peer-led preparation for parolees prior to their release from prisons in South Africa. Paper delivered at the Global Prison Conference held at the Centre for Social Change, University of Johannesburg, 16-18 November.
- Miall, H, Ramsbotham, O & Woodhouse, T. 2000. *Contemporary conflict resolution*. Cambridge: Polity Press.
- Moyo, DT & Zonk'izizwe Odds Development. 2018. 'Nothing about us without us': The need for inclusion of former inmates in prison-related policy-making. Paper delivered at the Global Prison Conference held at the Centre for Social Change, University of Johannesburg, 16-18 November.
- Mqehe, T. 2018. Cock fight: Sociological inquiry, men who have sex with other men in prison. Paper delivered at the Global Prison Conference held at the Centre for Social Change, University of Johannesburg, 16-18 November.
- Murhula, PBB & Singh, SB. 2019. A critical analysis on offenders' rehabilitation approach in South Africa: A review of the literature. *African Journal of Criminology and Justice Studies*, 12(1):21-43. ISSN 1554-3897.
- Nagel, M. 2008. "I write what I like": African prison intellectuals and the struggle for freedom. *The Journal of Pan-African Studies*, 2(3):68-80.
- Ncube, G. 2018. 'Papa wag vir jou' (Papa is waiting for you): Glamorised violent masculinities, prison rape and punishment in South Africa. Paper delivered at the Global Prison Conference held at the Centre for Social Change, University of Johannesburg, 16-18 November.
- Ndlovu, T, Sibanda, L, Mia, N & Nevin, A. 2018. *I wish I had known: A guide to parole*. Johannesburg: Zonk'izizwe Odds Development. <https://genderjustice.org.za/publication/i-wish-i-had-known/> [August 28, 2021].
- Nevin, A & Sonke Gender Justice. 2018. The realisation of inmates' access to healthcare: A case study of extreme overcrowding in Pollsmoor. Paper delivered at the Global Prison Conference held at the Centre for Social Change, University of Johannesburg, 16-18 November.
- Newham, G. 2018. Public trust must be SA police's top priority. *ISS Today*, 9 May: <https://issafrica.org/iss-today/public-trust-must-be-sa-polices-top-priority> [August 23, 2021].
- Ngabonziza, O & Singh, SB. 2012. Offender reintegration program and its role in reducing recidivism: Exploring perceptions of the effectiveness of tough enough program. *Acta Criminologica. CRIMSA 2011 Conference Special Edition*, no. 2:87-102.
- Olivier, B. 2015. The tacit influences on one's ways of teaching and doing research. *Alternation Special Edition*, no. 16:346-371.
- Olutola, AA & Bello, PO. 2016. An exploration of the factors associated with public trust in the South African Police Service. *International Journal of Economics and Finance Studies*, 8(2):219-236. ISSN: 1309-8055.
- Onwuegbuzie, A & Tashakkori, A. 2015. Utilizing mixed research and evaluation methodology in peace psychology and beyond. In Bretherton & Law (eds). *Methodologies in peace psychology: Peace research by peaceful means*. New York: Springer International Publishing, pp. 115-137.
- Padayachee, V & NICRO. 2018. Rethinking prisons and crime and punishment? Exploring innovative prison models. Paper delivered at the Global Prison Conference held at the Centre for Social Change, University of Johannesburg, 16-18 November.
- Pepinsky, HE. 1991. *The geometry of violence and democracy*. Bloomington: Indiana University Press.
- Perez, J. 2018. The modern Cape gangster. Paper delivered at the Global Prison Conference held at the Centre for Social Change, University of Johannesburg, 16-18 November.
- Phongpaichit, P, Piriayarangsang, S & Treerat, N. 1998. *Guns, girls, gambling, ganja: Thailand's illegal economy and public policy*. Chiang Mai, Thailand: Silkworm Books.
- Pierce, B & Kiewit, L. 2020. NICRO: The high rate of offender recidivism. *702 Podcasts*, 13 January: <http://www.702.co.za/podcasts/269/tonight-with-lester-kiewit/279121/nicro-the-high-rate-of-offender-recidivism> [April 7, 2021].

- Piketty, T. 2015. Transcript of Nelson Mandela Annual Lecture. <https://www.nelsonmandela.org/news/entry/transcript-of-nelson-mandela-annual-lecture-2015> [June 2, 2020].
- Praeg, L. 2014. *A report on ubuntu*. Pietermaritzburg: University of KwaZulu-Natal Press.
- Quinney, R. 1991. The way of peace: On crime, suffering, and service. In Pepinsky & Quinney (eds). *Criminology as peacemaking*. Bloomington: Indiana University Press, pp. 3-13.
- Quinney, R. 1998a. Criminology as moral philosophy, criminologist as witness. *Contemporary Justice Review*, no. 1:347-364.
- Quinney, R. 1998b. The question of crime: Enlightenment in the ten ox herding pictures. *Justice Professional*, no. 11:35-46.
- Quinney, R. 2000. *Bearing witness to crime and social justice*. Albany: State University of New York Press.
- Rasmussen, DM. 1996. Critical theory and philosophy. In Rasmussen (ed). *The handbook of critical theory*. Oxford: Blackwell, pp. 11-38.
- Republiek van Suid-Afrika 1997. [Wetgewing]. Strafregwysigingswet no. 105. <https://uir.unisa.ac.za/bitstream/handle/10500/2518/21appendix5.pdf> [September 27, 2021].
- Sarre, R. 2020. The contemporary relevance of religion to criminological sciences. In Babie & Sarre (eds). *Religion matters: The contemporary relevance of religion*. Bern: Springer, pp. 119-133.
- Shannon-Baker, P. 2016. Making paradigms meaningful in mixed methods research. *Journal of Mixed Methods Research*, 10(4):319-334.
- Stayn, JP & Vecchiatto, P. 2019. *The Bosasa billions*. Pretoria: Lapa.
- Stiglitz, JE. 2019. *People, power and profits*. London: Allen Lane.
- Taylor, I, Walton, P & Young, J. 1973. *The new criminology: For a social theory of deviance*. London: Routledge Kegan Paul.
- Tifft, LL. 2002. Crime and peace: A walk with Richard Quinney. *Crime & Delinquency*, 48(2):243-262. <https://doi.org/10.1177/0011128702048002004>.
- Timmermans, S & Tavory, I. 2012. Theory construction in qualitative research: From grounded theory to abductive analysis. *American Sociological Association*, 30(3):167-186.
- Trafford, V & Leshem, S. 2008. *Stepping stones to achieving your doctorate*. New York: Open University Press.
- Uggen, C, Manza, J & Behrens, A. 2004. 'Less than the average citizen': Stigma, role transition and the civic reintegration of convicted felons. In Maruna & Immarigeon, (eds). *After crime and punishment: Pathways to offender reintegration*. Cullompton, UK: Willan, pp. 261-293.
- Viewfinder & GroundUp. 2021. Police brutality: How SAPS protects the killers within its ranks. *Daily Maverick*, 12 May: <https://headtopics.com/za/viewfinder-police-brutality-how-saps-protects-the-killers-within-its-ranks-20084858> [August 23, 2021].
- Young, J. 1991. Left Realism and the Priorities of Crime Control. In Stenson & Cowell (eds). *The Politics of Crime Control*. London: Sage, pp. 146-160.
- Young, J. 2002. Critical criminology in the twenty-first century: Critique, irony and the always unfinished. In Carrington & Hogg (eds). *Critical criminology: Issues, debates, challenges*. 1st ed. Cullompton, UK: Willan, pp. 251-271.
- Zurn, C. 2010. Jürgen Habermas. In Schrift (ed). *History of Continental philosophy, Volume 6: Poststructuralism and critical theory: The return of master thinkers*. Chicago: University of Chicago Press, pp. 197-226.

Beleidsdiskriminasie, -verandering en entrepre-neurskap: Beperkte politieke regte vir “Kleur-linge” in Suid-Afrika tot 1979

Policy discrimination, change and entrepreneurship: Political rights for “Coloureds” in South Africa until 1979

FANIE CLOETE

Navorsingsgenoot

Departement Publieke Administrasie en Bestuur
Universiteit van die Vrystaat
Suid-Afrika
Epos: gsc@sun.ac.za

Fanie Cloete

FANIE CLOETE is 'n voormalige politieke en publiekregtelike navorser vir die Theron-kommissie en voormalige hoof van staatkundige beplanning in die Suid-Afrikaanse regering. Hy was tussen 1974 en 1989 betrokke by die beplanning, inisiering en bestuur van die staatkundige oorgang van apartheid na demokrasie in Suid-Afrika. Hy is ook emeritusprofessor in Openbare Bestuur en Beleidstudies by die Universiteite van Johannesburg en Stellenbosch. Sy nisbelangstellings is die verbetering van openbare besluitneming en beleidsprosesse en uitkomste deur beter beplanning, ontwerp, implementering, evaluering en tegnologieë. Hy het verskeie gepubliseerde boeke, portuurbeoordeelde artikels en ander vakkundige en populêre bydraes tot sy krediet.¹ Hy is ook 'n mediakommentator oor openbare aangeleenthede. Hy is tans besig met 'n kritiese beoordeling van verskeie aspekte van die politieke oorgangsproses van apartheid na demokrasie in Suid-Afrika gedurende die stormagtige periode van die 1980s.

FANIE CLOETE is a former political and public law researcher for the Theron Commission and former head of Constitutional Planning in the South African government. From 1974 to 1989 he was involved in the planning, initiation and management of the transition from apartheid to democracy in South Africa. He is also emeritus professor of Public Management and Policy Studies at the Universities of Johannesburg and Stellenbosch. His niche interest is the improvement of public decision and policy processes and outcomes through better planning, design, implementation, evaluation and technologies. He has published numerous books, peer reviewed articles and other scholarly and popular contributions on different aspects of these topics.² He is also a media commentator on public affairs. He is currently engaged in a critical assessment of various aspects of the political transition from apartheid to democracy during the stormy period of the 1980s in South Africa.

¹ www.faniecloete.wordpress.com.

² www.faniecloete.wordpress.com

Datums:

Ontvang: 2021-04-15

Goedgekeur: 2021-10-19

Gepubliseer: Desember 2021

ABSTRACT

Policy discrimination, change and entrepreneurship: Political rights for “Coloureds” in South Africa until 1979

This article contextualises and assesses the development of and changes in political rights for “Coloured” South Africans, until 1979. The research was undertaken from the theoretical perspective of policy entrepreneurs who use various personal, professional and other social networks at their disposal to engage in direct lobbying and policy influencing of political decision makers in government from their power bases inside of or close to government, instead of just voicing opposition to existing policies from an outside perspective. The article first briefly outlines the theoretical tenets and characteristics of policy entrepreneurship and network influence and then summarises the development of political rights for the “Coloured” community in the country, until PW Botha took over the leadership of the National Party. The article contextualises and focusses especially on the run-up to and the fall-out of the Erika Theron Commission, which played a direct role in the eventual establishment of a fundamentally new constitutional dispensation in the country.

The research comprises a case study of attempts during the period 1960–1979 to improve political rights for the “Coloured” community in South Africa. During this period of time a significant attitudinal policy change occurred in the South African government that initiated a gradual erosion of the ideological tenets of apartheid. It created an experiment with restricted power-sharing of whites with two other racial minority communities in the country during the early 1980s. This experiment failed, but ironically created crucial facilitating conditions for the start of political negotiations between the NP government and black liberation movements that eventually led to the current post-apartheid society in South Africa.

These changes were largely triggered and facilitated by a number of more “liberal-minded” reform-orientated individual academic policy entrepreneurs and activists within or close to the ranks of the governing NP elites. They used their professional positions and politically legitimate personal and career networks to influence or lobby political decision makers in government from the inside in strategic ways to try to persuade those decision makers to change their minds and to accept the proposals that the policy entrepreneurs tried to sell to them.

Many of these policy entrepreneurs were the main drivers behind the Afrikaner Broederbond’s establishment of the South African Bureau for Racial Affairs (SABRA) as a conservative nationalistic counter to the more liberal South African Institute of Race Relations. These and other academics in Stellenbosch, SABRA, were instrumental in developing, expanding and consolidating the NP government’s apartheid policy from 1948 to 1961 through various direct interactions with government decision makers.

The efforts of individual Stellenbosch academics, supported by a number of others elsewhere in the country, to try to improve the political rights of “Coloured” South Africans via SABRA in the run-up to the appointment of the Erika Theron Commission are then summarised. Their 1960/61 recommendations to SABRA for direct political integration of “Coloured” voters in existing (white) government decision-making bodies were rejected outright by SABRA and the NP establishment in 1961. This led to the side-lining and eventually the resignation of most of the Stellenbosch SABRA members.

The direct policy impact that these events had on the findings and recommendations of the Theron Commission on the future of the “Coloured” community in South Africa 15 years later, and ultimately the establishment of a fundamental new ideological political order in the country, form the core focus of the rest of the article. In 1976, a younger generation of more

"liberal" (moderate) Stellenbosch academics resuscitated the 1961 SABRA proposals and fed them directly into the NP government's policies via the Erika Theron Commission (1973–1976).

The majority of the Theron Commission supported the inclusion of a vaguely worded general recommendation for the extension of direct political participation of "Coloured" voters in mainstream political processes, in the Commission's report in 1976. Although the NP government did not accept this recommendation, the controversy around the issue started a process of open debate about the merits of racial integration in South Africa, which had been explicitly rejected by the NP until that point in time. This debate eventually resulted in the acceptance of restricted political power-sharing with white, "Coloured" and Indian racial communities in the country in the form of the 1979 draft Constitution, as refined in the form of the 1983 Tri-Cameral Parliament. This system, however, still excluded participation by black South African citizens, which led to their rejection of it in principle, as well as by most of the international community.

The research illustrates the impact that deliberately targeted policy entrepreneurship and networking, frequently carried out by relatively legitimate insiders, can have on fundamental societal change. The most important finding of this assessment of policy influencing initiatives in South Africa during this period suggests that internal interventions into governmental policy-making processes by a small number of relatively legitimate individual academic policy influencers and entrepreneurs facilitated the undermining of this ideology over time. It weakened the NP's refusal to accept the principle of political power sharing with other racial communities by confronting and pressurising NP decision makers from within the governmental system with the inevitability of limited political power sharing, even if only between two or three racial minorities in the country, in order to try to ensure the future political power base of whites. This selective and limited power sharing among racial minorities, however, ultimately failed, because it excluded the overwhelming majority of black South African citizens. Despite this failure, the contributions of these individuals did indirectly contribute in a significant manner to the eventual implosion of apartheid and its replacement with a more acceptable liberal democratic system of government.

It further illustrates and substantiates the important cumulative impact that both internal and external political pressure can have on policy change. The political transformation in South Africa during the 1980s and 1990s was not only the result of external pressure on the NP as many critics of apartheid allege, but also a consequence of increasing, direct internal pressure from legitimate intellectual Afrikaner leadership and support groups for change to the prevailing political policy paradigm regarding "Coloured" political rights during the period under assessment.

In summary, the findings confirm that direct, internal pressure for change by credible policy influencers and entrepreneurs is an indispensable requirement for the evolutionary constitutional transformation of any democratic society. The findings further illustrate the importance of policy influencing initiatives being exercised by just a few strategically positioned, legitimate individuals, groups and/or networks from inside policy change processes, supported and strengthened by additional external pressures for policy change. This has important implications for current and future democratic policy changes in South Africa and other societies.

KEYWORDS: apartheid, general affairs, own affairs, political transformation, power sharing, PW Botha Committee, SABRA, Theron Commission, tri-cameral parliament, Westminster system

TREFWOORDE: algemene sake, apartheid, driekamerparlement, eie sake, magsdeling, politieke transformasie, PW Botha-komitee, SABRA, Theron-kommissie, Westminsterstelsel

OPSOMMING

Hierdie artikel kontekstualiseer, verduidelik en beoordeel die ontwikkeling van politieke regte vir “Kleurlinge” in Suid-Afrika, tot 1979. Dit word gedoen vanuit die teoretiese perspektief van beleidsentrepreneurs wat verskillende persoonlike, professionele en ander sosiale netwerke tot hulle beskikking gebruik om direkte beleidsbeïnvloeding te doen. Die artikel skets eers kortlik die teoretiese uitgangspunte en kenmerke van beleidsentrepreneurskap en -netwerkbeïnvloeding en som dan die ontwikkeling van politieke regte vir die “Kleurlinggemeenskap” in die land op, tot PW Botha die leierskap van die Nasionale Party oorgeneem het. Die artikel kontekstualiseer en fokus veral op die aanloop tot en die afloop van die Erika Theron-kommissie, wat ’n direkte rol gespeel het by die uiteindelike instelling van ’n fundamentele nuwe staatsbestel in die land. Die ondersoek illustreer die toepassing en impak wat doelgerigte individuele beleidsentrepreneurskap en -netwerkbeïnvloeding deur strategies geposisioneerde individue, groepe en netwerke op fundamentele samelewingsverandering kan hê. Dit illustreer en staaf verder die belangrike kumulatiewe effek wat beide interne en eksterne politieke druk op beleidsverandering kan hê. Dit het belangrike implikasies vir huidige en toekomstige beleidaanpassings in Suid-Afrika en in ander demokratiese beleidsveranderingsprosesse.

1. Inleiding

Hierdie artikel identifiseer en beoordeel die oorsprong en belangrikste manifestasies van die inkrementele politieke liberalisingsproses wat oor ’n lang periode gelei het tot toenemend meer “integrasie” en politieke regte vir “Kleurlinge” (voortaan sonder aanhalingsstekens)³ in Suid-Afrika (Van Wyk, 2005:33). Die fokus is veral op die direkte, leidinggewende beleidsinsette wat ’n klein netwerk van enkele “verligte” Afrikanermeningsvormers, veral enkele akademici by Stellenbosch Universiteit, maar ook vanuit ander dele van Suid-Afrika, as sogenaamde “beleidsentrepreneurs” gelewer het om rigting en inhoud aan hierdie proses te gee (Broodryk, 1991; Van Wyk, 2005).

Willem de Klerk, ouer broer van die laaste NP-regeringshoof, FW de Klerk, het in 1966 die konserwatiewe faksie binne Afrikanergeledere wat strenger rasseskeiding voorgestaan het, getypeer as “verkramptes” terwyl die meer “liberale” faksie wat minder rasseskeiding en meer “rasse-integrasie” bepleit het, sogenaamde “verligtes” was. De Klerk se aanvanklike klassifikasie het ’n realistiese/pragmatiese middelgrond voorsien (De Klerk, 1966, 1971, 1972; Serfontein, 1970; Du Pisani, 1986), maar dit het nie inslag gevind nie. Hierdie tweeledige klassifikasie is in die 1980s deur Prof. Julius Jeppe van Stellenbosch verfyn deur wat Willem de Klerk verlig genoem het, as “oorbelig” te bestempel (Beukman, 2018), en so ’n meer positiewe betekenis aan “verlig” te gee, naamlik wat De Klerk se pragmatiese, sentristiese, middelgrondopsie was (Van Wyk, 2005:19, 32; Van Niekerk, 2017). “Verlig” word in hierdie bydrae gebruik soos Jeppe dit herformuleer het.

³ Rasse- en etniese verskille tussen individue en gemeenskappe in Suid-Afrika was sentrale beleidsfokusse onder apartheid. Hedendaagse verwysings hierna verskil as gevolg van persoonlike voorkeure. In hierdie artikel word die verouderde amptelike verwysings gedurende apartheid na “Kleurlinge”, wat verwys na bruin Suid-Afrikanse burgers, behou, aangesien dit oorspronklik in aanhalings en dokumente gedurende daardie era gebruik is.

Die artikel skets eers kortliks die teoretiese uitgangspunte en kenmerke van beleidsentrepreneurskap en -netwerkbeïnvloeding en som dan die ontwikkeling van politieke regte vir die Kleurlinggemeenskap in die land op, tot PW Botha die leierskap van die Nasionale Party oorgeneem het. Die artikel kontekstualiseer en fokus veral op die aanloop tot en die afloop van die bydraes van die dominante “verligte” groep binne die Erika Theron-kommissie, wat ’n direkte rol gespeel het by die uiteindelike instelling van ’n fundamentele nuwe staatsbestel in die land.

Die inkrementele ontwikkeling en toepassing van uiteenlopende grade van fisiese en ander skeidingmaatreëls tussen verskillende rasse- en etniese groepe in Suid-Afrika word eers kortliks opgesom, met die fokus op die manifestasies daarvan ten opsigte van lede van die Kleurlinggemeenskap. Hierdie verskillende benaderings tot skeiding verklaar waarom die politieke transformasie in die land spesifieke historiese roetes gevolg het. Dit word gevolg deur ’n beoordeling van die direkte, interne beleidsbeïnvloeding van spesifieke onafhanklike meningsvormers buite die regering as sogenaamde beleidsentrepreneurs. Die ondersoek illustreer die toepassing en impak wat doelgerigte, individuele beleidsentrepreneurskap en -netwerkbeïnvloeding deur strategies geposisioneerde individue, groepe en netwerke op fundamentele samelewingsverandering kan hê (Van Wyk, 2005:137).

2. Die rol van beïnvloedingsentrepreneurs en -netwerke in beleidsverandering

Die potensiële beïnvloedingsrol van belang- en drukgroepe en/of netwerke in beleidsverandering is welbekend (Cloete, 2018a; Zahariadis & Buckman, 2016; Overseas Development Institute, 2014). Enkele geïnstitutionaliseerde of informele beleidsbeïnvloeders/-aktiviste kan selfs primêre drywers van verandering wees, afhangende van hulle legitimiteit by en toegang tot beleidmakers. Ander faktore wat sukses beïnvloed, sluit in hulle beleidsveranderingstrategieë, en die impak wat hulle standpunte, optredes en aanbevelings het. Dit word ook beïnvloed deur hulle beheer oor of toegang tot die openbare mening of hulpbronne, soos populêre ondersteuning in gemeenskappe, befondsing en ander ondersteunende faktore (Cloete, 2018a; Sabatier & Weible, 2014:183; Howlett & Ramesh, 2009:151; Skogstad, 2005).

Meningsvormende individue of netwerke wat veral ten opsigte van ideologie of ander belang verskil, ding gewoonlik mee om beleidmakers te probeer beïnvloed om beleidsveranderinge te doen wat die individue of netwerk se belang beter sal bevorder (Kaboyakosi & Mpule, 2008; Marsh & Smith, 2000; Dowding, 1995). Dit impliseer dat bestaande beleid- en waardestelsels toenemend bevraagteken word deur individuele openbare meningsvormers of beleidsbeïnvloeders wat deur oorreding of ander beïnvloedingsmeganismes steun mobiliseer, eers onder ander meningsvormers, en dan geleidelik uitbrei na gewone kiesers, wat deur hierdie argumente oorred word dat hulle meer voordele sal kry in ’n nuwe bedeling as wat hulle op daardie tydstip geniet (Baumgartner, Jones & Mortensen, 2014:59; Borins, 2006; Kelman, 2005; John, 2003; Higley & Burton, 1989).

Cloete (2018b:304) som hierdie proses soos volg op:

... elites play an important role in initiating democratic social changes at different levels in society ... starting out with normative changes in the minds of the elites themselves, and followed by behavioural changes and some structural changes in elite institutions. These influences seep through to the population at large through the opinion-making role of elites, gradually transforming mass institutions, mass behaviour and (hopefully), eventually, mass values.

Beleidsbeïnvloeders of aktiviste wat aan die vereistes wat hier opgesom word, voldoen, kan dus as enkele individue, drukgroepe of beleidsgerigte netwerke betekenisvolle bydraes tot beleidsveranderinge in 'n samelewing maak. Hulle word beskou as "beleidsentrepreneurs" (Petridou, Becker & Sparf, 2021; Frisch-Aviram, Cohen & Beeri, 2019; Mintrom, 2019; Mintrom & Norman, 2009). Hierdie beleidsentrepreneurs is gewoonlik nie in amptelike beleidsbesluitnemingsposisies nie, maar is onafhanklike meningsvormers wat goeie konneksies het met en legitimiteit by amptelike besluitnemers. Petridou, Aflaki en Miles (2015:1) sien 'n beleidsentrepreneur as

a special kind of actor, embedded in the sociopolitical fabric, who is alert to opportunities and acts upon them; he or she amasses coalitions for the purpose of effecting change in a substantive policy sector, political rules or in the procurement of public goods.

Die belangrikste benaderings tot rasseskeiding in Suid-Afrika in die ontwikkeling van apartheid, en die gevolge daarvan veral vir die Kleurlinggemeenskap, word vervolgens saamgevat en beoordeel.

3. Verskillende benaderings tot rasseskeiding in Suid-Afrika

Apartheid was gegrond op 'n toenemend rigiede, amptelike skeiding van verskillende rasse in alle sektore van die Suid-Afrikaanse samelewing, wat kort na die aankoms van die eerste Europese setlaars begin het, met die permanente vestiging van wit Nederlandse setlaars in wat nou Kaapstad is. Saam met latere vlae van hoofsaaklik wit Kaukasiese immigrante van Engelse en Franse oorsprong, het hulle 'n tipiese koloniale oorheersing oor die inheemse inwoners van die streek gevestig en dit oor 'n tydperk van 300 jaar oor die hele land uitgebrei. Slegs wit Suid-Afrikaners het volle politieke regte verkry, terwyl alle ander landsburgers stelselmatig oor tyd, in die enkele gevalle waar hulle direkte toegang tot politieke besluitneming gehad het, daarvan ontnem is, sodat hulle uiteindelik geen effektiewe politieke toegang tot en inspraak in apartheidbesluitneming gehad het nie.

Geen wit politieke party in Suid-Afrika het volle politieke regte vir burgers van kleur voorgestaan voordat die Engels-gedomineerde Liberale Party in 1953 gestig is nie (Van Staden, 2019:258; Cardo, 2012; Lewsen, 1987; Robertson, 1971). Die Liberale Party was die eerste werklike nierassige politieke party, maar het as amptelike beleid gehad die geleidelike "ontvoogding" van kiesers van kleur, tot hulle in die toekoms, die een of ander tyd, volwaardige politieke regte, soos wit kiesers, kon kry. Dit was die aanvaarde beleid van koloniale regerings oral, tot Indiese en Pakistaniese rebellies teen Britse koloniale oorheersing in 1948 geslaag het:

The liberal doctrine of trusteeship – the notion that oppressed peoples in what are today the developing countries should be protected and their status and rights (over time) elevated to that which was enjoyed in the West – was ironically used as a basis for both the Cape liberal tradition and what would later be known as Apartheid. (Van Staden, 2019:268; Giliomee, 2003:388-390)

Die ontwikkeling van die NP se politieke denke voor, sowel as ná uniewording is reeds breedvoerig gedokumenteer (sien byvoorbeeld onder andere Giliomee, 2019, 2003; Korf, 2010; Welsh, 2009; Van der Westhuizen, 2007; Beinart & Dubow, 1995; Scholtz, 1967). Die mees resente beoordelings staaf en beklemtoon die feit dat groot meningsverskille tussen Afrikanerfaksies van die begin af bestaan het oor hoe die algemeen aanvaarde beginsel van

rasseskeiding in die praktyk toegepas behoort te word. Hierdie verskille het veral op 'n geografiese basis ontwikkel, en word goed geillustreer deur die verskillende amptelike NP-beleidstandpunte ten opsigte van Kleurling- en Indiërregte, tussen die vier provinsies, asook tussen individuele denkskole onder Afrikanerintellektueles (Korf, 2010; Taylor, 2010; Broodryk, 1991:150).

Die tradisionele siening van die ontstaan van apartheid as bloot die implementering van 'n omvattende, goedgekeurde bloudruk waaraan eenstemmigheid in die NP bestaan het, is feitlik foutief, soos onder ander Korf (2010) en Posel (1987) aandui. Posel (1991:vii) bevind byvoorbeeld dat

Although guided by broad National Party principles, the making of Apartheid is shown to have taken an often reactive course, buffeted by a series of conflicts, negotiations, and compromises ... capitalist interests were fundamentally important in shaping both the design and the practice of Apartheid; but this relationship was fraught with tensions, contradictions, and changes, making for greater unevenness and complexity than is generally claimed in the literature ... The state is revealed to be an actor in its own right, engaged in ceaseless processes of struggle and accommodation, both internally and with subordinate as well as dominant classes.

Teen die laat vyftigerjare was die beginsel van volle rasse-integrasie nog nie ernstig binne Afrikanergeledere oorweeg nie (Broodryk, 1991:149). Dit is verder slegs deur 'n klein faksie van hoofsaaklik wit Engelssprekendes in die liberale South African Institute of Race Relations (SAIRR) en in die Liberale Party van Suid-Afrika gepropageer, asook 'n klein groepie liberale individue uit ander gemeenskappe van kleur (Broodryk, 1991:205; Vigne, 1997).

Die SAIRR was 'n klassieke liberale intellektuele dinksrum wat die opheffing van inheemse swart gemeenskappe en hul uiteindelike beoogde gelykstelling aan Westerse gemeenskappe bevorder het, maar steeds binne 'n koloniale waardestruktuur wat gemeenskappe van kleur onderskik gestel het aan wit Westerse gemeenskappe, en wat selfs rassesegregasie as gevolg hiervan voorgestaan het (Webster, 2018; Hugo, 1989a:18; Hellmann, 1979). Hierdie beleid is ook deur die Liberale Party bevorder, wat politieke stemreg op grond van meriete, soos opvoedkundige kwalifikasies en inkomste, voorgestaan het (Butler, Elphick & Welsh, 1987; Robertson, 1971; Paton, 1962). Selfs die beperkte politieke regte wat die Liberale Party en die SAIRR bereid was om binne dieselfde politieke stelsel aan Suid-Afrikaners van kleur toe te staan, en wat daarop gemik was om wit rasbeheer in Suid-Afrika te behou, was in beginsel vir die oorgrote meerderheid Afrikaners onaanvaarbaar, omdat dit die beginsel van Afrikanerselfbeskikking sou verydel het. Verskillende intellektuele denkskole in die NP het fisiese skeiding tussen die verskillende rassegroepe in Suid-Afrika, in die een of ander vorm, voorgestaan. Dit het onder ander ook 'n sterk geografiese grondslag gehad.

Teen 1960 het die eerste tekens van 'n versagting in die houding van verskeie invloedryke Afrikanermeningsvormers oor die fisiese skeiding van wit en Kleurlinggemeenskappe in die land, egter begin materialiseer.

4. Die ontwikkeling van politieke regte vir die Kleurlinggemeenskap in Suid-Afrika tot 1960

Die burgerskapsituasie en politieke regte van die Kleurlinggemeenskap was in 1960 baie beperkend. Sedert 1854 het die grondwet van die Zuid-Afrikaansche Republiek (die Grondwet van 1854) naamlik bepaal dat slegs blankes in hierdie state stemreg gehad het – niemand

anders nie. Dit was steeds die situasie in 1960. 'n Soortgelyke bedeling het in die Oranje-Vrystaat gegeld (Cloete, 1982:182).

In Natal het blankes en Kleurlinge teoreties wel op gelyke grondslag stemreg gehad (art 3, Wet 2 van 1883), dog die eiendoms- en inkomstevereistes wat vir die registrasie van kiesers gestel is, het veroorsaak dat baie weinig Kleurlinge wel as kiesers toegelaat is. Die spesiale vereistes wat vir die registrasie van swart en Indiërkiesers gestel is, was so moeilik om na te kom dat slegs enkele uit hierdie gemeenskappe wel kon regstreer (Cloete, 1982:182 en Wet 8 van 1896 (Natal) ten opsigte van Indiërstemreg).

In die Kaapkolonie was geen openlike ras- of kleurmaatstaf in die stelsel van politieke verteenwoordiging ingebou nie. Slegs bepaalde opvoedkundige, inkomste- en eiendomskwalifikasies vir kiesers, wat by implikasie vir alle groepe gegeld het, is in wetgewing vervat (die Cape of Good Hope Constitution Ordinance, 1852 en Wet 9 van 1892 (Kaap)). As gevolg van maatskaplike en ekonomiese diskriminasie het baie min kiesers van kleur egter wel geregistreer, en geeneen is ooit as politieke verteenwoordiger vir die Kaapkolonie verkies nie (Cloete, 1982:182).

Hoewel die konsolidasie van die vier kolonies in 'n unie binne die Britse Statebond in 1910 die moontlikheid gebied het om 'n meer liberale staatkundige stelsel te vestig, het die teendeel gebeur. Die Uniegrondwet (die Zuid-Afrika-wet van 1909) het bepaal dat slegs manlike blanke Britse onderdane in die nuutgestigte Volksraad en Senaat sitting mag neem (arts 26(d), 34 en 44(e)). Verder is die posisie wat die politieke verteenwoordiging van ander rassegroep betrek, gelaat soos dit voor Uniewording in die onderskeie gebiede was.

In die Transvaal en Vrystaat het slegs blanke mans dus oor enige vorm van politieke verteenwoordiging beskik, terwyl Kleurlingmans in Natal en ander manlike kiesers van kleur in die Kaaprovincie teoreties dieselfde politieke regte as blanke mans gehad het, dog nie as kandidate vir die Volksraad kon staan nie. Die enkele Indiërmans in Natal wat voor 1896 reeds op die algemene kieserslys was, het stemreg gehad, terwyl swart mans in Natal aan soveel streng beperkings onderhewig was voordat hul as kiesers kon regstreer, dat daar nooit meer as vyf swart manlike kiesers gelykydig in Natal op die algemene kieserslys was nie (Cloete, 1982:182).

Die vereistes om as kiesers te regstreer het toenemend makliker geword vir wit kiesers, byvoorbeeld deur die uitbreiding van ongekwalificeerde stemreg na wit vroue toe in 1930 (Wet 18 van 1930), en die volgende jaar ook na blanke mans (Lodge, 2002; Fraser, 2013), terwyl die relatief min Kleurling-, Indiër- en swart manlike kiesers in die Kaap en Natal steeds aan verskillende streng opvoedkundige, inkomste-, eiendoms- en administratiewe voorskrifte onderhewig was (bv. die Kieswet, 1946 (Wet 46 van 1946)).

In 1936 is die enkele manlike swart kiesers in die Kaaprovincie en Natal op 'n afsonderlike kieserslys geplaas. Hulle stemregkwalifikasies is behou, dog hulle kon van toe af net vir drie afsonderlike blankes met opdrag Naturelleverteenvwoerdiging in die Volksraad stem (Cloete, 1982:183). Blanke en Kleurlingkiesers kon blanke lede in die Volksraad op 'n gesamentlike kieserslys kies, totdat die Kleurlinge in 1951 op 'n soortgelyke aparte kieserslys geplaas is (Wet 46 van 1951). Manlike Keurlingkiesers wat in die Kaap stemgeregtig was, was ingevolge die Wet op die Afsonderlike Verteenvwoerdiging van Kiesers, 1951 (Wet 46 van 1951) op 'n aparte kieserslys geplaas, en kon net vier blanke lede van die Volksraad tydens verkiesings kies om hulle belangte te verteenwoordig (teenoor die 146 verteenwoordigers wat die blanke kiesers kon kies) en twee blanke lede van die Kaapse Proviniale Raad (Theron-kommisie, 1976:344; Heard, 1974:91; Hugo, 1973: 11-12). Die staatspresident het verder

een blanke lid van die Senaat benoem om die belang van Kleurlingkiesers in die Kaap daar te behartig (Scher, 1983; Cloete, 1976a; Du Pre, 1994).

Op plaaslike owerheidsvlak het dieselfde patroon van gebeure plaasgevind. Die enkele oorblywende gevalle van gemeenskaplike politieke verteenwoordiging vir die verskillende etniese groepe is met verloop van tyd polities “ontstrel” en aparte politieke strukture en prosesse is mettertyd (gewoonlik onder sterk protes, teenstand en soms self geweldpleging) vir die Kleurling-, swart en Indiërgroepe opgerig (Cloete, 1976a, 1976b, 1976c; Theron-kommissie, 1976:346). ’n Adviserende Uniale Raad vir Kleurlingsake moes die regering verder van advies bedien oor verskillende aspekte van hulle situasie, ten einde ’n eie, selfstandige toekoms vir die Kleurlinggemeenskap in die land, afsonderlik van die wit gemeenskap, te probeer bewerkstellig (De Villiers, 1976; Theron-kommissie, 1976:338; Cloete, 1976a:2).

5. Stellenbosch: Ontstaan van SABRA, 1948–1960

Volgens Giliomee (2000) het sowel die intellektuele oorsprong van geïnstitutionaliseerde, ideologiese apartheid, as die oorsprong van die afskaffing daarvan, grootliks by die Universiteit van Stellenbosch ontstaan.

Die eerste poging binne Afrikanergeledere tot maatskaplike toenadering tussen rassegroep wat in die media opslae gemaak het, was dié van prof. Ben Keet van die Teologiese Seminarium op Stellenbosch. Hy het in verskeie openbare verklarings van 1938 af reeds sy toenemende bekommernis gelug dat die Afrikanernasionalisme wat rondom die viering van die Voortrekkers se migrasie weg van Engelse oorheersing af opgewel het, rasieverhoudinge in Suid-Afrika verswak het. Dit het ’n negatiewe impak op die ander bevolkingsgroepe in die land begin kry omdat rasieverhoudings toenemend verpolitiseerd geraak het. Wit “voogdyskap” vereis groter respek vir die ontvangers (De Beer, 1992:234-239). Hy het hom ook gedistansieer van die Afrikanerkerke se besluite om ’n Bybelse grondslag vir Apartheid te rasionaliseer (De Beer, 1992:261, 270-271). Keet se standpunte is egter konsekwent verwerp deur Afrikaners (De Beer, 1992:272-274).

In 1943 het drie Stellenbosse dosente, onderskeidelik in Volkekunde, Naturelle-administrasie en Bantoetale, egter ook die eerste voorstel vir ’n formele “apartheidsbeleid” gemaak, gemotiveer deur die heersende sosiaal-wetenskaplike akademiese strominge op daardie tydstip (Giliomee, 2003:385; Coertze, Language & Van Eeden, 1943). Dit het voortgebou op die belangrike meningsvormende rol wat die rektor van Stellenbosch daardie tyd, prof. HB Thom (Geskiedenis), en van sy Stellenbosch akademiese kollegas in die laat dertiger- en vroeë veertigerjare gespeel het om die sogenaamde “suiwerheid” en eie belang van die Afrikanervolk te probeer beskerm en uit te bou. Hierdie ander akademici wat invloedryke rolle gespeel het in die formele totstandkoming van die beleid van apartheid, het ingesluit proff. PJ Schoeman (Volkekunde), Gerd Schüler (Volkekunde), AC Cilliers (Fisika), GBA Gerdener (Teologie), CGW Schumann (Ekonomiese), Daantjie Franzsen (Ekonomiese) en Nic Olivier (Naturelle-Administrasie) (Broodryk, 1991:128-148, 170).

Die Afrikaner Broederbond het op 23 September 1948 ’n konserwatiewe navorsingsliggaam wat die verdere verfyning en uitbouing van apartheid ondersteun en beplan het, as teenvoeter vir die “liberale” SAIRR geskep (Broodryk, 1991:205; Hugo, 1989a:16; Lazar, 1988; Munger, 1956). Die Suid-Afrikaanse Buro vir Rasse-Aangeleenthede (SABRA 1949–1979) het só die intellektuele bron en drywer van ’n meer ideologies gedrewe denkskool oor apartheid geword (Posel, 1991:58; Lazar, 1987).

'n Klein groepie akademici op Stellenbosch, veral Thom, Van Eeden, Olivier, Gerdener en Schüler, was van die belangrikste dryfkragte agter die skepping en bedryf van SABRA (Broodryk, 1991:205, 214; Schüler, 1989:7; Hugo, 1989a:16). Hulle is ondersteun deur dr. DF Malan, wat op daardie tydstip pas die eerste NP eerste minister geword het, en dr HF Verwoerd, wat toe pas as nuwe senator vir die NP aangestel is, ná 'n periode van 11 jaar as redakteur van *Die Transvaler*. Malan het sy teologiese opleiding op Stellenbosch gekry, en voor Verwoerd *Die Transvaler* oorgeneem het, was hy tussen 1928 en 1937 professor in toegepaste sielkunde ('n vroeë kombinasie van sielkunde, sosiologie en maatskaplike werk) by Stellenbosch. In daardie hoedanigheid was hy en sy latere opvolger, prof. Erika Theron, instrumenteel in die sosiaal-ekonomiese opheffing van arm wit gemeenskappe in Suid-Afrika (Taylor, 2010).

Die Stellenbosch SABRA-tak, onder leiding van Olivier, Jan Sadie (Ekonomie) en Theron, het, tot hulle in 1961 uit SABRA bedank het, 'n belangrike direkte beleidsbeïnvloedingsrol binne SABRA en die NP-regering gespeel, deur navorsing en advies, en deur interne regeringsverslae en beleidstoesprake vir senior NP-leiers te skryf (Taylor, 2010; Hugo, 1989a). Hulle was ook van SABRA se stigting af sterk verteenwoordig in die liggaam se Hoofbestuur. Olivier en Sadie was ook van die belangrikste ondersteuners van, sowel as bydraers tot, die Tomlinson-kommissie se aanbeveling in 1954 dat swart tuislande dringend beter gekonsolideer en ekonomies ontwikkel moes word deur doelgerigte befondsing uit die Suid-Afrikaanse skatkis (Schüler, 1989:9). Hulle het dit gesien as die enigste manier hoe die NP se tuislandbeleid in die praktyk sou kon werk.

Dit het geïmpliseer dat wit kennis, vaardighede, entrepreneurskap en ondersteuning in die swart tuislande noodsaklik was om die ekonomiese integrasie van wit werkgewers en swart werknemers uit daardie gebiede in die sogenaamde "wit" stedelike gebiede in die land te probeer verminder, ten einde wit selfbeskikking vinniger en meer doelgerig te bereik (Hugo, 1989a:19). Dit was deels 'n korttermyn, pragmatiese ekonomiese standpunt wat ook die NP se beleid om swart stedelike gemeenskappe aan te moedig om terug te keer na hulle onderskeie swart etniese tuislande, sou bevorder, en wat so 'n meer rigiede langtermyn ideologiese skeiding tussen rasse as einddoel in Suid-Afrika sou bevorder.

Hierdie argumente van hoofsaaklik die SABRA-tak van Stellenbosch, onder andere ondersteun deur ander invloedryke Afrikanerdenkers soos NP van Wyk Louw (Giliomee, 2000:332), was egter nie vir georganiseerde wit mynbou-, landbou-, handel- en nywerheidsorganisasies in veral die Transvaal aanvaarbaar nie, omdat die ontstrekeling van die wit en swart komponente van die hoofstroom van die Suid-Afrikaanse ekonomie in die groot stede 'n te drasties negatiewe impak op hulle en op die res van die land sou gehad het. Hulle het dit om hierdie rede nie gesteun nie, hoewel dit die beoogde meer rigiede skeiding tussen rassegemeenskappe betekenisvol sou bevorder.

Die verantwoordelike minister van Naturellesake, op daardie stadium Verwoerd, het hierdie ekonomiese argument gesteun en die Tomlinson-aanbevelings verwerp. Hy het aangevoer dat die swart tuislande slegs deur swart kapitaal en arbeid ontwikkel moes word, terwyl swart arbeid steeds "tydelik en voorlopig" die grondslag van ekonomiese bedrywigheid in die groot stedelike gebiede in Suid-Afrika moes bly, totdat die Suid-Afrikaanse ekonomie sterk genoeg sou wees om die swart arbeidsmag te verminder. Verwoerd se standpunt was dus in hierdie opsig meer pragmatis van aard op die kort termyn, hoewel dit die uiteindelike beoogde meer rigiede ideologiese skeiding tussen ras in Suid-Afrika oor die lang termyn sou vertraag en bemoeilik, deurdat rasse-ekonomiese ontsrekeling dan baie moeiliker sou wees. Dit het toenemende konflik geskep tussen Verwoerd en SABRA-verteenwoordigers op

Stellenbosch. Hierdie konflik was 'n belangrike faktor in die verdere ontwikkeling van politieke regte vir Kleurlinge.

Verwoerd het die konflik tussen sy eie korttermyn-, meer "pragmatiese benadering" en die meer korttermyn- "ideologiese" Stellenbosch-faksie binne die NP probeer beredder deur SABRA se groter rasseskeidingsmodel in beginsel as langtermyn- politieke eindbestemming vir Suid-Afrika te aanvaar, maar die rasste-ineengestrengeldheid van die ekonomiese as kort- tot mediumtermyn status quo te behou. Hierdie belangrike interne beleidsmeningsverskil het die politieke gaping tussen Stellenbosch se SABRA-tak en die hoofstroom NP-denke vergroot. Dit het in 1961 bygedra tot 'n finale beleidsbreuk tussen die Stellenbosch-faksie, insluitende Olivier, Sadie, SP Cilliers (Sosiologie), Schüler en Theron aan die een kant, en Verwoerd aan die ander kant. Dit het onder meer ook 'n permanente persoonlike breuk tussen Olivier en Verwoerd tot gevolg gehad (Schüler, 1989).

6. Stellenbosch SABRA en politieke regte vir Kleurlinge in 1960

Die direkte sneller vir die breuk tussen SABRA op Stellenbosch, die res van SABRA en die NP, was die vraag hoe die politieke situasie van die Kleurlinggemeenskap in die land verbeter behoort te word.

Stellenbosch SABRA-lede het naamlik in die vyfigerjare begin weg beweeg van SABRA se meer rigiede, ideologiese skeidingsbeginsel tussen alle rassegemeenskappe in Suid-Afrika, veral as gevolg van die standpunte en optredes van Keet, SP Cilliers en Theron, wat hulle op verskillende wyses beywer het vir die verbetering van die lewensomstandighede en regte van Kleurlinggemeenskappe. Gesteun deur prof. Ben Marais van die Universiteit van Pretoria (UP), het Keet byvoorbeeld in 1953 herhaal dat die Bybel nie skeiding nie maar verskeidenheid in eenheid voorstaan terwyl apartheid skeiding voorstaan. Hulle standpunt is egter nie aanvaar deur die Afrikaanse kerke nie (De Beer, 1992:281, 283; Giliomee, 2000:328).

In 1955 het eerste minister Strydom probeer om die senaat en die appèlhof se ledetal te manipuleer sodat hulle die verskuiwing van Kleurlingkiesers van die gemeenskaplike parlementêre kieserslys na 'n aparte lys kan goedkeur. Keet en prof. LJ (Wikus) du Plessis van Potchefstroom het hul teenkanting teen hierdie blatante manipulasie deur openbare verklarings op rekord geplaas, terwyl 13 akademici van Pretoria Universiteit⁴ 'n formele petitie hierteen in die media gepubliseer het. Hierdie meer "verligte" Afrikanerdenkers, het op verskillende maniere deur hulle onderskeie netwerke toenemende druk vir die "liberalisering" van apartheid teenoor die Kleurlinggemeenskap op die regering uitgeoefen. Dit het die verhoudinge tussen hulle en die NP verder vertroebel (Van Wyk, 2005: 6-7).

Keet, SP Cilliers en Theron se standpunte is sterk beïnvloed deur hulle praktiese interaksies met lede van die Kleurlinggemeenskap in Stellenbosch. In 1956 publiseer Keet 'n boek oor die onregverdigheid van apartheid teenoor ander rassegroepe (Keet, 1956), en stel dit dat baie duidelik dat 'n "regverdiger vorm van apartheid" nie die probleem sal oplos nie. Blanke voogdyskap oor ander rassegroepe sal net tydelik kan wees. Blywende rassevrede sal net kan geskied deur onderlinge gesprekvoering tussen alle rassegroepe. Hierdie standpunte het felle teenstand by Afrikanerleiers in alle sektore ontlok, en Keet is toenemend as vyand van die NP en van apartheid beskou (De Beer, 1992:294-301).

⁴ In handtekening volgorde: Professore WA Kleynhans, PV Pistorius, JJN Cloete, JA Louw, BJ Schlebusch, EFW Gey van Pittius, WJ de Kock, SP Engelbrecht, AS Geyser, DJ Swiegers, BJ Marais, D Pont, C Jacobsz (*The Star*, 17 Mei 1955; Maritz, 2003: 28).

Ten spyte daarvan dat die getalle van Kleurlinggemeenskappe in Natal, Transvaal en Vrystaat onbetekenisvol klein was teenoor dié van ander rassegroep, het NP- en SABRA-leiers in veral Transvaal en Vrystaat probeer om apartheid konsekwent toe te pas teenoor alle rassegroep, insluitende die Kleurlinggemeenskappe, wat maatskaplik, ekonomies (en in die Kaapprovincie en in Natal ook polities), gesien is as “nader” aan die wit gemeenskappe in die land. Die doel van veral die Transvalers en Vrystaters was om hulle geografies meer rigied as aparte ras-entiteit van wit gemeenskappe af te skei, soos die geval ook by Indiërs- en swart gemeenskappe was (Taylor, 2010:408).

Die SABRA-tak op Stellenbosch was meer pragmatis oor die verhouding tussen die wit en Kleurlinggemeenskappe in Suid-Afrika, ten spyte daarvan dat hulle meer dogmaties ten gunste was van meer rigiede geografiese skeiding tussen wit en swart gemeenskappe in die land, omdat hulle die oorsprong, aard en kultuur binne Kleurlinggemeenskappe gesien het as dieselfde of baie naby aan dié van wit gemeenskappe van Europese afkoms. Die meeste van die Stellenbosch SABRA-lede was dus ten gunste van nouer ekonomiese, kulturele en politieke interaksie tussen wit en gekleurde gemeenskappe as wat hulle bereid was om toe te laat met swart Afrikaners (Taylor, 2010).

’n Ander rede vir hierdie meer pragmatische benadering was dat die Kleurlingbevolkingsgroep nie getallegewys ’n bedreiging vir wit Europeërs in Suid-Afrika ingehou het nie, en hulle Westerse kultuurgebondenheid hulle ’n natuurlike alliansievennoot vir die wit rasseminderheidsgroep in die land teen swart oorheersing gemaak het. Daarenteen wou veral die Transvaalse en Vrystaatse NP-leiers apartheid op dieselfde rigiede wyse op Kleurlinggemeenskappe as op swart gemeenskappe afdwing, omdat slegs wit kiesers in daardie provinsies toe politieke stemreg gehad het.

Hierdie interne meningsverskille oor hoe apartheid op Kleurlinggemeenskappe toegepas behoort te word, het ’n fundamentele ideologiese konflik binne SABRA-geledere veroorsaak, wat uiteindelik die Stellenbosch intellektuele minderheidsgroep hul invloed in die organisasie laat verloor het. SP Cilliers was die kataliseerde van SABRA, Stellenbosch se weerstand teen rigiede apartheid ten opsigte van die Kleurlinggemeenskap. Die raad van SABRA het naamlik in 1960 ’n SABRA-komitee onder voorsitterskap van Cilliers geskep om voorstelle oor ’n toekomstige beleid ten opsigte van Kleurlinge aan die raad voor te lê. Sadie en prof. Gerrit Viljoen van die Randse Afrikaanse Universiteit (RAU) was onder andere lede van die komitee. Die SP Cilliers-komitee het in Januarie 1961 ’n verslag van 45 bladsye, grootliks deur Cilliers self geskryf, by SABRA ingedien. Cilliers is op daardie tydstip algemeen aanvaar as die mees vooraanstaande (wit) navorser oor die Kleurlinggemeenskap.

Die Cilliers-verslag het onder meer bevind dat die Kleurlinggemeenskap maatskaplik en geografies te verweefd was met wit gemeenskappe om hulle eie, afsonderlike geografiese en politieke tuislandgebied te hê. Die verslag stel uitdruklik dat,

die verlening aan die Kleurlingbevolking van die reg tot direkte verteenwoordiging in die Parlement, die herstel van hierdie reg ten opsigte van die Kaapse Provinciale Raad, die uitbreiding van die Kleurlingstemreg tot ander provinsies en in die bring van stem-kwalifikasies meer in ooreenstemming (was) met die uitbreidings wat ten opsigte van blankes gedoen is in die dertiger jare. (Cilliers, 1961:14)

behoort te geskied (insluitende die verlening van stemreg ook aan Kleurlingvroue).

Die komitee het dus aanbeveel dat Kleurlingkiesers (op daardie tydstip net mans) se afsonderlike verteenwoordiging deur hulle eie verkose verteenwoordigers in die parlement en alle provinsiale rade moes voortgaan as hulle dit so verkie, en dat stemreg vir Kleurlingvroue

ook mettertyd oorweeg moes word. Die aanbeveling bevat ook 'n opmerking dat "Kleurlinge tot onlangs die reg gehad het om deur mede-Kleurlinge op die gemeenskaplike kieserslys in die Provinciale Raad van Kaapland verteenwoordig te word" (Cilliers, 1961:35). Verder is aanbeveel dat die bestaande Departement van Kleurlingsake slegs moes voortbestaan en dienste net aan Kleurlinge moes lewer indien daardie departement dit meer doeltreffend as ander funksionele departemente wat dienste aan almal lewer, kon doen.

Hierdie bevindinge en aanbevelings van die SABRA-komitee was ongehoord binne die amptelike politieke en intellektuele klimaat in Afrikanergeledere op daardie tydstip. Dit het 'n dramatiese afwyking behels van die bestaande apartheidse beleid in die NP. Dit was ook in stryd met wit politieke opposisiebeleid, wat toe steeds gekwalificeerde stemreg vir alle burgers voorgestaan het, en was 'n poging om wit politieke beheer te beskerm (Hugo, 1989a:25).

Die NP-regering onder Verwoerd het toenemend deur internasionale en binnelandse druk om volledige politieke regte aan swart Suid-Afrikaners te gee, bedreig begin voel, veral weens die politieke bemagtiging van Afrikanasies, en hulle toenemende verset teen koloniale oorheersing (Hugo, 1989a:17). Die wit getalleminderheid in die land het hierdie vrese vir swart retribusie vererger, veral na aanleiding van die gewelddadige opstande van Mau Mau-rebelle in Kenia teen Britse beheer, en dié van inheemse Kongolese teen hulle Belgiese koloniale heersers. Die NP en SABRA het die behoud van wit politieke selfbeskikking en mag in Suid-Afrika as enigste uitweg vir oorlewing gesien, ten spyte van die diskriminerende effek daarvan op ander rassegemeenskappe (Hugo, 1989a:17; De Bruyn & Wessels, 2007, 2008a, 2008b, 2009).

Hierdie periode was een van die onstuigmigste periodes in die geskiedenis van Suid-Afrika, en was die begin van 'n eskalering van rassekonflik en -geweld, wat die gevolg was van die toenemend diskriminerende effek van die strenger toepassing van apartheid op swart Suid-Afrikaanse burgers (De Bruyn & Wessels, 2007). Die SP Cilliers-verslag se aanbevelings aan SABRA is binne hierdie konteks gedoen. Die belangrikheid van hierdie aanbevelings in die politieke geskiedenis van Suid-Afrika kan dus moeilik oorskot word, al het die komitee steeds die afsonderlike rassegroepsgrondslag van die wit en Kleurling-rassegemeenskappe aanvaar. Vir die eerste keer in die geskiedenis van Suid-Afrika is die beginsel van volledige politieke en administratiewe integrasie van beide gemeenskappe op nasionale en provinsiale vlakke in die land as amptelike nasionale beleid voorgestel.

Soos verwag kon word, het hierdie aanbevelings sterk emosionele en politieke weerstand onder tradisionele konserwatiewe, en veral nie-Kaapse, lede van SABRA, die Afrikaner Broederbond en die NP uitgelok. Die aanbevelings is uiteindelik in ietwat verwaterde vorm deur SABRA aanvaar, naamlik dat, as "...uiteindelike politeke doelwit ... 'n politieke en ekonomiese struktuur nagestreef moet word wat die 'Kleurling' in die geleentheid sal stel om tot volwaardige burgerskap te ontwikkel" (SABRA, 1961:1). Die Cilliers-komitee se aanbevelings is verder ondersteun as toekomstige stelsel, "...al is dit dan nie dadelik nie" (SABRA, 1961:2). Waar die Cilliers-verslag aanbeveel het dat Kleurlingkiesers op munisipale vlak 'n realistiese stemregistelsel "...onder die huidige omstandighede" (Cilliers, 1961:42) behoort te hê, voeg SABRA daarby, "...byvoorbeeld deur die belading en ontlading van stemkrag in ooreenstemming met belastingsplig" (SABRA, 1961:3). SABRA bly dus hier binne die liberale koloniale denkraamwerk van gekwalificeerde stemreg, waarskynlik om die bedreiging van munisipale politieke deelname deur gekonsentreerde getalle munisipale Kleurlingkiesers in die Kaapprovincie, te probeer verminder (Cloete, 1976c).

Die gekombineerde effek van Olivier se weerstand teen Verwoerd se benadering tot die swart tuislande, en SP Cilliers se "liberale politieke integrasievoorstelle" ten opsigte van die

Kleurlinggemeenskap, was die laaste strooi vir die konserwatiewe meerderheid in SABRA. In September 1961 is al die Stellenbosse lede van SABRA se raad, ná 'n doelbewuste mobiliseringsveldtog deur Verwoerdgesinde konserwatiewe ondersteuners, op SABRA se Nasionale Hoofbestuur vervang (Hugo, 1989a:28; Theron, 1983:48; Van Wyk, 2005: 17). Die nuwe bestuur het dadelik die organisasie in 'n meer konserwatiewe rigting, nader aan bestaande NP-regeringsbeleid, gestuur.

Die belangrikste redes vir SABRA se verwerping van die Cilliers-verslag se aanbevelings in 1961 oor politieke en administratiewe integrasie van die wit en Kleurlinggemeenskappe, is agt jaar tevore reeds deur PW Botha, as jong lid van die Volksraad (LV) gemotiveer. Hy het die NP se verskuiwing van Kleurlingkiesers van die gemeenskaplike parlementêre kieserslys in Kaapland na 'n aparte kieserslys, gesteun deur te argumenter dat politieke integrasie onvermydelik lei tot kulturele assimilasie, ekonomiese gelykstelling, maatskaplike gelykstelling en biologiese assimilasie (De Bruyn & Wessels, 2007:87; Hugo, 1989a:21).

7. NP reaksie op die SP Cilliers-verslag, 1961–1972

Die NP-regering onder Verwoerd het uiteindelik sowel die Cilliers-verslag as die verwaterde SABRA-aanbevelings geïgnoreer, en dadelik begin met pogings om die indirekte verteenwoordiging van die paar individuele gekleurde manlike kiesers op die afsonderlike kieserslys in die Kaap te vervang met 'n afsonderlike statutêre politieke liggaaam vir die Kleurlinggemeenskap (Wet op die Verteenwoordigende Kleurlingraad, 1964 (Wet 49 van 1964)). Die benoemde adviserende Uniale Raad vir Kleurlingsake (De Villiers, 1976), is deur Verwoerd se opvolger, Vorster, in 1969 vervang met hierdie gedeeltelik verkose Verteenwoordigende Kleurlingraad (VKR), in 'n poging om wel radikale politieke apartheid teenoor daardie gemeenskap toe te pas deur die skep van 'n afsonderlike "Kleurlingparlement" (Dempsey, 1999; Cloete, 1982:184). Die VKR het wetgewende bevoegdheid gehad oor enkele sake wat slegs van belang vir daardie gemeenskap geag is (byvoorbeeld, enkele aspekte van onderwys, welsyn, plaaslike regering en landbou). Dit was die begin van die konseptualisering van eie en algemene sake, wat uiteindelik meer volledig gestalte gekry het in die grondwet van 1983 (Saks, 1991).

'n Jaar vroeër het die Wysigingswet op die Afsonderlike Verteenwoordiging van Kiesers, 1968 (Wet 50 van 1968), die weg vir die VKR voorberei deur die aparte parlementêre kieserslys vir manlike Kleurlingkiesers in die Kaap van 1970 af te skaf. Hulle indirekte verteenwoordiging in die parlement en Kaapse Provinciale Raad het daardeur verval (Cloete, 1976a:5). Die Wet op die Verbod op Politieke Immenging, 1968 (Wet 51 van 1968) het verder veelrassige politieke partye verbied en tot die ontbinding van die Liberale Party gelei, wat geweier het om lidmaatskap tot wit kiesers te beperk. Die Progressiewe Party het dit egter wel onder protest gedoen. Die oorgrote meerderheid Kleurling Suid-Afrikaners het al die nuwe reëlings in beginsel verwerp.

Die VKR was gedurende die 11 jaar wat dit bestaan het (tot 1980) grootliks disfunksioneel en in omstredenheid gehul as gevolg van 'n gebrek aan werklike regeringsgesag en funksies, sowel as intense politieke weerstand teen hierdie "toy telephone" (Theron-kommisie, 1976: 351; Cloete, 1982; Du Pre, 1994). In 1970, slegs 'n jaar na die aanvang van die VKR, het die Afrikaanse Studentebond (ASB) die regering versoek om 'n kommissie van ondersoek aan te stel om Kleurlingaangeleenthede te ondersoek (Heymans, 1981:80). Vorster het die ASB versoek egter op daardie tydstip geïgnoreer. Die ou debat wat deur die Transvaalse en Vrystaatse

Nasionale Partye gedryf was oor die vraag of 'n Kleurlingtuisland dalk ingestel moet word, het ook skielik weer momentum gekry in 1971.

Dr. Gerrit Viljoen, op daardie stadium rektor van die Randse Afrikaanse Universiteit (RAU) en voorsitter van die AB, het in 'n toespraak by die 1971-kongres van die ASB vroeg in Julie daardie jaar in Pretoria, die skepping van 'n aparte politieke Kleurlingtuisland bepleit in stryd met Vorster se standpunt daaroor dat dit nie wenslik of haalbaar is nie (Heymans, 1981:80-81). Dit het tot intense mediadebatte en interne konflik tussen die verskillende provinsiale vertakkings van die NP gelei en onder andere ook teen die einde van Julie tot grootskaalse petisies deur Afrikanerakademici by verskeie universiteite gelei, geïnisieer deur politieke wetenskaplikes by UNISA, gesteun deur Afrikaner intellektuele denkers by ander universiteite en in ander sektore (Horrell, Horner & Kane-Berman, 1972:7; Hugo, 1973).

Die NP-regering het hulle dus met hulle apartheidsbeleid teenoor die Kleurlinggemeenskap teen 1973 in 'n uiters benarde politieke situasie bevind, omdat die party ernstige interne meningsverskille oor die saak gehad het en die toenemende beleidskeiding van wit en Kleurlingbelange in beginsel deur die oorgrote meerderheid van Kleurling Suid-Afrikaners verwerp is (Horrell, Horner & Kane-Berman, 1972; Van Wyk, 2005:58).

Vorster se besluit was om, soos dikwels gebeur in sulke tye, 'n deskundige kommissie van ondersoek aan te stel om feite-gebaseerde voorstelle te kry vir hoe om die situasie te probeer verbeter, soos die ASB reeds drie jaar tevore aanbeveel het. Dit het gelei tot die aanstelling van die sogenaamde Erika Theron-kommissie, op 23 Maart 1973 (Theron-kommissie, 1976).

8. Die Erika Theron-kommissie, 1973–1976

Hoewel SP Cilliers in 1973 algemeen aanvaar is as die mees senior en ervare (wit) akademiese spesialis oor die Kleurlinggemeenskap (Horrell, Horner & Kane-Berman, 1972: 9; Cilliers, 1971), het eerste minister Vorster hom, Olivier en Sadie, waarskynlik onder meer ook as gevolg van die breuk met SABRA, as te liberaal en te kritis oor NP-beleid en -optredes beskou. Hy is daarom heeltemal oor die hoof gesien by die aanstelling van die kommissie, wat hy eintlik behoort te gelei het. Prof. Erika Theron, op daardie tydstip pas afgetrede hoof van die Departement Maatskaplike Werk op Stellenbosch en, naas Cilliers, ook in eie reg beskou as 'n simpatieke en minder kritiese (wit) akademiese spesialis oor die Kleurlinggemeenskap (Taylor, 2010; Barnard, 2000; Theron, 1964), en die enigste vrou op die kommissie, is as voorsitter van die kommissie aangestel. Sy is ondersteun deur 'n kerngroep Stellenbosch-akademici, bestaande uit Proff. Ben Vosloo (Staatsleer en Publieke Administrasie), Sampie Terreblanche (Ekonomiese) en Koos du Toit (Sosiologie). Hulle was nie op daardie stadium so kritis uitgesproke oor NP-beleid nie, en het almal probeer om goeie politieke verhoudinge met die NP se topleierskap, veral in die Kaapprovinsie, te handhaaf.

Vosloo, Terreblanche en ander Stellenbosse akademici het op daardie tydstip ook gereeld politieke toesprake virveral senior NP-leiers in die Kaapprovinsie (veral vir PW Botha en Chris Heunis) geskryf, en as adviseurs vir hulle opgetree (Vosloo, 2020). Hulle het dus op daardie tydstip legitimiteit (bona fides) by die topstruktuur van die NP gehad, en het periodieke gesprekke met hierdie NP-leiers gehad oor 'n verskeidenheid sake waaroor hulle gekonsulteer is. Anders as SP Cilliers, Olivier en Sadie, en nog meer "liberale" Stellenbosch akademici wat ook politieke meningsvormers vir verandering was deur middel van openbare standpuntinnames (bv. prof. Johan Degenaar en dr. Andre du Toit (Filosofie) en Prof. Hermann Giliomee

(Geskiedenis)), was hulle legitimiteit binne die hoofstroom-Afrikanergeledere dus nog redelik goed. Koos Du Toit was op daardie tydstip die hoof van die Departement Sosiologie by die Universiteit van Wes-Kaapland. Hy was voorheen 'n professor in Sosiologie by Stellenbosch, en 'n akademiese kollega van SP Cilliers. Hy het ook 'n goeie navorsing- en werksverhouding met Theron gehad, en is as sekretaris van die kommissie aangewys.

Hierdie groep van Stellenbosch Universiteit het die de facto uitvoerende komitee van die Theron-kommissie gevorm en ook die belangrikste intellektuele bydraes tot die uiteindelike verslag gelewer.

Prof. Richard van der Ross, op daardie tydstip rektor van die Universiteit van Wes-Kaapland en een van die mees vooraanstaande Kleurlingleiers van sy tyd, is ook as kommissaris aangewys, hoewel hy ook deur NP-leiers beskou is as baie krities teenoor die NP-beleid ten opsigte van die Kleurlinggemeenskap. Hy het egter 'n redelik goeie kollegiale verhouding met Theron gehad, en sy legitimiteit as leier, meningsvormer (Van der Ross, 1986) en woordvoerder van daardie gemeenskap het, anders as die geval met SP Cilliers, tot sy (redelik teësinnige) aanstelling op die kommissie geleei.

Die ander lede van die kommissie het elkeen verskillende grade van kennis en ervaring van verskillende aspekte van die Kleurlinggemeenskappe in die land gehad, maar hulle was nie direk betrokke by die skryf van die verslag nie. Dit is gedomineer deur die Stellenbosch-groep op die kommissie se uitvoerende komitee.

Die opdrag van die kommissie was drieledig (Theron-kommissie, 1976):

- Evaluering van die vordering van die Kleurlingbevolkingsgroep sedert 1960 op alle samelewingssterreine, insluitende die staatkundige terrein;
- Die identifisering van knelpunte op die verskillende terreine; en
- Om aanbevelings te maak oor die wyse waarop die ontwikkeling van die Kleurlingbevolkingsgroep op die verskillende terreine bevorder kon word.

Die werksaamhede van die kommissie het drie jaar en drie maande geduur, waartydens 'n omvattende ondersoek gedoen is na die posisie van die Kleurlingbevolkingsgroep in die Suid-Afrikaanse samelewing. Die kommissie het 178 aanbevelings gemaak, waarvan 125 eenparig was. Die bevindings en aanbevelings is, ironies, twee dae na Sowetodag (op 18 Junie 1976) bekendgemaak, teen die agtergrond van 'n gees van potitieke afwagting en onsekerheid oor, andersyds, geskiedkundige samesprekinge tussen eerste minister Vorster en dr. Henry Kissinger, destydse Amerikaanse Minister van Buitelandse Sake, wat gedurende die daaropvolgende paar dae sou geskied en, andersyds, oor die toenemende binnelandse onrus in Soweto, gemik teen die verpligte gebruik van Afrikaans as medium van onderrig in swart skole (vgl. Du Toit, 1977:2; Joubert, 1977:16; Wollheim, 1977; Barnard, 2000).

Die kommissie het bevind dat die bestaande staatkundige posisie van die Kleurlingbevolkingsgroep "emstig aan bande gelê word" (par. 21.34) deur 'n verskeidenheid faktore, insluitende sterk teenkanting teen die bestaande bedeling deur die oorgrote meerderheid van die Kleurlingbevolking, en sekere grondliggende konstitusionele en jurisdiksionele gebreke met betrekking tot die posisie, bevoegdhede en funksionering van die VKR as 'n etniese of gemeenskapsgerigte wetgewende owerheidsinstelling (par. 21.35-36; Cloete, 1977:149; Theron & Du Toit, 1977).

Die kommissie se aanbevelings oor die staatkundige toekoms van die Kleurlinggemeenskap was ook drieledig. Al 18 lede (17 mans en een vrou, die voorsitter, dr. Erika Theron), het eerstens akkoord gegaan dat 'n eiesortige konstitusionele struktuur in die toekoms in Suid-

Afrika behoort te geld, wat die unieke omstandighede in die land die beste kan akkommodeer (aanbeveling 178).

Die kommissie het, tweedens, egter nie interne eenstemmigheid bereik oor die toekomstige staatkundige posisie van die Kleurlinggemeenskap in Suid-Afrika nie. 'n Meerderheid van 11 lede, insluitende al ses Kleurlingkommissarisse en vyf van die 12 wit kommissarisse, het naamlik 'n kort en kragtige aanbeveling gemaak dat "voorsiening gemaak word vir bevredigende vorme van regstreekse Kleurlingverteenwoordiging en -seggenskap op die verskillende overheidsvlakte en in besluitnemingsliggame" (p. 518).

Die oorblywende minderheid van sewe wit kommissarisse, wat opvallend al vier kommissielede wat buite die Kaaprovincie gewoon het, ingesluit het, het bloot aanbeveel dat, vir doeleindes van toekomstige politieke verteenwoordiging van die Kleurlingbevolkingsgroep, "bestaande regeringsinstellings opnuut ondersoek en oorweeg sal word" in die lig van die staatkundige knelpunte en ander oorwegings wat deur die kommissie uitgewys is (Theron-kommissie, 1976:513). Hierdie knelpunte verwys veral na die nielewensvatbaarheid van die VKR en die heftige teenkanting van Kleurlingkiesers teen hierdie "toy telephone" as substituut vir volle politieke regte.

Die derde staatkundige aanbeveling was weer eens eenparig, en het gelui dat ""n komitee van deskundiges aangewys word om meer gedetailleerde voorstelle te doen in verband met die organisatoriese en statutêre aanpassings wat vereis word" (p. 513).

Die besluite van beide die meerderheid- en minderheidsgroepe in die kommissie om net beginselaanbevelings te maak, sonder tegniese detail, was doelbewus. Daar was ernstige ideologiese verskille tussen hierdie groepe – ideologiese verskille wat dié binne die NP-Afrikanergeledere wat reeds genoem is, gereflekteer het. Die polities-kontroversiële en sensitiewe "turksvy" is dus doelbewus deur die kommissie aan die regering teruggegee, om self die tegniese beleidsbesonderhede van wat die NP bereid sou wees om te doen, uit te werk. Dit was strategies suksesvol, deurdat 'n politieke debat oor die verskillende moontlike politieke opsies van volledige individuele integrasie binne een politieke stelsel tot totale geografiese skeiding in afsonderlike gebiede, vir die eerste keer openlik binne NP- en Afrikanergeledere begin het. Dit was die direkte sneller vir die ommekeer in NP-denke oor politeke magsdeling met ander rassegroepe.

Dis verder nie toevallig dat die Theron-kommissie se meerderheidsaanbeveling, dat Kleurlingkiesers volledige stemreg behoort te kry, feitlik identies is aan SP Cilliers se aanbeveling aan SABRA in 1961, wat tot die skeuring van daardie dinksrum gelei het nie. Die staatkundige meerderheidsaanbeveling van die kommissie is naamlik geformuleer deur Vosloo. Hy was heelwat jonger as Olivier, Sadie en Cilliers, maar ideologies in dieselfde, meer "liberale" kamp as hulle. Hy het hulle as sy belangrikste mentors beskou (Vosloo, 2020). Hy was nooit 'n lid van SABRA nie, omdat hy eers in 1966 (vyf jaar na SABRA se skeuring in 1961) diens by Stellenbosch Universiteit aanvaar het, as stigter en eerste hoof van die nuwe Departement Staatsleer en Publieke Administrasie. Hy was tot in 1981 voorsitter van daardie departement, toe hy dr. Anton Rupert se versoek aanvaar het om die Kleinsake Ontwikkelingskorporasie, wat deur Rupert geïnisieer is, te stig.⁵

Vosloo het bloot Cilliers se eerste algemene kernaanbeveling van regstreekse verteenwoordiging in politeke liggame feitlik net so oorgeneem in die finale verslag. Dit is so aanvaar deur die meerderheidsgroep in die kommissie. Vosloo het egter doelbewus nie die aanvullende,

⁵ <https://www.benvosloo.com/about-the-author>

meer gedetailleerde aanbevelings van Cilliers in 1961 oor die herstel van Kleurlingverteenwoordiging in die Kaapse Provinciale Raad, en ook in ander provinsies, en die verlening van stemreg ook aan Kleurlingvroue, in die kommissie se aanbevelings vervat nie.⁶

Van der Ross en sy vyf Kleurlingkollegas op die kommissie, van wie slegs een buite die Kaaprovincie woonagtig was (mnr Jac Rabie van Reigerpark, Boksburg, aan die Oos-Rand), het konsekwent die Stellenbosch-groep op die kommissie se benaderings en meerderheidsaanbevelings teenoor die meer konserwatiewe wit groep se minderheidsaanbevelings, gesteun (Pretorius, 1985; Barnard, 2000; Taylor, 2010).

Die verslag van die kommissie is op 18 Junie 1976, twee dae na die uitbreek van die jeugopstande in Soweto teen die afdwing van Afrikaans in swart skole, in die Volksraad ter tafel gelê. Soos verwag kon word, was die reaksie op die verslag uiteenlopend. Konserwatiewe politici het dit beskou as die eerste toegewing wat die einde van wit selfbeskikking en oorlewing sou beteken, terwyl meer liberale beoordelaars dit as heeltemal te min, te laat, beskou het en bloot as 'n polities-korrekte poging van die kommissie om die bestaande diskriminerende stelsel van rasse-apartheid teenoor die Kleurlinggemeenskap te legitimeer en te perpetueer (Barnard, 2000; Pretorius, 1985; Whisson, 1976).

Die Theron-kommissie se politieke minderheidsverslag is uiteindelik de facto deur die NP-regering onder Vorster aanvaar. Die regering het die moontlikheid van direkte verteenwoordiging van Kleurlingkiesers in bestaande politieke strukture eksplisiet verwerp, en bloot 'n komitee aangestel om moontlike aanpassings aan die Westminsterstelsel van regering in Suid-Afrika te ondersoek, ten einde 'n stelsel te identifiseer wat die beweerde "unieke omstandighede" in die land kon akkommodeer (RSA Interim Memorandum, 1976:3; RSA Witskrif, 1977).

9. Die PW Botha-komitee, 1977, en die konsepgrondwet, 1979

Vorster het minister PW Botha in Augustus 1976 as die voorsitter van 'n senior kabinetskomitee aangestel om 'n nuwe konsepgrondwet te ontwikkel om die staatkundige aanbevelings van die Theron-kommissie wat die regering aanvaar het, te implementeer (Malherbe, 1988:304; Van Wyk, 2005:50). PW Botha was in 1976 die leier van die Kaaplandse NP, die provinsie waar die oorweldigende meerderheid van die Kleurlinggemeenskap gevestig was. Die provinsie Kaap die Goeie Hoop het op daardie tydstip die bestaande provinsies Noord-Kaap en Oos-Kaap ingesluit. Botha was van 1961 tot 1966 die minister van Gemeenskapsbou en Kleurlingsake en in 1977 die minister van Verdediging, en ook, naas Vorster, die mees senior minister in die NP-regering. Die ander lede van die komitee was die drie ander provinsiale leiers van die NP op daardie tydstip (dr. Connie Mulder – Transvaal, Johan van der Spuy – Oranje-Vrystaat, prof. Owen Horwood – Natal), asook Marais Steyn (minister van Gemeenskapsontwikkeling en Indiërsake), MC Botha (minister van Bantoe Administrasie, Ontwikkeling en Opvoeding) en Hennie Smit (minister van Kleurlingsake, en sekretaris van

⁶ Ten spye van sterk druk wat hierdie skrywer in sy hoedanigheid as staatkundige navorser by die Theron-kommissie (1974-1975), op Vosloo uitgeoefen het om meer besonderhede aan te beveel oor hoe hierdie regstreekse verteenwoordiging behoort te geskied, wou hy nie bes gee nie. Hy wou om strategiese redes dit nie doen nie, want Vorster het telkens in vertroulike gesprekke met hom, Theron en Terreblanche vir hulle duidelik laat verstaan dat hy nie gelukkig sal wees met te radikale aanbevelings nie (Vosloo, 2020). Met die voordeel van tydsverloop, en as gevolg van die reaksie wat hierdie vae aanbeveling in regeringskringe gehad het, was Vosloo se besluit hieroor waarskynlik by nadanke tog die mees strategiese benadering.

die komitee). Die kommissie se aanbeveling om 'n "deskundige" ondersoek te laat doen oor hoe die nuwe stelsel behoort te lyk en te werk, het egter duidelik andersoortige "deskundiges" as net senior wit NP-politici vir hierdie doel in gedagte gehad (Cloete, 1977:161; Vosloo, 2020).

Twee senior amptenare van die Departement Kleurlingsake wat ook by die administrasie van die Theron-kommissie betrokke was, George Erasmus en Rassie Malherbe, het Smit ondersteun met die administrasie van die komitee se werk. Smit was LV vir Stellenbosch in die Volksraad; Erasmus en Malherbe het albei hulle regstudies op Stellenbosch voltooi. Tydens sy studiejare was Malherbe aktief in NP-studentepolitiek op Stellenbosch, wat Smit, in sy hoedanigheid as LV, gekoördineer het. Malherbe het gedurende daardie tyd noue bande ontwikkel met Smit, sowel as met ander medestudente, soos Piet Vorster (seun van eerste minister Vorster), en Jan Heunis (seun van minister Chris Heunis, later minister van Staatkundige Ontwikkeling, verantwoordelik vir die politieke hervormings in regeringsbeleid tussen 1982 en 1989). Die belang van hierdie persoonlike en professionele netwerke in die beleids-entrepreneurshipsproses word in 'n ander afdeling beoordeel.

Die komitee se aanbevelings is in Augustus 1977 ('n jaar na die komitee se totstandkoming), deur die Kabinet goedgekeur, en, na dit deur al vier provinsiale NP-kongresse goedgekeur is, in 1979 as 'n nuwe konsepgrondet vir kommentaar gepubliseer (Malherbe, 1988:305 310; RSA, 1979). Die konsepgrondwet het voorsiening gemaak vir die vervanging van die wit parlement met drie afsonderlike, ras-gebaseerde parlemente, elk met 'n eie eerste minister en kabinet vir onderskeidelik die wit, Kleurling en Indiër-minderheidsgemeenskappe in die land. Elke parlement sou finale afhandelingsbevoegdheid oor sake van uitsluitlike belang vir daardie gemeenskap kry, wat deur daardie kabinet uitgevoer sou word.

Sake van gemeenskaplike belang sou deur al drie parlemente oorweeg word, terwyl gesamentlike advieskomitees konflikterende besluite tussen hierdie parlemente sou probeer besleg. Indien parlementêre konsensus nie so verkry kon word nie, sou die oorhoofse Gesamentlike Raad van Kabinette, bestaande uit lede van al drie eiesake-kabinette, dit na een van die parlemente kon verwys vir afhandeling. Die wit kabinet sou, weer eens, 'n meerderheid ministers benoem in die Raad van Kabinette. Die aanvanklike idee dat die Raad van Kabinette die implementering van gemeenskaplike sake sou beheer, was vaag en oopgelaat in die wetsontwerp (Malherbe, 1988:311). Provinciale en plaaslike regering vir die drie rasseminderheidsgemeenskappe sou grootliks op dieselfde grondslag herstruktureer word.

Die aanstelling van die staatspresident sou geskied op 'n wyse wat die beoogde wit parlement ook 'n meerderheidstem sou besorg, om so te verseker dat hulle kandidaat verkies sou word as staatspresident en voorsitter van die Raad van Kabinette, wat ongedefinieerde bevoegdhede sou hé (Malherbe, 1988:305-306). 'n Veelrassige adviserende presidentsraad, bestaande uit wit, Kleurling- en Indiërlede benoem deur die president na oorleg met die drie eerste ministers, sou die Raad van Kabinette adviseer oor sake van gemeenskaplike belang (RSA 1979, klousule 23(1); Malherbe, 1988:311). Dit is waarskynlik dat die presidentsraad se finale samestelling ook die wit gemeenskap 'n meerderheid lede sou besorg.

Bogenoemde beoogde nuwe, beperkte politieke magsdelingstelsel tussen hierdie groepe het steeds geen voorsiening vir enige politieke deelname deur swart gemeenskappe in Suid-Afrika gemaak nie. Die afsonderlike, eiesoortige "onafhanklike" en "selfregerende swart nasionale state" vir elke afsonderlike swart etniese groep in Suid-Afrika sou bly voortbestaan, terwyl die politieke dilemma van politieke regte vir verstedelikte swart gemeenskappe buite hierdie gebiede, oor tyd verder ondersoek en oorweeg sou word (Nasionale Party, 1977:6; Malherbe, 1988:306; Van Wyk, 2005:49).

Die konsepgrondwet van 1979 was 'n totale mislukking en is nooit formeel in die Parlement ter tafel gelê nie, as gevolg van die verdoemende verwering van alle aspekte daarvan deur die oorgrote meerderheid Kleurling, Indiërs en swart Suid-Afrikaners, die NP se wit opposisie in die Parlement en selfs prominente NP-ondersteuners. Malherbe (1988) se opsomming en analise van hierdie gedoemde politieke hervormingsoefening is die enigste omvattende beoordeling daarvan. Hy was ten nouste betrokke by die bestuur van die hele proses, en dokumenteer en verklaar in detail hoe die proses verloop en afgeloop het.

Die kru onderskeid wat in die 1979-konsepgrondwet gemaak is tussen afsonderlike eie sake vir verskillende rassegroepe en sake van gemeenskaplike belang vir alle rassegroepe, en die aanvanklike poging om 'n staatkundige stelsel te ontwikkel om dit in Suid-Afrika te implementeer, het egter uiteindelik in 'n meer verfynde vorm as die 1983-Driekamerparlement tot stand gekom (Cloete, 1982; RSA, 1983; Van Wyk, 2005:50). Die 1983-stelsel het steeds slegs beperkte politieke magsdeling, en net tussen verkose verteenwoordigers van die drie rasseminderheidsgroepes, moontlik gemaak, maar het vir die eerste keer in die Suid-Afrikaanse politieke geskiedenis die monopolie van wit kiesers op politieke mag en besluitneming op verskillende regeringsvlakte verbreek en die beginsel van universele politieke regte vir ander rassegroepe statutêr verskans, al was dit steeds beperk en diskriminerend teenoor daardie gemeenskappe.

Proff. Rassie Malherbe en Ig Rautenbach van RAU, Willie Breytenbach van die Universiteit van Pretoria en die Afrika-Instituut en later van die Departement Politieke Wetenskap by Stellenbosch, asook Joh van Tonder van Noordwes-Universiteit, die uwe, en verskeie ander akademiese entrepreneurs en beleidsbeïnvloeders was direk betrokke by die konseptualisering, beplanning, implementering en bestuur van meeste van die interne politieke hervormingsinisiatiewe van die NP-regering van 1980 tot 1990. Hierdie inisiatiewe is geïnisieer deur die verslag van die Theron-kommissie en die daaropvolgende resultate van die PW Botha-komitee. Dit het aanvanklik geskied vanuit die kantoor van eerste minister PW Botha, en later vanuit die Departement van Staatkundige Ontwikkeling en Beplanning, onder die politieke leiding van minister Chris Heunis (Cloete, 1988).

10. Effek van die Theron-kommissie en PW Botha-komitee op die erosie van apartheid

SP Cilliers se aanvanklike verworpe aanbeveling aan SABRA in 1961 oor politieke integrasie tussen wit en Kleurlinggemeenskappe, en die daaropvolgende herhaling daarvan in die Theron-kommissie se verslag in 1976, het 'n politieke kettingreaksie veroorsaak wat toenemende druk op die NP uitgeoefen het om die bestaande regeringsbeleid in hierdie verband aan te pas by vinnig veranderende omstandighede en denke binne Afrikanergeledere. Ten spyte van die dubbele verwering daarvan het dit ironies uiteindelik geleid tot beperkte politieke magsdeling tussen die drie belangrikste rasse/etniese minderhede in die land, ingevolge die 1983-Grondwet, omdat die NP se bewegingsruimte om magsdeling te vermy, toenemend al kleiner geword en uiteindelik verdwyn het. Daarom het die NP in 1983 die beginsels onderliggend aan die 1983-Grondwet goedgekeur, en so die 1979-partybesluit daaroor, omgekeer. Van Wyk (2005:50) beoordeel dit so:

Die konsepgrondwet van 1977 was die voorloper van die 1983-grondwet wat vir die totstandkoming van die driekamerparlement verantwoordelik was en die einde van 'n blanke parlement tot gevolg gehad. Die verligtes was dus die wegbereiders vir die totstandkoming van die nuwe politieke bestel in 1983 gewees. Dit was hulle wat druk op die regering uitgeoefen het, wat tot die aanstelling van die Erika Theron-kommissie geleid

het, waaruit die P.W. Botha- en Schlebusch-komitees gespruit het, en dit was hulle beginsels wat in die komitees se aanbevelings weerspieël is.

Die 1983-Driekamerparlement het egter steeds sterk weerstand by Kleurling- en Indiërkiesers ontlok as gevolg van die verskansing van inherente wit baasskap in daardie stelsel (Dempsey, 1999; Terblanche, 2006). Dit het selfs meer emosionele en gewelddadige weerstand ontlok by swart Suid-Afrikaners wat steeds uitgesluit was uit daardie beperkte en diskriminerende stelsel van magsdeling tussen die drie rasse-minderheidsgroepe, sowel as by die internasionale gemeenskap. Dit moes met toenemende onderdrukking en geweld toegepas word en het uiteindelik misluk (Cloete, 2019, 2020). Hierdie gekombineerde binnelandse en buitelandse weerstand teen die voortdurende blatante manipulasie van politieke regte van niewit Suid-Afrikaanse burgers deur die NP, was van die belangrikste dryfvere agter die uiteindelike afskaffing van die apartheidstelsel en die vervanging daarvan deur die huidige liberale demokratiese regeringstelsel in Suid-Afrika ingevolge die 1996-Grondwet (Malherbe, 1988:320).

Hierdie gebeure het die konseptuele en koherente logika en legitimiteit van apartheid binne Afrikanergeledere inkrementeel begin verswak (Van Wyk, 2005:56). Dit het 'n toenemende reeks konseptuele teenstrydighede in die beleid geskep of vergroot, en het die konsekwente toepassing van apartheid in die praktyk al hoe meer bemoeilik, en selfs onmoontlik gemaak (Cloete, 1992). Dit het ontnugtering by meer pragmatiese NP-beleidsondersteuners veroorsaak, en uiteindelik ook die ideologiese steunbasis van die party intern sodanig laat verbrokkeldat PW Botha se opvolger, FW de Klerk, uiteindelik geen ander keuse gehad het as om onder toenemende interne en eksterne druk te swig en apartheid se kernweerstand teen integrasie en magsdeling tussen alle Suid-Afrikaanse burgers, ongeag ras, baie teësinnig te laat vaar nie, soos Maharaj en Jordan (2021) en Giliomee (2019: 237) verduidelik.

11. Gevolgtrekking

Die ontwikkeling van apartheid is aanvanklik in die veertiger- en vyftigerjare direk gekonseptualiseer, gesteun, verfyn en uitgebou, veral deur verskeie Afrikanerakademici in Stellenbosch, ondersteun deur ander Afrikanerdenkers elders in die land. Broodryk (1991), Giliomee (2000) en Van Wyk (2005) identifiseer en beoordeel verskeie direkte, interne beleidsbeïnvloedingsaktiwiteite van Stellenbosch en ander akademici en meningsvormers tot die vestiging van verskillende politieke, ekonomiese en maatskaplike aspekte van regeringsbeleid.

Verskeie van daardie akademici en van hulle ander kollegas elders was egter reeds gou daarna toenemend ontnugter deur die onsensitiwe wyse waarop senior politieke leiers van die hoofstroomdenke in die NP, veral Verwoerd, Vorster, en PW Botha, apartheid begin toepas het. Dit was 'n sneller vir 'n groterwordende ontnugtering onder verskeie Afrikanerakademici oor die politieke toekoms van Kleurling Suid-Afrikaners. Hulle het as individuele meningsvormers wat nie amptelike regeringsbesluitnemers was nie, maar wat redelik direkte en legitieme toegang gehad het tot regeringsbesluitnemers en amptelike beleidmakingsprosesse, die noodsaaklikste strategiese beginsels vir beleidshervorming van binne die party begin stimuleer, met die doel om 'n meer aanvaarbare en volhoubare politieke toekomsbestel in die land te probeer skep (Van Wyk, 2005:137).

Deur versigtige en diplomatieke interne oorredingspogings en direkte beleidsinsette het hierdie "verligtes" hulle onderskeie professionele, akademiese, politieke en persoonlike politieke geloofwaardigheidsnetwerke benut deur pogings tot oorreding van en voorstelle vir

hervorming en aanpassing van spesifieke beleidsknelpunte aan besluitnemers in strategiese politieke en regeringsbesprekingsforums. Hulle het dus verder gegaan as hulle meer “oorbeligte” kollegas wat net kritiese openbare standpuntinnames in die media ingeneem het. Hulle het direk betrokke geraak by pogings om onaanvaarbare aspekte van regeringsbeleid te probeer verander of te verbeter vanuit die legitieme binnekringe van die NP (Theron-kommissie 1976; Giliomee, 2000:337-338; Van Wyk, 2005:137 en Taylor, 2010).

Die inisiëring en bydrae van hierdie enkele beleidsbeïnvloedende entrepreneurs tot die verandering in denke by NP-leiers om die beginsel van politieke magsdeling tussen verskillende rasse reeds in die vroeë 1980s te aanvaar, het uiteindelik ook ’n belangrike oorspoeleffek gehad op die normalisering van demokrasie in Suid-Afrika.

Hierdie direkte betrokkenheid van die beleidsentrepreneurs by die verandering in regeringsbeleid wat hier beoordeel word, kan egter nie geïsoleerd van soortgelyke en ondersteunende inisiatiewe van ander meningsvormende individue by ander Afrikaanse universiteite, kerke en koerante beoordeel word nie (De Bruyn & Wessels, 2008:10; Van Wyk, 2005; Hugo, 1989).

Die algehele verwering van apartheid deur ander wit politieke beleids opponente sowel as die oorgrote meerderheid van alle gemeenskappe van kleur in die land, en die geleidelike verskerping van internasionale anti-apartheidsweerstand na 1948, het verder ’n kumulatiewe impak van al hierdie toenemende interne en eksterne weerstand teen apartheid tot gevolg gehad. Dit het uiteindelik geleid tot die onvermydelike maar teensinnige besef by baie leiers van die beleërde NP-minderheidsregering dat apartheid die einde van die politieke pad in Suid-Afrika bereik het.

Die politieke transformasie in Suid-Afrika gedurende 1960–1979, maar ook later, was dus nie net die resultaat van eksterne druk op die NP soos deur baie kritici van apartheid beweer word nie (bv. Du Toit, 1983; Hugo, 1989; Du Pre, 1994), maar ook van toenemende **interne druk** vir verandering deur onder andere verskeie intellektuele Afrikanermeningsvormers, veral in Stellenbosch, ondersteun deur gelykdenkende gematigde en meer “liberale” akademici elders in die land (Van Wyk, 2005; Hugo, 1989). Dit sluit enkele individue en hulle ondersteuningsnetwerke in soos Ben Marais en nog “andersdenkendes” by die Universiteit van Pretoria en UNISA (Maritz, 2003); Wikus du Plessis, Hennie Coetze, DW Kruger, Willem de Klerk en ander “verligtes” op Potchefstroom gedurende 1960–1978 (Potgieter, 1981; Van Eeden, 2005:220; Marx, 2010; De Klerk, 1966, 1971, 1972, 1997, 2000, 2001, 2012).

Vanuit ’n kompleksiteitsperspektief bevestig die gevallenstudies in beleidsverandering wat in hierdie bydrae beoordeel is, hoe beleidsnetwerke en -entrepreneurskap fundamentele samelewingstransformasie kan kataliseer. Direkte, interne druk vir verandering deur beleidsbeïnvloeders en -entrepreneurs is dus ’n onontbeerlike bydraende faktor wat die sukses of mislukking van beleidsverandering, veral in demokratiese politieke stelsels, kan bepaal. Die bevindings van hierdie ondersoek illustreer die belangrikheid van legitieme beïnvloedingsnetwerke en -inisiatiewe in beleidsveranderingsprosesse (Cloete, 2018a).

Hierdie individuele persoonlike en professionele netwerke illustreer hoe die benaderings wat beleidsaktiviste en -entrepreneurs strategies gebruik deur middel van beleidsnetwerke om hulle beleidsbeïnvloeding te doen in hierdie beleidsoefeninge neerslag gevind het. Dit het belangrike implikasies vir huidige en toekomstige beleidaanpassingsprosesse en strategieë in Suid-Afrika en in ander demokratiese stelsels.

BIBLIOGRAFIE

- Barnard, J. 2000. Die Erika Theron-kommissie, 1973–1976: 'n historiese studie. MA-verhandeling. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Baumgartner, F, Jones, B. & Mortensen, P. 2014. Punctuated equilibrium theory: Explaining stability and change in public policy making. In Sabatier & Weible (eds). *Theories of the policy process*. Boulder: Westview Press, pp. 59-104.
- Beinart, W & Dubow, S (eds).1995. *Segregation and apartheid in 20th century South Africa*. London: Routledge.
- Beukman, B. 2018. Afrikaanse vra nou ander stem. *Netwerk24*. https://www.netwerk24.com/netwerk24/Stemme/Menings/afrikaanses-vra-nou-ander-stem-20180515?fbclid=IwAR3_wYrV47jUkKU0FwMKaKH5pH944FvNHxWMkZ8wVE2gLVQm8n6iMV_MjGU. [26 Oktober 2021].
- Borins, S. 2006. Unleashing social psychology on public administration. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 16(1):146-149.
- Broodryk, J. 1991. Stellenbosse akademici en die politieke problematiek in Suid-Afrika, 1934–1948. MA-verhandeling. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Butler, J, Elphick, R & Welsh, D (eds). 1987. *Democratic liberalism in South Africa*. Middletown, Conn: Wesleyan University Press.
- Cardo, M. 2012. The liberal tradition in South Africa: Past and present. *Focus*, 65:16-20.
- Cilliers, SP. 1961. *Verslag van die komitee insake Kleurlingaangeleenthede*. Stellenbosch: SABRA.
- Cilliers, SP. 1971. A Sociological Perspective on the South African Situation. *SAIRR Topical Talks* 26. Johannesburg: SAIRR.
- Cloete, F. 1988. Die Departement van Staatkundige Ontwikkeling en Beplanning. In Faure, AM, Kriek, DJ, Labuschagne, GS, Louw, A du P en Venter, J (eds.). *Suid-Afrika en die demokrasie*. Pinetown: Owen Burgess, pp. 343-369.
- Cloete, F. 1992. Engineering the Erosion of Apartheid. Constitutional Policy Planning in South Africa. 1980–1989, in *Plural Societies*, 22(1&2):45-73
- Cloete, F. 2018a. Policy agenda-setting. In Cloete, De Coning, Wissink & Rabie (eds). *Improving public policy for good governance*. 4th edition. Pretoria: JL van Schaik, pp. 137-158.
- Cloete, F. 2018b. Policy change. In Cloete, De Coning, Wissink & Rabie (eds). *Improving public policy for good governance*. 4th edition. Pretoria: JL van Schaik, pp. 303-344.
- Cloete, F. 2019. Resolving PW Botha's 1985 Rubicon riddle. *Historia*, 64(2):132-155.
- Cloete, G. 1976a. Die staatkundige bedeling met betrekking tot die Kleurling bevolkingsgroep in Suid-Afrika, vanaf 1960. Ongepubliseerde navorsingsverslag vir die Theronkommissie, 1976.
- Cloete, G. 1976b. Beheer en aktivering van Kleurling plaaslike bestuursontwikkeling. Verslag 52. Ongepubliseerde navorsingsverslag vir die Theronkommissie, 1976.
- Cloete, G. 1976c. Verteenwoordiging van die Kleurlingbevolkingsgroep op die munisipale owerheidsvlak in Suid-Afrika tot 1971. MA-verhandeling. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Cloete, G. 1977. Enkele Implikasies van die Erika Theron-verslag vir die toekomstige staatkundige ontwikkeling van Suid-Afrika. *Politikon*, 4(2):137-165.
- Cloete, G. 1982. Etnisiteit en groeps-verteenwoordiging in die staatkunde – 'n vergelykende studie. Doktorale proefskrif. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Cloete, GS. 2020. The complexity and limitations of strategic governmental policy change initiatives in South Africa: 1986–1988. *Administratio Publica*, 28(3):60-80.
- Coertze, PJ, Language, FJ & Van Eeden, BIC. 1943. *Die oplossing van die naturelle vraagstuk in Suid-Afrika: wenke ooreenkomsdig die Afrikanerstandpunt van apartheid*. Johannesburg: Publicité.
- De Beer, JC. 1992. Prof. B.B. Keet (1885 tot 1974) Leraar en Hoogleraar in die Nederduitse Gereformeerde Kerk. Doktorale proefskrif. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- De Klerk, WJ. 1966. 'Verligte' en 'Verkrampte' Afrikaners: Prof. De Klerk antwoord op polemiek. *Die Wapad*. 12 Oktober 1966.
- De Klerk, WJ. 1971. *Afrikanerdenke: Kontoere van 'n standpunt*. Potchefstroom: Pro Rege, pp. 1-13.
- De Klerk, WJ. 1972. The Concepts 'Verkrampt' and 'Verlig'. In Rhoodie, N J (ed.). *South African Dialogue*. Johannesburg: McGraw Hill, pp. 520-31.

- De Klerk, P. 1997. Politieke koersaanduiding in *Koers*, 1933–1961. *Koers*, 62(1):45-5.
- De Klerk, P. 2000. Die tydskrif *Woord en Daad* en die apartheidsbeleid, 1954–1966. *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis*, 25(1):72-88.
- De Klerk, P. 2001. Afskeid van apartheid – die politieke koers van die tydskrif *Woord en Daad* in die periode 1967–1990, *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis*, 26(1):34-57.
- De Klerk, P. 2012. Afrikaanse historici as politieke kritici en koers-aanduiders. *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis*, 37(1):45-64.
- De Villiers, P. 1976. Bydraes en probleme van die Uniale Raad vir Kleurlingsake. Ongepubliseerde navorsingsverslag no. 49 vir die Theron-kommissie, 1976.
- Dempsey, M. 1999. Die Geskiedenis van die Raad van Verteenwoordigers as 'n administratiewe komponent van die driekamerparlementstelsel in Suid-Afrika, 1984–1994. Doktorale proefskrif. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Dowding, K. 1995. Model or metaphor? Critical review of the policy network approach. *Political Studies*, XLIII:136-158.
- Du Bruyn, D & Wessels, A. 2007. Vrees as faktor in die regse blanke politiek in Suid-Afrika tydens die eerste dekade van die apartheidsera, 1948–1958, *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis*, 32(2):78-94.
- Du Bruyn, D & Wessels, A. 2008a. Vrees as faktor in die regse blanke politiek in Suid-Afrika tydens die tweede dekade van die apartheidsera, 1958–1969, *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis*, 33(1):1-16.
- Du Bruyn, D & Wessels, A. 2008b. Vrees as faktor in die regse blanke politiek in Suid-Afrika: die eerste fase van die era van volwaardige regse politieke partye, 1969–1975, *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis*, 33(3):18-35.
- Du Bruyn, D & Wessels, A. 2009. Vrees as faktor in die regse blanke politiek in Suid-Afrika: die tweede fase van die era van volwaardige regse politieke partye, 1976–1982, *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis*, 33(3):18-35.
- Du Pisani, JA. 1986. B.J. Vorster en Afrikanerverdeeldheid, 1966–1970: 'n oorsig en evaluering van die verlig-verkrampstryd, *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis*, 11(2):1-14.
- Du Pre, R. 1994. *Separate but unequal: The 'coloured' people of South Africa, a political history*. Cape Town: Jonathan Ball.
- Du Toit, A. 1983. *Die sondes van die vaders: 'n poging tot die verkenning van die posisie van die Afrikaner-intellektueel in die komende legitimiteitskrisis van die Afrikaner-nasionalisme en die apartheidssorde*. Kaapstad: Rubicon.
- Du Toit, J. 1977. Redaksioneel. *Maatskaplike Werk*, 13(2):1-2.
- Fraser, A. 2013. *A Long Walk to Universal Franchise in South Africa*. <https://hsf.org.za/publications/hsf-briefs/a-long-walk-to-universal-franchise-in-south-africa-1>. [25 Oktober 2021].
- Frisch-Aviram, N, Cohen, N & Beeri, I. 2019. Wind(ow) of change: A systematic review of policy entrepreneurship characteristics and strategies. *Policy Studies Journal*, 48(3):612-644.
- Giliomee H. 2019. *The rise and demise of the Afrikaners*. Cape Town: Tafelberg.
- Giliomee, H. 2000. Critical Afrikaner intellectuals and apartheid. *South African Journal of Philosophy*, 19(4):307-320.
- Giliomee, H. 2003. The making of the apartheid plan, 1929–1948. *Journal of Southern African Studies*, 29(2):373-392.
- Heard, K. 1974. *General elections in South Africa*. Cape Town: Oxford University Press.
- Heymans, C. 1981. Die politieke en ideologiese strominge en aktiwiteite in en om die Afrikaanse Studentebond (1948–1980). Ongepubliseerde Magisterskripsie. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Hellmann, E. 1979. *The South African Institute of Race Relations, 1929–1979*. Johannesburg: SAIRR.
- Higley, J. & Burton, MG. 1989. The elite variable in democratic transitions and breakdowns. *American Sociological Review*, 51:17-34.
- Horrell, M, Horner, D & Kane-Berman, J. 1972. *A Survey of Race Relations in South Africa*. Johannesburg: SAIRR.
- Howlett, M & Ramesh, M. 2009. *Studying public policy*. New York: Oxford University Press.
- Hugo, P. 1973. The Afrikaner academic and race politics in South Africa. Unpublished MSc dissertation. Bristol: University of Bristol.

- Hugo, P. 1989a. A journey away from apartheid. In Hugo, P. (ed.). *South African perspectives: Essays in honour of Nic Olivier*. Cape Town: Die Suid Afrikaan, pp. 15-33.
- Hugo, P. (ed.). 1989b. *South African perspectives: Essays in honour of Nic Olivier*. Cape Town: Die Suid Afrikaan.
- John, P. 2003. Is there life after policy streams, advocacy coalitions, and punctuations: Using evolutionary theory to explain policy change? *Policy Studies Journal*, 31(4):481-498.
- Joubert, D. 1977. Van Blouboek tot Blouboek. *Maatskaplike Werk*, 13(1):8-15.
- Kaboyakgosi, G. & Mpule, K. 2008. Beyond public administration? HIV/Aids policy networks and the transformation of public administration in Botswana. *Public Administration and Development*, 28(4):301-310.
- Keet, B. 1956. *Whither South Africa?* Stellenbosch: University Publishers.
- Kelman, S. 2005. *Unleashing change: a study of organizational renewal in government*. Washington, DC: Brookings.
- Korf, L. 2010. DF Malan: A political biography. Doctoral dissertation. Stellenbosch: University of Stellenbosch.
- Lazar, J. 1987. Conformity and conflict: Afrikaner Nationalist politics in South Africa, 1948–1961. Doctoral thesis. Oxford: Oxford University.
- Lazar, J. 1988. The role of the South African Bureau of Racial Affairs (SABRA) in the formulation of apartheid ideology, 1948–1961. In *Societies of southern Africa in the 19th and 20th centuries*, Vol. 14. London: Institute of Commonwealth Studies, University of London, pp.96-109.
- Leusen, P. 1987. Liberals in politics and administration, 1936–1948. In Butler, Elphick & Welsh (eds). *Democratic liberalism in South Africa*. Middletown, Conn: Wesleyan University Press, pp. 98-115.
- Lodge, T. 2002. South Africa: Historical franchise arrangements. Extracted from: Lodge, T, Kadima, D & Pottie, D (eds). 2002. *Compendium of Elections in Southern Africa* (2002), African Democracy Encyclopaedia Project. Electoral Institute for Sustainable Development in Africa (EISA), pp. 292-294. <https://www.eisa.org/wep/soubg2.htm>. [25 Oktober 2021].
- Maharaj M & Jordan, ZP. 2021. *Breakthrough: The Struggles and Secret Talks that Brought Apartheid South Africa to the Negotiating Table*. Johannesburg: Penguin.
- Malherbe, EFJ. 1988. Die grondwetlike voorstelle van 1977. In Faure, AM, Kriek, DJ, Labuschagne, GS, Louw, A du P & Venter, J (reds.). *Suid-Afrika en die demokrasie*. Pinetown: Owen Burgess Uitgewers, pp. 303-325.
- Maritz, PJ. 2003. *Ben Marais (1909–1999)*: The Influences on and Heritage of a South African Prophet during Two Periods of Transformation. Unpublished Doctoral dissertation. Pretoria: University of Pretoria.
- Marsh, D & Smith, M. 2000. Understanding policy networks: Towards a dialectical approach. *Political Studies*, 48(1):4-21.
- Marx, C. 2010. From trusteeship to self-determination: L.J. du Plessis' thinking on apartheid and his conflict with H.F. Verwoerd. *Historia*, 55(2):50-75.
- Mintrom, M. 2019. So you want to be a policy entrepreneur? *Policy Design and Practice*, 2(4):307-323.
- Mintrom, M & Norman, P. 2009. Policy entrepreneurship and policy change. *Policy Studies Journal*, 37 (4):649-667.
- Munger, E. 1956. *An intimate account of SABRA's origins, leadership, organization, and views; and its interaction with Afrikanerdom's church, press, party, and public: A letter from Edwin S. Munger*. South African Bureau of Racial Affairs. New York, NY: American Universities Field Staff.
- Nasionale Party. 1977. *Pro-Nat*. Mondstuk van die Federale Raad van die NP. Pretoria: Nasionale Party.
- Overseas Development Institute. 2014. *ROMA: A guide to policy engagement and influence*. <https://odi.org/en/about/features/roma-a-guide-to-policy-engagement-and-policy-influence/>. [25 Oktober 2021].
- Paton, A. 2011 [1962]. *Non-racial democracy: The policies of the Liberal Party of South Africa*. Johannesburg: Politicsweb.
- Petridou, E, Aflaki, I & Miles, L. 2015. Unpacking the theoretical boxes of political entrepreneurship. In Petridou, Aflaki & Miles (eds). *Entrepreneurship in the polis: Understanding political entrepreneurship*, Burlington, VT: Ashgate, pp. 1-16.

- Petridou, E, Becker, P & Sparf, J. 2021. Policy entrepreneurs in public administration: A social network analysis. *Politics & Policy*, 49(2):414-445.
- Posel, D. 1987. The meaning of apartheid before 1948: Conflicting interests and forces within the Afrikaner Nationalist alliance. *Journal of Southern African Studies*, 14(1):123-139.
- Posel, D. 1991. *The making of apartheid 1948–1961*. Oxford: Clarendon Press.
- Potgieter, P. 1981. L. J. du Plessis as ‘Politieke Profeet’. *Koers*, 46(1):8-30.
- Pretorius, L. 1985. Suid-Afrikaanse kommissies van ondersoek – ’n Sosiologiese studie. Doktorale proefskrif. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Robertson, J. 1971. *Liberalism in South Africa, 1948–1963*. Oxford: Clarendon Press.
- RSA Interim Memorandum. 1976. *Provisional comments by the government on the recommendations of the commission of inquiry into matters relating to the Coloured population group*. WPS/1976. Pretoria: Government Printer.
- RSA. 1977. *Witskrif oor die verslag van die kommissie van ondersoek na aangeleenthede rakende die Kleurlingbevolkingsgroep*. WP.D. – '77. Pretoria: Staatsdrukker.
- RSA. 1979. Konsepwetsontwerp. *Staatskoerant* 6386, 3 April. Pretoria: Staatsdrukker.
- RSA. 1983. *Grondwet, 1983*. Pretoria: Staatsdrukker.
- Sabatier, P & Weible, C. (eds). 2014. *Theories of the policy process*. Boulder: Westview Press.
- SABRA. 1949–1979. *Papers of SABRA* (South African Bureau of Racial Affairs) 1949–1979. Archive of Comtemporary History (ARCA). Bloemfontein: ARCA. PV 630.
- SABRA. 1961. *Bevindinge en aanbevelings van die uitvoerende komitee n.a.v. die verslag van die komitee insake Kleurlingsake*. Johannesburg: SABRA.
- Saks, DY. 1991. The failure of the Coloured Persons’ Representative Council and its constitutional repercussions, 1956–1985. MA thesis. Grahamstown: Rhodes University.
- Scher, DM. 1983. The disenfranchisement of the coloured voters, 1948–1956. Doctoral dissertation. Pretoria: University of South Africa.
- Scholtz, GD. 1967. *Die ontwikkeling van die politieke denke van die Afrikaner: 1652–1948*. Volumes 1-8. Johannesburg: Voortrekkers.
- Schüler, G. 1989. Stellenbosch en SABRA jare. In Hugo (ed.). *South African perspectives: Essays in honour of Nic Olivier*. Cape Town: Die Suid Afrikaan, pp. 1-14.
- Serfontein, JHP. 1970. *Die verkrampte aanslag*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Skogstad, G. 2005. Policy networks and policy communities: Conceptual evolution and governing realities. Paper prepared for the workshop on Canada’s contribution to comparative theorizing. <https://www.cpsa-acsp.ca/papers-2005/Skogstad.pdf> [17 October 2021].
- Taylor, JA. 2010. With her shoulder to the wheel: the public life of Erika Theron (1907–1990). Doctoral dissertation. Pretoria: UNISA.
- Terblanche, HO. 2006. Eerw. Allan Hendrickse en die Driekamerparlement: Persepsies en Werklikheid. *Joernaal vir Etietydse Geskiedenis*, 31:144-161.
- Theron, E. 1964. (red.). *Die kleurlingbevolking van Suid-Afrika. ’n Verslag van ’n komitee van die Suid-Afrikaanse Buro vir Rasse-Aangeleenthede (SABRA) Insake die Kleurling*. Stellenbosch: Universiteitsuitgewers.
- Theron, E. 1983. *Sonder hoed of handskoen: synde ’n klompie informele herinneringe waarin die kind (meesal) op sy naam genoem word*. Kaapstad: Tafelberg.
- Theronkommissie. 1976. *Verslag van die Kommissie van Ondersoek na aangeleenthede rakende die Kleurlingbevolkingsgroep*. R.P. 38/1976. Pretoria: Staatsdrukker.
- Theron, E & Du Toit, J. 1977. *Kortbegrip van die Theron-verslag*. Kaapstad: Tafelberg.
- Van der Ross, RE. 1986. *The rise and decline of apartheid – A study of political movements among the Coloured people of South Africa, 1880–1985*. Cape Town: Tafelberg.
- Van der Westhuizen, C. 2007. *White power and the rise and fall of the National Party*. Cape Town: Zebra Press.
- Van Niekerk, AA. 2017. A department under siege: How Philosophy at Stellenbosch was split in order to survive. *Stellenbosch Theological Journal*, 3(1):451-473.
- Van Staden, M. 2019. The liberal tradition in South Africa, 1910–2019. *Econ Journal Watch*, 16(2):258-341.

- Van Wyk, A. 2005. Die rol van die verligtes in die Nasionale Party in die politieke ontmagtiging van die Afrikaner, 1966-1994. Ongepubliseerde Magisterverhandeling, Pretoria: UP.
- Vigne, R. 1997. *Liberals against apartheid: A history of the Liberal Party of South Africa, 1953–1968*. London: Palgrave Macmillan.
- Vosloo, W. 2020. Telefoniese gesprek tussen outeur en prof. Vosloo op 20 Junie 2020.
- Webster, A. 2018. Racial liberalism and the South African Institute of Race Relations, 1929–1950. MA dissertation. Dar es Salaam: University of Dar es Salaam.
- Welsh, D. 2009. *The rise and fall of apartheid*. Johannesburg: Jonathan Ball Publishers.
- Whisson, MG. 1976. Missing the point – The Theron Commission report. *Reality* 8(4):10-11.
- Wollheim, O. 1977. *Theron Commission comments*. Cape Town: SA Institute of Race Relations.
- Zahariadis, N & Buckman, M. 2016. *Handbook of public policy agendasetting*. Cheltenham: Edward Elgar.

Die ontwikkeling en komplekse samehange van die huidige vier bande van Foucault se *Histoire de la sexualité*

The development and complex intersections of the current four volumes of Foucault's Histoire de la sexualité

JOHANN BEUKES

Departement Filosofie & Klassieke, Fakulteit Geesteswetenskappe

Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein, Suid-Afrika

CHPS, Faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenskappen

Radboud Universiteit, Nijmegen, Nederland

E-pos: johann.beukes@ru.nl

Johann Beukes

JOHANN BEUKES (DLitt et Phil [Filosofie, RAU, 1995], PhD [Teologie, UP, 2000]) is ereprofessor in filosofie aan die Universiteit van die Vrystaat en verbonde aan die Sentrum vir die Geskiedenis van Filosofie en Wetenskap (CHPS) van Radboud Universiteit, Nijmegen, Nederland. Hy spesialiseer die afgelope twee dekades in Middeleeuse filosofie en Foucault-studies en is lid van verskeie uitgelese vakverenigings, waaronder SIEPM (*Société Internationale pour l'Étude de la Philosophie Médiévale*), OZSW (*Nederlandse Onderzoeksschool Wijsbegeerte*) en *Foucault Cirkel Nederland/België*. Hy het, naas 'n groot aantal geakkrediteerde artikels en hoofstukke in redakteurskapswerke, ook twee onlangse werke geskryf: 'n tweevolume-inleiding tot *Middel-eeuse filosofie* (Akademia, Pretoria, 2020), en 'n Foucault-monografie, *Foucault in Iran, 1978–1979* (AOSIS, Kaapstad, 2020). Hy woon in Nijmegen, Nederland.

Hierdie artikel is befonds deur die Departement Filosofie & Klassieke, Fakulteit Geesteswetenskappe, Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein, Suid-Afrika.

JOHANN BEUKES, DLitt et Phil (Philosophy, Rand Afrikaans University, 1995) and PhD (Theology, University of Pretoria, 2000) is an honorary professor in the Department of Philosophy & Classics at the University of the Free State, Bloemfontein, South Africa, and an associate at the Center for the History of Philosophy and Science (CHPS) at Radboud University in Nijmegen in the Netherlands. He is the author of numerous research articles in accredited journals and chapters in editorial works, as well as two recent publications, namely a comprehensive two-volume introduction to Medieval philosophy in Afrikaans, *Middeleeuse Filosofie* (Pretoria: Akademia, 2020), and *Foucault in Iran, 1978–1979* (Cape Town: AOSIS, 2020). Beukes is an active member of the esteemed societies SIEPM (*Société Internationale pour l'Étude de la Philosophie Médiévale*), OZSW (*Nederlandse Onderzoeksschool Wijsbegeerte*) and *Foucault Cirkel Nederland/België*. He lives in Nijmegen in the Netherlands.

This article was funded by the Department of Philosophy & Classics, Faculty of the Humanities, University of the Free State, Bloemfontein, South Africa.

Datums:

Ontvang: 2021-07-12

Goedgekeur: 2021-10-26

Gepubliseer: Desember 2021

ABSTRACT

The development and complex intersections of the current four volumes of Foucault's Histoire de la sexualité

This article provides an accessible overview of the delicate development and complex intersections of the current four volumes of Michel Foucault's (1926–1984) history of sexuality in the series *Histoire de la sexualité*. The fourth volume in the series (*Les aveux de la chair*) was published in February 2018 by Gallimard in Paris under the editorship of Frédéric Gros. The current status in the series of *Les aveux de la chair* is explored, while this author's reservations about referring to *Les aveux de la chair* as the fourth volume in the series are discussed. Although these reservations are reviewed here in the light of the most recent developments in the Foucault scholarship, the reasons for those reservations remain unchanged: without a proper account of its idiosyncratic development, the text cannot be regarded as the fourth volume of the series, since it is an edited version of a manuscript that was based primarily on several public lectures presented at the Collège de France from 1977 to 1981, and not on a manuscript Foucault himself finished and signed off at the publisher.

Furthermore, only days before his death Foucault explicitly prohibited any posthumous publications of his unfinished manuscripts, unpublished lectures and related personal material. Foucault's insistence on "no posthumous publications" was respected for close to 30 years until, in 2013, those manuscripts and related material (comprising around 100 boxes and 40 000 pages of manuscript) were transferred from a bank vault to the existing Foucault archives at the Bibliothèque Nationale in Paris. Without denying the problem relating to the eventual publication of the unfinished manuscript of *Les aveux de la chair*, the prevailing consensus in the international Foucault scholarship, after three years of intensive debate, seems to be that the edited text can, for all practical purposes, now be used as the fourth volume in the series. The editing and publication of a fifth and a sixth volume are already considered feasible, probably because of the substantially drafted manuscripts of *La chair et le corps* and *La croisade des enfants*, which currently are also held in the expanded Foucault archives [NAF 28730].

Finally, an overview is presented of the thematic and chronological development of the three volumes of *Histoire de la sexualité* published earlier; namely *La volonté de savoir* (read with currently available excerpts of the manuscript of *La chair et le corps*), *L'usage des plaisirs* and *Le souci de soi*, and the intersections of these three volumes with *Les aveux de la chair*. The textual development and publication history of the current four volumes are shown to be intricate: each of their origins, objectives and place in Foucault's larger oeuvre should be acknowledged to appreciate the current series as a coherent body of knowledge.

However, thematically and in terms of the time of its conclusion around 1980/1 the edited and now published fourth volume in the series should rather be regarded as the second volume, and the current second (*L'usage des plaisirs*) and third (*Le souci de soi*) volumes, which were only completed and published in 1984, as the third and fourth volumes. When this is done, Foucault's development of the series (beginning with early modernity and working his way back to antiquity) becomes clearer. Also, if a fifth (probably *La chair et le corps*) and a sixth (probably *La croisade des enfants*) volume from the expanded Foucault archives were to be added to the current series of four volumes, they would, in turn, have to be placed before *Les aveux de la chair*. The numbering of the second and third volumes in the series would, in this sense, always lead to confusion. The most straightforward solution would be always to keep in mind the "backward development" in the series and not the numbers of the separate published volumes: what will not change is that *La volonté de savoir* will always be the first,

L'usage des plaisirs always the last and Le souci de soi always the penultimate volume. A table setting out this view of the "actual" structure of the series Histoire de la sexualité is given as part of the conclusion of the article in order to summarise in an accessible way a series of complicated considerations proposed in the body of the article (by "actual" volume number is meant the "backward", period-oriented place of the particular volume in the current series):

Title	Published volume number	"Actual" volume number	Period
<i>La volonté de savoir</i>	1	1	Early modernity, with references to the High and Later Middle Ages
<i>Les aveux de la chair</i>	4	2	Patristics and the Early Middle Ages
<i>Le souci de soi</i>	3	3	Early Roman period
<i>L'usage des plaisirs</i>	2	4	Hellenistic period

If, however, La chair et le corps is indeed eventually published as the fifth and La croisade des enfants as the sixth edited volumes in the series, the table would be as follows:

<i>La volonté de savoir</i>	1	1	Early modernity, with references to the High and Later Middle Ages
<i>La croisade des enfants</i>	6	2	The Later Middle Ages, the Reformation and the Counter-Reformation
<i>La chair et le corps</i>	5	3	The High Middle Ages
<i>Les aveux de la chair</i>	4	4	Patristics and the Early Middle Ages
<i>Le souci de soi</i>	3	5	Early Roman period
<i>L'usage des plaisirs</i>	2	6	Hellenistic period

KEYWORDS: Daniel Defert; Michel Foucault (1926–1984); Frédéric Gros; *Histoire de la sexualité* 4 (*Les aveux de la chair*); the history of sexuality; *La chair et le corps*; *La croisade des enfants*; *La volonté de savoir*; *L'usage des plaisirs*; *Le souci de soi*

TREFWOORDE: Daniel Defert; Michel Foucault (1926–1984); die geskiedenis van seksualiteit; Frédéric Gros; *Histoire de la sexualité* 4 (*Les aveux de la chair*); *La chair et le corps*; *La croisade des enfants*; *La volonté de savoir*; *L'usage des plaisirs*; *Le souci de soi*

OPSUMMING

Hierdie artikel bied 'n toeganklike oorsig van die ontwikkeling en komplekse samehange van die huidige vier bande van Michel Foucault (1926–1984) se seksualiteitsgeschiedenis in die reeks *Histoire de la sexualité*, gepubliseer by Gallimard in Parys. Die eerste band is in 1976 en die tweede en derde in 1984 met Foucault as alleenskrywer gepubliseer, en die vierde band (*Les aveux de la chair*) het in Februarie 2018 onder redakteurskap van Frédéric Gros gevvolg. *Les aveux de la chair* se huidige status (met inbegrip van die skrywer van hierdie artikel se voorbehoude daaroor) in die reeks en Foucault se groter oeuvre word inleidend aangedui, waarna 'n gedetailleerde oorsig volg van die tematiese-chronologiese ontwikkeling van die drie vroeër gepubliseerde bande (*La volonté de savoir* [gelees met die manuskrip van *La chair et le corps*, wat waarskynlik geredigeer sal word om as vyfde band in die reeks te dien], *L'usage des plaisirs* en *Le souci de soi*) en die koppeling van hierdie tekste met *Les aveux de la chair*. 'n Tabel waarin die tematiese en chronologiese samehange tussen die huidige vier en minstens nog twee beoogde bande in die reeks uiteengesit word, word as deel van die gevolgtrekking aangebied.

1. Inleiding: die huidige status van *Les aveux de la chair* binne die reeks *Histoire de la sexualité*

Die oogmerk van hierdie artikel¹ is om die delikate “terugwaartse” ontwikkeling en die komplekse samehange van die huidige vier bande van Michel Foucault (1926–1984) se seksualiteitsgeschiedenis in die reeks *Histoire de la sexualité* te ondersoek. Die eerste band in die reeks is in 1976 gepubliseer en die tweede en derde in 1984 by (Éditions) Gallimard in Parys (Foucault, 1976, 1984a, 1984b). Op 8 Februarie 2018 verskyn die “vierde” band van Foucault se projek (*Les aveux de la chair*, wat vertaal kan word as *Bekentenis*² van die vlees) onder redakteurskap van Frédéric Gros, nogeens by (Éditions) Gallimard in Parys: “vierde” tussen aanhalingstekens, omdat die gevorderde manuskrip nie deur Foucault self gefinaliseer en formeel by die uitgewer afgeteken kon word voor sy afsterwe op 25 Junie 1984 nie. Daarby gaan die publikasie van hierdie “vierde” volume teen die direkte wens (of liever uitdruklike opdrag) van die skrywer daarvan in: Foucault het dit naamlik duidelik gemaak (so “on-Foucaultiaans” as wat enige sodanige poging tot soewereiniteit oor die eie oeuvre miskien voorkom), selfs enkele dae voor sy dood nog, dat hy enige vrystellings, verspreidings en publikasies van sy onvoltooide manuskripte verbied, met die saaklike stelling: “Geen postume publikasies nie”³ (Leezenberg, 2018:4; Elden, 2018:293-295; 2016:101-102). Hierdie opdrag

¹ Afdeling 1 en enkele dele van voetnote 4, 5, 6 en 7 in hierdie artikel is 'n bywerking van Beukes (2020a:2-7).

² Alhoewel Afrikaanse begrippe soos *belydenis* en *bieg* in die patristiese kontekste van *Les aveux de la chair* moontlik beter vertalings van *aveu* sou wees, word ter wille van korrespondensie met die Dietse vakregister by die Nederlandse vertaling *bekentenis* gehou.

³ Foucault het wel een betekenisvolle en gevolgryke toegewiging ten opsigte van nadoodse publikasies gemaak. Die publikasie van *Dits et écrits*' n dekade ná sy dood bevat 'n aantal tekste wat hy uitdruklik vir publikasie gemagtig het, juis omdat hy dit nog self kon redigeer en afrond. Hierdie versameling tekste bestryk vier bande en meer as 3 000 bladsye in gepubliseerde formaat. *Dits et écrits* is in hierdie opsig uniek binne die oeuvre: feitlik al Foucault se korter tekste en gepubliseerde onderhoude in Frans is deur Gallimard in hierdie versameling byeengebring, oorspronklik in vier en later in slegs twee bande (in die Quarto-uitgawe). *Dits et écrits* het sedertdien 'n onmisbare verwysingsbron in die Foucault-navorsing geword.

is bykans drie dekades lank deur sowel Foucault se lewensmaat Daniel Defert as sy broer en suster geëerbiedig. Defert het trouens so ver gegaan as om al Foucault se persoonlike dokumentasie, waaronder derduisende bladsye ongeredigeerde tekste, uit hulle woonstel in Parys te verwijder en vir die volgende bykans 30 jaar in 'n temperatuurgereguleerde bankkluis te laat wegsluit.

In 2013 het Defert⁴ egter al Foucault se gebergde manuskripte en aantekeninge aan die Bibliothèque Nationale in Parys verkoop, wat die dokumente binne slegs 'n jaar vir gespesialiseerde navorsing beskikbaar gestel het. Toegang tot die dramaties uitgebreide argief (NAF 28730) is daarna spoedig en aansienlik vergemaklik, sodat die meer as 100 kaste dokumente met bykans 40 000 bladsye ongepubliseerde teks – insluitende opsommings en aantekeninge in Foucault se buitengewoon moeilike snelskrif, kursusmateriaal, handgeskreve lesings en 'n groot aantal onvolledige manuskripte – aan spesialisnavorsers beskikbaar gestel kon word. Dit sluit die manuskripte (van lesings) in wat uiteindelik in 2018 in die geredigeerde teks *Les aveux de la chair* neerslag gevind het. Sedertdien is die sluise skynbaar algeheel oopgetrek en word Foucault se uitdruklike opdrag direk veronagsaam (ten spyte van 'n stille verset daarteen by 'n groep Foucault-navorsers, heeltemal in die minderheid, insluitende die skrywer van hierdie artikel). Die omvangryke toevoegings tot die Foucault-argief sedert 2013 het selfs die projek *Foucault Fiches de Lecture* (sien Massot, Sforzini en Ventresque, 2018:2)

⁴ Allerlei bespiegelinge oor 'n finansiële motief vir die beskikbaarstelling van hierdie dokumente, aanvanklik aan die Bibliothèque Nationale en spoedig daarna aan die navorsingsgemeenskap, moet versigtig hanteer word. Die gehalte van die inhoud van hierdie manuskripte en notas, wat ook minstens gedeeltelik die publikasie van *Les aveux de la chair* moontlik gemaak het, kan egter wel as regverdiging dien vir Defert se oënskynlik aanvegbare besluit om dit na bykans drie dekades uit 'n sekuriteitsruimte na die Bibliothèque Nationale te laat oorplaas en dit uiteindelik onder die redaksionele leiding van Gros, een van die bekwaamste etietydse Foucault-navorsers in Frankryk, by die prestige-uitgewer Gallimard vir publikasie aan te bied. Gallimard was ook verantwoordelik vir die publikasie van die drie bestaande bande van *Histoire de la sexualité* – naamlik *Histoire de la sexualité 1: La volonté de savoir* (in Engelse vertaling bekend as *The history of sexuality, Volume 1: The will to knowledge*), *Histoire de la sexualité 2: L'usage des plaisirs* (*The history of sexuality, Volume 2: The use of pleasure*), en *Histoire de la sexualité 3: Le souci de soi* (*The history of sexuality, Volume 3: The care of the Self*) – in die uitgewer se gerespekteerde ideëhistoriese reeks, *Bibliothèque des Histoires*, waartoe *Les aveux de la chair* dus in 2018 gevoeg is. Dit is waar dat Defert die dokumente verkoop het en nie kosteloos aan die Bibliothèque Nationale beskikbaar gestel het nie. Hy het dit egter nie op veiling geplaas nie: indien Defert 'n kimmersiële oogmerk gehad het, kon hy eerder die hoogste bod op 'n veiling aanvaar het; tog het hy dit nie gedoen nie. Defert het ongetwyfeld aansienlike uitgawes gehad om die dokumente bykans drie dekades lank veilig te laat berg onder temperatuur- en vogbeheerde omstandighede om dit teen verweer te beskerm. Uiteindelik kon dit dus as 'n eenheidsversameling aan die Foucault-argief beskikbaar gestel word, wat die biblioteek in staat gestel het om die omvangryke versameling binne net 'n jaar oop te stel vir die navorsingsgeselskap. Dit is natuurlik net so waar dat Defert hiermee 'n uitdruklike ooreenkoms verbreek het, naamlik dat hy sy lewensmaat se laaste wense sou eerbiedig en na sy boedel sou omsien, insluitende sy onvoltooide manuskripte, wat uitdruklik nie vir nadoodse publikasie aangebied moes word nie. Defert het daardie ooreenkoms vir bykans drie dekades geëerbiedig en moes 'n uitermate goeie rede gehad het om dit uiteindelik te verbreek. Indien materiële gewin dan nie die beslissende faktor was nie, wat was? Dit was, om Defert die voordeel van die twyfel te gee, die tekste self, wat inderdaad indrukwekkend is. Nietemin is ek ongemaklik oor hoe gou na 2013 van Foucault se opdrag wegbeweeg is en hoe daar sonder enige verdere verantwoording, ook in die twee bestaande vertalings van *Les aveux de la chair* (aanvanklik in Nederlands [2020] en eers daarna in Engels [2021]), na *Histoire de la sexualité* verwys word asof Foucault so 'n boek volledig en selfstandig geskryf, afgehandel en by 'n uitgewer afgeteken het.

moontlik gemaak, wat gerig is op die digitalisering en die plasing aanlyn van die “nuwe” argiefmateriaal as ooptoegangbronne. Hierdie massiewe herwinningsprojek sluit die transkribering van Foucault se handgeskrewe aantekeninge en aantekeninge uit die verruimde argief met behulp van sagteware soos Transkribus in. Soos met die redigering en publikasie van *Les aveux de la chair*, ontstaan die vraag na wat die status sou wees van tekste wat so deur middel van sagteware-ontleding beskikbaar gestel is en waarvan Foucault bowendien die verspreiding en publikasie ná sy dood uitdruklik verbied het. Sou Foucault dit aanvaarbaar gevind het dat persoonlike aantekeninge, oorwegend in sy unieke handskrif, op hierdie wyse openbaar gemaak word sonder dat hy dit self kon redigeer of selfs direk voor publikasie net “weer daarna kon kyk”, iets waarop hy altyd aangedring het?

Teen die agtergrond van die konflikbelaайд kwessie van herwaarderings van Foucault se berugte betrokkenheid by die Irannese Revolusie van 1978-79 (sien Beukes, 2020b:1-15) is daar met die publikasie van *Les aveux de la chair* nog 'n verdelende tema in die eietydse Foucault-navorsing ingebring. Ek aanvaar, ietwat teensinnig, Raffnsøe (2018:397-398) se aanduiding dat die beleidsverandering met betrekking tot hierdie nadoodse publikasies langsamerhand minder kategorieë geword en in goeder trou verloop het – en daarom op die lang duur onvermydelik was. Ek aanvaar ook dat die publikasie van *Les aveux de la chair* heeltemal sonder precedent in Foucault-navorsing is (met inagneming van Foucault se vergunning betreffende die nadoodse publikasie van bepaalde tekste in *Dits et écrits*; sien voetnoot 3). Dit is egter belangrik om reeds inleidend aan te dui dat *Les aveux de la chair* as 'n sogenaamde vierde band tematies-chronologies in die oeuvre uit plek val en eerder as die tweede band van die reeks *Histoire de la sexualité* tereg behoort te kom (vgl. Chevallier, 2021:1). Die *redes vir my standpunt*⁵ oor die huidige status van *Les aveux de la chair* bly daarom wesenlik onveranderd (soos ingeneem in Beukes, 2020a:7): *Les aveux de la chair* behoort nie sonder kritiese verantwoording te dien as die vierde band in die reeks *Histoire de la sexualité* nie, aangesien dit 'n redakteurskapswerk⁶ is wat gebaseer is op 'n onvoltooide

⁵ Vir 'n breër verantwoording van my huiwering tot onlangs om onproblematisasie na *Les aveux de la chair* as die “vierde” band van Foucault se seksualiteitsgeschiedenis te verwys en my gebruik om die redakteur van hierdie band, Frédéric Gros (in Gros ed. 2018), uitdruklik in verwysings na die teks aan te dui (en dus nie om Foucault as “skrywer” aan te dui nie), sien Beukes (2020a:2-7). Ná drie jaar van intensieve debat daaroor is 'n internasionale konferensie wat uitsluitlik oor *Les aveux de la chair* gehandel het (vgl. Clements, 2021a:1-40, 2021b:1; Chevallier, 2021:1), blyk die konsensus in die eietydse (2021) Foucault-navorsingskringe egter te wees dat *Les aveux de la chair* as die vierde band in die reeks erken en hanteer kan word – maar dat Gros se enorme bydrae tot die publikasie van die teks benadruk behoort te word, minstens met 'n afsonderlike inskrywing in die bibliografie. Ek aanvaar hierdie *bona fide*-konsensus en hanteer *Les aveux de la chair* voortaan dus as die vierde band in die reeks – hierna sonder aanhalingsstekens in verwysings en met Foucault (2018) as skrywer aangedui.

⁶ Gros verdien as 'n buitengewoon bekwame redakteur van Foucault se tekste agting vir sy keurige byeenbring van Foucault se finale *Collège de France Leçons* (1981 en 1982; Gros, 2001) en ken hierdie voorlaaste tydperk in Foucault se loopbaan (voor sy studieverblyf aan die Universiteit van Berkeley in Kalifornië in die vroeë 1980s) buitengewoon goed: Daarby moet ook gevog word Gros (2015) se manjifieke redigering van die tweeband-*Oeuvres*. Dit was ongetwyfeld op sterkte van hierdie redigerings dat Gros aangewys is om *Les aveux de la chair* te redigeer. Hoewel Gros ongetwyfeld die leeueaandeel van die veleisende opgaaf van die redigering van *Les aveux de la chair* hanteer het, bedank hy in die voorwoord van die werk Defert en Foucault se neef Henri-Paul Fruchaud vir hulle “geduldige en betrokke herlesings van die teks”. Gros was ook gedurende die redigeringsproses deuren tyd in kontak en gesprek met twee befaamde Foucault-navorsers in Frankryk, Michel Senellart (sien Ewald, Fontana en Senellart 2004, 2012) en Philippe Chevallier

manuskrip wat Foucault nie persoonlik afgeteken het nie.⁷

Geen Engelse vertaling van Foucault se vroeë klaslesings⁸ (gedurende die 1960s) oor seksualiteit⁹ is tot op datum onderneem nie. 'n Engelse vertaling van *Les aveux de la chair* het op 16 Februarie 2021 by Pantheon in New York verskyn – bekwaam uitgevoer deur Robert Hurley, wat ook meer as drie dekades gelede die Engelse vertalings van die drie bande van *Histoire de la sexualité* (*La volonté de savoir*, *L'usage des plaisirs* en *Le souci de soi*) onderneem het. 'n Puik Nederlandse vertaling deur die bekroonde akademiese vertaler Jeanne Holierhoek (2020) is egter reeds in Januarie 2020 by Boom Uitgeverij in Amsterdam gepubliseer. Holierhoek het ook die drie bande van *Histoire de la sexualité* in Nederlands vertaal¹⁰ en in 2017 toeganklik in 'n enkele bundel aangebied (ook by Boom in Amsterdam; sien Holierhoek [2017]). Holierhoek het in 2018 die gesogte Nederlandse Marthinus Nijhoff-vertaalprys ontvang vir haar ryke en geskakeerde vertaaloeuvre, gestempel deur huis hierdie vertaling van die eerste drie bande van *Histoire de la sexualité*. Ook haar vertaling van *Les aveux de la chair* kan as indrukwekkend bestempel word – nie net skep Holierhoek 'n

(sien onder meer Chevallier, 2011a; 2011b:137-142). As bronne het Gros sowel Foucault se handgeskrewe manuskrip as die getikte perskopié van Gallimard gebruik om die teks saam te stel, terwyl hy *Histoire de la sexualité 2: L'usage des plaisirs* en *Histoire de la sexualité 3: Le souci de soi* as 'n bloudruk gebruik het om die teks redigeer. Dit het 'n stilistiese soortgelykheid tussen die vier bande meegebring, hoewel die eerste band vanweé die diskursiewe en stilistiese eieaardigheid daarvan tog steeds wel van bande 2 tot 4 onderskei behoort te word. Gros het ook nie aan die versoeking toegegee om – anders as wat hy wel vryelik in sy redigerings van Foucault se *Collège de France Leçons* gedoen het – enige iets by te voeg wat nie uitdruklik in Foucault se manuskrip voorgekom het nie. Hy het wel die nommering en titels van hoofafdelings, hoofstukke en paragrafe bygevoeg.

⁷ Vir 'n oorsig van die indrukwekkende resepsie en intensieve ontledings van *Les aveux de la chair* in Nederland en België binne slegs maande ná die vrystelling daarvan in Februarie 2018, sien Beukes (2020a:7-11).

⁸ Ter wille van nuanse: Die redigering en publikasie van die *Collège de France Leçons* van 1977 tot 1982, juis onder Gros se bekwame redakteursleiding, word selfs deur 'n sensitiewe eksegeet soos Karskens (2019:559-565; vir sy breër ontleding van Foucault se oeuvre, sien Karskens, 2012) nie as problematies beskou wat Foucault se verbod op nadoodse publikasies betref nie, aangesien Foucault die manuskripte van daardie lesings (volgens Karskens se chronologiese uiteensetting) effektiel afgeteken het deur die lesings van 1977 tot 1981 in die openbaar te lewer en dit daarmee reeds "gepubliseer" (of minstens "bekendgestel") het. Die latere redigering en publikasie van hierdie lesings van 1977 tot 1981 word dus deur Karskens geag buite die raamwerk van nadoodse publikasies te val. In soverre *Les aveux de la chair* in beduidende mate die produk is van huis die volgende jaar se *Collège de France Leçons, 1981–1982*, kan dit volgens Karskens se lesing as 'n bykomende oorweging gebruik word om die nadoodse publikasie van die werk te regverdig. Die belangrike redaksiekritiese vraag is egter of *Les aveux de la chair* dan nie eerder uitgegee moes word as 'n verlengstuk of selfs as 'n formele deel van die *Collège de France Leçons* van 1977 tot 1981 nie – en dat *Les aveux de la chair* soos daardie lesingtekste dan eerder in die reeks *Travaux van Seuil/Gallimard* (waarin die ander lesingtekste gepubliseer is) sou moes verskyn, eerder as 'n selfstandige toevoeging tot die drie bestaande bande van *Histoire de la sexualité* in Gallimard se reeks *Bibliothèque des Histoires*.

⁹ Foucault se klaslesings oor seksualiteit in die 1960s het aanleiding gegee tot die publikasie van *Deux cours inédits de Michel Foucault sur la sexualité* (ook in 2018 gepubliseer by Gallimard; sien Leezenberg 2019). Ook hierdie onlangse publikasie, gebaseer op manuskripte wat Foucault self nie finaal geredigeer en afgeteken het nie, moet nog deeglik deur die navorsing ontleed en binne die groter oeuvre verreken word.

¹⁰ 'n Eerste Nederlandse vertaling van die eerste drie bande van *Histoire de la sexualité* is reeds in 1984 en 1985 deur Peter Klinkenberg, Henk Hoeks, Hugues Boekraad en Karin van Dorsselaer by SUN in Nijmegen uitgee, in drie afsonderlike bande.

diskursiewe kontinuïteit tussen die drie vroeëre bande van *Histoire de la sexualité* en *Les aveux de la chair* nie, maar ook 'n estetiese en stilistiese gelyksoortigheid op grond waarvan *Les aveux de la chair* as 'n vierde band in die reeks soepeler aandoen as wat in die oorspronklike Franse tekste self die geval is.

By hierdie Nederlandse vertaling binne slegs twee jaar ná die publikasie van *Les aveux de la chair* in Frans en by intensieve Nederlandse ontledings daarvan reeds voor en kort ná Februarie 2018 (die uitstekende ontleding van Radboud-emeritus Machiel Karskens [2019:559-581], 'n verruiming van sy Foucault-monografie [Karskens, 2012], is 'n hoogtepunt; vgl. Beukes, 2020a:3, voetnoot 6)) moet ook die betekenisvolle ontleding van *Les aveux de la chair* deur Karskens se kollega Herman Westerink (*Die lichamen en hun lusten*, 2019) gereken word. Terwyl Holierhoek die eerste vertaling van *Les aveux de la chair* in enige taal aangebied het, tel Karskens en Westerink onder die nie-Engelstalige navorsers wat die eerste grondige ontledings van die werk gedoen het.¹¹

2. Die ontwikkeling van *La volonté de savoir* en *La chair et le corps* na *Les aveux de la chair*

Die volgende titels moet van hierdie punt af nougeset van mekaar onderskei word om die doolhof van ontwikkeling in die reeks *Histoire de la sexualité* effektief te navigeer (die oorspronklike Franse titels word gehandhaaf):

- *Histoire de la sexualité* du op die gepubliseerde reeks van drie bande (Foucault 1976, 1984a, 1984b; in Engels *The history of sexuality*, Nederlands *Geschiedenis van de seksualiteit*, skrywersvoorstel vir 'n Afrikaanse vertaling, ook *infra, Die geskiedenis van seksualiteit*).
- *Les aveux de la chair* (Foucault in Gros, 2018) is die vierde (geredigeerde) band in hierdie reeks (in Engels *Confessions of the flesh*, Nederlands *Bekentenissen van het vlees*, voorgestelde Afrikaans *Bekentenis van die vlees*).
- *La chair et le corps* was die **aanvanklik beoogde** tweede band van *Histoire de la sexualité*, maar om redes wat hier onder verduidelik word, het dit nie so gerealiseer nie; tans kan dit as 'n steeds gedeeltelik geredigeerde manuskrip en stel aantekeninge in die Foucault-argief bestudeer word (Engels *The flesh and the body*, Nederlands *Het vlees en het lichaam*, voorgestelde Afrikaans *Die vlees en die liggaam*).
- *Histoire de la sexualité 1: La volonté de savoir* is die gepubliseerde eerste band in die reeks *Histoire de la sexualité* (Foucault, 1976; in Engels *The history of sexuality, Volume 1: The will to knowledge*, Nederlands *De wil tot weten*, voorgestelde Afrikaans *Die wil tot kennis*).
- *Histoire de la sexualité 2: L'usage des plaisirs* is die gepubliseerde tweede band in die reeks (in Engels *The history of sexuality, Volume 2: The use of pleasure*, Nederlands *Het gebruik van de lusten*, voorgestelde Afrikaans *Die gebruik van die drifte*).

¹¹ Hierby moet ook die bydraes van die gerekende Foucault-spesialis van die Universiteit van Amsterdam, Michiel Leezenberg, ingereken word (sien Leezenberg 2018:6-7; 2019; 2021). Leezenberg tel trouens onder die voorlopers in die wyer Europese ontleding van *Les aveux de la chair* onmiddellik ná die verskyning daarvan in Februarie 2018.

- *Histoire de la sexualité 3: Le souci de soi* is die gepubliseerde derde band in die reeks (in Engels *The history of sexuality, Volume 3: The care of the Self*, Nederlands *De zorg voor zichzelf*, voorgestelde Afrikaans *Die sorg van die self*);

Die *Collège de France Leçons* is lesings wat Foucault aan die Collège de France gegee het, plus die jaartal (*Collège de France Leçons 1977–1978* behels byvoorbeeld lesings wat in die Europese akademiese jaar 1977–78 gegee is; so ’n akademiese jaar begin normaalweg op 1 September en eindig omstreeks einde Junie die daaropvolgende jaar).

Foucault ontleed¹² in *Les aveux de la chair* die wyse waarop daar in die vroeë Christendom oor seks (of die “toegewing aan die drifte”) gedink, gepreek en pastoraal gehandel is. Die kerk- en woestynvaders van die patristiek (van die tweede tot die vroeë vyfde eeu) en Vroeë Middeleeue¹³ (vanaf die vroeë vyfde eeu) se beskouinge oor seks word gewoonlik met ’n puriteinse sin vir sedelikheid in verband gebring, benadruk deur ’n kuisheidsideaal en ’n hoë premie op die selibaat (oftewel ’n permanente toestand van maagdelikheid).¹⁴ Foucault interpreer en nuanseer hierdie vorm van vroeg-Christelike sedelikheid op ’n unieke wyse. Bewus van die verskille tussen die apostoliese (in die besonder by Paulus van Tarsus, wat die “liggaam” en die [sondige]¹⁵ “vlees” uitdruklik van mekaar onderskei het) en patristiese (onder

¹² Let daarop dat verwysings na Foucault se tekste die jaar van oorspronklike publikasie (in Frans) aandui, maar dat die bladsynnommers ter wille van toeganklikheid vir diegene wat nie Frans magtig is nie, verwys na die Engelse vertalings, direk ná die Franse tekste gelys in die Bibliografie.

¹³ Ek bied Augustinus as die weselike skarnierfiguur tussen die patristiek en die Middeleeue (byvoorbeeld in Beukes 2020a:I:11-14) en gevolglik as die “eerste Middeleeuse filosoof” aan (Beukes 2020a:I:1.1). Augustinus hoort na my interne periodisering van Middeleeuse filosofie (410–1464, met die eerste [die post-Romeinse] tydperk wat strek van 410 tot 742) uitdruklik binne die Middeleeuse korpus en is nie te beperk tot slegs die patristiek nie. Daarom is dit nie korrek om aan te neem dat die Middeleeue geheel en al in *Les aveux de la chair* ontbreek nie – alhoewel die teks sigself inderdaad beperk tot slegs die heel vroeë Middeleeue, waar en wanneer die Middeleeue ook al ter sprake kom. Dit wil voorkom of Foucault self Augustinus as so ’n oorgangsviguur tussen die patristiek en Middeleeue verstaan het. Praet (2020:213–217) dui naamlik aan dat Foucault in sy bespreking van die *Spreuke van die Woestynvadere* (die *Apophthegmata Patrum Aegyptiorum*) in sy Leuvense kursus van 1981 (sien Foucault in Brion & Harcourt 2012:91) wel breedvoerig na vadere soos Johannes Cassianus (ca. 360–435) maar selde na Augustinus verwys, behalwe om Augustinus te tipeer as “die skrywer wat die veronderstelde einde van die antieke era sowel as die begin van die Middeleeue beliggaa”.

¹⁴ Vir ’n bespreking van die kuisheidsideaal en die opvatting van vroulike maagdelikheid, spesifiek binne vroulike homoerotiese kontekste in die Laat Middeleeue, sien Beukes (2020d:2 [voetnoot 4], 3, 4). Vir ’n oorsig van die patristiese en Vroeg-Middleleeuse interpretasies van vroulike homoerotiek, met besondere verwysing na die verskille tussen Johannes Chrusostomus (ca.349–407) en Augustinus se interpretasies daarvan, sien Beukes (2021b:1–6).

¹⁵ Paulus staan in die Middel-Platoniese tradisie waarin siel en vlees dualistiek uitdruklik teenoor mekaar gestel word (vgl. Bernauer, 2021:1). Vir Paulus hang vlees (*sark*) uitdruklik met sonde (*hamartia*) saam: Afsonderlik en gesamentlik staan al die dele van die liggaam onder die heerskappy van die sonde. Waar die vlees is, verskyn sonde dus. “Vlees” duï in die hermeneutiese theologiese tradisie, waarin ek self staan (van Luther en Schleiermacher na Brunner), egter nie bloot op onsedelikheid nie, maar eerder op ’n wydstrekende afvalligheid van en verset teen God. Hiervolgens duï “vlees” die *hele* mens aan – liggaam, siel, verstand en alle vermoëns – omdat alles in die mens streef na die dinge van vlees met ’n gevolglik spontane aanvoeling en voorkeur vir *vleeslikheid*. Die sondigheid van die vlees geld dus nie alleen vir seksuele aangeleenthede nie, maar vir elke aspek van die menslike bestaan. By Paulus self is hierdie verstaan van afvalligheid duidelik aanwesig (byvoorbeeld in Romeine 7:14–24, waar die worsteling met die eie vleeslikheid verwoord word [“die doring in die vlees”]), maar ook uitdruklik ten opsigte van seksuele begeerte.

meer by Aurelius Ambrosius, ca. 340-397) interpretasies van die verhouding tussen enersyds die selibaat en ander wilsmatige onthoudinge van seks op morele gronde, en andersyds die verwekking van kinders (vir die kerkvaders uitdruklik binne die huwelik), betoog Foucault dat die "liggaam" in hierdie tydperk (dus die tweede tot vroeë vyfde eeu) algaande verander in 'n "nuwe innerlike ervaring" van die "vlees". In die "vlees", anders as die "liggaam", word daar gedurende die patristiek naamlik allerlei geheime, reëls, voorskrifte en tegnieke vir selftegnisering of "n hermeneutiek van die self" ingebed onder die vaandel van "selfoffer" of "selfprysgawe" (vgl. Karskens, 2021). Soos in die drie vroeër gepubliseerde bande van *Histoire de la sexualité* maak Foucault dit in *Les aveux de la chair* duidelik dat seksualiteit geen konstante, seker en voorspelbare gegewe is nie, maar die uitkoms van 'n telkens nienoodsaaklike historiese ontwikkeling (oftewel "kontingensie") waarvan die toekoms onbepaald is en slegs betreklik bepaal (en telkens heropen) kan word deur kritiese ontledings van kontingensie. Dié soort ontleding is kenmerkend van Foucault se oeuvre.

In skerper filosofiese en teologiese vakaal geformuleer: In *Les aveux de la chair* behandel Foucault, steeds binne die konteks van sy aweregs historiografiese ontleding van seksualiteit in die Westerse ideëgeskiedenis, die oorgang (hoewel, soos aangedui *infra*, eerder 'n **voortsetting**) van die heidense oudheid na die vroeë Christendom. Hy bespreek die benaderings van kerkvaders soos Klemens van Aleksandrië (ca. 150-ca. 215), Methodius van Olimpus (oorl. ca. 311; sien Vandermeersch, 2021; vgl. Beukes, 2021c:4-8), Johannes Chrusostomus (ca. 349-407; sien De Wet, 2020:114-151; vgl. Beukes, 2021a:1-4), Johannes Cassianus (ca. 360-435; sien Westerink, 2021; vgl. Beukes, 2021b:5-6) en Augustinus (sien Praet, 2020:213-236; vgl. Beukes, 2021a:1-4) met betrekking tot seksuele begeerte, die huwelik, vrugverwekking en maagdelikheid; dit bed hy in in teologiese kontekste wat handel oor die skepping (en voortgaande skepping via menslike voortplanting), die sondeleer (veral met betrekking tot die unieke Augustynse erfsondeleer) en Christosentriese verlossingsleer. Foucault rig hom egter in die besonder op die implikasies van hierdie dogmatiese kwessies vir die lewenspraktyk deur te fokus op temas soos bekentenisrituele, pastorale leiding en selfondersoek, soos wat dit aanvanklik in die vroegste (Noord-Afrikaanse, Bisantynse en die vroeë Latyns-Westerse) kloosterwese en later in die algemene kerk tot uitdrukking gebring is. Foucault dui aan hoe daar gevolglik 'n "nuwe ervaring" van die "innerlike mens" ontstaan het, hoe dit in Augustinus se opvattinge van die vrye wil (epistemologies geprioritiseer bo die intellek) neerslag gevind het en hoe die ideal om die daarbinne sluimerende seksuele begeerte te onderwerp ontwikkel het.

Die jukstaposisie van liggaam en vlees gaan egter reeds terug na die eerste band in die reeks, *Histoire de la sexualité 1: La volonté de savoir*. In hierdie werk, gepubliseer in Desember 1976, maak Foucault hoogs oorspronklike aansprake ten opsigte van "die konstituerende subjekte van seksualiteit", met verwysing na "die afwykende seksueel" (*le déviant sexuel*), "die histeriese vrou" (*l'hystérique*), "die masturberende kind" (*l'enfant masturbateur*) en "die getroude ('Malthusiaanse') egaar"; laasgenoemde verwys na die diepgaande sosialisering

Vergelyk byvoorbeeld Galasiërs 5:19-21, waar seksuele begeerte (en toegewing daaraan) geprioritiseer word: "Dit is tog welbekend wat die werke van die vlees behels, naamlik owerspel, hoerery, onreinheid, losbandigheid [...]", en eers daarná word verskeie ander duistere werke genoem: "[...] afgodery, towery, vyandskappe, rusie, afguns, woede, selfsug, onenigheid, dwaling, jaloesie, moord, dronkenskap, swelgpartye en so meer [...] wie hulle hieraan vergryp, sal die koninkryk van God nie beérwe nie" (semantiese vertaling uit *Nestle Aland Novum Testamentum Graece*).

van voortplantingsgedrag in die Victoriaanse tyd, met kinders as 'n statusaanduiding binne die betrokke konteks (Foucault, 1976:3, 100, 105). Daar is egter aanduidings dat Foucault se belangstelling direk ná die verskyning van *La volonté de savoir* – 'n teks wat grootliks met die vroegmoderne (17de tot die 19de eeu) as ideëhistoriese bron gewerk het (met inbegrip van niesistematisiese verwysings na en besprekings van die Middeleeue) – na veel vroeër en selfs antieke bronne begin beweeg het. Foucault was trouens teen Augustus 1977 oorwegend met patristiese literatuur besig (vgl. Elden, 2018:298-300). Sy groeiende belangstelling in die patristiek is duidelik sigbaar in sy daaropvolgende *Collège de France Leçons 1977–1978*, vertaal onder die titel *Security, Territory, Population*, waarin hy hom verdiep het in die vroeg-Christelike pastoraat (vgl. Paras, 2006:57-90) en hierdie belangstelling word toenemend duideliker in die lesings van die jaar daarna (*Collège de France Leçons 1979–1980*).¹⁶ Foucault het dele van hierdie twee kursusse ook gebruik vir sy Tanner-lesings (*Omnes et singulatum*) by die Stanford-Universiteit in die VSA in Oktober 1979. Tydens sy besoek aan Japan in die eerste helfte van 1978 (slegs enkele maande voor hy vanaf September 1978 by die Irannese Revolusie betrokke geraak het), het Foucault 'n soortgelyke lesing aangebied (vertaal onder die titel *Sexuality and Power*) waarin hy temas uit die patristiek selfs meer eksplisiet met 'n seksualiteitsontleding verbind het (vgl. Beukes, 2020b:3).

Die mees uitstaande kenmerk van *La volonté de savoir* was sonder twyfel Foucault (1976:1-16) se aanval op die sogenaamde repressie-hipotese, wat in die 1960s buitengewoon gewild in psigoanalitiese en Marxistiese kringe was (vgl. Beukes, 2020d:2-3). Volgens hierdie hipotese is die Victoriaanse samelewingskenmerk deur die onderdrukking van die drifte, wat tot allerlei neuroses aanleiding gegee het en eers gedurende die kultuurrevolusie van die 1960s onder leiding van psigoanalitiese praktisyens soos Wilhelm Reich terapeuties aangepak sou word, om daarmee 'n selfverwesenliking ten aansien van "seksuele bevryding" te bewerkstellig. Foucault betoog dat hier geen sprake van "bevryding" is nie, maar juis 'n nuwe vorm van magsuitoefening waarin mense opnuut gedwing is om "die waarheid te beken" en wat geensins verskil het van die soort pathologisering van seksualiteit (byvoorbeeld "homo" teenoor "hetero") wat so dominant in die laaste helfte van die 19de eeu was nie (op grond waarvan homoseksualiteit byvoorbeeld sedert 1891 as 'n diagnoseerbare en geneesbare "patologie" verstaan is). Foucault betoog gevolglik dat die drifte nie "natuurlike" werklikhede is nie, maar vormprodukte van die verhouding tussen kennis en mag; in daardie sin is die drifte dus "kulturele" gegewenhede. In hierdie oopsig sit psigoanalise volgens Foucault op diskursiewe wyse die minstens jaarlikse Christelike aflegging van die sakramant van die bieg voort, wat

¹⁶ Die lesinginhoud van *Collège de France Leçons 1977–1978* sluit besprekings in van die vroeg-Christelike pastoraat (van, in die besonder, [Thaschus Caecilius] Siprianus [ca. 200-258] tot die Teenhervorming van die 16de en 17de eeu), sowel as 'n vroeë vorm van "goewermentaliteit" (uit Engels *governmentality* en Nederlands *gouvernementaliteit* – die begrip dui op die vroegmoderne ontwikkeling van staatsbeheer oor totale bevolkings [te onderskei van die begrip *dissiplinering*, wat op spesifieke belanggroeppe in byvoorbeeld tronke, klinieke en hospitale fokus]), wat later tot uitdrukking gebring sou word in die moderne staat se ingrepe op seksuele gedrag in soverre dit voortplantings- en bevolkingsaanwasbeheer aangaan. Die *Leçons 1979–1980* doseer die vroeg-Christelike pastoraat as 'n vorm van "waarheidsregime" (*régime de vérité*) van (Quintus Septimus Florens) Tertullianus (ca. 155-ca. 220) tot by Cassianus – sien Foucault in Ewald, Fontana en Senellart (2004:167). Dit is opvallend dat die *Leçons 1977–1978* nog met 16de- en 17de-eeuse ontwikkelinge gewerk het, terwyl die *Leçons 1979–1980* uitsluitlik binne die patristiek vertoef. Vir 'n toeganklike en onlangs bygewerkte tabel van al Foucault se *Collège de France Leçons* met die datums van aanbieding, die uiteindelike publikasie daarvan in Frans en die latere vertalings daarvan in Engels, sien Clements (2021a:6-7).

sedert die Vierde Lateraanse Konsilie van die 13de eeu (1215) gekanoniseer is. Moderne psigoterapeute, net soos die kerkvaders en die latere Middeleeuse biegvaders, oefen daarmee “pastorale mag” oor kwesbare individue uit, ter wille van hulle gewaande liggaamlike en geestelike welsyn. Die opvolgende betoog in *La volonté de savoir* lui dat die Westerse samelewing reeds sedert die 13de eeu (en nie eers sedert die Victoriaanse tyd nie) sistematies dog repressief op seks gefikseer het: Die sosiale konvensies uit daardie Hoogmiddeleeuse tydperk wat seksuele kontak streng gereguleer het, het deur middel van die biegpraktyk ‘n progressiewe openbaarmaking of “diskoers” geproduseer, wat daar toe gelei het dat hierdie diskopers sedertdien ‘n maatskaplike alomteenwoordigheid geword het. Die begrip *seksualiteit* is uiteraard self ‘n gevolg van die 19de-eeuse diskopers oor seksualiteit en dit is die rede waarom seksualiteit volgens Foucault ‘n betreklik onlangse “uitvinding” is. Die streng regulering van seks in die Middeleeue was, afgesien daarvan dat dit ‘n selfperpetuerende diskopers tot stand gebring het wat andersins nooit ‘n selfstandigheid sou word nie, ironies uitermate produktief: seksuele identiteite is daardeur geskep en ‘n meervoudigheid van seksualiteite is huis op hierdie wyse bevorder (vgl. Beukes, 2020d:2).

Reeds in *La volonté de savoir* betoog Foucault (1976:19-20) dat die “waarheid van die vlees beken” moes word ten einde deur die waarheidsbekentenis getransformeer te word. Die waarheidsbekentenis is selftransformerend in die sin dat dit gerig is op ‘n driedelige bevestiging van die subjek of self deur die belydenis van geloof, die openbare skuldbekentenis en uitdruklike blyke van persoonlike skuld, byeengebring onder die begrippe *bekentenis*, *selfondersoek* en *geestelike worsteling*, onder begeleiding van ‘n pastorale figuur. Aan die hart van hierdie selfbevestiging deur bekentenis lê, dialekties, selfaflegging of selfopoffering. Hierdie bekentenis, selfondersoek en geestelike worstelings kan geag word ‘n voortsetting te wees van *parresia*, die antieke kuns van selftransformasie deur die waarheid openlik te praat, ongeag die gevolge. Foucault (1976:32-33) duï op hierdie parresiaanse spoor aan dat seksuele praktyke deur sulke bekentenis “gesubjektiveer” is, waarmee hy bedoel dat seks, per definisie ‘n relasionele aangeleenthed, gewysig is tot ‘n selfgerigte ondersoek na die eie of subjektiewe seksuele begeertes. Die selfeksaminering ten opsigte van die eie drifte subjektiveer die selfondersoekende subjek ineens as ‘n regsubjek, onderworpe aan die een of ander wet. Hierdie temas word grondig uitgewerk in die latere *Les aveux de la chair*.

In die *Collège de France Leçons 1975* (gelewer op 19 Februarie 1975, dus kort voor die publikasie van *La volonté de savoir*; sien Karskens, 2019:577 [voetnoot 70]) ondersoek Foucault die Pauliniese en latere Christelike onderskeid tussen enersyds die liggaam (*corps*) en liggaamlike genietinge (*plaisirs*) en andersyds die (sondige) vlees (*chair*) en vleeslike begeertes of wellus (*désirs*), maar dáár aan die hand van 17de-eeuse biegttekste. Foucault betoog, uitgaande van die vertrekpunt waarmee *La volonté de savoir* ‘n jaar later in 1976 sou begin (en *Les aveux de la chair* in 2018 per Augustinus sou eindig) dat dit nie soseer gaan om die bekentenis van ‘n sondige wellustigheid in die seksuele gemeenskap met ander subjekte nie, maar om die verwoording (en voortgaande openbaarmaking) van die eie seksuele begeertes en intieme gedagtes, altyd en steeds in diens van ‘n “wil tot kennis”. *La volonté de savoir* stel liggaam en vlees op hierdie wyse genuanseerd teenoor mekaar. Hierdie teenoorstelling word voortgesit in die tipering van die onderskeid tussen *ars erotica* en *scientia sexualis* as “kultureel”, naamlik tussen vergange nie-Westerse kulture (Rome opvallend daarby ingesluit, sien *infra*) en die moderne, Westerse, post-Christelike kultuur. Hierdie laaste teenoorstelling word deur Foucault in *La volonté de savoir* sistematies uitgewerk, met die onderneming (Foucault, 1976:208) dat ‘n reeks “opvolgwerke” ‘n “teenaanval” op hierdie “moderne

seksualiteitsverklaring” sal behels wat nie sal “steun op vlees en begeerte” (*chair* en *désirs*) nie, maar “op die liggaam en die liggaamlike genietinge” (*corps* en *plaisirs*).

Op die agterblad van die eerste uitgawe van *La volonté de savoir* verskyn gevvolglik ’n vyfdelige skema wat die beplande titels van sodanige seksualiteitskritiese opvolgwerke in die vooruitsig stel, maar wat uiteindelik nooit (of nog nie) verskyn het nie en ook nie in die wel gepubliseerde twee opvolgbande *Histoire de la sexualité 2: L'usage des plaisirs* en *Histoire de la sexualité 3: Le souci de soi* verwesenlik is soos Foucault dit aanvanklik wou hê nie: 1) *La chair et le corps*, 2) *La femme, la mère et l'hystérique*,¹⁷ 3) *La croisade des enfants*,¹⁸ 4) *Population et races*,¹⁹ en 5) *Les pervers*.²⁰ Hierdie titels – die manuskripte van 1 en 3 is in 2013 ook tot die uitgebreide Foucault-argief toegevoeg en sal hoogs waarskynlik die basis vir

¹⁷ *La femme, la mère et l'hystérique* sou die oogmerk hê om die konseptualisering van histerie te ondersoek, juis omdat dit een van die vernaamste vertrekpunte van Freudiaanse psigoanalise was. Foucault wou vasstel presies waarom Freud so geïnteresseerd was in die psigiatriese sambrelbegrip *histerie* (wat etimologies teruggaan op die Griekse woord vir die baarmoeder/uterus, *hustera*) en veral hoe die “baarmoeder” en “histerie” sou saamhang om vroulike seksualiteit te produseer (wat vir Foucault in elk geval geen biologiese, mediese en veral psigiatriese gegewens is nie, maar ten diepste kultuurbemiddelde en daarom kontingente werklikhede).

¹⁸ *La croisade des enfants* sou die moderne fiksasie (sowel geneeskundig as opvoedkundig) op seksualiteitsontwikkeling by jonger kinders ondersoek, met spesifieke verwysing na die rol van masturbasie in prepuberteit. Hierdie inderdaad eienaardige fiksasie is vir Foucault een van die helderste voorbeeld van die moderne verwetenskapliking en meer dikwels pseudoverwetenskapliking van seksualiteit, oftewel dít wat hy kenmerkend *scientia sexualis* noem.

¹⁹ *Population et races* was veronderstel om Foucault se latere belangstelling in “bio-mag” en “biopolitiek” in te lei deur die moderne staat se goewernalistiese (sien weer eindnoot 16) ingrepe op seksualiteit te ondersoek, met verwysing na byvoorbeeld geboorte- en bevolkingsbeperking. Aangesien die manuskrip van *Population et races* grootliks in die uitgebreide Foucault-argief van ná 2013 ontbreek, kan met redelike sekerheid aanvaar word dat die inhoud daarvan wel in die *Collège de France Leçons 1981–1982* neerslag gevind het, soos geredigeer en gepubliseer deur Gros (2001).

²⁰ Foucault is as aktiewe homoseksueel dikwels daarvoor verkwalik dat hy nie aktivisties genoeg was om 20ste-eeuse gay-minderheidsbelange te bevorder nie (vgl. Beukes, 2020b:115-116, 143). Sy voorbehoude in hierdie verband leun terug na sy opvatting van die “moderne uitvinding van die homoseksueel”, waarvolgens die identiteit van ’n bepaalde moderne subjek gereduseer sou kon word tot ’n bepaalde seksuele oriëntasie. Trouens, volgens die *scientia sexualis*-verstaan van homoseksualiteit verteenwoordig die homoseksueel ’n “tipe”, ’n “spesie” en ’n “pasiënt”. Foucault se berugte uitspraak “Voorheen was die sodomiet ’n sondaar, nou is die homoseksueel ’n spesie” (in Engelse vertalings dikwels weergegee as “The sodomite had been a temporary aberration, the homosexual was now a species”; Foucault, 1976:43; vgl. Beukes, 2019:1-2) duif die ontwikkeling van die 11de eeu na die 19de eeu aan wat die interpretasie van (moderne) “homoseksualiteit” betref: Foucault se “19de-eeuse *scientia sexualis*-homoseksueel” is ’n geheel ander verskynsel as die “sodomiet” van die 11de eeu, soos beskryf in onder meer die kloosterhervormer Petrus Damianus (1007–1072) se sensuurteks *Liber gomorrhianus* (1049; sien Beukes, 2019:1-2). Foucault betoog dat die 19de-eeuse homoseksueel nooit as ’n “*scientia sexualis*-gediagnoseerde pasiënt” sou gemanifesteer het sonder die eerste openbaarstelling van die “sodomiet” in vroeë Middeleeuse konfessionele praktyke en die kanons van die tersaaklike konsilie (by Reims 1049 en daarna) nie, waarvan Damianus se teks (na my betoog in Beukes, 2019:1-8) die pouslik gesanksioneerde bron was. Die plan vir die beoogde vyfde opvolgwerk ná *La volonté de savoir*, aangedui met die werkstiel *Les pervers* (“Die afwykendes” of “Die abnormales”), moet teen hierdie agtergrond verstaan word. Foucault wou in *Les pervers* juis die ontwikkeling van die Middeleeuse “sodomiet” na die moderne “homoseksueel” met groter presisie naspeur as wat die geval in *La volonté de savoir* self was. Sy voorbehoud oor allerlei vorme van verset vanuit (vir my uitermate geldige) eietydse gay-protesbewegings was dat hierdie bewegings nie ontkom aan

verdere geredigeerde opvolgbande²¹ in die reeks *Histoire de la sexualité* uitmaak – maak dit duidelik dat Foucault steeds op *La volonté de savoir* se spoor die verhouding tussen die “wil tot kennis” en moderne instellings (soos hospitale, klinieke, tronke, skole en fabrieke) wou ontleed. Die eerste van hierdie aanvanklik beplande opvolgwerke, *La chair et le corps*, fokus reeds in die titel eksplisiet op die onderskeid en wisselwerking tussen vlees (*chair*) en liggaam (*corps*).

Die gevorderde, gedeeltelik geredigeerde manuskrip en verwante aantekeninge vir hierdie eerste aanvanklik beoogde opvolgwerk – *La chair et le corps* – beslaan drie uit die ongeveer 100 kaste dokumente wat tot die verruimde Foucault-argief toegevoeg is (Gros, 2018:I [voetnoot 3]). Dit is ook duidelik dat Foucault reeds in *La chair et le corps*²² die alternatiewe titel *Les aveux de la chair* oorweeg het (Gros, 2018:I [voetnoot 4]). *La chair et le corps* se wesenlike oogmerk was om die voortgaande institusionalisering van die biegpraktyk in die Laat Middeleeue (15de en selfs nog die 16de eeu) te ondersoek – reeds vanaf die Vierde Lateraanse Konsilie (1215), waarop die verpligte jaarlikse bieg gesakramentaliseer²³ is, maar in die

die histories kontingente aard van huis dit waarteen hulle dit het nie en dat hulle *scientia sexualis*-kategorisering onbedoeld met hulle verset bevestig. Daarby bevorder hierdie bewegings die openbaarmaking van dit wat vir Foucault ten opsigte van *ars erotica* huis algeheel privaat behoort te wees, naamlik seksuele begeerte (in *scientia sexualis*-terme tot uitdrukking gebring in “seksuele oriëntasie”). Foucault wou heeltemal van die moderne bolwerk van “seksualiteit” wegbeweeg: dit sluit in die moderne tipering van “homoseksualiteit” maar ook die “moderne *scientia sexualis*-homoseksuel” se verset teen daardie tipering. Sonder om Foucault op hierdie punt uitdruklik teen te gaan, is ek van oortuiging dat sodanige gay-protesbewegings huis ’n voorbeeld van die soort “plaaslike verset” is waarop Foucault in ander kontekste wel aangedring het. As gays (ek tref geen geslagtelike onderskeid in hierdie verband nie en vind die term *lesbiér* algeheel pejoratief [sien Beukes, 2020d:1;5]) nie self ’n verset teen die psigatriese vooroordeel ten opsigte van seksuele andersheid en die algemene poging tot die waarneming, beheer, normalisering en ondersoek van vorme van kulturele andersheid van stapel stuur nie, soos sedert die vroeë 1890s deur Freud en andere deur diagnose gestigmatiseer, wie anders sal?

²¹ Gegewe die ideëhistoriese gapings wat steeds deur die drie gepubliseerde bande van *Histoire de la sexualité* en *Les aveux de la chair* as geredigeerde vierde band gelaat word, spesifiek ten opsigte van die 6de tot die 12de eeu en die 13de tot die 16de eeu, met minstens twee tersaaklike en gedeeltelik geredigeerde manuskripte (1 en 3 in hierdie lys: *La chair et le corps* en *La croisade des enfants*) wat sedert 2013 in die Foucault-argief by die Bibliothèque Nationale beskikbaar is, is *Les aveux de la chair* hoogs waarskynlik nie die laaste redigeringswerk in die reeks *Histoire de la sexualité* nie: Daar bestaan reeds ’n realistiese verwagting dat ’n vyfde (waarskynlik dan *La chair et le corps*) en ’n sesde (waarskynlik dan *La croisade des enfants*) band die lig sal sien om hierdie gapings tussen die kerkvaders en die vroeg-moderne tydperk – dit wil sê die Middeleeue – as sodanig te vul (sien Gros, 2018:VIII-X en Raffnsøe, 2018:415).]

²² Onderstaande oorsig van *La chair et le corps*, waarvoor geen volledig geredigeerde teks tans nog bestaan nie, is grootliks gebaseer op Bernauer (2021:1) se hipotese dat *La chair et le corps* die outentieke tweede band in die reeks moes wees, gelees met Gros (2018:I-IX) se inleidende opmerkings by sy redigering van *Les aveux de la chair* en Chevallier (2011:137-42) se uitstekende oorsig van en inleiding tot Foucault se lesing van die patristiek, wat reeds in hierdie gedeeltelik geredigeerde manuskrip ’n aanvang neem.

²³ Reeds teen die negende eeu was die private bieg tussen die biegvader (of “konfessor”, normaalweg ’n kerklike ampsdraer [priester, biskop, aartsbiskop of kanselier]) en biegsubjek egter ’n verpligte jaarlikse onderneming, wat deur die biegsubjek selfs aangevra moes word (sien Goodich, 1979:12). Teen die middel van die 11de eeu was die biegpraktyk volledig geformaliseer, sodat die biegvader die bieg in absolute stilte moes afneem en op geen wyse die inhoud van die bieg kon lei of ondergrawe nie. In daardie stadium, ook in die Oosterse Kerk, is die bieg in die oop ruimte van die kerkgebou afgeneem en nie in private bieghokkies of agter afskortings in liturgiese ruimtes

besonder vanaf die Konsilie van Trent (1545–1563; *Concilium Tridentinum*), wat gevvolg het op die Vyfde Lateraanse Konsilie (1512–1517, die laaste konsilie direk voor die Hervorming van 1517). Foucault volg in *La chair et le corps* die spoor wat hy reeds in *La volonté de savoir* uitgelê het na die openbare ruimte waarin seksualiteit diskloers sou word, naamlik die bieg as 'n vorm van waarheidsbekentenis: eenmaal in die ope gebring, selfs in die veronderstelde begrensde en sakramenteel vertroulike sfeer van die bieghokkie, sou seksuele voorkeure, begeertes en oriëntasies nooit meer privaat kon wees nie.

Foucault bevestig ook in *La chair et le corps* sy vroeëre onderskeid in *La volonté de savoir* (Foucault 1976:51-74) tussen twee Westerse perspektiewe op seksualiteit: Die eerste, *ars erotica*, verskuif die blik geografies vanaf Wes na Oos, na China, Japan en Indië, en kultuurhistories na Athene en Rome, waar *ars erotica* geassosieer is met 'n geheimenisvolle en erotiese kuns, opgeneem in mundaan-oorstygende seksuele ervarings wat nie op skande of skuld gedui het nie en dus geen verbod behoeft het nie, mits dit in radikale privaatheid beoefen is (met die uitgangspunt dat enige vorm van openbaarmaking die veronderstelde plesier wat in hierdie verskuilde erotiese ondernemings opgesluit kon wees, sou vernietig; Foucault 1976:57-59). Die tweede perspektief, *scientia sexualis*, duif op die geleidelike verwetenskapliking van seksualiteit reeds sedert die Hoogmiddeleeue, dit wil sê 'n "kennis van seks" en juis daarom "seksualiteit" waarvan die institusionele oorsprong inderdaad die Middeleeuse bieg was: As presies die teenoorgestelde van *ars erotica* is dit nie net die dinamiek van die bekentenishandeling – om te praat oor seks, om ondervra te word oor seks – wat ter sprake is nie, maar die voortgaande behoeftie in die samelewning self om **aanhoudend** daaroor te bly praat, aangesien die "waarheid aangaande seks" nou immers in die ope gebring is. Die bieg, synde 'n vorm van bekentenis, speel so volgens Foucault se lesing 'n sentrale rol as 'n "individualiseringsprosedure deur mag" (Foucault, 1976:47).

Foucault wou in *La chair et le corps* dus naspeur hoe die diepgaande seksuele stemming van die bieg sedert bogenoemde Vyfde Lateraanse Konsilie en die Konsilie van Trent in die 15de en 16de eeu stelselmatig tot die selfs dringender seksueel georiënteerde perspektiewe van moderne psigoanalise aanleiding gegee het – en hoe die bieg diskursief as't ware in psigoanalise opgeneem is. Met ander woorde, Foucault se basisvraag is hoe die "bekentenis van waarhede" aangaande die seksuele self institusioneel tydens die moderne tydperk omvorm is. Die Middeleeuse biegvader en die moderne psigoanalist het immers een en dieselfde oogmerk: die naspeur van die bekennende subjek se beweegredes vir elke handeling, bewustelik en onbewustelik, hetsy geleef of gedroom, gerealiseer of gewens. Die Christendom se histories oordreve belangstelling in die seksuele moraal sedert die patristiek vind dus duidelik neerslag in die alomteenwoordigheid van seks en die voyeuristiese aard van (veral Freudiaanse) psigoanalise op grond waarvan seksualiteit as 'n hermeneutiese sleutel funksioneer en die voorwaarde vir elke identiteitsontleding of "diagnose" is. Inderdaad: gestel teenoor *ars erotica* is die seks van *scientia sexualis* "saai seks" (Huijser, 2021), juis omdat hierdie moderne aanbod van seks nou 'n alomteenwoordigheid geword het. In hierdie opsig is daar geen verskil tussen die aard van die waarheidsbekentenis in die Middeleeuse bieghokkie en dié van die divan in die spreekkamer van 'n psigoanalist nie. Die biegsbjek, hetsy as 'n "sondaar" of 'n "pasiënt", is onderworpe aan ononderbroke selfontledings waarin selfs die mees verbygaande gedagte of herinnering gelaai kan wees met seksuele inhoud waarvan die waarheid ten volle beken

nie. Vanaf 1215 is die jaarlikse bieg dus as sakrament ingestel op grond van die besluite van die Vierde Lateraanse Konsilie. Die bieg sou daarna slegs met fisiese skeiding tussen die biegvader en biegsbjek in 'n bieghokkie kon plaasvind (Foucault, 1976:18, 58, 116).

moet word ten einde tot “verlossing” (of, in psigoanalitiese taal, tot “terapeutiese selfaanvaarding”) te kom. Hierdie ononderbroke selfontledings het ’n “hermeneutiek van die self” (sien Gros, 2001) of “selftegnisering” tot gevolg.

Nietemin was die vroeë-Christelike pastoraat nie die sentrale fokuspunt in *La chair et le corps* soos wat dit wel in *Les aveux de la chair* is nie. Foucault wou ooreenkomsdig sy interpretasie van die vroeë Christendom in *Les aveux de la chair* nie meer doen as om met bogenoemde as uitgangspunt aan te dui dat die Christelike bieg die morele inhoudes van seksuele gedrag benadruk het nie, wat die ontwikkeling van strafkodes vir “oortreders” en die institusionalisering van pastorale magstrukture as gevolg gehad het en uiteindelik in bogenoemde 13de-eeuse sakramentalisering van die bieg ’n hoogtepunt bereik het. Foucault nuanseer in *La chair et le corps* (en dít is wel in die gepubliseerde tweede band van *Histoire de la sexualité [L'usage des plaisirs]* verder ontwikkel) ook sy kontingente beskouing van seksualiteit soos wat dit meer kurseries reeds in *La volonté de savoir* aangebied is – naamlik dat seksualiteit die *scientia sexualis* of “wetenskaplike” resultaat van ’n nienoodsaaklike historiese ontwikkeling is, kultureel arbitrêr byeenbring in en bemiddel deur ’n veelheid verwetenskaplike (dit is inderdaad *volonté de savoir, wil* tot kennis), psigologiese, fisiologiese en maatskaplike (plaaslik partikuliere) oorwegings.²⁴ Hierdie kulturele bemiddeling is algeheel onbeskeie: *scientia sexualis* maak nie slegs aanspraak op ’n legitieme waarheidsoeke deur bekentenis nie, maar impliseer dat daar inderdaad iets soos ’n oorspronklike, outentieke en “normale” seksualiteit is. Enige variasie op sodanige outentieke seksualiteit dui op ’n afwyking en selfs ’n perversie van seksualiteit – en daarom op ’n “perverse mens” of ’n afwykende individu. Die norm vir afwyking in *scientia sexualis* is volgens Foucault inderdaad steeds *seksuele begeerte*, wat omgekeerd dus ook gebruik kan word om “normaliteit” (en gevoglik “gesondheid”, “toerekeningsvatbaarheid”, “sanitasie”, “higiëne” en so meer) te definieer. Die moderne subjek word deur *scientia sexualis* dus opgestel volgens seksuele begeerte en enige en alle afwykings²⁵ daarvan (sien Foucault 1976:67-74).²⁶

²⁴ In *L'usage des plaisirs* duï Foucault (1984a) aan dat seksualiteit in die Hellenistiese epog geheel anders as in vroeë moderniteit verstaan is, terwyl die gepubliseerde derde band, *Le souci de soi* (Foucault, 1984b), die vroeë-Romeinse interpretasie ondersoek. Westers-moderne *scientia sexualis* word dus sistematies in hierdie tweede en derde band van *Histoire de la sexualité* teen die Hellenistiese en Romeinse (*synde ars erotica*) interpretasies afgespeel.

²⁵ “Afwykings” word in *scientia sexualis* gedefinieer aan die hand van die objekte van seksuele begeerte, byvoorbeeld liggaamlike fragmente van welke aard ook al, in liggaamsfetisjisme, instrumente watlyn veroorsaak in sadisme en masochisme, en die (veronderstelde fokus op) liggaamsdelle van persone van dieselfde geslag in selfdegeslag seksuele kontekste. Die afwykende identiteit van die begerende subjek word bepaal deur die koppeling van die afwykende begeerte met sodanige objekte van begeerte.

²⁶ Ten einde die grense tussen die “normale” en die “afwykende” te definieer en te bestendig is “kennis van seksualiteit” of *scientia sexualis* vir die moderne paradigma dus absoluut noodsaklik. Daar moet gevoglik soveel as moontlik oor seks gepraat word, verkiekslik in die gemaklike “wetenskaplike” register van *scientia sexualis*. Hierdie register maak voorsiening vir (eufemistiese, transtalige en transkulturele) Latynse aanwysers soos *penis, vagina, clitoris, coitus* en so meer, wat dit maklik maak om onverstoord oor sake te praat wat baie meer robuust in die woordeskat van enige taal figureer – en, soos Foucault (1976:6;17) oortuigend aandui, is daar geen taal sonder sodanige seksuele woordeskat nie; hierdie woordeskat of seksuele vernakulêr is trouens die outentieke taal wat grotendeels, hoewel nie uitsluutlik nie, in private en *ars erotica*-kontekste van elke taal gebruik is (en word). Natuurlik was daar in die oorspronklike Latyn *self* (dus voor die moderne, Latynse *scientia sexualis*-hertoewysing) ’n seksuele woordeskat en dít is wat biegsbjekte in die Vroeë Middeleeue onafwendbaar in hulle bekentenis moes gebruik: vir byvoorbeeld orale

La chair et le corps was dus veronderstel om die tweede band in die reeks *Histoire de la sexualité* te wees – maar dit het nie so gerealiseer nie. Die belangrikste funksie van hierdie (tans nog net 'n) gedeeltelik gerедigeerde manuskrip en stel notas is dat dit gedien het as 'n inleier tot die tekste wat *Les aveux de la chair* uitmaak. Dit ondersoek die voortgaande institutionalisering van die biegpraktyk in die Laat Middeleeue van selfs naderby as in *La volonté de savoir*, dit verken die ontwikkeling van die seksuele stemming van die bieg van die Konsilie van Trent en die Vyfde Lateraanse Konsilie af tot in die moderne psigoanalise verder en dit verskaf verhelderende kommentaar op sentrale begrippe in sowel *La volonté de savoir* (veral ten opsigte van *ars erotica en scientia sexualis*) as in *Les aveux de la chair* (veral ten opsigte van die *vlees*) (vgl. Chevallier, 2021:1). Die drie kaste materiaal wat die manuskrip en toepaslike aantekeninge van *La chair et le corps* in die Foucault-argief bewaar, kan dan binne die afsienbare toekoms lei tot die publikasie van 'n vyfde band (dan vanselfsprekend weer gerедigeer en tematies-chronologies buite plek) in die reeks (vgl. Gros, 2018:VIII-X). Die vraag is egter hoe die twee bande wat wél as *Histoire de la sexualité* 2 en 3 in die reeks gepubliseer is, *L'usage des plaisirs* en *Le souci de soi*, terugkoppelend met *Les aveux de la chair* saamhang.

3. Die terugkoppeling van *L'usage des plaisirs* en *Le souci de soi* na *Les aveux de la chair*

Van 1977 tot 1981 was Foucault, soos vermeld, op die een of ander wyse konstant gemoeid met patristiese literatuur, wat hy na bogenoemde sesdelige skema in opvolgbande van *La volonté de savoir* neerslag wou laat vind, met *Les chair et le corps* as die beoogde eerste daarvan. Foucault was nie seker hoe en waar hy dit wou doen nie: hy het in daardie stadium so 'n magdom oorspronklike materiaal tot sy beskikking gehad dat die bandverdeling van hierdie beoogde opvolgwerke 'n daadwerklike probleem geword het. Die manuskrip van *Les aveux de la chair* was egter in Junie 1984 amper voltooi; Foucault het trouens steeds daaraan gewerk gedurende sy laaste verblyf in die Pitie-Salpetrie-hospitaal in Parys, letterlik nog dae voor sy dood. Die werksdokument het toe reeds hierdie unieke titel gedra. Hoewel Foucault die manuskrip reeds in Oktober 1982 voorlopig by Gallimard ingedien het, was sy versoek (op grond van 'n aanbeveling van sy vriend die historikus van die oudheid Paul Veyne [vgl. Veyne, 1978]; Gros, 2018:VII) dat die uitgewer eers met die voorbereiding vir die publikasie van die manuskrip moes wag. Die inleidingshoofstuk in die werk het wel oor Hellenistiese en Romeinse seksuele praktyke gehandel, maar Foucault wou sy lesing van sommige van die primère tekste hersien. Hy het hierdie hersiening breedweg reeds ingevoer in die *Collège de France Leçons 1980–1981*, op grond waarvan hy besluit het dat die opvolgband vir *Histoire de la sexualité* 1: *La volonté de savoir* hierdie Grieks-Romeinse praktyke sou byeenbring as *L'usage des plaisirs* en nié as *Les chair et le corps* nie. Die beoogde derde band van *Histoire de la sexualité* (dit sou dan *Les aveux de la chair* moes wees, wat ook die manuskrip van *Les chair et le corps* sou ingesluit het) sou dan die patristiese materiaal in hierdie derde band met die heidense materiaal in die tweede band vergelyk en integreer. Die *Collège de France Leçons*

seks was dit *irrumo, fello, lingo mentula, lingo cunnus* en *lingo culus* (Adams, 1982:125;130;134). Die *scientia sexualis*-weergawe is opgebou uit die mees eufemistiese en oorwegend metaforiese begrippe uit hierdie oorspronklike Latynse register. Trouens, Adams (1982; vergelyk selfs net die begripperegister op bladsye 257-265) lys met grondige etimologiese verklarings die hele oorspronklike Latynse seksuele vernakulêr, wat letterlik honderde inskrywings bevat.

1981–1982 (in Gros, 2001, *L'herméneutique du sujet*) het hierop gevvolg en het die wesenlike materiaal via vyf manuskripte verskaf vir wat in 2018 sou uitloop op die publikasie van die geredigeerde werk *Les aveux de la chair*.

Omdat die omvang van die materiaal vir die “nuut oorweegde” tweede band egter so enorm was, het Foucault dit weer in twee verdeel, die eerste (“Hellenistiese”) deel van 285 bladsye (in vertaling 293 bladsye met indeks) met die titel *L'usage des plaisirs* en die tweede (“Romeinse”) deel van 284 bladsye (in vertaling 279 bladsye met indeks) as *Le souci de soi* (soos hy dit self in die inleiding van *L'usage des plaisirs* [1984a:3-13] verduidelik). *Le souci de soi* sou nou as die derde band van *Histoire de la sexualité* dien. Eers nadat hierdie proses van die skeiding in ’n meer hanteerbare tweede en derde band afgehandel is, het Foucault die manuskrip van *Les aveux de la chair* wat hy in Oktober 1982 by Gallimard ingedien het, teruggetrek om dit tot die vierde band van *Histoire de la sexualité* by te werk. Daar was inderdaad, met inbegrip van die aanvanklike voorbehoude wat Foucault oor hierdie manuskrip as vierde band gehad het en die feit dat die gefinaliseerde tweede (*L'usage des plaisirs*) en die derde (*Le souci de soi*) band nou daardie voorbehoude grondig behandel het, nie meer soveel afrondingswerk aan die manuskrip vir *Les aveux de la chair* oor nie. Daar was ongelukkig nie meer tyd vir Foucault oor om die laaste hoeke af te skuur en die tikkopié vir Gallimard af te teken nie.

Dit is dan hoe die drie gepubliseerde bande van *Histoire de la sexualité* van 1976 tot 1984 beslag gekry het, hoewel die materiaal vir *Les aveux de la chair*, wat sowel die manuskrip (saamgestel uit die *Collège de France Leçons 1981–1982*) en sommige aantekeninge van *Les chair et le corps* ingesluit het, reeds in 1980 afgehandel was. Dit is ook die rede waarom *Les aveux de la chair* oeuvre-chronologies meer korrek as die tweede band in die reeks sou moes dien, en nie as die vierde nie, en waarom hier van ’n “terugkoppeling” uit *L'usage des plaisirs* en *Le souci de soi* na *Les aveux de la chair* gepraat word.

In hierdie tweede en derde band van *Histoire de la sexualité* fokus Foucault op onder meer die probleem van seksuele beheerverlies, wanneer die seksuele handeling (veral ten opsigte van die verlies aan selfbeheer tydens orgasme) in ’n bepaalde ekonomiese van plesier ingebed behoort te word ten einde die subjek steeds in staat te stel om aan die Hellenistiese ideaal van selfbemeesterung te voldoen. In *Les aveux de la chair* word seksuele aktiwiteit egter geproblematiseer deur meer uitdruklik te fokus op seksuele begeerte of Augustynse *libido*, waarin die seksuele handeling nie in ’n ekonomiese van plesier ingebed word nie, maar in ’n **ekonomiese van waarheid**. Aangesien die opheffing van die kwaad of “verlossing van die bose” in die vroeg-Christelike ervaring gekoppel is aan ware selfkennis (wat die openbaarmaking of veruitwendiging van daardie kennis veronderstel, aangesien die subjek se eie oordeel nie vertrou kon word nie), moet die subjek sigself aan “tegnieke van die self” onderwerp (waaronder die bieg onder pastorale begeleiding) ten einde die self te “ken”, sodat die waarheid dat hierdie self inderdaad deur seksuele begeerte besete is, gemanifesteer kan word. *Beken ter wille van ken*: ten einde kennende subjek te kon wees, moes die vroeg-Christelike subjek eers en eerstens bekennende subjek wees.

In die inleiding tot *L'usage des plaisirs* (Foucault, 1984a:1-32) dui Foucault die oogmerk van die tweede en die derde band van *Histoire de la sexualité* aan. Hy betoog dat hy geen behae in ’n konvensionele historiese oorsig van die ontwikkeling van beskouinge oor seks het nie, maar geïnteresseerd is in huis die wyse waarop hierdie beskouinge gekonseptualiseer is. Foucault wou uitdruklik ontsnap aan die impasse geskep deur die heersende (moderne) konseptuele raamwerk van seks en seksualiteit: Hierdie twee bande het volgens hom nie die oogmerk om ’n geskiedenis van seksuele gedragsvorme aan te bied nie, ook nie ’n geskiedenis

van voorstellinge daaromtrent nie, maar 'n geskiedenis van "seksualiteit", en hy het beklemtoon dat die aanhalingstekens belangrik is (Foucault, 1984a:3). Foucault verduidelik dan dat seksualiteit 'n moderne (synde *scientia sexualis*, 'n spesifieker 19de-eeuse verskynsel) is wat geen semantiese precedent in die Hellenistiese en Romeinse kontekste het nie. Die Griekse en Romeine het toegewing aan die seksuele drifte as natuurlik beskou en eenvoudig daarna verwys as *ta aphrodisia* (τά Ἀφροδίσια, of *erga Aphrodites*, "die werke van Ἀφροδίτη", Foucault se voorkeurbegrip), wat nie soos *scientia sexualis* die verhouding tussen seksuele begeerte en identiteit probeer naspeur en gevolglik fokus op die objekte van begeerte nie (Foucault, 1984a:38-52). Die werke van Afrodite het in die Hellenisties-Romeinse konteks 'n diep maatskaplike karakter: Die fokus val trouens algeheel weg van objekte van begeerte en die seksuele identiteit van een of beide seksgenote en vra eerder na die posisie van die genote in die samelewings en huis hoe die betrokke ontmoeting bydra tot Afrodite se werke, dit wil sê die "gebruik" en ontwikkeling van die drifte.

Die Griekse vra gevolglik na die gebruik of *chresis* (χρῆσις) van die drifte vanuit die invalshoek van die morele karakter van die betrokke seksgenote (Foucault, 1984a:53-62): Nie seksuele begeerte of seksuele identiteit (oriëntasie) nie, maar die maatskaplike posisie of mag van die genote is deurslaggewend vir die verantwoording van die morele kwaliteit van die ontmoeting. Op grond van hierdie magsonderskeid tussen die genote is dit nie ter sake of 'n vry man 'n vrou of 'n manlike slaaf penetreer nie – mits die vry man nie 'n passiewe, ondergeskikte ("vroulike") rol in die ontmoeting inneem nie. Die Hellenistiese vry burgers het hiermee 'n morele stelsel ontwikkel waarin enige seksuele ontmoeting as opbouend in die gebruik van die drifte verantwoord kon word, mits aan hierdie norm van aktiewe selfhandhawing, oftewel die Hellenistiese sin vir selfbemeesterung, voldoen kon word. Die Hellenistiese seksstelsel word dus voltrek aan die hand van maatskaplike oorwegings en nie biologiese gegewenhede nie (byvoorbeeld geslag of ouderdom in die geval van pederastie).²⁷

Dit beteken nie die sanksionering van oordAAD nie. Binne die raamwerk van Hellenistiese (veral Aristoteliese) etiek en estetika was *phronesis* (φρόνησις) 'n riglyn vir matigheid binne praktiese wysheidskontekste, wat seksuele aangeleenthede ingesluit het. "Natuurlik," soos wat hulle die drifte geag het, het die Griekse rekening gehou met die dionisiëse potensiaal vir oorrompeling en gevulglike selfvernietiging deur 'n reslose toegewing aan die drifte. Die Hellenistiese ideaal van die verantwoorde gebruik van die drifte sou dus met die matigheid van die middeweg rekening wou hou sonder om voorskriftelik daaroor te wees. Die vry burger moes die gebruik van die drifte binne die raamwerk van sy eie individualiteit (wat die regte oomblik of *kairos* [καιρός] vir een is, kan dit vir 'n ander huis nie wees nie; Foucault, 1984a:57-59) verantwoord en ontwikkel. Hierdie vry, eksistensiële en *kairos*-gedrewe benadering tot die gebruik van die drifte transformeer seksuele etiek tot 'n seksuele estetika, wat volgens Foucault (1984a:78-94) op 'n ewewigtige *ars erotica* duï waarin die verhouding tussen waarheid en vryheid tot estetiese uitdrukking gebring word en verhef word bo wat andersins die banaliteit van seks ter wille van seks is. Boonop bring Foucault (1984a:76-8; 80-1) hierdie Hellenistiese aanbod van matigheid in *ars erotica* in verband met *askesis* (ἀσκησις), wat volgens hom nie

²⁷ *Pederastie*, ter wille van duidelikheid, duï op die antieke, oorwegend Hellenistiese gebruik om postpuberale minderjariges seksuele deur volwassenes van dieselfde geslag op te voed. 'n Postpuberale jong man se eerste seksuele ervaring was binne daardie konteks met 'n ouer man en 'n postpuberale jong vrouw se eerste seksuele ervaring met 'n ouer vrouw (sien Beukes, 2019:7). Binne die Hellenistiese konteks van Afrodite se werke spreek dit vanself dat die jonger persoon die passiewe rol sou moes inneem.

(soos in die latere Bisantynse en Latyns-Westerse kloosterwese) op die sarkofobiese afwysing van alle seksuele aktiwiteite en verbintenissoe dui nie, maar op 'n estetiese ontwikkeling, ordening of tegnisering ($\tauέχνη$) van die self deur dissipline, inoefening en bemeesterung (Foucault, 1984a:90, 138-139). Sodanige asketiese "selfpraktyke" het die oogmerk om die (ook seksuele) lewe tot 'n kunswerk te transformeer (Foucault, 1984a:89-92). *L'usage des plaisirs* berei hiermee die diskursieve bedding voor vir die wyer strekkende ontwikkeling van die verhouding tussen seks en die ontwikkeling van "versorging" van die self in *Le souci de soi*.

Hierdie derde band van *Histoire de la sexualité* verfyn die erotiese aanbod van die Hellenistiese *ars* in die tweede band uitdruklik binne Romeinse konteks. Die gedissiplineerde, selfontwikkelende toegewing aan die werke van Afrodite geld vir beide die Hellenistiese (*ta aphrodisia*) en die Romeinse (deur hulle die *venera* genoem, na die Romeinse naam vir Afrodite: Venus) konteks. Foucault (1984b:67-8) betoog egter dat die ontwikkeling vanaf ἄσκησις en $\tauέχνη$ by die Griekse in die Romeinse seksuele etos van die *venera* reeds begin dui op **begeerte** – wat natuurlik die tiperende oorsaak van die toegewing aan die drifte binne die vroeg-Christelike moraal sou word. Die vrye en eksistensiële estetisering van seks by die Griekse begin so plek maak vir 'n Romeinse prioritising van deïndividualiserende Stoïsynse opvattinge van 'n algemeen menslike natuur en die imperkende noodsak van 'n onderwerping of onderdanigheid aan normatiewe raamwerke vir toegewings aan die drifte (wat in die vroeg-Christelike era kollektief-pastoraal afgedwing, streng beheer en obsessief gekontroleer sou word, huis in die bekentenissoe van die vlees).

Die selftegniese estetisering van seks by die Griekse begin dus algaande plek maak vir 'n selfafleggende etisering daarvan by die Romeine, wat in verhewigde gedaante uiteindelik die Christelike seksuele moraal van beheer deur bekentenissoe sou begrond.

Nogens anders gestel: die privatistiese *ars erotica* van die Griekse word reeds by die Romeine in 'n openbare proses van waarneming, beheer, normalisering en ondersoek geplaas; by die Griekse funksioneer die toegewing aan die drifte as 'n robuuste vorm van individuele maatskaplike (en politieke) selfbevestiging, terwyl die Romeine toenemend klem begin plaas op 'n kollektiewe normering van die gebruik van die drifte ter wille van maatskaplike (en politieke) orde en beheer. Laasgenoemde sou in die patristiek van die vroeë Christendom se puriteinse ordening van die drifte en beheer oor seksuele begeerte tot uitdrukking gebring word. Die patristiese beheer oor seksuele begeerte sou in *Les aveux de la chair* (sien Beukes, 2020a:3-7) huis as die primêre domein van ondersoek aangebied word.

4. Samevatting en gevolg trekking

Die tekstuele ontwikkeling en publikasiegeschiedenis van die huidige vier bande in die reeks *Histoire de la sexualité* in Foucault se oeuvre is duidelik kompleks en elkeen van hierdie vier tekste se ontstaan, oogmerke en plek binne die bestaande reeks en Foucault se groter oeuvre moet in ag geneem word as 'n mens die bestaande reeks as 'n samehangende aanbod wil waardeer. Wanneer egter in ag geneem word dat die vierde band in die reeks (*Les aveux de la chair*) tematies en ten opsigte van die tyd van afhandeling daarvan omstreeks 1980 eerder as die huidige tweede band verstaan moet word, terwyl die gepubliseerde tweede (*L'usage des plaisirs*) en derde band (*Le souci de soi*), wat eers in 1984 afgehandel en gepubliseer is, eerder as die huidige derde en vierde band in die reeks beskou moet word, val Foucault se terugwaartse ontwikkeling van die reeks vanaf die eerste band (*La volonté de savoir*) na *Les aveux de la chair* en van daar af na *Le souci de soi* en uiteindelik na *L'usage des plaisirs* meer deursigtig

en koherent op. Daarby moet in ag geneem word dat indien 'n vyfde (dit sou dan *La chair et le corps* moes wees) en sesde band (waarskynlik dan *La croisade des enfants*) uiteindelik ná die redigering daarvan uit die uitgebreide Foucault-argief gepubliseer word, dié twee tekste sou moes inskuif vóór *Les aveux de la chair*. Die nommering van die tweede en derde gepubliseerde band in die reeks *Histoire de la sexualité* sal in hierdie sin altyd verwarring wees. Die eenvoudigste oplossing is om eerder met die “terugwaartse” ontwikkeling in die reeks rekening te hou as met die nommers wat aan die reeds gepubliseerde bande toegeken is: wat nié sal verander nie, is dat *La volonté de savoir* altyd die eerste band sal wees, *L'usage des plaisirs* altyd die laaste band en *Le souci de soi* altyd die voorlaaste band. 'n Tabel van die samehang van die huidige vier bande sou samevattend só daar kon uitsien (met “korrekte” bandnommer word dus die “terugwaartse”, tydperkgebaseerde plek van die betrokke band in die reeks bedoel):

Titel	Gepubli-seerde band-nommer	“Korrekte” band-nommer	Tydperk
<i>La volonté de savoir</i>	1	1	Vroegmoderne, met niesistematisiese verwysings na die Hoog- en Laat Middeleeue
<i>Les aveux de la chair</i>	4	2	Patristiek en Vroeë Middeleeue
<i>Le souci de soi</i>	3	3	Vroeg-Romeinse tydperk
<i>L'usage des plaisirs</i>	2	4	Hellenistiese tydperk

Indien *La chair et le corps* dus as die vyfde en *La croisade des enfants* as die sesde geredigeerde band in die reeks gepubliseer word, sal die tabel egter soos volg moes lyk:

Titel	Gepubli-seerde band-nommer	“Korrekte” band-nommer	Tydperk
<i>La volonté de savoir</i>	1	1	Vroegmoderne, met niesistematisiese verwysings na die Hoog- en Laat Middeleeue
<i>La croisade des enfants</i>	6	2	Laat Middeleeue, Hervorming en Teenhervorming
<i>La chair et le corps</i>	5	3	Hoogmiddeleeue
<i>Les aveux de la chair</i>	4	4	Patristiek en Vroeë Middeleeue
<i>Le souci de soi</i>	3	5	Vroeg-Romeinse tydperke
<i>L'usage des plaisirs</i>	2	6	Hellenistiese tydperk

BIBLIOGRAFIE

- Adams, JN. 1982. *The Latin sexual vocabulary*. London: Duckworth.
- Bernauer, J. 2021. Fascinating flesh: Revealing the spiritual Foucault. Voordrag gehou by die internasionale konferensie *Foucault's Confessions* op 4 Mei 2021, georganiseer en befonds deur die Departement Godsdienstwetenskap, Rice-Universiteit, Houston. <https://foucaultsconfessions.org/> [31 Mei 2021].
- Beukes, J. 2019. "Foucault se sodomiet": Damianus se *Liber gomorrhianus* (1049) heropen. *HTS Teologiese Studies/Theological Studies* 75(4):1-13. <https://doi.org/10.4102/hts.v75i4.5216> [30 Maart 2021].
- Beukes, J. 2020a. *Histoire de la sexualité "4" (Les aveux de la chair)*: Aantekeninge vanuit die Nederlandse Foucault-navorsing. *Verbum et Ecclesia* 41(1):1-14. <https://doi.org/10.4102/ve.v41i1.2078> [30 Mei 2021].
- Beukes, J. 2020b. *Foucault in Iran, 1978–1979*. Cape Town: AOSIS. <https://doi.org/10.4102/aosis.2020.BK203> [31 Augustus 2021].
- Beukes, J. 2020c. *Middleleeuse Filosofie, Volume I & II*. Pretoria: Akademia.
- Beukes, J. 2020d. Intervroulike seksualiteit in die latere Middeleeue: 'n Ideëhistoriese oorsig. *Verbum et Ecclesia* 41(1):1-13. <https://doi.org/10.4102/ve.v41i1.2074> [30 Mei 2021].
- Beukes, J. 2021a. Augustinus en vroulike homoerotiek in die vroeë Middeleeue: 'n Foucaultiaanse ideë-historiese interpretasie. *HTS Theological Studies* 77(4):1-12. <https://doi.org/10.4102/hts.v77i4.6880> [31 Oktober 2021].
- Beukes, J. 2021b. *Raptus* en die "vorm van die wil": 'n transgressiewe lesing van Foucault se Augustinus-interpretasie in *Les aveux de la chair*. *Verbum et Ecclesia* 42(1). (Ter perse).
- Beukes, J. 2021c. Michel Foucault on Methodius of Olympus (d.ca.311) in *Les aveux de la chair*: Patrick Vandermeersch's analysis contextualised. *HTS Theological Studies* 77(4):1-12. <https://doi.org/10.4102/hts.v77i4.6912> [31 Oktober 2021].
- Brion, F & Harcourt, BE (eds). 2012. *Michel Foucault. Mal faire, dire vrai: Fonction de l'aveu en justice: Cours de Louvain, 1981*. Louvain-la-Neuve: Presses universitaires de Louvain.
- Chevallier, P. 2011a. *Foucault et le christianisme*. Lyon: ENS Éditions.
- Chevallier, P. 2011b. Foucault et les sources patristiques. In Artieres, P, Bert, JF, Gros, F & Revel, J (eds). *Foucault. Cahiers de L'Herne* 95. Paris: L'Herne, pp. 137-142.
- Chevallier, P. 2021. The birth of *Confessions of the flesh*. Voordrag gehou by die internasionale konferensie *Foucault's Confessions* op 11 Mei 2021, georganiseer en befonds deur die Departement Godsdienstwetenskap, Rice-Universiteit, Houston. <https://foucaultsconfessions.org/> [30 Mei 2021].
- Clements, NK. 2021a. Foucault's Christianities. *Journal of the American Academy of Religion* 89(1):1-40. <https://doi.org/10.1093/jaarel/lfab024> [27 April 2021].
- Clements, NK. 2021b. Foucault's Christianities. Voordrag gehou by die internasionale konferensie *Foucault's Confessions* op 19 Mei 2021, georganiseer en befonds deur die Departement Godsdienstwetenskap, Rice-Universiteit, Houston. <https://foucaultsconfessions.org/> [30 Mei 2021].
- De Wet, CL. 2020. "Le devoir des époux": Michel Foucault's reading of John Chrysostom's marital ethic in *Histoire de la sexualité 4: Les aveux de la chair* ([1982–1984] 2018). *Religion and Theology*, 27(1-2):114-151.
- Elden, S. 2016. *Foucault's last decade*. Cambridge: Polity Press.
- Elden, S. 2018. Review: Michel Foucault, *Histoire de la sexualité 4: Les aveux de la chair. Theory, Culture and Society*, 35(7-8):293-311.
- Ewald, F, Fontana, A & Senellart, M (eds). 2004. *Michel Foucault. Sécurité, Territoire, Population. Cours au Collège de France, 1977–1978*. Paris: Seuil/Gallimard.
- Ewald, F, Fontana, A & Senellart, M (eds). 2012. *Michel Foucault. Du gouvernement des Vivants. Cours au Collège de France, 1979–1980*. Paris: Seuil/Gallimard.
- Foucault, M. 1976 (Engelse vertaling 1978). *Histoire de la sexualité 1: La volonté de savoir*. Collection Bibliothèque des Histoires. Paris: (Éditions) Gallimard. (*The history of sexuality, Volume 1: The will to knowledge*. Hurley, R [transl.]. New York: Pantheon).
- Foucault, M. 1984a (Engelse vertaling 1985). *Histoire de la sexualité 2: L'usage des plaisirs*. Collection Bibliothèque des Histoires. Paris: (Éditions) Gallimard. (*The history of sexuality, Volume 2: The use of pleasure*. Hurley, R [transl.]. New York: Random House).

- Foucault, M. 1984b (Engelse vertaling 1986). *Histoire de la sexualité 3: Le souci de soi*. Collection Bibliothèque des Histoires. Paris: (Éditions) Gallimard. (*The history of sexuality, Volume 3: The care of the Self*. Hurley, R [transl.]. New York: Pantheon).
- Foucault, M. 2018 (Engelse vertaling 2021). *Histoire de la sexualité 4: Les aveux de la chair*. Bibliothèque des Histoires. Paris: (Éditions) Gallimard. (*The history of sexuality, Volume 4: Confessions of the flesh*. Hurley, R [transl.]. New York: Pantheon).
- Goodich, M. 1979. *The Unmentionable Vice. Homosexuality in the later Medieval period*. Santa Barbara: Ross-Erikson.
- Gros, F (ed.). 2001. *Michel Foucault, L'herméneutique du sujet: Cours au Collège de France, 1981–1982*. Paris: Seuil/Gallimard.
- Gros, F (ed.). 2015. *Michel Foucault. Œuvres I, II*. Collection Bibliothèque de la Pléiade 607–608. Paris: (Éditions) Gallimard.
- Gros, F (ed.). 2018. *Michel Foucault, Histoire de la sexualité 4: Les aveux de la chair*. Collection Bibliothèque des Histoires. Paris: (Éditions) Gallimard.
- Holierhoek, J (vert.). 2017. *Geschiedenis van de seksualiteit I–III*. Amsterdam: Boom Uitgeverij.
- Holierhoek, J (vert.). 2020. *Bekentenissen van het vlees. Geschiedenis van de seksualiteit IV*. Amsterdam: Boom Uitgeverij.
- Huijer, M. 2021. Seks is saai: Vroegchristelijke versus moderne seksuele bekentenissen by Foucault. Voordrag gehou by die aanlyn colloquium van die vakvereniging *Foucault Cirkel Nederland/België* op 24 September 2021, georganiseer deur die Titus Brandsma Instituut, Radboud-Universiteit, Nijmegen, Nederland.
- Karskens, M. 2012. *Michel Foucault*. Amsterdam: Boom Uitgeverij.
- Karskens, M. 2019. Kritische studie. Het regime van de bekentenissen. Foucaults *Histoire de la sexualité 4: Les aveux de la chair*. *Tijdschrift voor Filosofie*, 81(3):559–581.
- Karskens, M. 2021. De religieuze codering van spiritualiteit: Martelaarschap en zelf-offer. Voordrag gehou by die aanlyn colloquium van die vakvereniging *Foucault Cirkel Nederland/België* op 12 Maart 2021, georganiseer deur die Titus Brandsma Instituut, Radboud-Universiteit, Nijmegen, Nederland.
- Klinkenberg, P, Hoeks, H, Boekraad, HC & Van Dorsselaer, K (vert.). 1984–1985. *Michel Foucault. Geschiedenis van de seksualiteit*. Nijmegen: SUN.
- Leezenberg, M. 2018. Foucaults *Les aveux de la chair*: Een eerste bespreking, 1-5. https://www.academia.edu/35977814/Foucaults_Les_aveux_de_la_chair_Een_eerste_bespreking. [30 Mei 2021]. Sien gelyklopend “Foucault, seks en Augustinus”. *De Nederlandse Boekengids*, April-Mei 2018:6-7.
- Leezenberg, M. 2019. Foucault’s 1960s lectures on sexuality: *Deux cours inédits de Michel Foucault sur la sexualité* (2018). Voordrag gehou by die colloquium van die vakvereniging *Foucault Cirkel Nederland/België* op 12 Desember 2019, Departement Filosofie, Universiteit Amsterdam, Nederland.
- Leezenberg, M. 2021. Van Geert Grote tot Ignatius van Loyola: Seks, spiritualiteit en gouvernmentaliteit in de Late Middeleeuwen. Voordrag gehou by die aanlyn colloquium van die vakvereniging *Foucault Cirkel Nederland/België* op 21 Mei 2021, georganiseer deur die Titus Brandsma Instituut, Radboud Universiteit, Nijmegen, Nederland.
- Massot, M-L, Sforzini, A & Ventresque, V. 2018. Transcribing Foucault’s handwriting with *Transkribus. Foucault Fiches de Lecture* 6 November 2018:1-12. Ook by <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01913435v1/document> [30 Julie 2021].
- Nestle, E & Aland, K (eds). 2012. *Nestle-Aland Novum Testamentum Graece*. 28 ed. Stuttgart: German Bible Society.
- Paras, E. 2006. *Foucault 2.0: Beyond power and knowledge*. New York: Other Press.
- Praet, D. 2020. Augustine of Hippo and Michel Foucault’s history of sexuality. In Dupont, A, François, W & Leemans, J (eds). *Nos sumus tempora: Studies on Augustine and his reception offered to Mathijs Lamberigts*. Louvain: Peeters, pp. 213-236. <http://hdl.handle.net/1854/LU-8685052> [30 Julie 2021].
- Raffnsøe, S. 2018. Michel Foucault’s *Confessions of the flesh*. The fourth volume of the *History of sexuality*. *Foucault Studies*, 25(1):393-421.

- Vandermeersch, P. 2021. Michel Foucault en Methodius van Olympus. Voordrag gehou by die aanlyn colloquium van die vakvereniging *Foucault Cirkel Nederland/België* op 12 Maart 2021, georganiseer deur die Titus Brandsma Instituut, Radboud Universiteit, Nijmegen, Nederland.
- Veyne, P. 1978. La famille et l' amour sous le haut Empire romain. *Annales ESC*, 33(1):35-63.
- Westerink, H. 2019. *De lichamen en hun lusten. In het spoor van Foucaults 'Geschiedenis van de seksualiteit'*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt.
- Westerink, H. 2021. Augustinus, Cassianus en het probleem van de libido. Voordrag gehou by die aanlyn colloquium van die vakvereniging *Foucault Cirkel Nederland/België* op 12 Maart 2021, georganiseer deur die Titus Brandsma Instituut, Radboud Universiteit Nijmegen, Nederland.

Morele vorming en filosofie opnieuw met elkaar verbinden¹

Reconnecting moral education and philosophy

NATASCHA KIENSTRA

Department of Practical Theology and Religious Studies
Tilburg School of Catholic Theology
Universiteit van Tilburg
E-pos: n.h.h.kienstra@uvt.nl

Natascha Kienstra

NATASCHA KIENSTRA is medeprofessor, filosofe en die onderrig van godsdienswetenskap en wêreldebekouing by die Katolieke Teologiese Skool aan die Universiteit van Tilburg in Nederland. Sy het gepromoveer by die Fakulteit Filosofie aan die Universiteit van Radboud in Nijmegen (Nederland), en sy is ook vir die afgelope meer as 20 jaar 'n dosent in didaktiese filosofie aan hierdie universiteit. In haar empiriese navorsing fokus sy op onderrig en die bemeesterding van filosofie, etiek, godsdiens, en wêreldebekouings. Sy is hoofnavorsier in die Erasmusplus-projek, wat die etiek van Europese onderrig ondersoek (*Community of Ethics Teachers, COMET*), en sy ontwikkel 'n gesamentlike metodologie vir leraars in filosofie en afrigters van debatvoering (*A Debate And Philosophy Typology, ADAPT*). Sy is visie-president van die *Association Internationale des Professeurs de Philosophie* en publiseer gereeld in *Religious Education*, en *PLoS ONE*.

NATASCHA KIENSTRA is Assistant Professor of Philosophy, and of religious and worldview education at the School of Catholic Theology, Tilburg University, the Netherlands. She holds a doctorate from the Faculty of Philosophy at Radboud University in Nijmegen (the Netherlands), and for more than 20 years she has been a Didactics of Philosophy teacher at this university. Her empirical research focuses on teaching and learning philosophy, ethics, religion, and worldviews. She is the principal investigator in an Erasmusplus-project, which investigates European ethics education (*Community of Ethics Teachers, COMET*), and develops a joint methodology for philosophy teachers and debate coaches (*A Debate And Philosophy Typology, ADAPT*). She is vice-president of the Association Internationale des Professeurs de Philosophie and publishes regularly in *Religious Education*, and *PLoS ONE*.

¹ Deze publicatie is medegefincierd met steun van de Europese Commissie. Deze publicatie geeft enkel die visie van de auteur weer, en de Commissie kan niet verantwoordelijk worden gesteld voor het gebruik dat eventueel wordt gemaakt van de informatie die erin is vervat (COMET 2-project nr. 2020-1-NL01-KA201-064702 en ADAPT-project nr. 2019-1-NL01-KA201-060287).

Datums:

Ontvang: 2021-05-18

Goedgekeur: 2021-10-01

Gepubliseer: Desember 2021

ABSTRACT

Reconnecting moral education and philosophy

Tilburg University in The Netherlands is distinct from other Dutch universities because it is intent on character formation as an educational goal and offers general philosophy classes to support such character formation. However, these courses focus more on theoretical knowledge than on actual practical competencies and actions. Both these components can be seen as “moral education”. My core argument is that moral education should be taught in philosophy classes and my aim is to offer tools as to how to teach both components.

In section 2, building on Martha Nussbaum, I will place moral education in a context of different ways of learning ethics. There is more than one way of learning ethics, in which an ordering can be seen from theory to practice. Learning ethics ranges from cognitive learning, through reflection and through judgments, to moral action and moral education:

- learning ethics as knowledge-oriented
- learning ethics as reflection-oriented
- learning ethics as moral judgement-oriented
- learning ethics as competence/action-oriented.

The latter ways of learning ethics receive less attention in education and these are precisely the ways Nussbaum focuses on.

I will argue that moral education has two components: a cognitive and skills component, and an attitude component. For the cognitive and skills component, we discuss the task of the philosophy teacher as well as characteristics of effective philosophy lessons derived from empirical research. Thus, I reconnect moral education and philosophy. Reconnect, in the sense that here I make a (new) connection via empiricism.

In section 3, I will outline the teacher’s pedagogical task. Teaching scaffolds are important in guiding students through the learning process. Feedback involves the direct evaluation of students’ behaviour; whereas hints entail providing clues regarding a given topic (and the deliberate withholding of a complete solution); instructing encompasses requesting a specific action or supplying information so that students understand what to do and how. Likewise, explaining involves providing information concerning how and why. Modelling encompasses demonstrating a behaviour for the purpose of imitation; questioning entails prompting students to think, or to request a specific reaction. In research on the above guiding skills, it has been found within religious and worldview lessons (where moral education also takes place) that in addition to the aforementioned scaffolds, the specific contribution of an effective teacher is to show understanding, give space, and listen. In doing so, it is ensured that learners can form their own opinions. To do this, students will need to be encouraged to think. Of course, moral education does not aim to realise, let alone impose, a unitary view in students, because moral action is always partly dependent on the individual situation and the social context.

In section 4, building on John Dewey and Hannah Arendt, I will provide characteristics of effective philosophy lessons derived from empirical research. In How we think, Dewey explains what he means by the thinking that he believes should be trained in education. He defines reflective thought as “active, persistent and careful consideration of any belief or supposed form of knowledge in the light of the grounds that support it, and the further conclusions to which it tends”.

This kind of thinking corresponds to the notion of producing criticism and reflecting in my own research on doing philosophy effectively. There I argue that doing philosophy occurs in phases during a lesson. To qualify such a moment, we propose the Pearl Model. Pearls

have different layers and these layers of pearls represent five philosophical activities: rationalising, analysing, testing, producing criticism, and reflecting. These activities are ordered hierarchically and conditionally. This indicates, for example, that while rationalising exists at a lower level than reflecting, reaching the level of reflection assumes that rationalising also has taken place. Therefore, the higher the level that a pearl reaches and the more layers have been achieved, the more thorough the philosophical understanding, and the more effectiveness of doing philosophy are acknowledged. Metaphorically, a pearl "shines" if the level of reflection has been reached while doing philosophy. A quantitative correspondence analysis yielded a scale that contrasts more from less effective lessons. In particular, we have found students to produce a higher level of doing philosophy with teachers who chose to organize a philosophical discussion with shared guidance, i.e. guidance by the teacher and the students.

Here we find the answer to Arendt's initial question whether the activity of thinking could be the condition that makes men abstain from evil-doing: from this thinking, and dialogue, conscience and the ability to judge are effected. Earlier in this paper I indicated that learning ethics ranges from learning ethics as knowledge-oriented, through learning ethics as reflection-oriented and through learning ethics as moral judgment-oriented, to learning ethics as competence/action-oriented. I arrive at the following position here: doing philosophy effectively can be classified as learning ethics as moral judgement-oriented. This is the first component of moral education, focusing on cognition and skills.

In section 5, building on Pierre Hadot, I will propose the good as exercise that shapes character: doing good can be classified as learning ethics as competence/action-oriented. This is the second component of moral education, focusing on attitudes. This brings us to another dimension of philosophy, which has to do with the question whether philosophy is something theoretical or rather an attitude. Hadot shows that while Aristotle makes a distinction between theoretical and practical wisdom, this certainly does not imply a separation between the two. That is to say, theoretical wisdom is not completely separated from human life; similarly, practical wisdom is not merely and solely an application of theoretical insights to practice. Moral action and philosophy thus require action in addition to thought: an amalgamation of knowledge, insight, skills, and attitudes.

In conclusion, I offer some tools that enable learning ethics in different ways. Supported by research from faculties where character formation is core business, philosophy and theology, we can work on the moral education of students. Not only will students and their teachers benefit, but also the community around the students (e.g., peers and family) and their professional practices (pastoral care, justice, defense, spiritual care, and education) will share in such achievement.

KEYWORDS: debate, dialogue, discussion, effective philosophy lessons, empirical research, ethics, learning ethics, ethics education, doing philosophy, philosophy, philosophy teacher, character building, character formation, moral action, moral education, exercise, education, judging, practical wisdom, reflecting, theology

TREFWOORDEN: debat, dialogeren, discussie, effectieve filosofieleessen, empirisch onderzoek, ethiek, ethiek leren, ethiekonderwijs, filosoferen, filosofie, filosofiedocent, karaktervorming, moreel handelen, morele vorming, oefening, onderwijs, oordelen, praktische wijsheid, reflecteren, theologie

OPSOMMING

Studenten van de Universiteit van Tilburg onderscheiden zich van die van andere universiteiten doordat er in hun opleiding veel aandacht wordt besteed aan karaktervorming. Op welke manier kunnen docenten studenten helpen om hun karakter te vormen? Kern van mijn betoog is dat morele vorming hierbij een belangrijke rol speelt en dat filosofiedocenten bij uitstek ertoe doen om de morele vorming plaats te laten vinden. Morele vorming en filosofie worden door mij opnieuw met elkaar verbonden, in de zin dat een verbinding via de empirie wordt gemaakt. Ik zal voortbouwend op Martha Nussbaum morele vorming plaatsen in een context van verschillende manieren van ethiek leren; de pedagogische taak van de docent schetsen; voortbouwend op John Dewey en Hannah Arendt empirisch onderzochte kenmerken geven van effectieve filosofielessen; en voortbouwend op Pierre Hadot het goede als oefening die het karakter vormt voorstellen. Zo kunnen we, ondersteund door onderzoek uit faculteiten waar karaktervorming tot de kern behoort, filosofie en theologie, werken aan de morele vorming van studenten. Niet alleen studenten en hun docenten zullen hiervan profiteren, maar ook de gemeenschap rond de studenten (bijvoorbeeld leeftijdgenoten en familie) en hun beroepspraktijken (pastoraat, justitie, defensie, geestelijke verzorging en onderwijs).

1. Inleiding

De *Karaktervormingsleerlijn (KVL) BA-Theologie* (2018) aan de Tilburg School of Catholic Theology (TST) is de uitwerking van de derde K van het *Tilburg Education Profile* (TEP 2021), namelijk de K van “karakter” naast de K van “kennis” (vakinhoudelijk) en de K van “kunde” (of *skills*: academische vaardigheden). Voor een concrete uitwerking van de KVL in de TST-bachelor cursussen die aansluit bij de slogan “*Tilburg University*: universiteit voor verantwoordelijke en ondernemende denkers” (TiU 2021) is de driedeling van “verantwoordelijkheid” van Jacques Derrida (2005:250-252) gehanteerd: *répondre de*, *répondre à* en *répondre devant*. “Bij *répondre de* gaat het om de verantwoordelijkheid die op jezelf betrokken is, om waarborgen en ergens voor staan in de vorm van zelfreflectie en zelfverantwoordelijkheid. *Répondre à* omvat het antwoorden of reageren op unieke concrete situaties, vragen, personen. *Répondre devant* betekent rekenschap afleggen voor een forum” (KVL 2018:2), zoals de academische gemeenschap, kerk, samenleving, toekomstige generaties. Voor zulke fora moet een student ook rekenschap afleggen.

In de TST Memo Bestuurlijke reactie Visitatierapport Onderwijs (Van Dijk-Groeneboer, 2020:2) staat het advies uit het eindrapport van de Visitatiecommissie Onderwijs opgenomen: “De commissie waardeert de bijdrage aan karaktervorming en raadt de TST aan zich hiermee te onderscheiden: het ontwikkelen van een eigen gedragen visie omtrent karaktervorming wordt aangemoedigd, door theoretische onderbouwing en de goede praktijken te gebruiken om daarmee een transparant en breed gedragen beleid op te bouwen, waarbij karaktervorming ook een plaats in de toetsing krijgt.” De TST Memo Bestuurlijke reactie Visitatierapport Onderwijs kent een aangehecht werkplan (versie november 2020) waarin karaktervorming op vijf plaatsen is opgenomen in de planning 2020–2025.

In deze context stel ik de vraag hoe je dit doel, karaktervorming, kunt realiseren: op welke manier kunnen docenten studenten helpen om hun karakter te vormen? Kern van mijn betoog is dat morele vorming hierbij een belangrijke rol speelt en dat filosofiedocenten bij uitstek ertoe doen om de morele vorming plaats te laten vinden (Kienstra, 2016:235; Kienstra & Van der Heijden, 2018).

Wat wordt er met “morele vorming” bedoeld? Morele vorming is een operationalisering van karaktervorming. Karaktervorming is een verzamelbegrip waarbij het accent bijvoorbeeld ook kan vallen op persoonsvorming (Biesta, 2015), identiteitsvorming of burgerschapsvorming (Heijstek-Hofman *et al.*, 2020). Bij morele vorming gaat het “niet puur om opgedane kennis van ethische stromingen, zoals utilisme, plichtethiek of deugdethiek” (Schoone, 2021:303). Studenten kunnen op een tentamen “prima uitleggen wat deze begrippen betekenen zonder dat ze daardoor opeens goede mensen zijn. Niet dat kennis van deze stromingen onbelangrijk is, maar er is meer nodig dan alleen deze kennis” (Schoone, 2021:303-304). Ik wil de lezer graag meenemen in mijn empirische onderzoek dat zich op het snijvlak bevindt van filosofie, theologie, ethiek en onderwijs, en waarin ik probeer om kennis van ethische theorieën te verbinden met persoonlijke morele reflectie en vorming.

Het paper kent de volgende opbouw. In sectie 2 zal ik voortbouwend op Martha Nussbaum morele vorming plaatsen in een context van verschillende manieren van ethiek leren. In sectie 3 zal ik de pedagogische taak van de docent schetsen. In sectie 4 zal ik voortbouwend op John Dewey en Hannah Arendt empirisch onderzochte kenmerken geven van effectieve filosofielessen en in sectie 5 voortbouwend op Pierre Hadot het goede als oefening die het karakter vormt voorstellen. Tot besluit geef ik enkele handreikingen die het mogelijk maken om op verschillende manieren ethiek te leren.

2. Verschillende manieren van ethiek leren

Ethiekonderwijs speelt een belangrijke rol bij de bevordering van waarden. Ethiek wordt echter bestudeerd binnen een grote verscheidenheid aan curricula. Op de TST bijvoorbeeld in vakken als ethiek, godsdienst/levensbeschouwelijk onderwijs, morele denkpatronen en filosofie. In andere TiU Schools is de situatie vergelijkbaar: (filosofische) reflectie op ethiek en morele waarden maken deel uit van verschillende cursussen in zowel BA- als MA-programma's. Al deze ethiek-cursussen bevatten veel informatie over morele theorieën, maar doen nauwelijks iets aan morele vorming.

Er is sprake van versnippering van ethiekonderwijs in de verschillende curricula, en samen met een versnippering van pedagogische methoden en doelstellingen, belemmert dit de mogelijkheden voor de uitwisseling van beste praktijken en wederzijds leren vooral waar het de morele vorming betreft. De *Community of Ethics Teachers in Europe* (COMET 1, 2021; COMET 2, 2021) beoogt deze curriculaire versnippering te overwinnen door middel van digitale innovatie, om zo de verwerving van vaardigheden en competenties van Europese ethiekdocenten te bevorderen.

Tijdens een eerste COMET project (2017–2020) werden de benaderingen voor het onderwijzen van ethiek gepresenteerd op een online platform (ethics.community 2021). Het onderzoek was erop gericht de curricula op het gebied van ethiek van de deelnemende Europese landen in kaart te brengen en te categoriseren (Kienstra & Velema, 2018, 2019). Een van de opmerkelijke bevindingen van het COMET-project was dat geen van de deelnemende landen een alomvattende gespreksmethodologie bij het vak ethiek hanteerde: hoewel discussies over ethische onderwerpen gebruikelijk waren, ontbrak een meer systematische aanpak van het debatteren over morele dilemma's. Dit is opmerkelijk, omdat tegelijkertijd veel studies het positieve effect van debatteren hebben aangetoond op de morele vorming van de deelnemers (Rogers, 2002; Valkering *et al.*, 2017:24). In verscheidene deelnemende landen vormt morele vorming de kern van het ethiekcurriculum en bevat de vaardigheden die onderdeel zijn van die vorming, zoals kritisch denken, empathie en respect voor verschillende standpunten.

Tijdens een tweede COMET-project (2020–2023) is het onderzoek gericht op hoe men het eigen vermogen om goed na te denken vergroot door over morele dilemma's te discussiëren, te onderzoeken, te reflecteren, te argumenteren en te debatteren; medeburgers te erkennen als mensen met gelijke rechten; bezorgd te zijn om het leven van anderen; zich een goed beeld te vormen van een verscheidenheid aan complexe kwesties die van invloed zijn op het verhaal van een mensenleven; na te denken over het welzijn van de natie als geheel; de eigen natie op haar beurt te zien als een onderdeel van een gecompliceerde wereld (als in Nussbaum, 2010:25–26).

Er zijn meer manieren om ethiek te leren waarbij een ordening te zien is van theorie naar praktijk (Kienstra, 2020a). Ethiek leren reikt van cognitief leren, via reflecteren en via oordelen, naar moreel handelen en morele vorming:

- *learning ethics as knowledge-oriented*
- *learning ethics as reflection-oriented*
- *learning ethics as moral judgement-oriented*
- *learning ethics as competence/action-oriented.*

De latere manieren van ethiek leren krijgen in het onderwijs minder aandacht en dit zijn juist de manieren waarop Nussbaum zich focust.

Ik zal hieronder betogen dat morele vorming twee componenten kent, een cognitieve en vaardigheidscomponent en een attitude component. Bij de cognitieve en vaardigheidscomponent bespreek ik de filosofiedocent en komen empirisch onderzochte kenmerken van effectieve filosofiele lessen aan de orde. Aldus verbind ik morele vorming en filosofie opnieuw met elkaar. Opnieuw, in de zin dat ik hier een (nieuwe) verbinding via de empirie maak.

3. Pedagogische taak van de docent

De verschillende manieren van ethiek leren hebben gevolgen voor de pedagogische taak van de filosofiedocent. Filosofie betekent liefde voor de wijsheid en die liefde kan op verschillende manieren worden uitgelegd (Kienstra, 2021a:162). Victoria Harrison (2020) legt in haar tekst “Realigning Philosophy and Wisdom in the 21st Century” het verschil tussen geliefden en vrienden van de wijsheid op de volgende wijze uit: liefde voor de wijsheid verwacht te veel van filosofieleerlingen en louter het bestuderen van de filosofie verwacht te weinig van hen, maar vriendschap sluiten met de wijsheid is een goed midden tussen deze uitersten. Zij baseert zich hiervoor op Rhett Gayle (2011) die in zijn tekst “Befriending Wisdom” stelt dat in het onderwijzen van filosofie vorm gecombineerd moet worden met inhoud. Dat wil zeggen dat filosofische (denk)vaardigheden (filosoferen) gekoppeld moeten worden aan kennisinhouden (Kienstra, 2016:13). Verder zouden filosofen als vrienden van de wijsheid anderen moeten uitnodigen om een soortgelijke vriendschap aan te gaan.

Om leerders goed te kunnen begeleiden in hun leerproces, spreken Van de Pol, Volman, en Beishuizen (2010, 2011) over het belang van *scaffolding*. Docenten maken in hun lessen gebruik van *feeding back*, *hinting*, *instructing*, *explaining*, *modeling* en *questioning*. Met *feedback* wordt directe evaluatie van het gedrag/werk van de leerder bedoeld. Onder hints wordt verstaan: aanwijzingen geven met betrekking tot het onderwerp, of opzettelijk niet de hele oplossing geven. Instructie gaat over het geven van informatie zodat de leerders weten wat te doen en hoe, of om het vragen om een speciale actie. Er is sprake van uitleg als het waarom wordt toegelicht. Modeleren is gedrag voordoen om na te doen. Onder vragen wordt verstaan: vragen stellen die denken uitlokken, of vragen om een speciale reactie. In onderzoek

naar bovenstaande begeleidingsvaardigheden is binnen lessen godsdienst en levensbeschouwing (waar ook morele vorming plaatsvindt) gevonden dat naast de eerdergenoemde *scaffolds* de specifieke bijdrage van een effectieve leraar het tonen van begrip, het geven van ruimte en het luisteren is, om zo te zorgen dat leerders hun eigen opvattingen kunnen vormen (Kienstra *et al.*, 2018, Kienstra, 2019:213). De studenten zullen hiervoor aan het denken moeten worden gezet. Morele vorming beoogt natuurlijk geen eenheidsvisie bij de studenten te realiseren, laat staan op te leggen, omdat moreel handelen steeds mede afhankelijk is van de individuele situatie en de maatschappelijke context.

Ik concludeer dat de filosofiedocent een belangrijke rol heeft. In de volgende sectie zal ik dit verder uitwerken.

4. Empirisch onderzoek naar effectieve filosofielessen

Studenten zullen dus aan het denken moeten worden gezet. De volgende stap is om beter te begrijpen wat hier precies onder dit “denken” verstaan moet worden. Ik behandel dit aan de hand van denken als reflecteren, zoals besproken door John Dewey in paragraaf 4.1, en denken als dialoqueren, zoals besproken door Hannah Arendt (Kienstra *et al.*, 2014a,b; Kienstra, 2016; Le Coultr, 2021) in paragraaf 4.2.

4.1 Denken als reflecteren

In *How we think* legt Dewey uit wat hij onder het denken verstaat dat volgens hem in het onderwijs getraind zou moeten worden. Hij definieert *reflective thought* als “active, persistent and careful consideration of any belief or supposed form of knowledge in the light of the grounds that support it, and the further conclusions to which it tends” (Dewey, 1910/2007:7).

Dit soort denken komt overeen met de notie van kritiek maken en reflecteren in mijn eigen onderzoek naar effectief filosoferen (Kienstra, 2016; Kienstra *et al.*, 2015). Ik benoeg daar dat filosoferen zich op verschillende momenten in de les voordoet. Voor het kwalificeren van zo’n moment stellen we het Parelmodel voor. Parels hebben verschillende lagen en deze lagen van parelmoer staan voor vijf filosofische activiteiten: redeneren, analyseren, toetsen, kritiek maken en reflecteren. Deze activiteiten zijn geordend: redeneren bijvoorbeeld is van een “lagere” orde dan reflecteren, maar wordt daarbij wel verondersteld. Hoe meer lagen een parel heeft, hoe beter het typisch filosofische geraakt wordt. Afhankelijk van de laag kunnen we spreken van minder of meer effectief filosoferen. De glans van de parel wordt bereikt wanneer er gereflecteerd wordt.

Ter codering van de hogere lagen maakten we gebruik van de volgende omschrijvingen:

- Bij parellaag Toetsen: Waren er leerlingen die *andermans* standpunten of ideeën *verdedigden*?
- Bij Kritiek maken: Waren er leerlingen die *andermans* standpunten of ideeën *aanvochten*?
- Bij Reflecteren: Waren er leerlingen die hun *eigen* standpunten of ideeën *aanvochten*?

We laten twee voorbeelden zien (Kienstra, 2016, 2021b:136-139). Het gaat om twee uitersten van het spectrum van effectief filosoferen dat loopt van redeneren tot reflecteren. Deze voorbeelden worden later in het artikel geanalyseerd. Het eerste voorbeeld is een *gangbare* filosofieles van docent Frans. Ter illustratie geven we een deel van deze les hier weer.

Een gangbare filosofieles van docent Frans

Context

Het gaat om een filosofieles van vijftig minuten in een 4 havo-klas met vijftien leerlingen, van wie twaalf meisjes. De opstelling is een bus-vorm. Er is een studiewijzer. De leerlingen zijn aangekomen bij hoofdstuk 9 uit *Geluk en wijsheid voor beginners*, dat handelt over inspraak. Docent Frans opent de les met de vraag: "Inspraak, hebben we dat op school?"

Onderwijsleergesprek

Er volgt een onderwijsleergesprek van veertien minuten. De docent stelt vragen, de leerlingen geven een antwoord. Een selectie:

Docent:	Het gaat over inspraak. Ik vroeg me af of je ook in school inspraak hebt.
Leerling 1:	We hebben eigenlijk niet zoveel inspraak op school, simpelweg:
Morgen mogen we gewoon niet staken van de school.
Docent:	En waarom mag je niet staken?
Leerling 1:	Omdat de school niet democratisch genoeg is.
Docent:	We zijn gewoon niet democratisch genoeg?
Leerling 1:	Dat zijn we niet zo direct, maar indirect.
Docent:	Ah ja, jij had graag gestaakt?
Leerling 1:	Nee, niet echt.
Leerling 2:	Waarom gaan jullie niet staken?
Docent:	Morgen is het een scholierenstaking, opgeroepen door het laks.
Leerling 3:	Onder begeleiding van leraren.
Docent:	Onder begeleiding van leraren?
Leerling 4:	Meneer, ik zeg: doen!
Docent:	Ja, over niet al te lange tijd wordt er bedacht dat wij in plaats van zeven weken nog maar zes weken zomervakantie zullen hebben. Ja, maar dat geldt dan voor leraren, en dat kunnen ze dan wel anders indelen, die dagen voor die schoolvakantie. Scholen kunnen dan zeggen: dat doen we gewoon op andere momenten. En dan heb je dus bijvoorbeeld in mei een paar meer dagen vrij, en zulke dingen meer, en dan wordt het wat anders geregeld. Maar leraren krijgen een week minder vakantie. Er wordt niet aan ons gevraagd wat vinden wij ervan, of zo. Er wordt eigenlijk steeds minder aan ons gevraagd. Dat is wel een beetje triest. En er zitten vertegenwoordigers van ons in de MR, ² maar ja, daar horen we nooit wat van, toch een beetje triest, vind ik zelf. Maar over inspraak is wel filosofisch nagedacht: hoe kan je dat nou het best organiseren?

² Medezeggenschapsraad (MR)

Een *effectieve* les is de les van docent Marc. Ook van deze les geven we een deel weer.

Een effectieve filosofieles van docent Marc

Context

Marc geeft een filosofieles van vijftig minuten in een 5 vwo-klas met dertien leerlingen, allen meisjes. De opstelling is een U-vorm. De klas begint aan een nieuwe module *philosophy of mind*. Marc neemt met zijn leerlingen eerst de uitgedeelde reader door en geeft uitleg over de menselijke geest: wat is dat en hoe werkt het? Hij vertelt over Alan Turing en de turingtest. De opdracht luidt: kun je vragen bedenken om erachter te komen wie mens is en wie computer? Na verhelderingsvragen van de leerlingen, schrijven ze eerst (drie minuten) vragen voor zichzelf op. Vervolgens starten Marc en zijn leerlingen een filosofische discussie over het feit dat je ook bij een mens drie keer hetzelfde kan vragen (acht minuten). Daarna volgt een filosofische discussie (acht minuten). Hierna volgt daar een selectie uit.

Gedachte-experiment

- Leerling 1: Ja, als je aan een computer vraagt: beschrijf mij nu eens zoals je nu tegen me aankijkt, dan moet de computer jou dus beoordelen op dat moment.
- Docent: En waarom is dat een goede vraag eigenlijk?
- Leerling 1: Omdat een mens mensenkennis heeft en een computer niet.
- Docent: Dus het vertalen van de antwoorden die jij geeft naar wat voor persoon jij zou zijn, dat kan een mens wel, of redelijk, en voor een computer ... Ja, dat is een veel te moeilijke vraag voor een computer, want die heeft geen mensenkennis, zeg jij. Ja, is dat een goed idee?
- Leerling 1: Ja maar, nee oké, als jij mij vraagt: beschrijf mij eens in drie woorden, dan krijg ik altijd te horen: druk of grappig of zo, en dat kan een computer toch niet ... ja, maar als jij al de hele tijd aan het praten bent, dan kan een computer toch niet zeggen: stil!
- Docent: Oké, dus hoewel je niet per se ervan uit hoeft te gaan dat je dan te maken hebt met een dom mens, want als je allerlei slimme antwoorden hebt gekregen, dan kan het zijn daarna dat hij dit toch een moeilijke vraag vindt. Dat kan een mens vinden, maar ook een computer ... Dus daarmee kan je het onderscheid niet maken, maar het gaat er jou vooral om dat het dus sowieso een computer niet zal lukken, omdat die gewoon geen mensenkennis heeft.
- Leerling 1: Ja.
- Docent: Ja ...
- Leerling 5: Maar kijk, die mens en die computer, die kennen jou alleen maar best objectief, zeg maar. Die kennen jou niet zoals jouw vriendin of jouw ouders je kennen. Ik zou daar ook niet uit op kunnen maken, als iemand mij gewoon zo'n vraag zou stellen, wat voor persoon dat was.

Om leerlingen te leren filosoferen is het wenselijk dat het filosoferen op een zo hoog mogelijk niveau plaatsvindt. Hoe je dit niveau bepaalt, bespreek ik in paragraaf 4.2.

4.2 Denken als dialoogeren

In haar onderzoek naar het denken constateert Arendt net als Dewey dat mensen het grootste deel van de tijd niet nadenken. Arendt benadrukt hierbij dat mensen handelen volgens gewoonten en gebruiken, en zich baseren op vooroordelen. Ik citeer Le Coultre (2021:116-117):

De afwezigheid van het denken wordt een probleem in een crisissituatie, wanneer het erop aankomt om zelf tot het juiste oordeel te komen. In haar boek over het proces tegen ss-functionaris Eichmann typeerde ze diens gedachteloze opvolgen van bevelen als de ‘banaliteit van het kwaad’. Hierin schuilt de morele betekenis van de rol van het denken bij Arendt, en hier komt de vraag uit voort die ze met haar onderzoek naar het denken wil oplossen: zou denkactiviteit de voorwaarde kunnen zijn waardoor mensen zich van het kwaad onthouden?

Vervolgens stelt Arendt dat denken pluraliteit veronderstelt, oftewel: andere mensen. Denken kan alleen in taal en taal is iets gemeenschappelijks. Taal is bestemd om gehoord te worden, woorden om begrepen te worden.

Kortom met taal communiceren we denkbeelden. Het denken vat Arendt daarom op als een dialoog. Dat sluit aan bij het uitgangspunt van het filosofieonderwijs in Nederland dat je leerlingen *filosofie leert* door ze te *leren zelf te filosoferen*. We vatten filosoferen daarbij van meet af aan op als een interactieve groepsactiviteit, daarom spreken we van filosoferen in de klas. Filosoferen als *vita contemplativa* valt buiten ons bestek (Kienstra, 2016:35).

Dit filosoferen in de klas hebben wij op verschillende manieren onderzocht. Via literatuuronderzoek hebben wij 30 filosofische werkvormen gevonden.

Enkele van de bekendere dialoogvormen zijn: brainstorm, socratisch gesprek, gedachte-experiment, speech, filosoferen met kinderen, onderwijsleergesprek en tetalog. Deze 30 filosofische werkvormen hebben we geclusterd in 3 patronen van filosoferen om beter zicht te kunnen krijgen op hoe filosoferen in de klas nu werkt (Kienstra *et al.*, 2014a,b). De 3 patronen zijn:

- 1) “filosoferen als verbindende waarheidsvinding”:
Hierbij gaat men met elkaar in verhalen en gesprekken op zoek naar de waarheid
- 2) “filosoferen als toetsende waarheidsvinding”:
Dit is kritisch onderzoeken en toetsen zoals ook in de wetenschappen gebeurt
- 3) “filosoferen als juridisch debat”:
Aan het einde van een debat vindt er uiteindelijk een oordeel door een “rechter” plaats.

In “filosoferen als verbindende waarheidsvinding” lijkt filosoferen op spinnen en weven: degene die aan het woord is, reageert op zijn voorganger. De leerlingen komen samen tot meer inzicht en een gemeenschappelijk verhaal (vgl. Arendt, 1958).

Naast het literatuuronderzoek heb ik ook exploratief, observationeel onderzoek gedaan. In filosofielessen is gekeken hoe er wordt gefilosoeerd. We hebben dit in beeld gebracht met vragenlijsten, opnames en interviews. We hebben 3 dingen onderzocht, namelijk: het zelf filosoferen van de leerlingen, het docentgedrag in de filosofieles en de lesontwerpen (met de werkformen gegroepeerd in de eerdergenoemde drie patronen en de inhoudelijke domeinen van de filosofie, zoals wijsgerige antropologie, kennisleer en ethiek). Er is kwalitatief en kwantitatief geanalyseerd. In de eerste plaats kijken we interpretatief, waarbij we cases hebben samengevat in een matrix die Miles en Huberman (1994) als metamatrix aanduiden.

We hebben de kwantitatieve techniek correspondentieanalyse gebruikt om een plaatje van de metamatrix te maken. Je ziet dan dat de lessen op een lijn liggen, met links lessen waar het zelf filosoferen beter gaat, en rechts, waar het wat minder goed gaat. Uit de analyse blijkt dat, als de docent een filosofische discussie met gedeelde sturing voert, leerlingen parels produceren die langer duren en een hoger niveau hebben (Kienstra *et al.*, 2015, Kienstra & Van der Heijden, 2018).

We lichten het voorgaande toe aan de hand van de twee voorbeelden die we gaven aan het begin van deze paragraaf. Dit zijn de twee uiterste lessen op de lijn die we vonden in de correspondentieanalyse (Kienstra 2016, 2021b:152-153). Les 7 van docent Frans was de les die het laagst scoorde op effectiviteit. Ter illustratie geven we hier een nadere analyse van deze les weer.

Analyse van gangbare filosofieles 7 van docent Frans – parel 1

In deze parel is sprake van toetsen, want het begrip “inspraak” wordt in twijfel getrokken aan de hand van persoonlijke ervaring. Er is weinig wederzijdse inhoudelijke inbreng in de interactie: de leerlingen noemen het onderscheid tussen directe en indirecte democratie, maar de docent kiest een ander pad.

Les 2 van docent Marc was de les die het hoogst scoorde op effectiviteit. We geven ook een nadere analyse van deze les weer.

Analyse van effectieve filosofieles 2 van docent Marc – parel 3

In deze parel is sprake van reflecteren, omdat de laatste leerling op een hoog niveau nadenkt over de eerdere bijdragen aan de discussie. Eerst wordt de gedachte aangevallen dat er geen onderscheid is tussen een mens en een computer. Daarna wordt binnen het begrip “mens” onderscheid gemaakt tussen objecten en subjecten, waarmee de leerling zichzelf verklaart tot object (zoals een computer), als een onbekend persoon iets aan haar zou vragen. Hiermee denkt de leerling tegen zichzelf in, omdat de leerlingen zichzelf eerst niet vonden lijken op een computer. De leerlingen reageren authentiek met “Jajaja” en “druk, of grappig of zo”. Docent Marc brengt ordening aan en laat leerlingen op elkaar reageren.

Ten tijde van de Atheense polis, waren “spreken in het openbaar, debat en filosofie” de hoekstenen van het democratische leven. Filosofie had de vorm van een dialoog tussen mensen met tegengestelde meningen, en filosofen onderwezen de kunst van het overtuigen aan burgers die de *ekklesia* bezochten, de belangrijkste vergadering van de democratie van het oude Athene. Tegenwoordig echter zijn op middelbare scholen debatclubs en filosofielessen gescheiden werelden geworden die elkaar helaas zelden ontmoeten. Deze situatie leidt tot een verspilling van kennis en vaardigheden. Het Erasmusplus project met de titel “A Debate And Philosophy Typologie” (ADAPT, 2021) beoogt de kloof tussen debatclubs en filosofielokalen te overbruggen door innovatieve onderwijsmaterialen te ontwikkelen en de effectiviteit ervan te onderzoeken.

Hier komen we uit bij het antwoord op Arendts beginvraag of denkactiviteit de voorwaarde zou kunnen zijn waardoor mensen zich van het kwaad onthouden: uit dit denken, dialogeren, komt het geweten voort en het vermogen te oordelen. Eerder in dit paper heb ik aangegeven dat ethiek leren reikt van cognitief leren, via reflecteren en via oordelen, naar moreel handelen en morele vorming: *learning ethics as knowledge-oriented*, *learning ethics as reflection-oriented*, *learning ethics as moral judgement-oriented* en *learning ethics as competence/action-oriented*. Ik kom hier tot het volgende standpunt:

- effectief filosoferen kan geclasseerd worden als: *learning ethics as moral judgement-oriented*. Dit is de eerste cognitieve en vaardigheidscomponent van morele vorming.

Er is ook een tweede component van morele vorming, namelijk een attitude component. Deze bespreek ik in de volgende paragraaf.

5. Het goede doen als oefening die het karakter vormt

Ik vervolg nu met een citaat waarin wordt aangegeven dat het goede doen niet (later) wordt toegevoegd aan theorie of discussie, maar dat het goede doen een echte oefening in de praktijk betreft die de mens ook transformeert, oftewel die het karakter ook echt vormt:

[An] important characteristic of leading a philosophical life is that practical exercises in wisdom are not something added to the philosophical praxis, complementing an abstract theory or discourse, but a philosophical life as such has to be conceived as a spiritual exercise. These exercises can be defined as ‘a voluntary, personal praxis, meant to realize a transformation of the individual, a transformation of the self’ [Hadot 2001:144]. This shows that the final aim of these exercises and, hence, of the schools of wisdom, is not so much to inform the disciples about philosophical theories and insights, but to (trans)form their lives, that is to educate them. (Jonkers, 2019:31)

Ik kom hiermee tot een tweede standpunt:

- het goede doen kan geclasseerd worden als *learning ethics as competence/action-oriented*. Dit is de tweede attitude component van morele vorming.

Dit brengt ons bij een andere dimensie van de filosofie, die te maken heeft met de vraag of filosofie iets theoretisch is of eerder een houding, een attitude? Deze laatste is er volgens Ossewaarde-Lowtoo (2020:291) een van eerbied of ontzag. Zo’n houding gaat gepaard met (intellectuele) nederigheid en ontvankelijkheid voor wijsheid, maar ook met kritische alertheid. Hadot laat ons zien dat Aristoteles weliswaar een onderscheid maakt tussen theoretische en praktische wijsheid, maar dat dit zeker geen scheiding tussen de twee impliceert. Dat wil zeggen dat theoretische wijsheid niet volledig gescheiden is van het menselijk leven; evenzo is praktische wijsheid niet louter en alleen een toepassing van theoretische inzichten op de praktijk (Kienstra, 2020b:257). Moreel handelen en filosofie verlangen dus naast nadenken (na-denken is het motto van de Nederlandse Denker des Vaderlands 2021 Paul van Tongeren) ook action: een samengaan van kennis, inzicht, vaardigheden en attitudes.

6. Besluit

Wat levert bovenstaande voor (nieuwe) inzichten op?

Zowel vanuit de literatuur als vanuit ons net genoemde onderzoek hebben we ontwerpprincipes voor effectieve, reflexieve, filosofielessen geformuleerd (Kienstra, 2016:130):

1. Schep onwetendheid (dus zorg ervoor dat studenten gaan twijfelen, dat is erg belangrijk bij filosofie).
2. Lok argumentaties van studenten uit (om een hoger niveau van filosoferen te bereiken).
3. Zorg ervoor dat studenten zelf een filosofische opvatting kunnen formuleren.
4. Doe 2 en 3 voortdurend.
5. Combineer verhalende met toetsende en met confronterende vormen van filosoferen.
6. Bespreek de inhoud en reflecteer hierop (immers filosofie leer je door zelf te filosoferen).

Alsof het een webwinkel betreft, kan gezocht worden naar geschikte lesmaterialen in alle vier manieren van ethiek leren op <https://ethics.community>.

Een motiverend voorbeeld

Zoals ik eerder heb laten zien, kun je er weliswaar van overtuigd zijn dat goede filosofie, zowel in academisch onderzoek, in de collegezalen als in het publieke debat, mensen stimuleert om kritisch en systematisch na te denken over dingen die ertoe doen, maar levert dat reflecteren nog niet zomaar moreel handelen op, laat staan goede mensen. Daarom heb ik een opdracht ontworpen, die wellicht met een geringe aanpassing ook in een andere faculteit zou kunnen worden uitgevoerd:

- Bereid een “goede (bijvoorbeeld tolerantie, barmhartige) daad” voor
- Beargumenteer de specifiek gekozen deugd
- Beschrijf in de bijlage hoe de goede daad/handeling is verlopen
- Evalueer het werken aan je karaktervorming en het resultaat daarvan
- Reflecteer op de door jou gekozen deugd, zowel vanuit de theorie als vanuit de praktijk.

Ter illustratie geef ik een deel van een ingeleverde opdracht hier (enigszins gerедigieerd) weer.³

³ Een andere ingeleverde opdracht is verschenen in de community van *DeWereldMorgen.be*, door Van der Aa (2021).

Bereid een “goede daad” voor

Aziza wil om de deugd barmhartigheid te oefenen een dag naar het attractiepark en Sprookjesbos de Efteling met haar zus met een verstandelijke beperking gaan: ik wil leren om geduldig om te gaan met het menselijk tekort en om mijn eigen mening en opkomende emoties te beheersen. Wat ik ergerlijk vind aan mijzelf is dat dit voor mij moeilijk blijft en ik dit niet gewoon kan dulden en accepteren. Dit heeft, denk ik, met mijn karakter te maken. Ik ben veeleisend en direct en uit dit ook. Moyaert zegt heel terecht dat barmhartigheid niet alleen maar “mild zijn” is. Barmhartigheid is moeilijk, omdat een barmhartige houding de hoop op beterschap opgeeft.

Beargumenteer de specifiek gekozen deugd

Wanneer een persoon zich barmhartig toont, zal dit in een houding van dienstbaarheid gaan. Een houding waarin iemand zich ondergeschikt maakt aan de ander (Moyaert, 2007:718). Barmhartigheid begint wanneer de gebruikelijke rechtvaardigingsstrategieën en morele antwoorden opgehouden zijn en een persoon niet langer aangesproken kan worden op zijn of haar ethisch gedrag. Het is barmhartig om dan niet te vertrekken, maar te dulden (De Wit, 2009:49).

Barmhartigheid geneest niet en lost de problemen niet op. Hierin verschilt barmhartigheid ook van rechtvaardigheid. Rechtvaardigheid beoogt billijkheid te realiseren door alle mensen op gelijke wijze te belonen en te straffen. Barmhartigheid besef dat het wreed is om voor alle mensen dezelfde maatstaf te nemen. Kort gezegd, barmhartigheid begint waar rechtvaardigheid haar grenzen bereikt.

Beschrijf in de bijlage hoe de goede daad/handeling is verlopen

Mijn geduld werd op het einde van de dag op de proef gesteld, toen mijn zus per se weer naar het winkeltje van de Efteling moest om nog wat te kopen. Op dat moment moest ik echt weer even diep ademhalen. Qua geld heeft ze ook geen besef van waarde en grens. Ze wilde nog een zuurstok kopen en dat hebben we gedaan. Dat was genoeg, hebben we tegen haar gezegd en dat accepteerde ze.

Evalueer het werken aan je karaktervorming en het resultaat daarvan

Ik besefte altijd al wel dat het niet goed was, zoals ik kon reageren op mijn zus, maar ik kon er nooit de vinger op leggen wat er nu precies gebeurde. Na het college en het lezen van de artikelen van Moyaert en De Wit begreep ik dat het gaat om de deugd barmhartigheid. Ik vond het een opluchting om te beseffen wat er in het geding is; dat het om een deugd gaat, waar je dus ook gewoon aan kan werken.

Reflecteer op de door jou gekozen deugd, zowel vanuit de theorie als vanuit de praktijk

In het artikel van Moyaert en De Wit lag er de nadruk op dat barmhartigheid met name wordt bewezen aan diegenen die moreel niet meer aanspreekbaar zijn. Ook degene die barmhartigheid bewijst, mag dit aan zichzelf bewijzen (ik mag dus ook wel wat barmhartiger voor mezelf zijn).

Zo kunnen we, ondersteund door onderzoek uit faculteiten waar karaktervorming tot de kern behoort, filosofie en theologie, werken aan de morele vorming van studenten. Niet alleen studenten en hun docenten zullen hiervan profiteren, maar ook de gemeenschap rond de studenten (bijvoorbeeld leeftijdgenoten en familie) en hun beroepspraktijken (pastoraat, justitie, defensie, geestelijke verzorging en onderwijs).

BIBLIOGRAFIE

- Aa, J-L van der. 2021. <https://www.dewereldmorgen.be/community/besnik-en-een-sociale-filosofie-van-de-barmhartigheid-een-kleine-etnografie/> [7 oktober 2021].
- ADAPT. 2021. Erasmus+ project card | Erasmus+ (europa.eu) [6 mei 2021].
- Arendt, H. 1958. *The human condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Biesta, G. 2015. *Het prachtige risico van onderwijs*. Culemborg: Phronese.
- COMET 1. 2021. <https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/projects/eplus-project-details/#project/7213ba12-efea-42f5-9e68-7a83f19052e7> [6 mei 2021].
- COMET 2. 2021. Erasmus+ project card | Erasmus+ (europa.eu) [6 mei 2021].
- Derrida, J. 2005 (originally published in 1994). *The politics of friendship*. London: Verso.
- Dewey, J. 1910/2007. *How we think*. Digireads.com Publishing.
- Dijk-Groeneboer, M van. 2020. Memo Bestuurlijke reactie Visitatierapport Onderwijs. Aan: College van Bestuur. Datum: 29 september 2020.
- Ethics community. 2021. <http://www.ethics.community> [26 april 2021].
- Gayle, R. 2011. 'Befriending Wisdom', *Analytic Teaching and Philosophical Praxis* 31, 1:70-78, <https://journal.viterbo.edu/index.php/atpp/article/view/1053/867>.
- Hadot, P. 2001. *La philosophie comme manière de vivre. Entretiens avec Jeannie Carlier et Arnold I. Davidson*. Paris: Albin Michel.
- Harrison, VS. 2020. Realigning Philosophy and Wisdom in the 21st Century. *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte*, 112(3):325-40. DOI: 10.5117/ANTW2020.3.006.HARR.
- Heijstek-Hofman, A, van Dijk-Groeneboer, MCH, & van Amelsvoort, M. 2020. Persoonsgerichte burgerschapsvorming in het openbaar voortgezet onderwijs. *Tydkrif vir Geesteswetenskappe*, 60(3): 745-763. DOI:10.17159/2224-7912/2020/v60n3a11.
- Jonkers, P. 2019. Philosophy and (Christian) Wisdom. In *Philosophy as Love of Wisdom: Its Relevance to the Contemporary Crisis of Meaning*, Council for Research and Values in Philosophy, pp. 41-60.
- Kienstra, N. 2021b. Effectief filosoferen in de klas. In: Berendsen, D, Kienstra, N, Poortier, K & Rombout, F (reds.). *Filosofie op school. Handboek vakdidactiek filosofie*. Amsterdam: Boom, pp. 135-161.
- Kienstra, N. 2021a. De rol van de filosofieles en de filosofiedocent. In: Harlaar, M (red.), *De getemde mens. Waar komt (volgens u) onze moraal vandaan?* Antwerpen: Gompel&Svacina, pp. 161-163.
- Kienstra, N. 2020b. Reconnecting Wisdom and Philosophy. *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte*, 112(3):253-59. DOI: 0.5117/ANTW2020.3.001.KIEN.
- Kienstra, N. 2020a. Ethics education in a globalized world: a community of ethics teachers in Europe (COMET). *Age of globalization. Studies in contemporary global processes*, 11(1):33:109-119.
- Kienstra, N. 2019. Theologische bijdragen voor leraarschap. *Tydkrif vir Geesteswetenskappe*, 49:203-215.
- Kienstra, N & Velema, F. 2019. ethics.community Exploring how ethics is taught in secondary schools across Europe. In: Association Internationale des Professeurs de Philosophie (eds), *Identité – Identität – Identity*, *Europa Forum PHILOSOPHIE, bulletin 68*, Verlag Traugott Bautz GmbH, pp. 26-37.
- Kienstra, N & Van der Heijden, PGM. 2018. Doing Philosophy Effectively II: A Replication and Elaboration of Student Learning in Classroom Teaching. *PLoS ONE* 13(12): e0208128. doi:10.1371/journal.pone.0208128.
- Kienstra, N, Van Dijk-Groeneboer, M & Boelens, O. 2018. Religious-thinking-through using bibliodrama: An empirical study of student learning in classroom teaching, *Religious Education*. Doi:10.1080/00344087.2017.1403788.
- Kienstra, N & Velema, F. 2018. A Community of Ethics Teachers in Europe (COMET). In: Association Internationale des Professeurs de Philosophie (eds). *Résistance - Widerstand*, *Europa Forum PHILOSOPHIE, bulletin 67*, Verlag Traugott Bautz GmbH, pp. 171-180.
- Kienstra, N. 2016. Effectief filosoferen in de klas. Docenten zelf lesontwerpen laten maken in het schoolvak filosofie. (Proefschrift Radboud Universiteit). Enschede: Ipkamp Printing.
- Kienstra, N, Imants, J, Karskens, M & Van der Heijden, PGM. 2015. Doing Philosophy Effectively: Student Learning in Classroom Teaching. *PLOS ONE* 10(9): e0137590. doi:10.1371/journal.pone.0137590.

- Kienstra, N, Karskens, M & Imants, J. 2014b. Filosoferen in de klas: Een analyse van filosofische werkvormen/Doing philosophy in classroom teaching. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 54(4):787-805.
- Kienstra, N, M Karskens & J Imants. 2014a. Three Approaches to Doing Philosophy: a Proposal for Grouping Philosophical Exercises in Classroom Teaching. *Metaphilosophy*, 45(2):288-319.
- Le Coultr, E-A. 2021. *De pedagogische taak van de filosofiedocent: ruimte scheppen om te denken*. In: Berendsen, D, Kienstra, N, Poortier, K & Rombout, F (red.). *Filosofie op school. Handboek vakdidactiek filosofie*. Amsterdam: Boom, pp. 109-127.
- Miles, MB & Huberman, AM. 1994. *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Thousand Oaks: Sage.
- Moyaert, P. 2007. Barmhartigheid: Transcendentie verdragen. *Tijdschrift voor Filosofie*, 69(4):713-732.
- Nussbaum, MC. 2010. *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton: Princeton University Press.
- Ossewaarde-Lowtoo, R. 2020. Wisdom Begins with Awe. *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte*, 112(3):291-305. DOI: 10.5117/ANTW2020.3.
- Rogers, JE. 2002. Longitudinal outcome assessment for forensics: Does participation in intercollegiate, competitive forensics contribute to measurable differences in positive student outcomes? *Contemporary Argumentation and Debate*, 23:1-27.
- Schoone, J. 2021. Morele ordeelvorming: tussen indoctrinatie en relativisme. In: Berendsen, D, Kienstra, N, Poortier, K & Rombout, F. (reds.). *Filosofie op school. Handboek vakdidactiek filosofie*. Amsterdam: Boom, pp. 303-310.
- TEP. 2021. Tilburg Educational Profile. <http://www.tilburguniversity.edu/about/education/tep> [26 april 2021].
- TiU. 2021. Homepage Tilburg University. <http://www.tilburguniversity.edu/nl> [26 april 2021].
- Valkering, A, Nemčok, M & Matu, G. 2017. From Measuring to Learning: Evaluating the Impact of Debate on Critical Thinking and Democratic Values. <https://idebate.org/news/idea-nl-launches-study-impact-debate-education> [13 mei 2021].
- Van de Pol, J, M Volman & J Beishuizen. 2011. Patterns of contingent teaching in teacher-student interaction, *Learning and Instruction*, 21:46-57.
- Van de Pol, J, M Volman & J Beishuizen. 2010. Scaffolding in teacher-student interaction: A decade of research, *Educational Psychology Review*, 22:271-296.
- Werkgroep ‘Karakter’. 2018. *Karaktervormingsleerlijn (KVL) BA-Theologie. Eindrapport*. Utrecht: Tilburg School of Catholic Theology.
- Wit, T de. 2009. De gewonde gemeenschap. Over barmhartigheid en gevangenschap. In: AHM van Iersel & JDW Eerbeek (reds.). *Handboek justitieloperaat Context, theologie en praktijk van het protestants en rooms-katholieke justitieloperaat*, Eindhoven: Damon, pp. 31-55.

'n Onwaarskynlike onderneming: 'n Ondersoek na die kritiek op fundamentele pedagogiek¹

An unlikely venture: Interrogating the criticism of fundamental pedagogics

GEORGE D YONGE

Emeritus-professor, Opvoedkunde
Universiteit van Kalifornië in Davis
Verenigde State van Amerika
E-pos: fzzyonge@ad3.ucdavis.edu

George Yonge

GEORGE D YONGE is emeritus-professor in Opvoedkunde, Universiteit van Kalifornië in Davis. Hy behaal 'n BA-graad in Sielkunde en 'n MA en 'n PhD in Opvoedkundige Sielkunde aan die Universiteit van Kalifornië in Berkeley. In 1974 word hy bewus van die fenomenologiese studie van Opvoedkunde aan die Universiteit van Pretoria en as 'n nieleser van Afrikaans in daardie tyd was hy beperk tot die publikasies wat in Engels beskikbaar was. Hoe meer hy egter daaroor navorsing gedoen het, hoe meer het dit sy onderrig- en navorsingsbelangstellings gerig. Uiteindelik het hy om sy eie onthalwe en ter wille van sy studente begin om beskikbare navorsing in Pretoria in Engels te vertaal. Hy was 'n besoekende professor in Psigo-, Sosio- en Beroepsvoorligting-pedagogiek aan die Universiteit van Pretoria gedurende Augustus–September 1980. Sedert sy afdrede in 1993 het sy vertaling ontwikkel tot 'n ernstige stokperdjie, wat uitgeloop het op 'n webwerf van meer as 100 vertalings van hierdie werke, beskikbaar by <http://www.georgeyonge.net>.

GEORGE D YONGE is Emeritus Professor of Education, University of California at Davis. At the University of California at Berkeley, he obtained a BA degree in Psychology and an MA and a PhD in Educational Psychology. In 1974 he became aware of the phenomenological studies of education at the University of Pretoria and as a nonreader of Afrikaans at that time he was limited to the few studies available in English. The more he researched these phenomenological studies, the more it impacted on his teaching and research interests. Eventually, for his own sake and for that of his students he began translating various Pretoria studies into English. He was a visiting Professor in Psycho-, Socio-, and Vocational Guidance-Pedagogics at the University of Pretoria during August–September 1980. Since retirement in 1993, his translating became a serious hobby, which has culminated in a website of more than 100 translations available at <http://www.georgeyonge.net>.

¹ Hierdie artikel, wat nog nie voorheen gepubliseer is nie, is met die medewete en toestemming van die outeur uit Engels in Afrikaans vertaal deur Laetitia Sullivan.

Datums:

Ontvang: 2021-08-15

Goedgekeur: 2021-09-10

Gepubliseer: Desember 2021

ABSTRACT

An unlikely venture: Interrogating the criticism of fundamental pedagogics

This paper begins with a brief historical sketch of how, in 1974, my thinking moved from a natural science approach, to the study of educational psychology, to the phenomenological approach pursued at the University of Pretoria. I found what I was looking for – a competent and comprehensive phenomenology of educating in all of its part-perspectives, including fundamental pedagogics. While studying and teaching these contents, in 1980, I was shocked to read scathing criticisms and characterisations of fundamental pedagogics claiming that Pretoria pedagogics was designed to provide an academic justification of apartheid education in that it was said to be little more than an expression of the racist, authoritarian policies of Christian Nationalism. If these claims were accurate, this would mean I was involved in an unlikely venture in as much as I have anti-apartheid and non-racist sentiments such that this asserted purpose of fundamental pedagogics, in particular, and pedagogics, in general, would be in conflict with my own values and philosophy of life. Fortunately, my first-hand experiences with the phenomenological endeavours at Pretoria do not support these claims. This gives rise to the question: How is it possible that the critics of fundamental pedagogics and I both are equally convinced of the accuracy of our understandings of fundamental pedagogics and what has given rise to this discrepancy?

The main thrust of this paper addresses this question. Since an investigator's method will influence strongly what legitimately can or cannot be expressed about a particular phenomenon, the most appropriate method of investigation is deemed to be the phenomenological method, as the aim is to interrogate the phenomenon of education, as (was) the intent of fundamental pedagogics in the 1980s at the University of Pretoria. Phenomenology is a method designed to disclose the essences or universal structures of a phenomenon. Its first step is called the phenomenological reduction, epoché, bracketing. This step gets us closer to the phenomenon itself by temporarily holding in abeyance the essence-blinding influences of whatever kind (e.g., assumptions, theories, ideologies [explicitly the Christian Nationalism of apartheid South Africa], philosophies of life, etc.). A consequence of this bracketing is that an investigator's access to and dialogue with a phenomenon will not be disrupted or distorted by what is being bracketed. Within this bracketing, the eidetic reduction or method of free variation is performed as a way of disclosing and highlighting what seem to be essences. These essences are universal and thus do not imply or require a particular ideology, etc. Otherwise they wouldn't be universal. Next, a hermeneutic method is used to illuminate and clarify the meaning of each essence (what function does it serve). Finally, the dialectical (triadic) method is used to determine the coherences among the essences (how do they serve as mutual conditions for each other to occur). Practising fundamental pedagogics (and pedagogics in general) occur only while bracketing is engaged. This means that fundamental pedagogics only can scientifically describe the essences and structures of the reality of educating but not its contents (e.g., a particular religious commitment or political view that has been held in abeyance by bracketing).

Pretoria calls the activity within brackets a science of or a theory of the reality of educating. And this gives rise to distinguishing the pre-scientific, the scientific and the post-scientific, where bracketing is absent from the pre- and post-scientific attitudes, and ideologies, etc. rightly play a critical role in the reality of educating. Even though fundamental pedagogics is not in a position and doesn't aim to select particular ideologies that are necessary for the act of educating, in revealing and describing these universals of this activity, these essences,

as preconditions for establishing an adult-child educative relationship, provide guidelines for a practitioner (parent, teacher) to establish and sustain such a relationship and these essences also can be used as criteria for evaluating the pedagogical quality of an educational activity as well as whether applying an ideology in a particular way distorts the essences of that relationship. That is, these essences make possible a purely pedagogical perspective on the reality of educating in contrast to a psychological perspective, for example.

In the literature critical of fundamental pedagogics almost always there is a conflation of the scientific and the post-scientific with the consequence that pedagogics is criticised for justifying apartheid education when in fact it is in no position to do so and doesn't aim to. Pedagogics also is criticised for not including political discourse in its description of essences. Examples of these criticisms are presented and evaluated pedagogically.

Thus, it seems that almost all criticism of the pedagogical studies at Pretoria can be attributed to a conflation of a scientific activity with a post-scientific one – one of content. Hence, not keeping track of the scientific and the post-scientific activities, facilitates these conflations.

A possible answer to my beginning question of why there is this “discrepancy” is that I limit my evaluation of pedagogical findings to what was obtained while bracketing was engaged (the scientific/phenomenological), while most critics focus on the post-scientific issue of prescribing to practice where much of what was bracketed now must be used to nuance the meanings of the essences within a particular practice. That is, I limit myself to the essences disclosed and described when bracketing is engaged, while most critics are focused on how these essences are applied post-scientifically. Possibly the “discrepancy” between our appraisals of fundamental pedagogics arises because we are approaching the reality of educating from different points of view, i.e., with different questions and interests.

The consequence of critics and defenders talking past each other has been costly. The phenomenological efforts at Pretoria have been vilified and ostracised for political, more than academic reasons to an extent that generations of possible contributors to its line of thinking have been thwarted completely. I suggest that the Pretoria findings be studied with an open and scientific mind and then decide if these findings are or are not a treasure trove of insights into the reality of educating a child.

KEY CONCEPTS: educating, upbringing, psychopedagogics, fundamental pedagogics, pedagogics as a science, phenomenological method, phenomenological, reduction (bracketing), pre-scientific, scientific and post-scientific perspectives, Langeveld's pedagogy, essences/categories, apartheid education, authoritarian teaching, Christian National education, science of vs science for, theory of vs theory for

TREFWOORDE: onderwys, opvoeding, psigopedagogiek, fundamentele pedagogiek, pedagogiek as 'n wetenskap, fenomenologiese metode, fenomenologiese verminderung (reduksie), voorwetenskaplik, wetenskaplik en postwetenskaplike perspektiewe, Langeveld se pedagogiek, essensies/kategorieë, apartheidsonderwys, ouoritêre onderrig, Christelik Nasionale onderwys, wetenskap van vs wetenskap vir, teorie van vs teorie vir

OPSOMMING

Hierdie artikel begin met 'n kort skets van my professionele oorgang as natuurwetenskaplike na dié van 'n fenomenologiese navorser in Opvoedkunde, aanvanklik in Opvoedkundige Sielkunde, soos geïnspireer deur die fenomenologiese navorsing deur die Fakulteit Opvoedkunde by die Universiteit van Pretoria. Ek was geïnteresseerd toe ek 'n verwoestende kritiek oor hierdie studies gelees het, wat geensins ooreengestem het met my eie begrip van die vakgebied nie. Dit het my gelei om die redes vir hierdie teenstrydighede te ondersoek, wat dan die hoofargument van hierdie artikel is. Die fenomenologiese metode wat in Pretoria gebruik word, word aanvanklik kortliks uiteengesit, veral die belangrikheid van die fenomenologiese reduksie (*bracketing*) om hierdie vraag te probeer beantwoord. Hierna bied ek my begrip van die fundamentele pedagogiek aan en die aspekte daarvan wat ek verdedig. Dan beskou ek in detail enkele bewerings van Suransky-Dekker (1998) oor die verband tussen Langeveld se pedagogiek en fundamentele pedagogiek in die konteks van apartheidsonderwys. Ten slotte oorweeg ek 'n paar van haar spesifieke aansprake oor fundamentele pedagogiek noukeurig om die moontlikheid aan te toon dat die verskil in die begrip of interpretasie van die betekenis van fundamentele pedagogiek moontlik kan verband hou met die feit dat fenomenologiese reduksie (*bracketing*) van krag is, al dan nie.

Die onderneming

Tydens voorgraadse studie aan die Universiteit van Kalifornië (Berkeley) in die VSA was my hoofvak die sielkunde van die middel 1950's. Op nagraadse vlak was dit die opvoedkundige sielkunde van die vroeë 1960's. Gevolglik, weens hierdie studie, was my enigste perspektief betreffende "opvoedkunde", een van sielkunde en spesifiek die opvoedkundige sielkunde van die 1960's, wat ek onkrities aanvaar het as hoofsaaklik met betrekking tot die betekenis van onderrig-leer op skool, soos dit in die 1960's in die VSA die geval was. In daardie tyd het ek 'n knaende ongerustheid ervaar oor die relevansie van baie van wat ek besig was om te leer. Byvoorbeeld, die definisie van leer as 'n verandering in gedrag het oppervlakkig voorgekom – klassieke en heersende kondisionering beskryf byvoorbeeld nie wat 'n leerder doen nie, maar wat aan hom/haar gedoen word om sy/haar gedrag te verander.

'n Paar van my aannames (oortuigings) was dat opvoedkundige sielkunde 'n sielkunde is wat toegepas word op opvoedkunde. Hierdie aanname is versterk deur die feit dat die inhoud van die kurrikulum van opvoedkundige sielkunde in wese hoofsaaklik 'n herhaling was van wat ek in sielkunde geleer het, en ook weens die feit dat ongeveer die helfte van die kursusse wat ek as nagraadse student gevolg het deur die departement sielkunde aangebied is. Ek het ook die twyfelagtige siening gehuldig dat *enige positiewe ervaring* (met inbegrip van onderrig en/of leer) "opvoedkundig" is, óf dit nou voortspruit uit formele onderrig, informele ouerleiding óf as gevolg van volwassenes, kinders, speletjies, speelgoed, ens. Die kriteria vir wat "positief" is, was gebaseer op prestasietoets en ander, hoofsaaklik implisiële/onuitgesproke, kriteria. Meer as 'n dekade later sou ek besef dat hierdie sienings in werklikheid die studie van die opvoedingsfenomeen vertroebel – hoofsaaklik omdat dit opvoeding en die totaliteit van positiewe vorming saamvoeg.

In 1961, terwyl ek besig was om my nagraadse studie te voltooi, het ek toevallig afgekom op die Europese denkriktiging van fenomenologie as 'n filosofiese metode, in die breë, en (Nederlandse) fenomenologiese sielkunde, in die besonder. Ek het begin om die bietjie wat ek in Engels in die hande kon kry wat op daardie tydstip vir my sin gemaak het, te lees. Twee boeke wat my belangstelling geprikkel en behou het, was W Luijpen se *Existential*

Phenomenology en, 'n bietjie later, Merleau-Ponty se *Phenomenology of Perception*. My belangstelling in gestaltsielkunde het my 'n aanknopingspunt met Merleau-Ponty se denke gebied, aangesien hy heelwat van hul werk gebruik het om sommige van sy filosofiese idees toe te lig en te ontwikkel. My dilemma het 'n kritieke punt bereik toe ek besef het dat hierdie literatuur en ander 'n perspektief rakende menswees gebied het wat skynbaar meer met die regte lewe ooreengestem het as die insigte (meestal implisiet) wat ek uit die bestudering van sielkunde en opvoedkundige sielkunde verkry het. Dit het daartoe gelei dat ek die geldigheid van talle van hul interpretations en bevindinge bevraagteken het.

Toekomstige opvoedkundige sielkunde te doseer, het my intellektuele dilemma onmiddellik selfs meer verdiep. Ek was verplig om die tradisionele inhoud van opvoedkundige sielkunde te doseer, wat ek nou "gevoel" het vir aspirantonderwysers van twyfelagtige relevansie is, en ek het dit geredelik bevraagteken; my dilemma was dat ek oor geen positiewe alternatief beskik het nie – 'n onbevredigende toestand vir beide myself en my studente.

My strategie was om geleidelik leeswerk uit die literatuur oor fenomenologie en humanistiese sielkunde voor te skryf in die hoop om dit met hierdie denkrigtings te integreer, maar dit het tot weinig meer as net 'n sameraapsel van eklektiese idees gelei, wat nie direk op die skoolsituasie toegepas kon word nie. Ek het vir ongeveer 'n dekade met hierdie frustrerende benadering volgehou, slegs omdat ek nie geweet het wat anders om te doen nie en omdat humanistiese en fenomenologiese sienings oor menswees (kindwees) meer met die regte lewe ooreengestem het en dus meer aanvaarbaar was as die natuurwetenskaplike siening van mense onderliggend aan tradisionele opvoedkundige sielkunde.

In 1974 het ek 'n resensie van BF Nel se *Fundamental Orientation in Psychological Pedagogics* (wat in April 1968 in Afrikaans as *Fundamentele oriëntering in die psigologiese pedagogiek* uitgegee is en in September 1973 in Engels vertaal is) in die *Journal of Phenomenological Psychology* gelees en die boek uit Suid-Afrika bestel. Dit was my eerste kennismaking met die fenomenologiese studie van onderrig/opvoeding wat deur die Fakulteit Opvoedkunde aan die Universiteit van Pretoria bestudeer is. Dit het my begrip van die terme "opvoedkunde" en "opvoedkundige sielkunde" heeltemal op sy kop gekeer en my bekendgestel aan Langeveld se beginsels van die kind wat 'n volwassene word, asook sy (filosofiese) kinderantropologie. Nel se boek het my ook bekendgestel aan 'n ontwikkelende pedagogiek as 'n fenomenologiese studie van opvoeding/onderrig aan die Universiteit van Pretoria, waarvan psigologiese pedagogiek (later psigopedagogiek) 'n kerndeel vorm. Dit het ook duidelik geword dat hierdie "sielkunde" uit die volwassene-kind-opvoedingsverhouding self ontstaan het en dus 'n "situatiewe sielkunde" is wat voortspruit uit en deel vorm van die opvoeding van 'n kind as fenomeen en nie 'n "toegepaste sielkunde" was nie. Dit was dus ook nie meer 'n "sielkunde" nie, maar 'n "opvoedkunde", en meer spesifiek, 'n situatiewe opvoedkunde, by name die "psigologiese pedagogiek" en later "psigopedagogiek". Nel se verwysings was oorwegend na Nederlandse fenomenoloë en my studie van fenomenologie het my intens bedag gemaak op hierdie idees, in soverre die fenomenologie wat ek bestudeer het hoofsaaklik 'n Nederlandse uiteensetting daarvan was (dit wil sê, Luijpen, Buytendijk, Kockelmanns, Kwant, Strasser, ens.). Vanaf daardie tyd het ek Nel se boek in my kursus *Inleiding tot Opvoedkundige Sielkunde* voorgeskryf, wat geleidelik die kursus Inleiding tot Psigopedagogiek geword het.

As 'n situatiewe opvoedkunde is psigopedagogiek 'n openbaarmaking van die essensies van die leer en ontwikkeling van die kind binne 'n opvoedingsverhouding, soos beskryf deur Sonnekus (1968). Psigopedagogiek kon nie alleen staan sonder om oor te gaan in 'n opvoedkunde van leer en ontwikkeling nie omdat dit, fundamenteel-pedagogiese (konteks/situasie) (beskryf deur Landman *et al.*, 1975/2011), didakties-pedagogiese (onderwys) (beskryf

deur Van der Stoep en Louw, 1979/2005), sosiopedagogiese (beskryf deur Pretorius, 1979/2017), en ortopedagogiese (beskryf deur Van Niekerk, 1979/2001) beskrywings van die begeleiding van 'n kind tot volwassenheid as enkele eenheidsfenomeen benodig het.

Derhalwe het ek in my kursus leeswerk voorgeskryf in al hierdie deelperspektiewe en nog meer. Ek het reeds vroeg WHO Schmidt (1973) se boek *Child Development: The human, cultural and educational context* voorgeskryf, en later ook 'n boek oor ouerskap deur Schulman en Mekler (1985), *Bringing up a moral child*, terwyl sommige van my kollegas in opvoedkundige sielkunde moes gewonder het wat hierdie leeswerk met die toepassing van sielkundige beginsels op opvoedkunde te doen gehad het.

In Augustus/September 1980 is ek na die Universiteit van Pretoria as gaslektor uitgenooi, waar ek die geleenthed gekry het vir interaksie en gesprekke met lede van die Fakulteit Opvoedkunde, wat op entoesiastiese en indrukwekkende wyse besig was met fenomenologiese studie in opvoeding (wat hulle pedagogiek genoem het) as 'n veelvlakkige maar geïntegreerde, verenigde aktiwiteit.²

Pedagogiek, in die breë, en psigopedagogiek, in die besonder, was klaarblyklik presies waarna ek op soek was en wat my dilemma dalk kon oplos. Ek was so opgewonde oor en beïndruk deur hul werk dat ek, ten einde meer van hul literatuur oor pedagogiek vir myself en my studente beskikbaar te stel, in die middel 1980's begin het om sommige van hul boeke, artikels, proefschrifte/tesisse, ens., te vertaal, maar met 'n waaksame, indien nie skeptiese oog nie vir enige aanduiding van die bevordering of regverdiging van 'n sogenaamde "apartheidsonderwys". Ek het geen aanduiding daarvan in die materiaal wat ek gelees en vertaal het, gevind nie. Trouens, as 'n niegelowige Liberaal-Demokraat (VSA) teen segregasie (VSA) en apartheid (RSA), sou ek nie hierdie skrywes kon aanvaar indien ek nie ervaar het dat hul geopenbaarde essensies geldige beskrywings is van die opvoedingsfenomeen in sy totaliteit nie. Dit beteken dat dit beskrywend is van die universele, onveranderlike *strukture/vorms* van opvoeding en nie van die spesifieke en wisselende *inhoud* daarvan soos gerig deur 'n bepaalde lewensfilosofie, ideologie en/of gespesifiseerde doel nie – juis soos wat tussen hakies geplaat word tydens 'n fenomenologiese ontleding (sien onder). Nogtans is daar 'n klein, maar invloedryke, versameling literatuur wat die bevindinge van die Pretoria-fakulteit, en in die besonder dié van fundamentele pedagogiek, tipeer as 'n regverdiging *van of vir* die beleid van apartheidsonderwys (Beard & Morrow, 1981). In soverre ek die geldigheid van hierdie tipering as pro-apartheidsonderwys betwis het (byvoorbeeld Yonge, 1990; 1991; 2008), gaan ek hier onder probeer om presies te verduidelik *wat* dit is wat ek verdedig en *waarom*.

Tydens die ongeveer twee dekades wat ek hierdie perspektiewe betreffende opvoedkunde doseer het, het ek deurgaans beïndruk gebly deur die onderlinge samehang van hul beskrywings. Hoe meer ek vertaal het, hoe meer kon ek sien dat die bydraes van die Fakulteit Opvoedkunde aan die Universiteit van Pretoria uniek en van waarde was om in Engels vertaal te word. Dit sou hierdie bevindinge ook in 'n minder vyandelike konteks plaas as dié van die akademiese wêreld en politiek van postapartheid-Suid-Afrika. Op hierdie grondslag het ek 'n webwerf ontwikkel om my vertalings van die bevindinge van die Pretoria-fakulteit makliker toeganklik vir belangstellende lesers en vir kritici te maak.

My Engelse vertalings van meer as 100 Afrikaanse publikasies uit verskillende opvoedkunde-deelperspektiewe en die bevindinge daarvan is aanlyn beskikbaar by <http://www.georgeyonge.net>: Voorbeeld is onder andere van 'n fundamenteel-pedagogiese studie

² Vir 'n student se persoonlike ervaring van hierdie akademiese klimaat gedurende die 1970's, sien Kruger en Yonge (2008).

deur Landman *et al.* (1975/2011); 'n tabulering van fundamenteel-pedagogiese kategorieë, strukture, verhoudings en kriteria in Gerber (1972/2009); kategorieë van die psigiese lewe van die kind-in-opvoeding (psigopedagogiese perspektief) deur Crous (1984/1997); en die kategorieë geopenbaar deur 'n didakties-pedagogiese perspektief (dit wil sê, opvoedende onderwys) op die opvoedingsfenomeen in Van der Stoep en Louw (1979/2005). Voorbeeld van hoe die verskillende deelperspektiewe as 'n geïntegreerde eenheid funksioneer, en waar teorie en praktyk byeenkom, is te vind in die ontwerp en aanbieding van 'n les (Basson *et al.*, 1985/1994; Van der Stoep *et al.*, 1973/1999) en in die praktyk van die ortopedagogiek, met inbegrip van pedoterapie (dit wil sê, opvoedkundige terapie in teenstelling met psigoterapie) Crous (1979/1997) en Van Niekerk (1979/2001).

Sonder aanspraak op volledigheid, noem ek die aspekte van die fenomenologiese metode wat deur die hele Fakulteit Opvoedkunde aan die Universiteit van Pretoria gevolg is:

Fenomenologie, as 'n metode wat ontwerp is om die essensies van 'n fenomeen te openbaar, begin met 'n denkstap wat probeer om die essensieblindheidsinvloed van aannames, teorieë, ideologieë (uitdruklik die christelike nasionalisme [CN] van apartheid-Suid-Afrika), lewensfilosofieë, ens., te elimineer of te verminder, wat die manier waarop 'n fenomeen tot die navorser "spreek" of geopenbaar word, kan versteek en verwring. Hierdie poging tot beheer van hierdie invloede is om soveel as haalbaar moontlik tussen hakies te plaas of tydelik eenkant te sit. Dit word die *fenomenologiese reduksie* genoem en dit word regdeur 'n fenomenologiese studie van 'n ervaring van iets gehandhaaf. Dit maak voorsiening vir 'n nader, duideliker beskouing van en toegang tot die fenomeen self; dit wil sê, dit maak voorsiening vir die fenomeen om dit vir ons te beskryf en te verduidelik, sou dit kon sonder dat ons voorveronderstellings en lewensverpligtinge, ens., op ons dialoog met die fenomeen inbreuk maak, dit verwring en selfs onderbreek. Hierdie stap kry ons nader aan die fenomeen deur te probeer om vooroordele van enige tipe vir die hele duur van die ondersoek te neutraliseer. (Hoewel 'n *algehele* fenomenologiese reduksie nie moontlik is nie, maak dit nie die waarde daarvan ongeldig nie.) Binne hierdie fenomenologiese reduksie (tussen-hakies-plaas) word die *eidetiese reduksie* toegepas. Dit word ook die metode van vrye variasie genoem en is 'n manier om wat blyk essensies te wees, te openbaar en uit te lig. Die *hermeneutiese metode* word dan gebruik om die betekenis (watter funksie dit dien) van elkeen van die essensies te openbaar en duidelik te maak. Dan, deur middel van die *dialektiese (triadiese) metode*, word die interverhoudinge (samehang) tussen die essensies en strukture geopenbaar (byvoorbeeld, op watter manier hulle as onderlinge voorwaardes dien vir elkeen om voor te kom). Al hierdie stappe word gevolg terwyl 'n fenomenologiese reduksie van krag is en dus sal die gevolglike essensies/kategorieë enige spesifieke voorkoms van die fenomeen transendeer en dus op universaliteit kan aanspraak maak. Dit is soortgelyk daaraan om *deur* baie voorbeeld van driehoekige *te kyk* na die universele essensie van "driehoekigheid" wat nie 'n spesifieke eienskap voorskryf nie, hoewel "driehoekigheid" deur grootte, tipe, kleur, ens., gespesifiseer moet word om 'n konkrete ervaring te wees; dit wil sê, *enige* spesifieke inhoud is 'n moontlike nuanse van 'n essensie mits die verwerkliking daarvan dit nie verwring of vernietig nie. Dit wat tydelik binne hakies geplaas is, is dus deur middel van hierdie fenomenologiese reduksie verklaar as óf essensieel óf nie-essensieel tot die fenomeen. Die tussen-hakies-plaas word dan opgehef. Die essensiële aard van die fenomeen word op hierdie manier wetenskaplik beskryf, teenoor die pre- en postwetenskaplike beskrywing van die fenomeen waarin invloede en kontekste 'n rol speel in die realiteit van die opvoeding.

My begrip en verdediging van fundamentele pedagogiek (en pedagogiek as 'n eenheid)

Die volgende oorwegings word met inagneming van sommige van die kritiek op fundamentele pedagogiek voorgehou. Ek bied eers my begrip van die aard van fundamentele pedagogiek aan en dan lewer ek aan die hand hiervan kommentaar op 'n kritiese beoordeling deur Suransky-Dekker (1998) asook 'n minder verpolitiseerde beoordeling deur Hoadley (2018).

Gedurende die laat 1970's en vroeë 1980's was daar 'n aantal verhandelings wat krities was ten opsigte van fundamentele pedagogiek, terwyl 'n evaluering van pedagogiek, in die breë, en die onskeibare deelperspektiewe daarvan feitlik geïgnoreer is (dit wil sê, fundamentele pedagogiek is maar een deelperspektief van 'n meer omvattende eenheid wat as 'n totaliteit krities beoordeel behoort te word). Ek tipeer talle van hierdie vroeë verhandelings as soms gemeen en verkleinerend. Nogtans was hierdie pogings suksesvol om die hele pedagogiese projek van die Fakulteit Opvoedkunde aan die Universiteit van Pretoria in postapartheid-Suid-Afrika te kelder, asook deurdat beweer is dat fundamentele pedagogiek as doelstelling gepoog het om 'n akademiese regverdiging vir apartheidsonderwys (swart onderwys) te bied.

Om iets op doeltreffende wyse krities te kan beoordeel, moet die navorser duidelik en konsekwent wees oor wat beoordeel word. En dit is beslis nie gepas om 'n denkwyse te kritiseer omdat dit nie iets insluit of oorweeg waar die bedoeling hoegenaamd nie was om dit in te sluit nie. Maar soos genoem sal word, is baie van die kritiek op fundamentele pedagogiek van laasgenoemde aard.

'n Uiters belangrike onderskeid om die aard van die Pretoria-resultate te begryp, asook vir die afbakening van wat ek as geldige essensiebeskrywings van die realiteit van die opvoeding van 'n kind verdedig, is 'n *opvoedkundige* (voorwetenskaplike/gekonstrialiseerde), 'n *pedagogiese* (wetenskaplike/gedekonstrialiseerde) en 'n *pedagogiek-(nawetenskaplike/geherkonstrialiseerde)* perspektief op hierdie realiteit. Baie kortliks is 'n opvoedkundige situasie bykans uitsluitlik *prereflektiewe praktyk*; 'n pedagogiese situasie is bykans heeltemal *reflektiewe "teoretisering"* of dié *prereflektiewe praktyk*; en 'n pedagogeksituasie is waar "*teorie*" (om die essensies wat voortspruit uit en inherent is aan hierdie praktyk te openbaar en te beskryf) en praktyk beide van belang is – dit wil sê, dit is waar teoretiese refleksie *prereflektiewe praktyk* in *reflektiewe praktyk* verander en toelig. Hier is beide teorie en praktyk van belang en wederkerig, en dus kan teorie die praktyk toelig en omgekeerd kan praktyk die teorie toelig.

My belangstelling in die fenomenologiese resultate van die Fakulteit Opvoedkunde aan die Universiteit van Pretoria vanaf die laat 1960's tot die vroeë 1990's is *uitsluitlik* beperk tot 'n pedagogiese situasie waar ideologieë, aannames, ens., (en spesifiek 'n christelik-nasionalelewensfilosofie) tussen hakies geplaas is. In hoofsaak beteken dit dat die doel van fundamentele pedagogiek, as die openbaarmaking van die essensies (voorvereistes) van dié gebeurtenis, nie is om spesifieke *inhoud* vir die konkrete praktyk van opvoeding voor te skryf nie. Wat dit wel aan 'n praktisyne voorskryf, is die universele voorvereistes waaraan voldoen moet word vir sy/haar aktiwiteit om as "opvoedend" te kwalifiseer. Dit wil sê, pedagogiek is uitsluitlik daarop gerig om die *vorm* van sy/haar opvoedende handelinge te spesifiseer, maar skryf nijs voor betreffende *wat* hy/sy as *inhoud* kies nie. In hierdie konteks is dit slegs vorm wat deur pedagogiek in geheel geopenbaar word. In teenstelling met hierdie universaliteit wissel inhoud van een konkrete opvoedingshandeling tot 'n volgende en die keuse en regverdiging spruit uit 'n persoon se lewensfilosofie, een of ander ideologie, ens. Dit wil sê, dit spruit uit dit waaruit die fenomenologiese metode ontwerp is, om tydelik tussen hakies te plaas en te "neutraliseer". Spesifieke inhoud word dus nie binne die vorm self aangetref nie. Daarbenewens, aangesien

opvoeding altyd tot voordeel van 'n kind is, kan enige inhoud wat die aard/welsyn van 'n kind (filosofiese kinderantropologie) skend, die vorm verwring of selfs vernietig en dus nie aan die vereistes voldoen vir 'n gebeurtenis om as 'n opvoedingsvoorbeeld te dien nie.

Sedert 1930 en vir ongeveer twee dekades is opvoeding aan die Universiteit van Pretoria volgens 'n Anglo-Amerikaanse benadering bestudeer, wat as uiters onvoldoende ervaar is (sien Fakulteit Opvoedkunde 1980/2000). Deur die pioniersdenke en voorbeeld van Langeveld (Utrecht, 1968) na te streef, wat opvoeding fenomenologies bestudeer het deur met die fenomeen self te begin en nie as filosofies, psigologies, ens., te beskou nie, was hulle geleidelik in staat om van hul onbevredigende benadering weg te breek. Sedert ongeveer 1970 was die fenomenologiese studie van die opvoedingsfenomeen kenmerkend van alle departemente van die Fakulteit Opvoedkunde en sedertdien het pedagogiek in 'n eenheidsgeheel van deurweefde perspektiewe op hierdie realiteit gestalte gekry. Hierdie eenheid weerspieël die realiteit dat in 'n konkrete praktyk van opvoeding daar inherente psigologiese en onderrigmomente, asook ander, binne 'n volwassene-kind-opvoedingsverhouding is (onderskeidelik deur psigopedagogiek, didaktiese pedagogiek en fundamentele pedagogiek geopenbaar en beskryf).

Pedagogiek is 'n wetenskap³ van opvoeding wat noodwendig hierdie drie perspektiewe en ander insluit. Om die bevindinge van slegs of hoofsaaklik fundamentele pedagogiek te kritiseer, soos wat in die literatuur gedoen is, kan tot 'n verwronge begrip van die pedagogiek in geheel as 'n fenomenologie van opvoeding lei (sien byvoorbeeld Beard & Morrow, 1981; Reagan, 1990; Suransky-Dekker, 1998).

In hul fenomenologiese navorsing in opvoeding het Langeveld (Utrecht) sowel as Oberholzer (1954), en later Landman *et al.* (1975/2011), hul "teoretiese" (dit wil sê, fenomenologiese) studie van die realiteit van opvoeding uitsluitlik beperk tot wat hulle kon openbaar, terwyl hul beide die fenomenologiese reduksie (tussen-hakies-plaas) en die eidetiese reduksie (metode van vrye variasie) gebruik het. Deur enige religieuse, politieke en ander oortuigings, wat dalk die fenomeen kan vertroebel of verwring en derhalwe die geopenbaarde essensies tussen hakies te plaas (tydelik op te skort), sal beide die Utrecht- en Pretoria-ontledings ontdaan wees van enige religieuse, politieke of ander verbintenis; *ná* die tussen-hakies-plaas egter opgehef is, moet spesifieke inhoud geneem word uit 'n leefwêreld wat deurweef is van alles wat tussen hakies geplaas is. Hierdie inhoud verlewendig die essensies (universele vorms) sodanig dat dit in 'n konkrete praktyk geïmplementeer kan word.

In die literatuur wat krities is betreffende pedagogiek is daar bykans altyd 'n dubbelsinnige gebruik van die term "teorie", waar teorie *van* (as 'n wetenskaplike aangeleentheid) met teorie *vir* saamgevoeg word as 'n voorskrif vir praktyk. 'n Paar voorbeeld van hierdie samevoeging word hier onder genoem. Volgens my begrip is Langeveld se fenomenologiese studie van opvoeding sowel as die Pretoria-navorsing beide teorieë *van* opvoeding, waar die doel is om politieke en ander kwessies tussen hakies te plaas ten einde die essensies van opvoeding self te onthul. As 'n menslike *noodsaaklikheid*, kan en moet onderrig/opvoeding dus in 'n uiters wye verskeidenheid religieuse en politieke situasies plaasvind; nogtans kan 'n praktisyne "opvoedende" handelinge disfunksioneel wees, indien hulle nie min of meer aan die voorvereistes voldoen wat in en deur die essensies van opvoeding as 'n spesiale volwassene-kind-verhouding beskryf en "voorgeskryf" word nie. Hierdie voorvereistes, as riglyne vir 'n opvoeder se handelingswyses, is die enigste uitdruklike "norme" soos aangetref binne en

³ In hierdie artikel beteken "wetenskap" of "wetenskaplike" bykans altyd "fenomenologie" of "fenomenologies". Dit impliseer nie dat die fenomenologiese metode die enigste metode vir die beoefening van wetenskap is nie.

inherent aan 'n opvoedingsverhouding – en uiteengesit deur ten minste fundamenteel-, psigo- en didakties-pedagogiese perspektiewe. Hierdie "norme" het betrekking op die verskaffing van leiding en steun aan ouers ten opsigte van ouerskap, en veral in 'n pedoterapeutiese situasie (sien Van Niekerk, 1982; Crous, 1979/1997). Dit bied ook kriteria vir die evaluering van die pedagogiese aanvaarbaarheid van 'n konkrete pedagogiek-situasie en selfs vir die evaluering van die pedagogiese aanvaarbaarheid van 'n spesifieke leerstelling vir opvoeding soos pragmatisme (in verband met laasgenoemde, sien De Vries, 1985).

Enigiemand wat dieselfde fenomeen binne die fenomenologiese reduksie bestudeer, behoort soortgelyke (indien nie identiese) of ten minste versoenbare kategorieë te openbaar of te sien nie. Derhalwe behoort hul taal om dit te beskryf uitermate soortgelyk te wees, hoewel hul praktiese interpretasies dalk heelwat kan verskil. Dit is die geval wanneer die Utrecht-resultate en dié van Pretoria vergelyk word. Trouens, die Pretoria-fakulteit het nie Langeveld se kategorieë (byvoorbeeld, vertroue, begrip, gesag, omgang, ontmoeting, ens.) blindelings aanvaar nie, maar inderwaarheid verder gegaan om op hierdie kategorieë uit te brei deur essensies van elk te onthul, bykomende kategorieë te openbaar, en hul onderlinge samehang te beskryf. Hierdie samehang kon uitgewys word weens die gedeelde diskoorse tussen die Utrecht- en Pretoria-kategorieë.

Soos genoem, moet die tussen-hakies-plaas opgehef word voor die kategorieë geïmplementeer kan word. Dit moet dan verlewendig of gespesifiseer word ten opsigte van 'n unieke situasie en dit het noodwendig tot gevolg dat elke kategorie genuanseer of geïnterpreteer word ingevolge 'n spesifieke ideologie, oortuiging, aanname, ens. Dit wil sê, *universele* essensies, wanneer gespesifiseer, sal 'n *verskeidenheid* nuances ten opsigte van betekenis toon – binne die perke wat deur enige essensie gestel is. Derhalwe is dit nie verrassend indien die genuanseerde betekenis van hierdie essensies tussen Nederland en Suid-Afrika, trouens, tussen enige lande en kulture, verskil nie.

Baie van die kritiek op fundamentele pedagogiek spruit voort uit 'n misvatting en/of verwering van die fenomenologiese reduksie. Hierdie verwering lei tot 'n samevoeging van die wetenskap en die nawetenskap, of selfs 'n bykans algehele omseiling van enige fenomenologiese beskrywings soos wat veral in die VSA die geval is.

'n Verwante en meer heftige kritiese beoordeling is aanvanklik deur die veronderstelde politieke en religieuse onderstuttings van fundamentele pedagogiek gemotiveer. Suransky-Dekker (1998) beweer dat Langeveld se fenomenologies-teoretiese pedagogiek in die middel 1950's hoofsaaklik deur die Fakulteit Opvoedkunde aan die Universiteit van Pretoria na Suid-Afrika "oorgedra" is in 'n poging om die studie van opvoedkunde as 'n onafhanklike wetenskap te ontwikkel. Sy het verder aangevoer dat aangesien onderwys in Suid-Afrika 'n duidelike uiting was van christelik-(calvinistiese) nasionale onderwys (CNO) wat apartheid gesteun het, hierdie sterk aansluiting met CNO die interpretasie van fundamenteel-pedagogiese denke in die rigting van die regverdiging en voortsetting van 'n outhoritêre apartheidsonderwys beïnvloed.

As "bewys" dat fundamentele pedagogiek ontwerp was om apartheidsonderwys (uitdruklik swart onderwys tydens apartheid) te regverdig en te laat voortbestaan, wys Suransky-Dekker (1998), Regan (1991) en ander op die outhoritêre aard van swart onderwys, wat getipeer word as dat dit 'n outhoritêre onderwyser-leerder-verhouding sowel as betekenislose memoriseringsleer beklemtoon. As 'n fenomenologie van opvoeding, regverdig of skryf fundamentele pedagogiek egter nie enige spesifieke praktyk voor nie, omdat hierdie nawetenskaplike aangeleenthede is.

Indien swart onderwys onder apartheid ingevolge pedagogiese essensies beskou word, kan fundamentele pedagogiek (byvoorbeeld, Landman *et al.*, 1975/2011) identifiseer waar die

onderwyser-leerder-*opvoedings*-verhouding ontoereikend verwerklik word; psigopedagogiese kategorieë (byvoorbeeld Crous, 1984/1997) kan toon dat die gehalte van affektiewe, kognitiewe en normatiewe leiding te kort skiet; en didaktiese pedagogiek, direk met betrekking op onderwys, kan toon dat onvoldoende onderwys geïmplementeer word, maar min of geen *opvoedende* onderwys nie (sien Van der Stoep & Louw, 1979/2005). 'n Outoritêre onderwyser-leerder-verhouding en betekenislose memoriseringsleer is onaanvaarbaar teoordeel na die pedagogiese kategorieë, soos onthul deur fundamentele pedagogiek asook al die deelperspektiewe, en dus is dit nie moontlik dat hierdie kategorieë gebruik kan word om apartheidsonderwys of enige spesifieke praktyk te regverdig nie. Ongetwyfeld het daar onderrig en leer plaasgevind, maar nie noodwendig opvoedende onderwys en formatiewe leer nie.

Dit blyk dus dat die bevindinge van die Pretoria-fakulteit *heeltemal verwyderd* was van swart onderwys onder apartheid. Apartheidsonderwys is ontwikkel en geïmplementeer lank voor pedagogiese denke in die 1970's by die Pretoria-fakulteit gestalte gekry het. Dit is nie ontwerp of geregtigheid deur pedagogiese bevindinge van die Pretoria-fakulteit nie. Nogtans word fundamentele pedagogiek in die kritiek getypeer as dat dit 'n ouoritêre vorm van onderwys sou bevorder. Trouens, die volwassene-kind-verhoudingskategorieë van vertroue, begrip en gesag is onderling verweef en gee in die geheel aanleiding tot simpatieke, gesaghebbende leiding (wat niks met mag en beheer te doen het nie), in teenstelling met 'n ouoritêre verhouding wat nie die belang van 'n kind eerste stel nie (sien Landman *et al.*, 1975/2011). Ek stem egter wel saam met Beard en Morrow (1981), Suransky-Dekker (1998) en ander wat daarop gewys het dat daar 'n paar onoordeelkundige voorbeeld is van die beskrywing van 'n volwassene-kind-verhoudingskategorie, wat ek ten opsigte van die realiteit van opvoeding as onvanpas beskou en nie in ooreenstemming met ander geopenbaarde kategorieë nie. Byvoorbeeld, in terme van die pedagogiese doelstruktur, die beskrywing "being true to decisions regardless of their consequences" (Van Rensburg & Landman, 1988:xxix). 'n Verbintenis tot keuses, waardes en oortuigings is weldeglik noodsaklik, maar 'n gedwee aanvaarding daarvan in plaas van 'n bereidwillige gehoorsaamheid is nie. Gedurende die tyd wat ek hierdie idees gedoseer het, het ek gevind dat die formulering gewysig moet word en dat die beste verwoording vir die beskrywing van verantwoordelike, onbevange verbintenis soos volg is: "being committed to but not enslaved by ..." (Schmidt, 1973:21).

Ek is van mening dat Suransky-Dekker (1998) se bewering van 'n teenstrydigheid tussen Langeveld se teoretiese pedagogiek en die fundamentele pedagogiek van die Pretoria-fakulteit vals is. Byvoorbeeld, dit kom my voor dat sou die kategorieë van elkeen vertaal word, sê nou maar in Engels, en vergelyk word, dit ononderskeibaar sou wees. Soos reeds genoem, is die ontledings van die Pretoria-fakulteit in baie gevalle inderwaarheid 'n uitbreiding van talle van die essensies soos deur Langeveld geopenbaar.

In Suransky-Dekker (1998) se studie word fundamentele pedagogiek in 'n meer genuanseerde lig beskou as die voorheen, meer politieke, kritiese beoordelings van die vroeë en laat 1980's; derhalwe volg daar nou 'n meer intensieve en gedetailleerde beschouing van haar tiperings van fundamentele pedagogiek.

'n Nadere beskouing van Suransky-Dekker se tiperings van fundamentele pedagogiek

Die vroeë kritiek op fundamentele pedagogiek was deurtrek van politieke retoriek wat dikwels 'n kwetsende ondertoon gehad het. Selde was daar 'n kritiek gerig op die bevindinge van fundamentele pedagogiek met uitsondering van pedagogiese gesag, wat dikwels verkeerdelik getypeer is as met die betekenis van 'n ouoritêre in plaas van gesaghebbende volwassene-kind-verhouding.

Suransky-Dekker (1998) se studie bied 'n baie nuttige perspektief op fundamentele pedagogiek deur dit te beskou as die gevolg van die oordrag van Langeveld se teoretiese pedagogiek na Suid-Afrika, waar dit geherinterpreteer en gevorm is om by apartheidsonderwys in te pas. Alhoewel hierdie stelling aanvegbaar is en verder bespreek word, is dit "nuttig" omdat dit ons in staat stel om Langeveld se pedagogiek as 'n maatstaf te gebruik om fundamentele pedagogiek krities met sy teorie te vergelyk. Dit sal aangedui word dat die twee "teorieë" in wese dieselfde is, hoewel daar verwag kan word dat die essensies wat dit gemeen het effens verskillende nuanses van betekenis sal verkry, sonder dat dit ingevolge 'n persoon se ideologieë, oortuigings, ens., verwring of tot niet gemaak word.

Suransky-Dekker (1998:11) stel dit soos volg:

[s]ince fundamental pedagogics can be traced to the work of ... Langeveld, there appears to be a puzzling contradiction between the meaning Langeveld's theory took on in Holland (framed in a liberal and humanistic context) and South African fundamental pedagogics (framed in a racist apartheid education context).

En 'n paar bladsye verder beweer sy dat sy vasgestel het dat:

(i) fundamental pedagogics was not a South African invention, but that nonetheless (ii) Langeveld's theory was used to legitimize it as it took on different political, philosophical and educational meaning in the South African context, and that (iii) the increasingly divergent context of ethnic-nationalist imperatives in South Africa led fundamental pedagogics to assume a meaning much at odds with its Dutch roots. (1998:18)

In die aanhalings hier bo word die woord "teorie" deur Suransky-Dekker geïnterpreteer om voorskrifte vir praktyk te beteken, wanneer dit inderwaarheid op 'n openbaarmaking en beskrywing dui van die essensiële strukture van of voorvereistes vir die handeling om 'n kind tot volwassenheid op te voed; dit wil sê, dit is 'n wetenskaplike aangeleenthed en is nie gemoeid met 'n nawetenskaplike spesifisering van hierdie essensies volgens die een of ander leerstelling, hiërargie van waardes, kulturele/politieke konteks, ens., nie. Gevolglik het die geopenbaarde essensies in Langeveld se teoretiese pedagogiek en in fundamentele pedagogiek dieselfde betekenis – dit openbaar en beskryf die essensies van die opvoeding van 'n kind as een en dieselfde fenomeen en daar is geen "puzzling contradiction" of "being at odds with its Dutch origins" nie. Hierdie betekenis van "teorie" as 'n wetenskap voorveronderstel 'n fenomenologiese tussen-hakies-plaas, byvoorbeeld van 'n liberale en humanistiese raamwerk, 'n rassistiese apartheidsonderwysraamwerk, of enige ander raamwerk. Dit is binne hierdie (nawetenskaplike) raamwerke dat 'n "verrassende teenstrydigheid" kan ontstaan, maar nie binne die fenomenologiese beskrywings van Langeveld en fundamentele pedagogiek nie. Om hierdie redes was daar ook geen behoefte vir fundamentele pedagogiek om Langeveld se teorie vir regverdiging (as 'n nawetenskaplike voorskrif van beleide van enige aard) te gebruik nie; laasgenoemde is nie wat fundamentele pedagogiek is of beweer om te wees nie. Trouens, hierdie tipe verwarring vorm die kern van bykans alle kritiek op fundamentele pedagogiek. Dit is moeilik om te bepaal hoe Suransky-Dekker se narratief ten opsigte van die "verwring" van Langeveld se pedagogiek deur fundamentele pedagogiek moontlik kan wees sonder samevoeging van die wetenskap en die nawetenskap:

... [T]he problem with Langeveld's theory for the South African context at that time is that – if adopted unconditionally – it would have signified a departure from religious doctrine in favor of an essentially atheist and phenomenology based theory of education. Langeveld had suggested that instead of looking to religion for guidance in a scientific

study of what does (but also what *should*) happen when children are raised, we should acknowledge the existence of a pedagogical reality which can be scientifically captured in pedagogy as an autonomous and practical science. This pedagogic reality contained a set of norms which preceded any moral or religious norms with which parents could identify. Hence, it was a field of interest which was related to social and human sciences, but was indeed also seen as an autonomous field with objectives and assumptions which were distinctly pedagogical. (Suransky-Dekker, 1998:170)

Beide Langeveld se teorie en fundamentele pedagogiek is gemoeid met die openbaarmaking van die essensiële strukture van opvoeding en nie of hul bevindinge ooreenstem met of afwyk van enige spesifieke leerstelling nie, omdat enige tipe leerstelling huis een van vele dinge is wat tussen hakies geplaas word.

Maar wat het die Fakulteit Opvoedkunde van Pretoria nou eintlik van Langeveld “oorge-neem”? In hoofsaak was dit sy voorstel dat die opvoedingsfenomeen bestudeer kan en behoort te word vanuit hierdie realiteit self in plaas van uit ander perspektiewe, soos ’n psigologiese of ideologiese perspektief, in soverre hierdie outonome opvoedingsrealiteit enige spesifieke teorie of ideologie voorafgaan. Suransky-Dekker (1998:170-171) verstaan dit egter nie so nie en is van mening dat:

Langeveld’s idea of pedagogic autonomy offered a solution to [post World War Dutch] ... parents who looked for non-religious moral guidelines when raising their children. His research directed their search to distinct pedagogic norms that could replace the guidelines that had been offered by religious doctrines. At the same time, those parents who felt comfortable with religion ... could also now rest assured in the knowledge that their actions could be sanctioned not only by their religion but also in a ‘neutral’ and ‘scientific’ way.

En:

Whereas Langeveld’s pedagogy affirmed different religious and ideological diversity in a society that had rejected totalitarianism in favour of social democracy ..., fundamental pedagogics affirmed apartheid in a society which was politically dominated by those who had adopted totalitarianism framed in a CNE mode. (1998:184)

Derhalwe kom Suransky-Dekker tot die gevolgtrekking dat:

The arrival of Langeveld’s theory in South Africa ... came at a very opportune time. The timing was perfect, as it presented Afrikaners with the opportunity to develop educational thinking in such a way that their long-cherished ideal of CNE could be implemented. What was needed was an academic justification for CN, especially in the field of teacher education, as teachers now needed to be groomed in a new CNE mode. (1998:169)

Dit is betreurenswaardig dat hierdie twyfelagtige narratief van die “tydigheid” van die oordrag van Langeveld se pedagogiek van Nederland na Suid-Afrika ten einde die beleide van CNO onder apartheid akademies te regverdig, na my mening ’n onuitwisbare stempel gelaat het op die geskiedenis van Langeveld se pedagogiek. Fundamentele pedagogiek (soos in die geval van Langeveld se teoretiese pedagogiek) is beperk tot ’n essensie-analise van (dit wil sê, oftewel voorvereistes vir) ’n opvoedingsituasie wat enige plek te eniger tyd kan voorkom, ongeag die spesifieke ideologiese, religieuse of ander verbintenis van ’n opvoeder. Gevolglik kan nog Langeveld se pedagogiek nog fundamentele pedagogiek enige spesifieke religieuse, politieke of ander nawetenskaplike aangeleentheid steun. Op stuk van sake, indien onderrig

'n opvoedingsfenomeen is wat universeel by mense voorkom, kan enige spesifieke ideologie dan nie 'n essensie of voorvereiste wees nie, maar die feit dat daar *een of ander* ideologie moet wees wat dit rig, is noodsaaklik. Om hierdie rede kan gesê word dat pedagogiese norme (dit wil sê, essensies) noodsaaklik, maar nie voldoende is vir opvoeding om plaas te vind nie. My finale kommentaar oor Suransky-Dekker (1998) se vergelyking, is die betekenis van "die self" in Langeveld se pedagogiek en in fundamentele pedagogiek. Dit is 'n duidelike voorbeeld van die samevoeging van 'n "wetenskaplike" en "nawetenskaplike" perspektief:

It becomes clear that whilst the self in fundamental pedagogics looks – at first glance – exactly like Langeveld's self and even explicitly claims to refer to an individual self, its contextualisation in Christian National Education policy and apartheid politics effectively made that an impossibility. Instead, fundamental pedagogics implies the existence of an ethnic-nationalist and collective self. This has tremendous consequences for education, as the emphasis shifts from raising an individual and unique child (Langeveld's idea) whose identity is pre-fixed in ethnic-nationalist style (as implied in fundamental pedagogics). (1998:201)

Die fundamentele grondslag van die idee van die self wat in fundamentele pedagogiek en in alle deelperspektiewe voorkom, is 'n verwoording van 'n eksistensieel-fenomenologiese, filosofiese kinderantropologie wat 'n kind as in-die-wêreld-wees openbaar, wat gelyktydig en wedersyds, as intensionaliteit, oop is vir en gerig is op die wêreld. Hierdie twee momente van intensionaliteit – die oop wees vir, en die gerigtheid op die wêreld – vind aansluiting by Langeveld se denkbeeld dat 'n kind afhanglik is van en verbind is tot opvoeding (openheid as om uit die opvoeding [wêreld]betekenis te ontvang), en om self iemand te wil wees (gerigtheid as om betekenis te verleen aan die opvoeding [wêreld]). 'n Individu se verantwoordelike vryheid kom ook deurgaans in die pedagogiese literatuur van die Pretoria-fakulteit voor en blyk veral duidelik in 'n ortopedagogiese situasie, meer bepaald 'n pedoterapeutiese een, waar 'n konkrete, unieke individu in 'n problematiese opvoedingsituasie op die voorgrond is. Op die vlak van fundamentele pedagogiek (dit wil sê, op 'n wetenskaplike vlak) is die konkrete nuances wat hierdie antropologiese kategorieë spesifiseer, "oop" (konteks-/inhoudsloos) en dit bly onaktief tot dit deur 'n spesifieke lewensfilosofie, ens. (nawetenskaplike vlak), verlewendig word.

Fundamentele pedagogiek word daarvan beskuldig dat dit nie-essensies soos 'n oordrewe ouoritêre volwassene-kind-verhouding voorskryf of dat dit apartheidsonderwys regverdig, wat in werklikheid op swart onderwys onder apartheid neerkom. Swart onderwys is ingestel voor fundamentele pedagogiek gestalte gekry het en watter ouoritêre regering het nodig om enigiets te regverdig of as geldig te verklaar? Hierdie beleide weerspieël ideologiese voorskrifte wat fundamentele pedagogiek nie in staat was om te bied nie en duidelik nie ten doel gehad het nie. Buitendien, selfs al wou dit, kon dit nie swart onderwys tydens apartheid regverdig nie, omdat dié onderwys eenvoudig as pedagogies ontoereikend beskou sou word; dit wil sê, dit sou nie aan die vereistes voldoen van die pedagogiese norme (essensies) wat voorvereistes en riglyne is vir die bewerkstelling en handhawing van 'n pedagogiese volwassene-kind-verhouding, asook wat as kriteria kan dien vir die evaluering van die pedagogiese gehalte en toelaatbaarheid van enige spesifieke geval van "opvoeding" nie. Dit kan ook gebruik word om 'n spesifieke leerstelling van opvoeding pedagogies te evaluateer, soos pragmatisme, kommunisme en so meer (sien De Vries, 1985).

Vervolgens bied ek my kommentaar oor Hoadley se beskouing van fundamentele pedagogiek aan.

'n Nadere beskouing van Hoadley se tiperings van fundamentele pedagogiek

Hoadley (2018:57) se kort opsomming van hierdie vroeë kritiek op fundamentele pedagogiek is soos volg:

It was argued that it was inaccessible and mystifying (Reagan, 1990); not amenable to rational challenges and critical scrutiny (Parker, 1981; Morrow, 1981); and inarticulate, conceptually confused and contradictory (Morrow, 1981; Enslin, 1988). The most prominent critique, however, was political, the objection to the presentation of FP as a ‘science’, ‘a theoretical discourse from which the political has been exorcised’ (Enslin, 1990:86)....Enslin critiqued the notion of bracketing or epoché: ‘By excluding the political as a legitimate dimension of theoretical discourse, fundamental pedagogics offers neither a language of critique nor a language of possibility’. (1990:78)

Hierdie besorgdheid van Enslin dat die politiek van die bevindinge (essensies) van fundamentele pedagogiek uitgesluit is, is presies wat die Pretoria-fakulteit probeer bereik het en, inderwaarheid, die bewys dat die tussen-hakies-plaas suksesvol was. Die politiek is 'n geldige dimensie van opvoedkundige diskoers, maar is 'n nawetenskaplike aangeleentheid. Ongelukkig kom dergelike ongegronde kritiek steeds algemeen voor.

Hoadley (2018) beskou fundamentele pedagogiek vanuit 'n kurrikulumperspektief, en politieke tiperings is minder op die voorgrond. Verder, in plaas daarvan om na 'n sogenaamde apartheidsonderwys in die breë te verwys, is haar fokus meer direk op swart onderwys tydens apartheid.

Ten opsigte van die beweerde ouoritêre onderwyser-leerde-verhouding, die voorkoms van memoriseringsleer, en betekenislose klasdeelname, noem sy die volgende:

Often this is attributed to the dominant philosophies underpinning apartheid education – Christian National Education (CNE) ... and the philosophy of ‘fundamental pedagogics’. ...Looking at the small number of empirical studies, I suggest the dominant classroom practices can be explained in relation to structural, material and cognitive resources and restraints facing black schools at the time which rendered policy programmes ineffective. (Hoadley, 2018:56)

Hoadley se bewering dat die ouoritêre en memoriseringsleeraspekte van swart onderwys onder apartheid hoofsaaklik bepaal is deur politieke regeringsbesluite blyk meer oortuigend te wees, as verskeie, meestal veronderstelde, eienskappe van fundamentele pedagogiek (Suransky-Dekker, 1998). Trouens, sedert die aanvang van die golf van kritiek teen fundamentele pedagogiek, is dit deur Beard, Enslin en Morrow (1981:21) gestel dat “[t]his paper cannot be said to have shown that Pedagogics has an influence on educational policymaking and practice in this country” en soos Hoadley (2018:60) dit stel, was die invloed daarvan waarskynlik gering. Hoadley (2018:59) stel dit soos volg:

If one sets aside the dominant political critique ... it is possible to interpret FP in a different way. ... Eliminating the political from the process of scientific consideration may arguably make subsequent reflection on the life-world and political and social action more meaningful.

En vervolgens sê sy:

The understanding of knowledge or content in relation to FP may in some ways explain its rejection on political grounds – it left out ‘real’, contextual, everyday knowledge, and

was thus construed as apolitical, conservative and socially blind. Under apartheid, amongst liberal academics in a highly politicized environment, where education was seen as key to liberation, this was anathema. (2018:60)

En laastens:

It is doubtful then that FP fundamentally shaped and defined pedagogic practice under apartheid. Even in relation to teacher education, the more ideological aspects are more likely to have inhered in Christian National Education rather than FP, and it could be the tight coupling of the two that generated more heat towards FP than perhaps it warranted. (2018:61)

In die bostaande kommentaar bied Hoadley nie so 'n uitgesproke politieke beoordeling van fundamentele pedagogiek aan nie en suggereer sterk dat die politieke kritiek daarop dalk onverdiend was. Nogtans, gegewe dat dié wat betrokke was by die praktykbeoefening van fundamentele pedagogiek by die Pretoria-fakulteit veranker was in die kultuur van christelike nasionalisme en die opvoedkundige beleide daarvan, is dit maklik om te aanvaar dat daar 'n "tight coupling" van fundamentele pedagogiek en CNO moet wees. Ten einde egter fundamenteel-pedagogiese navorsing te kan doen, moet CNO (soos ook ander ideologieë) tussen hakies geplaas word en hierdie tussen-hakies-plaas hou die twee onverbind. Die "wetenskaplike" praktyk van fundamentele pedagogiek kom slegs voor wanneer die fenomenologiese reduksie (tussen-hakies-plaas) van krag is.

Om die metodologiese handeling van tussen-hakies-plaas nie in gedagte te hou wanneer fundamentele pedagogiese studies gelees word nie, blyk die kern te vorm van 'n wanbegrip betreffende wat fundamentele pedagogiek bedoel om te wees al dan nie. Die fenomeen soos bestudeer deur fundamentele pedagogiek is beslis normatief in ten minste twee betekenis: die essensies en strukture van 'n volwassene-kind-opvoedingsverhouding is voorvereistes vir wat gedoen moet word om hierdie verhouding tot stand te bring en te handhaaf, en dus is dit "norme" in die sin dat dit die interaksie tussen 'n volwassene en 'n kind bepaal; maar dit is ook normatief in die sin dat hierdie handeling deur 'n spesifieke voorstelling van volwassene-wees gelei word. Die spesifieke inhoud van hierdie voorstelling word wel deur 'n bepaalde ideologie, siening, ens., verskaf en NIE deur fundamentele pedagogiek nie.

Die realiteit van opvoeding word gewoonlik benader as onderwys ingevolge een of ander leerstelling (byvoorbeeld, marxisme, idealisme, christelike nasionalisme), dit wil sê, met die tussen-hakies-plaas. Sonder die tussen-hakies-plaas kan daar slegs op lukrake wyse, indien ooit, na die essensies van die realiteit van opvoeding deurgedring word. Die fenomenologiese metode, soos bo beskryf, is ontwerp om sodanige essensies te openbaar en te beskryf. Verder maak die opheffing van die tussen-hakies-plaas dit ook uiter moeilik om onderskeid te tref tussen opvoeding ('n tipe positiewe vorming) en positiewe vorming in die algemeen.

Ten slotte is daar melding gemaak van wetenskap en nawetenskap, van 'n teorie *van* opvoeding (om essensies fenomenologies te openbaar en te beskryf) en 'n teorie *vir* opvoeding (om beleide en handelinge ideologies voor te skryf). 'n Wesenlike verskil tussen hierdie twee teorieë is dat die tussen-hakies-plaas in die eerste geval toegepas en in die tweede geval opgehef word. Veel van die kritiek op fundamentele pedagogiek spruit direk uit die samevoeging van die twee.

Slotopmerkings

Die kritiek op fundamentele pedagogiek skep die indruk dat die Fakulteit Opvoedkunde aan die Universiteit van Pretoria sterk daarop gefokus het om apartheidsonderwys te verdedig en te regverdig, en dat hul pogings weinig meer as net 'n weerspieëling was van die religieuse en politieke agendas van christelike nasionalisme. Met die eerste oogopslag lyk die geloofwaardigheid van hierdie kritiek dalk voor die hand liggend; die lede van die Pretoria-fakulteit gedurende daardie tyd was waarskynlik "goeie landsburgers" verbind tot die heersende ideologieë van hul samelewing.

In teenstelling met hierdie kritiek was my persoonlike ondervinding in 1980 van die Pretoria-fakulteit dat hul gepoog het om die studie van opvoeding as 'n outonome wetenskap, sonder enige ideologieë, te bevorder. Die publikasies van hul resultate verskaf geen gronde vir die genoemde kritiek nie. In navolging van Langeveld se voorstel het die primêre benadering van die Pretoria-fakulteit die fenomenologiese metode behels, wat bedoel was om universele essensies van die opvoedingsfenomeen te openbaar en te beskryf, terwyl daar terselfdertyd met die tussen-hakies-plaas nagegaan is vir enige verwringende invloede van geloofsoortuigings, politieke beleide, en vele ander vooroordele.

Twee redes waarom die universele essensies voortspruitende uit die fenomenologiese studies van die Pretoria-fakulteit (en van Langeveld) nie enige bepaalde geloofsoortuiging of ideologie kan behels nie, is eerstens omrede hul metode spesifiek probeer om die moontlik vertroebelende en verwringende invloede van bepaalde ideologiese verbintenis, ens., rakende hierdie essensies te negeer, en tweedens omrede die realiteit van opvoeding self, as 'n universele menslike gebeurtenis, ontelbare ideologieë moet akkommodeer en dus nie enige *spesifieke* een kan voorskryf nie – hoewel opvoeding, as 'n normatiewe realiteit, gerig moet word deur 'n voorstelling van wat behoort te wees, soos genuanseer deur *een of ander* spesifieke ideologie.

Soos ek reeds in hierdie artikel genoem het, is die meeste van die kritiek op fundamentele pedagogiek 'n samevoeging van "teorie" en praktyk, wetenskap en nawetenskap, vorm en inhoud, ens. Hierdie vermengings spruit meestal voort uit 'n gebrek aan begrip of 'n verwerping van die fenomenologiese tussen-hakies-plaas. Dit kan lei tot kritiek op fundamentele pedagogiek dat dit byvoorbeeld 'n spesifieke outoritaire onderwyser-leerder-verhouding, memoriseringsleer en betekenislose leer voorstel en dat dit 'n bepaalde politieke perspektief weglaat. Fundamentele pedagogiek is nie in 'n posisie om enige inhoud vir praktykbeoefening voor te stel nie en dit is nie die doel daarvan nie. Dit beskryf wel essensies wat praktykbeoefening vir 'n opvoeder kan duidelik maak omdat, in 'n aktiwiteit soos opvoeding, essensies inderwaarheid vir 'n opvoeder voorvereistes en dus riglyne vir handeling bied ten einde 'n volwassene-kind-opvoedingsverhouding in die eerste plek tot stand te bring.

Wat ondersoek en krities beoordeel behoort te word, indien nodig, is die toereikendheid van hul beskrywings van die essensies of kategorieë, hul onderlinge samehang en, bowenal, die mate waarin dit blyk 'n akkurate verwoording te wees van die realiteit van opvoeding self.

Alles in ag genome, is miskien die grootste verlies weens hierdie aanvegbare kritiek dat generasies se voortgesette bydrae tot die studie van opvoeding, as 'n outonome wetenskap met die doel om ons begrip van die aard van die begeleiding van 'n kind tot volwassenheid te bevorder, onderbreek is, indien nie algeheel verhoed is nie. Dit blyk ook dat boeke, tesisse, ens., oor fundamentele pedagogiek, gedoen is om stof te vergader op biblioteekrakke. Ek vind dat die fenomenologiese resultate van die Pretoria-studies 'n skatkis van insigte bied. Dit is jammer dat dit bykans uitsluitlik veroordeel en selfs misken word weens twyfelagtige politieke tiperings van hierdie resultate. Om al die bostaande redes het ek in die verlede die

prestasies ten opsigte van fundamentele pedagogiek aan die Universiteit van Pretoria onapologeties verdedig, en gaan ek voort om dit steeds te doen.

BIBLIOGRAFIE

- Basson, NJS et al. 1985/1994. *Lesontwerp/Designing a lesson*. Johannesburg: Juta & Kie. Engelse vertaling: <http://www.georgeyonge.net/node/93>.
- Beard, PNG, Enslin, PA & Morrow, WE. 1981. Pedagogics: Its influence on educational policymaking and practice in South Africa. In Beard, PNG & Morrow, WE (eds). 1981. *Problems of pedagogics*. Durban: Butterworths.
- Beard, PNG & Morrow, WE (eds). 1981. *Problems of pedagogics*. Durban: Butterworths.
- Bos, J. 2011. *M.J. Langeveld: Pedagoog aan de hand van het kind*. Amsterdam: Boom.
- Crous, SFM. 1979/1997. Pedoterapeutiese begeleiding van die affektiel-versteurde kind/Pedotherapy guidance of the affectively disturbed child. Ongepubliseerde DEd-tesis. Universiteit van Pretoria. Engelse vertaling: <http://www.georgeyonge.net/node/10>.
- Crous, SFM. 1984/1997. Persoonsvoltrekking: Psigopedagogiek vir Onderwysstudente/Personal actualization: Psychopedagogics for student teachers. Ongepubliseerde manuskrip. Engelse vertaling: <http://www.georgeyonge.net/node/56>.
- De Vries, CG. 1985. *Orientation in fundamental educational theory*. Stellenbosch: University Publishers & Booksellers.
- Enslin, P. 1988. The state of pedagogics. *Perspectives in Education*, 10(1):67-74. (Sien Hoadley, 2018:57).
- Enslin, P. 1990. Science and doctrine: Theoretical discourse in South African teacher education. In M Nkomo (ed.). *Pedagogy of domination: Toward a democratic education in South Africa*. Trenton, NJ: Africa World Press, pp. 72-92. (Sien Hoadley, 2018:57).
- Fakulteit Opvoedkunde. 1980/2000. Die ontplooiing van die pedagogiekdenke in die verskillende deeldissiplines van die Fakulteit Opvoedkunde: 1930–1980/The historical development of pedagogical thinking in the various part-disciplines of the faculty of education at the University of Pretoria: 1930–1980. *Pedagogiekjoernaal*, 1(2):1-232. Engelse vertaling: <http://www.georgeyonge.net/node/115>.
- Gerber, AE. 1972/2009. Die kategorie “in-die-welt-wees” en die betekenis daarvan vir die pedagogiek-denker: ’n Studie in fundamentele pedagogiek/The category “being-in-the-world” and its significance for pedagogical thinking: A study in fundamental pedagogics. *Pedagogiekstudies*, 71:1-100. Engelse vertaling: <http://www.georgeyonge.net/node/106>.
- Hoadley, U. 2018. *Pedagogy in poverty: Lessons from twenty years of curriculum reform in South Africa*. London: Routledge (veral hoofstuk 4). <http://www.researchgate.net/publication/322732888>.
- Kruger, RA & Yonge, George D. 2008. The significance of the concepts ‘elemental’ and ‘fundamental’ in didactic theory and practice. *Journal of Curriculum Studies*, 40(2):215-250. <http://www.georgeyonge.net/node/84>.
- Landman, WA, Roos, SG & Liebenberg, CR. 1975/2011. *Opvoedkunde en opvoedingsleer vir beginners/Pedagogics as a science of education and doctrines for educating: A text for beginners*. Stellenbosch: Universiteitsuitgewers en -Boekhandelaars. Engelse vertaling: <http://www.georgeyonge.net/node/119>.
- Langeveld, MJ. 1968. *Beknopte theoretische pedagogiek*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Nel, BF. 1973. *Fundamental orientation in psychological pedagogics*. Stellenbosch: University Publishers & Booksellers.
- Oberholzer, CK. 1954. *Inleiding in die prinsipiële opvoedkunde*. Pretoria: J.J. Moreau.
- Pretorius, JWM. 1979/2017. *Opvoeding, samelewning, jeug: 'n Sosiopedagogiekleerboek/Education, society, youth: A sociopedagogic textbook*. Pretoria: J. L. van Schaik. Engelse vertaling: <http://www.georgeyonge.net/node/97>.
- Reagan, T. 1990. Philosophy of education in the service of apartheid: The role of ‘fundamental pedagogics’ in South African education. *Educational Foundations*, (4)2:59-71.
- Schmidt, WHO. 1973. *Child development: The human, cultural and educational context*. New York: Harper & Row.

- Schulman, M & Mekler, E. 1985. *Bringing up a moral child*. New York: Doubleday.
- Sonnekus, MCH. 1968. *The learning child*. Johannesburg: McGraw-Hill.
- Suransky-Dekker, C. 1998. "A liberating breeze of western civilization?": A political history of fundamental pedagogics as an expression of Dutch-Afrikaner relationships. https://researchspace.ukzn.ac.za/xmlui/bitstream/handle/10413/2937/Suransky-Dekker_Caroline_1998.pdf.
- Van der Stoep, F (red.), Van Dyk, CJ, Louw, WJ & Swart, A. 1973/1999. *Die lesstruktuur/The lesson structure*. Johannesburg: McGraw-Hill. Engelse vertaling: <http://www.georgeyonge.net/node/43>.
- Van der Stoep, F & Louw, WJ. 1979/2005. *Inleiding tot die didaktiese pedagogiek/Introduction to didactic pedagogics*. Pretoria: Academica. Engelse vertaling:<http://www.georgeyonge.net/node/4>.
- Van Niekerk, PA. 1979/2001. Die ortopedagogiek binne die pedagogiek/The orthopedagogical within the pedagogical. *South African Journal of Pedagogy*, 13(1):183-190. Engelse vertaling: <http://www.georgeyonge.net/node/143>.
- Van Niekerk, PA. 1982. *The teacher and the child in educational distress*. Stellenbosch: University Publishers & Booksellers.
- Yonge, GD. 1990. Fundamental pedagogics is a philosophy of education in the service of the foundations of education: A response to T. Reagan. *South African Journal of Education*, 10(5/6):530-535.
- Yonge, GD. 1991. Fundamental pedagogics: A philosophy OF or FOR education? *Educational Foundations*, 5:87-99.
- Yonge, GD. 2008. Ideological alchemy: The transmutation of South African didactics (and fundamental pedagogics) into 'apartheid education'. *Journal of Curriculum Studies*, 40(3):409-415. <http://www.georgeyonge.net/node/84>.

Repliek op die Yonge-artikel

IRMA ELOFF

Departement Opvoedkundige Sielkunde
 Universiteit van Pretoria
 Pretoria
 Suid-Afrika
 E-pos: irma.eloff@up.ac.za

Die tydsgees, diversiteit van perspektief en die wetenskap: Repliek op George Yonge

So nou en dan kruis 'n artikel of 'n boek of 'n hoofstuk of selfs 'n tesis 'n mens se pad wat jou herinner aan die rede waarom jy in die akademie werk, iets wat jou herinner aan die wesensaard van die akademie, die hart van die wetenskaplike wêreld. Die artikel van George Yonge getiteld “'n Onwaarskynlike onderneming: 'n Ondersoek na die kritiek rakende fundamentele pedagogiek” (Yonge, 2021) was so 'n artikel.

Alhoewel die inhoud van die artikel as geheel 'n interessante benadering tot die geskiedenis van kurrikula in onderwysersopleiding aan 'n Suid-Afrikaanse universiteit is, is dit veral die implisiële aspekte van die onderwerp wat Yonge aanroer wat stof tot nadenke bied:

- Om bewerings te staaf
- Om bo die tydsgees uit te styg
- Om diverse sienings aktief te soek
- Om altyd dieper te delf
- Om jouself te bevraagteken

In hierdie artikel reflektere Yonge oor sy eie groei terwyl hy die fundamentele pedagogiek verken het, veral soos hy dit aangetref het in die werk van navorsers in Pretoria in die sewentiger- en tagtigerjare. Hy skets spesifiek sy soeke na teoreties begronde antwoorde terwyl hy opvoedkundige sielkunde aan studente in die VSA gedoseer het. Hy verduidelik die trajek van sy besoek aan Pretoria in 1980 en die gevolglike aanpassing van sy kurrikulum ná sy terugkeer na die VSA. Veral die invloed van Langeveld en die kategorieuse strukturering van die opvoedingsfenomeen, soos in die fundamentele pedagogiek voorgestel, kom onder skoot. Tekortkominge word uitgewys. Raakpunte word uitgelig. Meer nog, die ontwikkeling van die vakgebied binne die sosio-politieke omgewing van die tyd word geskets. Sy eie posisionaliteit as 'n Demokraat (soos gedefinieer in die huidige VSA-landskap) en nie-Christen word verklaar. Hy bevraagteken dan die bewerings oor die assosiasie van die fundamentele pedagogiek met die apartheidsonderwys van die tyd. Yonge se bevraagtekening van hierdie proses word gedoen aan die hand van 'n tydlynanalise wat die ontwikkeling van die fundamentele pedagogiek delinieer en teenstrydighede uitwys. Dit word ook gedoen deur op wanvertolkings te wys, veral beperkte insig in die gebruik van tussen-hakies-plasing (*bracketing*) in die fenomenologie, en selektiewe ignorering van sekere kernkategorieë in die fundamentele pedagogiek.

Hierdie artikel van Yonge het my spreekwoordelik laat regop sit. As 'n student in die tagtiger- en vroeë negentigerjare moes ek self die basisstrukture van die fundamentele pedagogiek vir menige toets en eksamen in verskeie modules onder die knie kry. Die handboeke

was dik. Teoretiese konsepte soos "Dasein" ('daar wees, teenwoordig wees'), "Mitsein" ('saamwees') en "Aha-Erlebnis" ('die oomblik van insig') het weerklank gevind in my praktiese onderwysleerervarings as 'n jong student. Terselfdertyd was dit ook 'n tyd van kritiese, sistemiese selfondersoek in die land, herkruikulering op alle vlakke en radikale onderwysbeleidsverskuiwings. Die tydsgees was opwindend en die geleenthede vir grootskaalse veranderinge in die onderwysstelsel was haas onbeperk. Die handboeke op my boekrak en die studienotas in my lêers het al hoe meer geword. Paulo Freire, John Dewey, Jerome Bruner, Margaret Bancroft, Maria Montessori, Reuven Feuerstein, Lev Vygotsky.

Dit was egter nie net die herinneringe aan my eie studie wat my laat wonder het nadat ek die Yonge-artikel gelees het nie. Ek het ook gewonder oor al die kere dat bewerings gemaak is wat bloot net aanvaar is sonder om hulle empiries te ondersoek: "Waarop baseer jy jou stelling?" "Waar hoor jy dit?" "Wie het dit gesê?" "Wat is jou bronre?" "Klop dit wat hier gesê word?" – dit is die basiese vrae wat in enige oriënterende navorsingsmetodologiekursus gedek word.

Yonge bevraagteken 'n spesifieke assosiasie tussen die fundamentele pedagogiek en apartheidsonderwys, dekades nadat dit gevorm is. Hy doen dit deur te wys op die gebrek aan empiriese bewyse vir sekere aannames, en deur teenstrydhede uit te lig. Hy huiver nie om sy standpunt te stel nie, al is dit onafhanklik van die tydsgees waarin dit gestel word. Dit is outonom en nie beïnvloed deur die (oor)heersende standpunte oor die kurrikulum vir onderwysersopleiding in 'n nuwe demokrasie nie. Dit bepleit die behoud van wetenskaplike ondersoek, en die versigtige omgang met die simbiotiese dinamiek tussen die dominante sienswyses van die tyd, teoretiese diversiteit en kurrikula.

Diversiteit van perspektiewe is veronderstel om aan die kern van die akademie te lê. Uiteenlopende sienings versterk die wetenskap, verdiep die kwaliteit van dialoog en bied boonop dikwels verligting en verheldering – veral as die denkfoute in jou eie argumentasielyn uitgewys word. Dit bring verryking. Diversiteit van perspektiewe, ten spyte van die dominante ideologieë van die tyd, skep die moontlikheid vir ryker, meer genuanseerde sienswyses. Dit skep ook die moontlikheid dat sienings kan verbreed, kan verskerp en hopelik ook kan verskuif. Implisiet in Yonge se artikel is die veronderstelling dat ons as wetenskaplikes, selfs terwyl ons dit wat totaal verwerplik is (bedoelende die apartheidsonderwys) ondersoek, steeds 'n verantwoordelikheid het om diversiteit van perspektief te beskerm.

Die impuls om dieper as die oppervlak te delf, is ook implisiet in Yonge se artikel aanwesig. Die vraag wat egter by die eerste lees van die artikel reeds by 'n mens opkom, is: Waarom nou? Dit behels immers gebeure en beskouinge van dertig, veertig, selfs vyftig jaar gelede. Die meeste hedendaagse studente ken nie eers die term "fundamentele pedagogiek" nie, en die dosente of oudstudente wat dit wel herken, se boeke is lank reeds weggepak of staan eenkant op die boekrak. En tog is dit nog 'n deel van die wetenskap en die akademiese wêreld wat destyds vir my as 'n jong student en later dosent 'n bekoring ingehou het – die dieper delf. 'n Mens kan mos altyd dieper delf, altyd reflekter oor die geskiedenis, en altyd vroeëre sienswyses herbesoek en herevalueer. Ons het eintlik 'n plig om dit te doen, sodat ons beter kan vaar. Ons kan steeds soveel by Heidegger en Husserl leer, dikwels meer as by die groot geeste van ons eie tyd. 'n Mens kan en moet ook by jou medemens leer, soms sodat jy kan nadink oor dit wat uitgebou kan word, en soms om te bepaal wat nie meer onderskryf moet word nie, hoe om dit *nie* te doen nie – soos in die geval van die fundamentele pedagogiek. Die siklus is egter nog nie beëindig nie, want selfs dié onderdeel van die opvoedkunde kan ook weer in oënskou geneem word.

Dit blyk dus dat die lees van die Yonge-artikel verskeie gewaarwordinge kan aktiveer: Kritiek rakende 'n hele vakgebied wat sonder meer so aanvaar is en nie betwiss is nie? Wanvertolkings van kernkonsepte wat nie bevraagteken is nie? Was dit die tydsgees? Watter omstandighede het dit moontlik gemaak? Byna onwillekeurig kom die vraag ook by mens op: Is wat op die oomblik besig is om te gebeur, in sommige opsigte dalk soortgelyk aan dit wat dekades gelede met die fundamentele pedagogiek gebeur het? Watter aspekte van die opvoedkunde en onderwys word in die huidige tydsgees genegeer?

Yonge lewer 'n pleidooi vir omsigtigheid, en voer aan dat dit kortsigtig is om die teoretiese insigte van 'n hele segment van 'n vakgebied verlore te laat gaan. Hy wys op die problematiek van 'n ongemotiveerde assosiasie, selfs terwyl hy ook krities staan teenoor bepaalde teoretiese aannames binne die vakgebied van die fundamentele pedagogiek. Hy kontekstualiseer sy verkenning van die vakgebied van die fundamentele pedagogiek aan die hand van W.Luijpen se *Existential phenomenology* en ook Merleau-Ponty se *Phenomenology of perception*, en hy dui die aanknopingspunte met gestaltsielkunde aan.

"In 1974," sê Yonge, "het ek 'n resensie van BF Nel se *Fundamental Orientation in Psychological Pedagogics* (wat in April 1968 in Afrikaans as *Fundamentele oriëntering in die psigologiese pedagogiek* uitgegee is en in September 1973 in Engels verskyn het) in die *Journal of Phenomenological Psychology* gelees en die boek uit Suid-Afrika bestel." Dit was sy "eerste kennismaking met die fenomenologiese studie van onderrig/opvoeding wat deur die Fakulteit Opvoedkunde aan die Universiteit van Pretoria bestudeer is". Dit het uitgeloop op 'n diepgaande verkenning van die werk van Landman, Nel, Pretorius, Sonnekus, Van der Stoep en Louw, Van Niekerk, en verskeie ander in Pretoria (Landman *et al.*, 1975; Nel, 1973; Pretorius, 1979; Sonnekus, 1968; Van der Stoep *et al.*, 1973; Van der Stoep & Louw, 1979; Van Niekerk, 1982).

Yonge tref in sy artikel pertinent 'n onderskeid tussen wetenskaplikeheid en nawetenskaplikeheid. Hy suggereer die belang van die tydsgees, en hy erken die belangrikheid van die sosio-politieke konteks waarbinne wetenskaplikeheid bedryf word. Hy wys spesifiek ook op die verskille tussen dit wat wetenskaplike gesig word, en dit wat dan nawetenskaplike geïnterpreteer word. En miskien is dit juis hier waar die belangrikste bydrae van die Yonge-artikel na vore tree: om die breeë grys gebied tussen wetenskap en die populêre sienswyses van die tyd te belig; om aan te dui dat, hoewel verbandhoudend, wetenskap en "nawetenskap" soms verskil en nie verwarr moet word nie.

In hierdie verband skryf Thomas S Kuhn in *The structure of scientific revolutions* dat "waarhede" dikwels meer geredelik uit wetenskaplike denkfoute as uit verwarring voortspruit, en dat "even when the apparatus exists, novelty ordinarily emerges only for the man who, knowing with precision what he should expect, is able to recognize that something has gone wrong" (Kuhn, 2012:65).

BIBLIOGRAFIE

- Kuhn, TS. 2012. *The structure of scientific revolutions*. (3 ed.). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Landman, WA, Roos, SG & Liebenberg, CR. 1975. *Opvoedkunde en opvoedingsleer vir beginners*. Stellenbosch: Universiteitsuitgewers en Boekhandelaars.
- Nel, BF. 1973. *Fundamental orientation in psychological pedagogics*. Stellenbosch: University Publishers & Booksellers.
- Pretorius, JWM. 1979. *Opvoeding, samelewing, jeug: 'n Sosiopedagogiekleerboek / Education, society, youth: A sociopedagogic textbook*. Pretoria: JL van Schaik.
- Sonnekus, MCH. 1968. *The learning child*. Johannesburg: McGraw-Hill.

- Van der Stoep, F (red.), Van Dyk, CJ, Louw, WJ & Swart, A. 1973. *Die lesstruktuur*. Johannesburg: McGraw-Hill.
- Van der Stoep, F & Louw, WJ. 1979. *Inleiding tot die didaktiese pedagogiek*. Pretoria: Academica.
- Van Niekerk, PA. 1982. *The teacher and the child in educational distress*. Stellenbosch: University Publishers & Booksellers.
- Yonge, G. 2021. 'n Onwaarskynlike onderneming: 'n Ondersoek na die kritiek rakende fundamentele pedagogiek. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 61(4-2):1327-1345.

Die bepaling van ons mees geliefde Afrikaanse kerklied – ’n metodiese ondersoek

Determining our most beloved Afrikaans church hymn – a methodical research strategy

GIDEON ELS

Skool vir Rekeningkunde
Universiteit van Johannesburg
Suid-Afrika
E-pos: gideone@uj.ac.za
 0000-0003-0763-7605

Gideon Els

GIDEON ELS studeer aan die Randse Afrikaanse Universiteit (RAU) en die Universiteit van Johannesburg (UJ) en behaal doktorsgrade in Ekonomiese (1998) en Ouditkunde (2007). Ná 11 jaar as onderwyser word hy in 2000 as senior lektor in Rekeningkunde aan die RAU aangestel. Sedert 2005 is hy medeprofessor in Rekeningkunde aan UJ. Hy het al bykans 50 magisterstudente en 11 doktorale studente suksesvol begelei in die verwerving van hul onderskeie nagraadse kwalifikasies. Sy navorsing fokus op Besigheidsgeskiedenis, Finansiële Verslagdoening en Navorsingsmetodologie. Hy is die outeur en redakteur van vele sekondêre en tersiêre handboeke in die velde van Finansiële Rekeningkunde, Koste- en Bestuursrekeningkunde asook Finansiële Bestuur. Hy is verder ook die redakteur van ’n geakkrediteerde akademiese vaktydskrif en publiseer gereeld.

Gideon is reeds meer as 33 jaar lank kerkcorrelis en begeleier. Hy is ook ’n ywerige komponis, verwerker en orkestreerder. Van sy komposisies vir koor en orkes is al deur die Kaapstadse Filharmoniese Orkes en die Johannesburgse Feesorkes saam met die Simfoniekoor van Johannesburg uitgevoer.

GIDEON ELS studied at the Rand Afrikaans University (RAU) and the University of Johannesburg (UJ) and obtained doctorates in Economics (1998) and Auditing (2007). Following a teaching career of 11 years, he was appointed as senior lecturer in Accounting at the RAU in 2000. Since 2005 he has been associate professor in Accounting at UJ. He has supervised almost 50 master's students and 11 doctoral students in the successful achievement of their respective postgraduate qualifications. His research focuses on Business History, Financial Reporting and Research Methodology. He is the author and editor of many secondary and tertiary textbooks in the fields of Financial Accounting, Cost and Management Accounting as well as Financial Management. He is the editor of an accredited academic journal and has published widely.

Gideon has been a church organist and accompanist for more than 33 years. He is furthermore an avid composer, arranger and orchestrator. Some of his compositions for choir and orchestra have been performed by the Cape Town Philharmonic Orchestra and the Johannesburg Festival Orchestra together with the Johannesburg Symphony Choir.

Datums:

Ontvang: 2021-03-17

Goedgekeur: 2021-09-05

Gepubliseer: Desember 2021

ABSTRACT

Determining our most beloved Afrikaans church hymn – a methodical research strategy
 For more than 60 years, the BBC has been broadcasting Songs of Praise weekly – a religious television programme featuring Christian hymns and songs sung in churches and places of worship from various denominations across the United Kingdom (UK). In 2013, Songs of Praise conducted a national survey to determine the country's favourite hymn. From thousands of entries the hymn How great Thou art emerged as the winner. In 2019, the research was repeated, and viewers indicated that their favourite hymn this time is CH Hubert Parry's Jerusalem.

So, what is the most beloved hymn or song in the various Afrikaans-speaking congregations in Southern Africa? With the kind support of the Southern African Church and Concert Organists Society (SAKOV), the researcher decided to embark on this project to find the most beloved church hymn in Afrikaans-speaking churches in Southern Africa.

This article provides an explanation of the process and results of using a self-administered online survey and questionnaire in determining this most beloved hymn/song. Attention is paid to aspects such as the choice of method, sampling of respondents, questionnaire design and the statistical analysis of responses. Some of the risk-reduction strategies used by the researcher are also highlighted.

The most obvious problem with such a research project is where one will start with the selection of these "favourite" hymns? To determine a workable population of hymns, it was decided to focus only on the population of hymns and songs currently in use in the various Afrikaans-speaking churches in Southern Africa taken from four different sources. From May 2020, the researcher, using the Delphi technique, and a panel of experts compiled a consensus sample of these hymns (Phases 1 and 2 of the research project), which was then used as a population from which the most beloved church hymn/song could be determined (Phase 3 of the research project).

In the third phase of the research project, respondents were expected to complete a survey in the form of an online questionnaire that consisted of open-ended and close-ended questions. There was also a section where they could exercise their ranking choices regarding their favourite hymn/song where an ordinal measurement scale was used. As participation in the research project was voluntary and the probability of a member of the target population responding unknown, non-probability sampling was used in the research.

Females, with a mean age of 57,75 years, were the majority of the sample respondents. About 133 respondents came from the Gauteng province of whom most (83 each) are members of and organists in their respective congregations. Other important roles that respondents played in their respective congregations were that of music leader/director as well as the organist/pianist of the congregation (25) and also the pastor of the congregation (24). The majority of respondents (147) came from the Dutch Reformed Church.

In determining the most beloved hymn, respondents had to place their favourite hymns/songs in a ranking of choice. The final choice of hymns/songs was therefore based on the product of weighted rankings.

From the analysis congregants showed a clear preference for hymns from the Liedboek (Afrikaans Hymnal) and Psalmboek (Afrikaans Psalms) but that they were also partial to the singing of church songs from both VONKK and FLAM (these two "hymnals" contain more modern and contemporary Afrikaans songs and hymns for church use). It is furthermore noticeable that the Psalms in the official Afrikaans hymnal still play an important role in the spirituality of many of the Afrikaans-speaking churches in Southern Africa.

This article contributes to the methodological debate in the research field of Church Music.

KEYWORDS: choice of method; church hymn/song; self-administered online questionnaires; Delphi technique; weighted rankings; Afrikaans hymnal

TREFWOORDE: opnametegniek; kerklied; self-geadministreerde vraelyste; Delphi-tegniek; geweegde gemiddelde; Liedboek

OPSUMMING

In hierdie artikel word 'n uiteensetting gegee van die proses en die resultate van die gebruik van 'n self-geadministreerde aanlyn opname en vraelys om die mees "geliefde" kerklied in Afrikaanssprekende gemeentes in Suid-Afrika te bepaal. Daar word aandag gegee aan aspekte soos die keuse van metode, steekproefneming van respondentie, vraelysontwerp en die statistiese ontleding van response. Sommige van die risikoverminderingstrategieë wat die navorsing gebruik, word ook uitgelig. Uit die ontleding van die data is dit duidelik dat gemeentes 'n voorkeur toon vir kerkliedere uit die *Liedboek* en *Psalmboek*, maar dat daar duidelik ook 'n liefde is vir liedere uit beide die VONKK- en FLAM-genre. Dit is verder ook duidelik dat die Psalms (al is dit net 'n paar) in die amptelike Afrikaanse *Liedboek* steeds 'n belangrike rol speel in die spiritualiteit van baie van die Afrikaanssprekende gemeentes in Suider-Afrika. Hierdie artikel dra by tot die metodologiese debat in die navorsingsveld van kerkmusiek.

1. Inleiding

Sedert Oktober 1961 saai die BBC weekliks *Songs of Praise* uit. Dit is 'n godsdienstige televisieprogram wat Christelike liedere aanbied wat in kerke en plekke van aanbidding uit verskillende denominasies van oor die hele Verenigde Koninkryk (VK) gesing word (Barr, 2006). In 2021 vier die program sy 60ste bestaansjaar en daar skakel nog steeds meer as 2,5 miljoen mense weekliks in.

In 2013 het *Songs of Praise* 'n nasionale opname¹ gedoen om die land se gunstelingkerklied te vind. Na aanleiding van duisende inskrywings het die Engelse bevolking gestem vir *How great Thou art* – 'n lied met 'n oorspronklike Sweedse melodie en Engelse woorde vertaal deur Stuart K Hine (BBC, 2013). In 2019 is die navorsing herhaal en het kykers aangedui dat hul gunstelinglied *Jerusalem* is. Die lied, met woorde deur William Blake en 'n melodie uit 1916 deur Sir CH Hubert Parry, het vir die eerste keer op die Top-10-lys van gunstelingliedere beland (British Period Dramas, 2019).

Wat is dus die mees geliefde kerklied in die onderskeie Afrikaanssprekende gemeentes in Suider-Afrika? Met die goedgunstige ondersteuning van die Suider-Afrikaanse Kerk- en Konsertorrelstevereniging (SAKOV), het die navorsing besluit om hierdie projek aan te pak om sodoende te probeer vasstel wat Afrikaanssprekende kerke in Suider-Afrika se gunstelingkerklied is.

¹ In die navorsingsproses kon die outeur glad nie enige inligting bekom oor die metodiek óf fokus van die opname wat deur die BBC gebruik is nie. Verskeie e-posse aan die produksiespan het onbeantwoord gebly.

Die ooglopende probleem met so 'n navorsingsvraag is waar om te begin met die keuse van hierdie "gunstelingkerkliedere"? Ten einde 'n werkbare populasie van kerkliedere te bepaal, is daar eerstens besluit om net te fokus op die liedereskat wat in die onderskeie Afrikaanssprekende kerke in Suider-Afrika gebruik word. Vanaf Mei 2020 het die navorser, deur gebruikmaking van die Delphi-tegniek en 'n paneel van kundiges, 'n konsensussteekproef van hierdie kerkliedere saamgestel, wat toe gebruik is as 'n populasie waaruit die mees geliefde kerklied bepaal kon word (Els, 2020).

Die doel van hierdie artikel is dus om op 'n narratiewe wyse die proses en uitslae met die bepaling van die gunstelingkerklied in Afrikaanssprekende gemeentes in Suider-Afrika te beskryf.

2. Keuse van liedere

Indien al die "amptelike" kerkliedere (m.a.w. liedere uit die *Liedboek van die Kerk* (2001); *Psalmboek* (2003); die Projekspan vir Nuwe Musiek, beter bekend as FLAM (2020); en die Voortgesette Ontwikkeling van Nuwe Klassieke Kerkmusiek, beter bekend as VONKK (2020)) wat moontlik in Afrikaanssprekende gemeentes gesing kan word, bymekaargetel word, is daar oor die 1 600 liedere om van te kies en dit is onmoontlik om 'n ingeligte keuse uit so 'n groot populasie te maak. Alhoewel die Nuwe Apostoliese Kerk in Suid-Afrika wel 'n Afrikaanse Gesangboek in 2017 vrygestel het (NAC Today, 2017), het die navorser nie hierdie liedere in die populasie van kerkliedere ingesluit nie, aangesien die navorsing merendeels op die sogenaamde Afrikaanse "Susterskerke" gefokus het.

Om deur middel van die navorsing te bepaal watter kerkliedere lidmate in Afrikaanssprekende gemeentes se gunstelinge is, het die navorser gebruik gemaak van die bekendste bronne van kerkliedere. Dit het ingesluit:

- *Liedboek van die Kerk* (2001) wat uit 150 Psalms en 452 Gesange/Liedboekliedere bestaan
- *Psalmboek* (2003) wat uit 150 Psalms en 72 Skrifberymings bestaan
- *VONKK-liedere* (2020) wat uit 422 VONKK-liedere, aanlyn beskikbaar, soos op 31 Mei 2020 bestaan
- *FLAM-liedere* (2020) wat uit 565 FLAM-liedere, aanlyn beskikbaar, soos op 31 Mei 2020 bestaan

Dit is nie die doelwit van hierdie artikel om die wesenswaarde van die kerklied *per se* te bespreek nie. Wat meer van toepassing is, is *hoe* lidmate in Afrikaanssprekende gemeentes die kerklied *ervaar* en *aanvaar* en daarmee saam 'n uitspraak kan lewer oor watter van die groot aantal liedere hul gunsteling is. Verder moet dit ook duidelik gestel word dat hierdie navorsing nie ten doel gehad het om die onderskeie bronne van die kerklied of verskillende denominasies teenoor mekaar af te speel nie.

Nie net het die kwantum van liedere wat beskikbaar was vir moontlike keuse 'n tekortkoming in die navorsing teweeg gebring nie, maar was die keuse tussen tradisionele en kontemporêre liedere ook problematies, soos tereg deur die literatuur uitgewys is.

Oor die jare het die Afrikaanse kerklied 'n "vernuwing" ondergaan met Papenfus (1994) wat sinspeel op die vernuwing as die gebruik van die "informele" tesame met die "tradisionele". Kloppers (2003) dui aan dat die proses van vernuwing van die kerklied alreeds begin plaasvind het met die publisering van die *Liedboek van die Kerk* in 2001 deurdat dit verskeie liedvorms en -style geakkommodeer het.

Nádat lidmate aangedui het dat die *Liedboek van die Kerk* (2001) nie genoeg kontemporêre musiek bevat nie, het die Algemene Sinode van die NG Kerk in 2002 'n projekspan daargestel wat getaak is om nuwe Afrikaanse kontemporêre kerkmusiek op 'n deurlopende basis te skep en bevorder. Die Projekspan het later as FLAM bekend gestaan (FLAM, 2020).

Volgens die Algemene Sinode van die NG Kerk in 2007 is VONKK, of te wel die Voortgesette Ontwikkeling van Nuwe Klassieke Kerkmusiek, se doel om "... voortdurend nuwe en ook inheemse [klassieke] kerkmusiek [te] skep en versamel ..." in aansluiting by die kerkliedere soos vervat in die *Liedboek van die Kerk* (VONKK, 2020). Sedert 2016 is die Nederduitsch Hervormde Kerk ook 'n volwaardige vennoot van VONKK (VONKK, 2020).

Kruger (2007) verwys na die groei in die aantal kerkliedere wat nou beskikbaar is asook die verskillende musiekstyle wat hierdie kerkliedere verwoord. Sy dui ook egter aan dat net sowat 9% van alle kerkliedere wat sedert die Reformasie ontstaan het, die toets van die tyd deurstaan het (Kruger, 2007:652).

Volgens Kruger (2007) verwag die moderne kerkganger dat die kerklied 'n [konstante] vernuwing moet ondergaan. Dit bring egter mee dat die "persoonlike smaak en kultuur van die lidmaat ..." nou ook in ag geneem moet word (Kruger, 2007:651). Sy voeg dan by dat dit onomwonne beteken dat lidmate gaan verskil oor wat vir hulle aanvaarbaar is, al dan nie.

Hierdie verskil in die aanvaarding van "nuwe" liedere het gedraai rondom aspekte van (i) die uitermate kontemporêre styl van kerkmusiek (Heyns, 1988; Temmingh, 1993; Troskie, 1992; Van der Merwe, 1993); (ii) die argument oor die sekulêre teenoor die geestelike of sakrale (Kruger, 2007); en (iii) die invloed van die charismatiese musiekstyl op hedendaagse kerkliedere (Viljoen, 2006).

Dit is huis hierdie vorm van "tradisionele" of "kontemporêre" kommunikasie wat vir baie lidmate soms 'n probleem is. Deborah Justice (2010) verwoord dit so mooi waar sy opmerk: "Organs versus guitars, hymns versus praise choruses, a choir versus a band ... [i]n deciding upon which of such 'worship elements' define 'us' versus 'them', religious groups discern a combination of sonic, social, and sacred factors ...".

3. Navorsingsmetodiek in die volledige navorsingsprojek

Ten einde die risiko van subjektiwiteit in 'n navorsingsprojek soos hierdie te minimaliseer, het die navorser besef dat daar van statisties beproefde navorsingsmetodes gebruik gemaak moet word om geldigheid en betroubaarheid te behou. Die volledige navorsingsprojek is toe in drie fases verdeel.

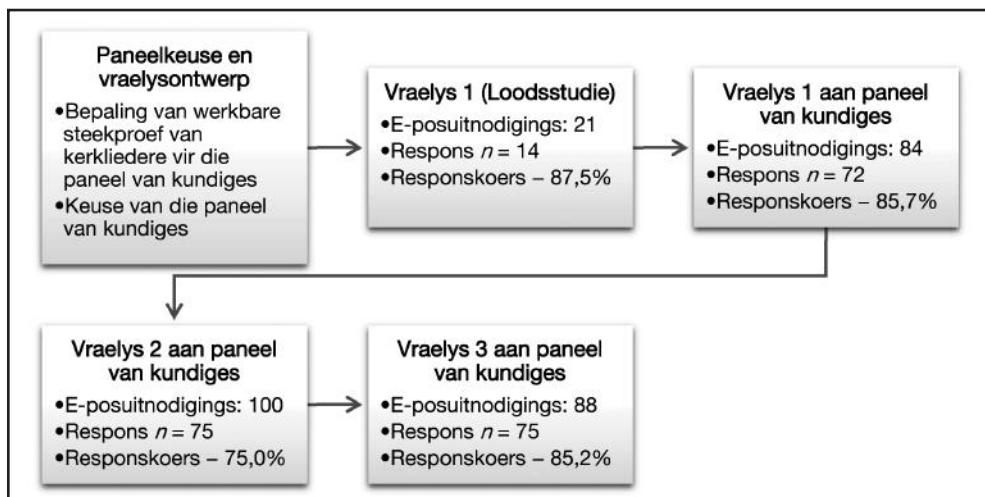
- In **Fase 1** van die navorsingsproses het die navorser 'n loodsstudie gedoen deur van 'n klein gekose groep respondentte gebruik te maak ten einde die inhoudsgeldigheid van die navorsing te toets.
- In **Fase 2** van die navorsingsproses het die navorser van 'n Delphi-studie asook van 'n paneel van kundiges gebruik gemaak. Die Delphi-tegniek is 'n algemeen aanvaarde navorsingsmetodiek wat gebruik word vir die voorspelling van uitkomste gebaseer op die resultate van vraelyste wat in verskeie rondtes aan 'n paneel van kundiges gestuur is (Hirschhorn, 2019; Sekayi & Kennedy, 2017). Die paneel van kundiges het drie vraelyste oor 'n maksimum periode van twee maande ontvang wat hulle moes voltooi ten einde die finale konsensussteekproef van kerkliedere te bepaal wat die navorser dan in die derde fase van die navorsingsprojek gebruik het.

Die volledige bespreking van die navorsingsmetode en uitkomste wat gepaard gegaan het met die eerste twee fases van die navorsing is alreeds gepubliseer, maar word kortlik in afdeling 4 bespreek (Els, 2020).

- In **Fase 3** van die navorsingsproses is die konsensussteekproef van kerkliedere aan 'n steekproef van respondentie voorgelê. Hulle moes dan hul gunstelingliedere in die vraelys in rangorde plaas. Deur middel van data-ontleding is daar toe bepaal wat die deursneelidmaat in Afrikaanssprekende gemeentes se gunstelingkerklied is.

4. 'n Beknopte oorsig van die eerste twee fases van die navorsingsprojek

FIGUUR 1 dui skematisies 'n samevatting aan van hoe die navorser te werk gegaan het om die eerste twee fases van die navorsingsprojek te administreer (Els, 2020). Dit verskaf ook 'n opsomming van die responskoers wat in die onderskeie rondtes verkry is. Hierdie aspekte sal hier onder kortlik bespreek word.

Figuur 1: Vloeidiagram ter illustrasie van die onderskeie opnamerondtes in die eerste twee fases van die Delphi-studie

Bron: Navorser se samevatting

* By Vraelyste 2 en 3 sluit n die loadsstudie-respondente in

4.1 Fase 1: Loodsstudie

Vraelys-ontwerp

Soos vroeër genoem, het die navorser in die beplanning van die vraelys van vier bronne gebruik gemaak, wat as die populasie vir die onderskeie kerkliedere in Afrikaanssprekende gemeentes sou dien. Dit het ingesluit 150 Psalms, 452 Gesange/Liedboekliedere en 79 Skrifberymings uit die *Liedboek van die Kerk* (2001) en die *Psalmboek* (2003), sowel as alle beskikbare VONKK-liedere (422) en FLAM-liedere (565) soos aan die einde van Mei 2020 aanlyn gepubliseer is. Tot en met einde Mei 2020 was daar dus 1 662 "amptelike" kerkliedere wat

moontlik in Afrikaanssprekende gemeentes gesing kon word (volgens die bronne wat vroeër in Afdeling 2 beskryf is).

Die navorser het op grond van meer as 30 jaar ondervinding as kerkkorrelis deur al hierdie potensiële kerkliedere gewerk en die werkbare steekproef van liedere verminder tot 653 of 39,2% van die populasie. Dit het bestaan uit 57 Psalms, 249 Gesange/Liedboekliedere, 130 VONKK-liedere en 217 FLAM-liedere. Hierdie steekproef van kerkliedere het nie die Skrifberymings ingesluit nie, aangesien die navorser nie bekend was met die gebruik van die liedere in die Gereformeerde Kerk nie. Paneelde wat verbonde is aan die Gereformeerde Kerk is dus versoek om spesifieke van hulle gunsteling-Skrifberymings in die eerste vraelys te noem.

Die eerste vraelys het dus bestaan uit 'n afdeling wat die demografiese inligting van die respondentie versoek het asook die nuwe "populasie" van kerkliedere waaruit hulle kon kies. Die verdere twee vraelyste het nie weer van respondentie verwag om demografiese inligting te verskaf nie. In die eerste twee vraelyste is daar ook oopresponsvrae aan respondentie gegee waarin hulle enige liedere wat nie in die vorige vraelys opgeneem is nie, kon deurgee.

Keuse vanloodsstudiepaneel

Voordat die eerste vraelys aan die paneel van kundiges gestuur is, het die navorser sekere lede van die paneel van kundiges gekies om as 'nloodsstudie deur die vraelys te werk. Ooglopende foute en/of tekortkominge is deur hierdie respondentie uitgewys en deur die navorser verbeter vir insluiting in die finale vraelys.

Verder het dieloodsstudie uitgewys dat daar nog steeds liedere in die steekproef verskyn het wat glad nie aanklank by respondentie gevind het nie. Nadat die bestaande liedere verminder is, het die steekproef van liedere nou bestaan uit 51 Psalms, 39 Skrifberymings, 221 Gesange/Liedboekliedere, 129 VONKK-liedere en 216 FLAM-liedere vir 'n totaal van 617 kerkliedere of 36,9% van die populasie.

4.2 Fase 2: Die Delphi-tegniek en paneel van kundiges

Samestelling van die paneel van kundiges

Die samestelling van die paneel van kundiges was 'n belangrike stap in hierdie navorsingsproses om sodoende te verseker dat 'n wye hoeveelheid kennis onderling verteenwoordig word deur die onderskeie paneelde (Hirschhorn, 2019).

Om seker te maak dat die algehele navorsingsprojek sy geldigheid en betroubaarheid behou, het die navorser die amptelike ledelyste van SAKOV in die samestelling van die paneel van kundiges gebruik. Deur middel van sneeubalsteekproefneming het die navorser addisionele inligting van potensiële kundiges bekom wat nie noodwendig SAKOV-lede was nie en is die teikenpopulasie tot 592 moontlike paneelde vergroot.

Vervolgens het die navorser van 'n gestratifiseerde steekproef gebruik gemaak om die ewekansigheid van potensiële paneelde te verseker. Dit het onder ander beteken dat die paneel van kundiges moes bestaan uit 'n beduidende steekproef van leraars, orreliste, pianiste, musiekkoördineerders, musiekkleiers, lede van instrumentale begeleidingsgroepe (*bands*) en kerkmusiekenners gekies vanuit die onderskeie SAKOV-streke (dit sluit al die provinsies in Suid-Afrika in asook SAKOV-lede in Namibië).

Navorsingsmetode

In die eerste twee rondtes van die navorsingsprojek is daar van die Delphi-tegniek in die studie gebruik gemaak. Die Delphi-tegniek is 'n iteratiewe proses ten einde anonieme oordele van kundiges te versamel en distilleer deur die gebruikmaking van 'n reeks data-insameling- en ontledingstegnieke wat afgewissel word met terugvoer (Skulmoski, Hartman & Krahm, 2007). Skulmoski *et al.* (2017) asook Rowe en Wright (1999) het ook aangedui dat die Delphi-tegniek goed werk om veral voorspellings te ontwikkel – net soos in die geval van hierdie navorsingsprojek waar die navorsing 'n konsensussteekproef probeer daarstel het in die bepaling van die mees geliefde kerklied in Afrikaanssprekende gemeentes.

Die Delphi-tegniek is 'n liniére navorsingsproses wat staatmaak op 'n reeks vraelyste wat onder 'n geselekteerde paneel van kundiges versprei word en wat deur 'n navorsingskoördineerder (in dié geval, die outeur) bestuur word. Nadat 'n vraelys in die eerste ronde voltooi is, gee die navorsingskoördineerder respondenten anonieme terugvoer oor response wat deur die paneellede verskaf is. Paneellede kan oor hierdie terugvoer besin en hul menings heroorweeg en dienooreenkomsdig daarop in die daaropvolgende vraelyste reageer. Hierdie proses van afwisselende vraelyste en gekontroleerde meningsterugvoer, gaan voort totdat 'n gewenste vlak van konsensus deur die respondenten bereik word, of totdat die menings oor die onderskeie opnamerondtes stabiel is (gewoonlik drie) (Hirschhorn, 2019; Sekayi & Kennedy, 2017).

Hierdie konsensussteekproef van kerkliedere (kyk hier onder) is toe gebruik in die derde fase van die navorsingsprojek, waarin respondenten uitgenooi is om deur middel van 'n elektroniese vraelys, vanuit die steekproef, hul gunsteling-Afrikaanse kerkliedere in rangorde van keuse te plaas.

Finale konsensussteekproef van kerkliedere

In **TABEL 1** en **FIGUUR 2** word die konsensusbesluite oor die keuse van kerkliedere vir insluiting in die finale steekproef, wat gebruik is as deel van Fase 3 van die navorsing, uitgelig.

TABEL 1: Steekproefkonsensusbesluit van paneel van kundiges

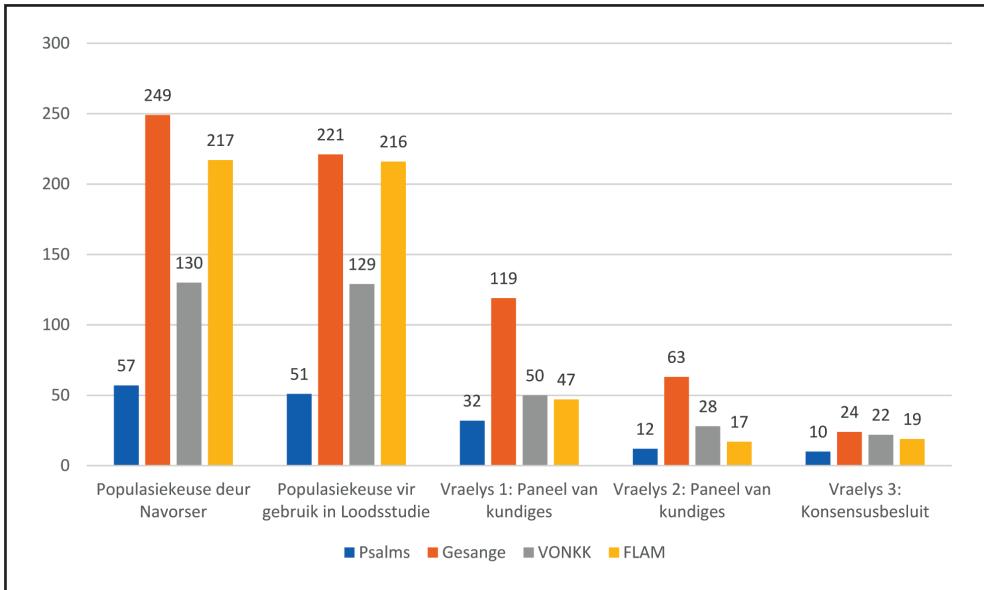
BRON	Populasie van liedere	VRAEYLES 1		VRAEYLES 2	VRAEYLES 3
		Aantal verkose liedere**	Aantal verkose liedere***	Aantal verkose liedere***	
Psalms	150	51	32	12	10
Gesange/Liedboekliedere*	452	221	119	63	24
VONKK-liedere	422	129	50	28	22
FLAM-liedere	565	216	47	17	19
TOTAAL	1 589	617	248	120	75
Totaal as % van die oorspronklike populasie	100,00%	38,83%	15,61%	7,55%	4,72%

Bron: Samevatting deur outeur

* Waar moontlik is *Skrifberymings* met dieselfde melodie hierby ingesluit.

** Die steekproef van liedere wat hier ingesluit is, het as deel van die loodsstudie na vore gekom.

*** Die aantal verkose liedere per vraelys is gegrawd op 'n konsensusbesluit van die paneel van kundiges. Hierdie liedere is dan in die volgende vraelys in Fase 3 van die navorsingsprojek as deel van die steekproef ingesluit waaruit die paneel kon kies.

Figuur 2: Konsensusbesluit oor die keuse van kerkliedere
Bron: SPSS 26

5. Fase 3 van die navorsingsprojek

5.1 Navorsingsmetodiek

Opname-navorsing

Opname-navorsing, saam met die gebruik van toepaslike vraelyste, is die mees gebruikte metode vir die insameling van data in die sosiale wetenskappe (Shermis & Lombard, 1999; Sproull, 1986). Literatuur dui egter aan dat die gebruik van opname-navorsing nie meer so populêr soos tevore is nie. Blumenberg, Menezes, Gonçalves, Wehrmeister en Barros (2019) wys daarop dat opname-navorsing 'n konstante afname in responskoerse ondervind, wat na raming tussen een en twee persentasiepunte per jaar beloop.

Oor die afgelope jare is daar bevind dat sogenaamde tradisionele opnamemetodes – wat per pos, persoonlik of telefonies geskied – deesdae ondoeltreffend is as gevolg van, onder andere, die kwaliteit van die possstelsel (Blumenberg *et al.*, 2019).

Meer onlangs het die gebruik van elektroniese, self-gedownloadreerde vraelyste 'n aantreklike alternatief tot fisiese onderhoudvoering geword (Jacobs, 1995; Kraut, 1984; Norman, Friedman, Norman & Stevenson, 2001). Dit is veral meegebring deur verhoogde toegang tot rekenaarfasilitete en die gebruik van die internet. Norman *et al.* (2001) het ook aangetoon dat aanlyn opnames en vraelyste op verskillende maniere geïmplementeer kan word. Omdat aanlyn opnames ook interaktief is, behoort dit hoër responskoerse te kry (Shermis & Lombard, 1999).

In hierdie fase van die navorsingsprojek is daar van respondentte verwag om 'n opname in die vorm van 'n aanlyn vraelys te voltooi.

Responskoers

Die lengte van vraelyste in opname-navorsing speel 'n groot rol in die responskoers. Literatuur wys dat korter vraelyste 'n groter kans het om voltooi te word (Johnson, Siluk & Tarraf, 2014). Blumenberg *et al.* (2019) het aangetoon dat die uitstuur van 'n herinnering per e-pos aan nie-reageerders die responskoers positief beïnvloed. Die outeurs het ook gevind dat die lengte van 'n vraelys nie soseer 'n statisties merkbare invloed op die responskoers het nie. In die konteks van hierdie studie het die gebruik van 'n langer vraelys dus nie die responskoers in gevaar gestel nie.

Alhoewel die responskoers alleen nie 'n bewys van navorsingskwaliteit en -geldigheid is nie, is dit 'n belangrike komponent in die totale opnamefout. Deur die bereiking van hoë responskoerse word die waarskynlikheid van 'n nie-reaksiefout verminder en op sy beurt word die waarskynlikheid om bevooroordelde beramings te verkry ook verminder (Blumenberg *et al.*, 2019). Die nadelige gevolge van die niereaksie op die uitkomste van vrae word al vir jare bestudeer. Vraagsensitiwiteit dra ook by tot hoër niereaksiesyfers (Shoemaker, Eichholz & Skewes, 2002).

Die responskoers van toepassing op hierdie navorsingsprojek sal later in die afdeling volledig bespreek word.

Aspekte van vooroordeel

In 'n subjektiewe navorsingsprojek soos hierdie, is dit belangrik om sekere waardes rakende die beheer van vooroordeel, die behoud van objektiwiteit tydens die navorsingsproses en en gevolgtrekkings uit die studie in gedagte te hou (Collis & Hussey, 2009).

Verskeie "foute" en vooroordele kan moontlik ontstaan as daar van aanlyn self-geadministreerde vraelyste gebruik gemaak word. In hierdie studie is daar duidelik pogings aangewend om aandag aan niedekking, steekproefraamsydigheid, item-niereaksie, uitvalkoers, sosiale wenslikheids-vooroordeel en selfseleksiesydigheid te gee.

Niedekking verwys na die gebrek aan internettoegang (Couper, Kapteyn, Schonlau & Winter, 2007). Fan en Yan (2010) het verduidelik dat dekkingsfoute kan lei tot 'n nie-verteenwoordigende steekproef van die teikenpopulasie en as gevolg daarvan kan die bevindings nie veralgemeen word nie. Vraelyste wat per e-pos versprei word, kan ook 'n vooroordeel van steekproefvoorstelling lewer, aangesien sommige respondentes moontlik nie internettoegang het nie (Dodge & Chapman, 2018). Vir die doeleinades van hierdie navorsingsprojek is daar van die amptelike SAKOV-lededatabasis gebruik gemaak waar lede se e-posadresse aangedui word. In gevalle waar nie-SAKOV-lede deur middel van 'n e-pos geteiken is, het die navorser 'n geldige e-posadres vir die respondent gehad. Die gebrek aan internettoegang tot die onderskeie VONKK- en FLAM-liedere kon moontlik tot nadeel van sommige respondentes gewees het. In gemeentes waar die liedere wel gesing word, sou die musikant(e) wel toegang tot die liedere gehad het deurdat die gemeente self dan die liedere sou beskikbaar gestel het.

Item-niereaksie is 'n bron van kommer in enige self-geadministreerde aanlyn vraelys, aangesien respondentes nie al die items kan/wil invul as hulle deur die vrae werk nie (Denscombe, 2009). Hierdie probleem is hanteer deur in die eersterondte-vraelys van die vroeë as verpligtend te kodeer. Al hierdie vroeë moes dus beantwoord word voordat respondentes toegelaat is om na die volgende gedeelte van die vraelys te gaan. Dit kon lei tot 'n hoë uitvalslyfer, aangesien sommige respondentes "gedwing" kan voel om al die vroeë te voltooi

(Dodge & Chapman, 2018). Tourangeau, Conrad en Couper (2013) het egter aangedui dat verpligte kodering van antwoorde nie die uitvalsyfer aansienlik verhoog nie.

Sosiale wenslikheidsvooroordeel verwys na die vooroordeel in reaksies wat veroorsaak word deur respondentie se begeerte om 'n gunstige indruk by die navorser te skep (Zikmund *et al.*, 2013). Sommige respondentie kan sosiaal wenslike gedrag of houdings oorrapporteer. Verskeie navorsers het egter opgemerk dat sosiale wenslikheidsvooroordeel minder gereeld in self-geadminstreerde aanlyn vraelyste voorkom as in die gebruik van die ondervragingsopnames (Heerwegh & Loosveldt, 2008). Krumpal (2013) wys daarop dat sosiale wenslikheidsvooroordele meer waarskynlik is in opnames wat betrekking op "ongewenste gedrag" het.

Selfseleksiesydigheid kan ook voorkom in die gebruik van die aanlyn vraelyste wat in die navorsingsprojek gebruik is (Zikmund *et al.*, 2013). Hierdie vooroordeel kom voor wanneer respondentie wat sterk oor 'n onderwerp voel dan meer geneig is om aan 'n studie deel te neem.

5.2 Metingsinstrument

Vraelys-ontwerp

Die vraelys vir hierdie fase van die navorsingsprojek is ontwerp deur gebruik te maak van die sogenaamde geslote vraagformaat (daar was twee vrae aan die einde van die vraelys wat as oop beskou kan word en waar respondentie (i) 'n persoonlike gunstelingkerklied kon voorstel wat nie in die steekproef ingesluit is nie en (ii) enige ander opmerkings kon maak of iets onder die aandag van die navorser bring).

In empiriese, sosiale navorsing is die gebruik van "geslote" vraagformate om die houding en menings van respondentie te toets, baie gewild. "Geslote" impliseer dat die reaksiekategorieë van die opname-vraag volledig gespesifiseer word (Höhne & Krebs, 2018).

Soos met die vraelyste in die eerste twee fases van die navorsingsprojek het die vraelys vir Fase 3 ook bestaan uit 'n afdeling waar respondentie hul demografiese inligting kon verskaf en 'n afdeling waar hulle hul rangorde-keuses met betrekking tot hul gunstelingkerkliedere kon uitoefen. Die steekproef van kerkliedere waaruit die respondentie kon kies, is saamgestel na aanleiding van die eerste twee fases van die navorsingsproses deur gebruikmaking van die Delphi-tegniek.

Die uitoefen van keuses deur respondentie

Ten einde 'n keuse te kon uitoefen moes respondentie die besluit oor hul gunstelingkerklied grond op die beginsel van "recall" of "herroeping". In die keuse van die gunstelingkerklied het die navorser nie verwag dat die gemiddelde kerkganger of lidmaat 'n "akademiese" besluit sou neem op grond van die teks, melodie, toonhoogte, rymskema of ritme nie. Peretz, Gaudreau en Bonnel (1998:885) het bewys dat melodieherkenning (die sogenaamde *implicit memory phenomenon*) 'n beduidende invloed op die keuse van 'n lied het al dan nie. Vir die doel van die navorsing kon respondentie nie na die melodie luister om dan 'n ingeligte besluit te neem nie. Met die paneelstudie (as deel van die eerste twee fases van die navorsing) het die baie respondentie opgemerk dat hulle uitsluitlik hulle keuse moes uitoefen op grond van die *titel van die lied* voor hulle en moontlik die naam van die melodie. Dit is egter belangrik om daarop te let dat die meerderheid van die respondentie wat deel van die paneel van kundiges uitgemaak het, musici in eie reg was en dat die naam van die melodie dus iets vir hulle sou beteken het.

Vir die deursneekerkanger en -lidmaat sou hulle herroeping eerstens gebaseer wees op die *titel* van die lied wat byvoorbeeld op die flitsbord in 'n kerk sou verskyn. Daar mag dalk

kerkgangers wees wat uit liedboekbundels sing (in die geval van die *Liedboek* of *Psalmboek*) en die melodie sou sien maar merendeels sou die besluit gegrond gewees het op die titel alleenlik.

In die tipiese Engelse kerktradisie sal die titel van 'n lied (bv. *Majesty*) onmiddellik by die kerkganger 'n herinnering oproep wat sekere inligting by hulle sal ontsluit. In die tipiese Afrikaanse kerke is dit bietjie moeiliker omdat daar vir soveel jare staatgemaak is op 'n numeriese stelsel in 'n spesifieke bundel van kerkliedere. Met die infasering van die meer kontemporêre liedere (bv. VONKK en FLAM) het daardie tradisie nou begin verander. Kerkgangers bring nie soseer meer liedboekbundels kerk toe nie en hulle word meer gekonfronteer met net die naam of titel van die kerklied wat op 'n flitsbord verskyn en nie soseer die nommer nie. Dit is moontlik waarom die *Oorwinningslied* (FLAM 57) deur so baie respondenten uitgewys is as 'n geliefde of populêre lied—die titel was vir hulle onmiddellik herkenbaar.

In die literatuur word daar onderskei tussen twee soorte geheueherwinning: *herkenning* versus *herroeping*. Wanneer jy iemand op straat ontmoet, is dit maklik om dadelik te weet of jy die persoon al ooit gesien of ontmoet het, maar dit is baie moeiliker om daardie persoon se naam te onthou. Die eerste proses is *herkenning* (jy herken daardie persoon en besef dat hy/sy aan jou bekend is); die tweede proses behels *herroeping*.

Herkenning verwys na 'n mens se vermoë om 'n gebeurtenis of stuk inligting (soos die naam van 'n kerklied of die eerste paar note van die lied) as "bekend" te herken, terwyl herroeping is om verwante besonderhede (soos byvoorbeeld die teks of melodie van die kerklied) te onthou. Hollingworth (1913) het opgemerk dat mense gemiddeld twee keer meer kan "herken" as "herroep". MacLachlan (2009) het die "herroeping" van 'n lied vergelyk met die druk van 'n knoppie op 'n bandopnemer waardeur toegang tot 'n persoon se musikale geheue verkry word. Korenman en Peynircioglu (2004) het in 'n studie bevind dat respondenten die titels van populêre liedere beter kon herroep as die melodieë van die liedere.

5.3 Steekproefneming

Aangesien deelname aan die navorsingsprojek vrywillig was en die waarskynlikheid dat 'n lid van die teikenpopulasie gereageer het onbekend was, is daar van niewaarskynlikheidsteekproefneming in die navorsing gebruik gemaak. Literatuur wys daarop dat die gebruik van niewaarskynlikheidsteekproefneming in navorsing (en veral aanlyn navorsing) goeie resultate oplewer en in sommige gevalle selfs beter is as wat daar van waarskynlikheidsteekproefneming gebruik gemaak is (Lamm & Lamm, 2019).

Soos met die eerste twee fases in die steekproefneming vir die navorsingsprojek is daar van die amptelike SAKOV-lededatabasis gebruik gemaak waar lede se e-posadresse aangedui word. Op grond van die data het die navorsers oor die inligting van 459 lede met e-posadresse beskik. In gevalle waar nie-SAKOV-lede deur middel van 'n e-pos geteiken is, het die navorsers 'n geldige e-posadres vir 'n potensiële respondent gehad wat toe die teikenpopulasie tot 656 vergroot het. Die populasie het bestaan uit potensiële respondenten vanuit al die provinsies in Suid-Afrika asook Namibië. Anders as met die samestelling van die paneel van kundiges het die respondenten bestaan uit die gewone Afrikaanse "kerkbevolking".

Vanuit die vryelyst het daar baie interessante opmerkings oor die navorsingsprojek gekom met vele van die respondenten wat hul waardering vir die projek uitgespreek het. 'n Paar van die opmerkings word hier onder genoem:

“Dankie vir ’n interessante navorsingstuk!” [Respondent_FIN004]

“Dankie vir die voorreg om deel te neem ... laat ons sing!” [Respondent_FIN053]

“Seën met die prysenswaardige navorsingsprojek!” [Respondent_FIN093]

“Dankie vir die navorsing. Dit is baie nodig.” [Respondent_FIN101]

“Dit was ’n lekker en interessante oefening. baie dankie. Ek kan nie vir die resultate wag nie!” [Respondent_FIN225]

“Wanneer die inperkingstyd verby is, sal ek graag so ’n konsert wou sien gebeur met baie stemme wat opklink uit dankbaarheid ...” [Respondent_FIN032]

Een van die respondentē het sy/haar mening uitgespreek dat die navorsing neig om ’n “goldie hit parade” daar te stel:

“Ek kan die doelwit van die navorsing insien, maar dit neig vir my te veel na ’n “goldie hit parade”. Ek kan eerlikwaar nie regtig so keuse maak nie, miskien ’n Kerslied, of ’n Paaslied, ’n Psalm, maar wat dan van die res wat ek ook ken en van hou? In die gemeente waar ek is word geen VONNK- & FLAM-liedere gesing nie ... daar moet weer oor die beskikbaarstelling van die liedere gedink word.” [Respondent_FIN084]

’n Ander respondent het gevoel dat die navorsing neig om kerke teen mekaar af te speel:

“Ek vind dit jammer dat Totius beryminge (op die oog af) nie opgeneem is nie. Verder dink ek dat in die geval van kerkgemeenskappe wat nie gebruikmaak van die Liedboek, Vonk- en Vlam-liedere [sic] hierdie navorsing akkuraat kan wees nie. Dit sou waarskynlik meer sin maak om hierdie navorsing te fokus op een spesifieke groep (groepering wat gelyksoortige liedere gebruik). Om gemeenskappe soos Gereformeer, VGK, NG teen mekaar op te weeg maak gewoon nie sin nie. ’n Goeie inisiatief, maar ek dink nie die breet basis maak sin nie.” [Respondent_FIN102]

Hierdie opmerking het baie gemeen gehad met ’n opmerking wat deur ’n paneellid in die vorige fasēs van die navorsingsprojek gemaak is:

“Dit klink vir my na te veel moeite vir ’n oefening wat nie ’n groot bydrae gaan maak wat die gebruik van die veelvuldige liedereskāt betrek nie. My mening is dat ons in hierdie era eerder die verskillende spiritualiteitē van gemeentes erken en waardeer en probeer “uitbou”. Dit sou dus (vir my) van groter waarde wees om te probeer vasstel wel watter liedere gemeentes sing, maar ten einde dan blootstelling te gee aan nuwe en onbekende liedere. Ek stem saam dat die besluitnemers (orreliste, musiekdirekteurs en liturge in gemeentes) kan ly aan ‘keuseverlamming’ wanneer liedere gekies word, maar gee (na my mening) eerder blootstelling aan méér opsies as dat ’n mens suggesties maak van watter liedere ander gemeentes die graagste sing... Met laasgenoemde verskraal jy eerder die ontwikkeling en uitbreiding van ons liedereskāt.” [Respondent #69]

Die konsensussteekproef van liedere waaruit respondentē kon kies, was ook vir een respondent ’n “probleem” wat ook gewys het op die spesifieke “spiritualiteit” in ’n gemeente:

“Dit is vir my onmoontlik om EEN lied uit te sonder. Dus is die inligting wat ek gegee het nie waardevol nie! Daar is baie faktore wat ’n rol speel in die geliefdheid van ’n lied: assosiasie, atmosfeer, spesifieke geleentheid, musikale belewenis, teks, persoonlike fase

van mens se lewe, religieuse verkenning, ens. Sterkte met die projek.” [Respondent_FIN262]

5.4 *Etiese klaring*

Omdat die navorsing deur SAKOV ondersteun is, is etiese klaring vir die navorsingsprojek deur die Uitvoerende Komitee van SAKOV (almal gerespekteerde akademici) toegestaan. Die navorsingsprojek is verder ook as “lae risiko” geklassifiseer. Die doel van die navorsingsprojek en die voordele van deelname aan die navorsing was duidelik in ’n persoonlike e-pos uiteengesit wat aan die respondenten gestuur is. Die e-pos het ook ’n skakel na die elektroniese vraelys bevat.

Voordat ’n respondent toegang tot die vraelys kon kry, moes hulle eers ’n toestemmingsvorm voltooi. Die toestemmingsvorm het ’n integrale deel van die vraelys uitgemaak en het duidelik aangedui dat deelname aan die studie vrywillig was en dat geen individu op enige manier negatief geraak sou word indien hy/sy nie wou deelneem nie.

5.5 *Data-insameling*

Vir die doeleindes van hierdie navorsingsprojek, het die navorsing uitsluitlik gesteun op tegnologie met die insameling en beringing van velddata deur van aanlyn data-insameling gebruik te maak, aangesien daar duidelike voordele is in die gebruik van die metode (Granello & Wheaton, 2004). Die vraelys is voorberei en aangebied op *Google Forms*, wat ook beteken het dat die insameling van die data elektronies kon geskied.

Sodra respondenten geklik het op die skakel in die persoonlike e-pos wat aan hulle gestuur is, het die vraelys op *Google Forms* oopgemaak. Respondente het instruksies gekry oor die aard van die taak. Daar is ook duidelik op die eerste bladsy van die vraelys aangedui dat hulle vrywillig deelneem aan die navorsingsprojek. Indien hulle dan sou instem om aan die navorsing deel te neem, het hulle ’n etiese toestemmingsvorm gekry wat hulle moes voltooi. Indien die respondent dit nie voltooi het nie, kon hulle nie met die res van die vrae in die navorsing voortgaan nie.

Die eerste deel van die vraelys het vrae oor respondenten se demografie gevra, wat onder ander hul geslag, ouerdom, kerkverband, provinsie, hul rol of betrokkenheid in hul plaaslike gemeente en vir hoe lank hulle al daar betrokke is, ingesluit het.

In die tweede deel van die vraelys is van respondenten verwag om groepe kerkliedere in rangorde van gewildheid te plaas. Ten einde vooroordeel uit te skakel, is liedere individueel, per groep volgens een van die vier bronre genoem (byvoorbeeld FLAM- en VONKK-liedere is nie in dieselfde groep gesit nie).

Die gebruik van “rangorde” beteken dat daar van ’n ordinale metingskaal gebruik gemaak word. Nominale en ordinale metingskale staan ook bekend as kategoriee of “kwalitatiewe” metingskale (Kampen, 2019). Die kategorieë van ordinale veranderlikes kan nie in ’n verhouding- of intervalskaal gemeet word nie omdat die sosiale afstand nie kwantitatief gemeet kan word nie. Ten einde ’n meer geldige analise te verkry, word hierdie tipe data gerangskik met rangordekeuses wat dikwels as opeenvolgende heelgetalle van 1 tot *n* kategorieë gekodeer word (Paudel, Poudel, Dunn & Pandit, 2009).

5.6 *Verspreiding van die vraelys*

Individuele, persoonlike e-posbodeskappe is aan elke potensiële respondent gestuur wat duidelik die doel en werkswyse van die navorsing verwoord het. Respondente kon dan net op

'n skakel in die e-pos klik wat hulle dan na die vraelys in *Google Forms* geneem het. Anders as met die eerste twee fases van die navorsingsprojek is daar geen opvolg-e-posse aan potensiële respondenten gestuur nie.

TABEL 2 verskaf 'n samevatting van die uitkoms met die verspreiding van die vraelys.

TABEL 2: Uitnodigings aan potensiële respondenten om aan die navorsingsprojek deel te neem

Aantal e-posse aan respondenten gestuur	656*
**Berekening van 'n meer akkurate populasie deur die weglatting van die volgende respondenten:	
Respondente met 'n verkeerde e-posadres	(10)
Vraelys net ter inligting aan loodsstudiegroep gestuur	(11)
Vraelys net ter inligting aan SAKOV-Streekverteenvoerders gestuur	(12)
Vraelys net ter inligting aan sekere paneeldele gestuur wat nie die finale vraelys sou/wou beantwoord nie	(45)
Potensiële populasie	578
Respons*** (n) op uitnodiging om aan die navorsingsprojek deel te neem	JA
	258 (44,64%)
	NEE
	14 (2,42%)
	GEEN
	384
	RESPONS
	(52,94%)

Bron: Navorsing se samevatting

* Ingeluit e-posse aan alle paneeldele in Fase 2 van die navorsingsprojek.

** Daar is nie van respondenten wat in die eerste twee fases van die navorsingsprojek deelgeneem het verwag om weer in die derde fase van die proses deel te neem nie. Daar was egter gevallen waar die respondenten gevoel het hulle wou ook hulle stem uitbring in hierdie fase van die navorsingsprojek.

*** % van die aantal e-posse gestuur op grond van die *potensiële* populasie.

Indien die positiewe response op alle e-posse bereken word, duif dit 'n baie swak responskoers van 39,33% aan. Soos gesien kan word in **TABEL 2** is die meer reële responskoers 44,64%.

6. Data-ontleding

6.1 Datavoorbereiding

Nadat die primêre data deur middel van die aanlyn vraelys ingesamel is, was die volgende stap in die navorsingsproses die voorbereiding en ontleding daarvan. Data-analise kan eers begin nadat die onbewerkte ("rou") data verwerk en in 'n gesikte (elektroniese) formaat omgeskakel is. In navorsing is dit bekend dat noukeurige datavoorbereiding die kwaliteit van die bevindings kan verbeter en tot beter besluite kan lei (Hair, Black, Babin & Anderson, 2010; Malhotra, 2002).

Alle vraelyste is elektronies met behulp van aanlyn sagteware (*Google Forms*) geadministreer. Data wat deur die vraelys bekom is, is direk in 'n aparte aanlyn lêer (*Google Sheets*)

gestoor. Data is toe ontrek en in 'n MS Excel-werkboek gestoor vir verdere ontleiding. Vir meer gevorderde analise is daar van SPSS® 26-sagteware gebruik gemaak.

Die eerste stap in die voorbereiding van die data was om te kyk of dit volledig is (Zikmund *et al.*, 2013). In die vraelys was slegs sekere van die vrae verpligtend en daarom kon onvolledige antwoorde soms deur respondenten ingedien word. Benewens volledigheid, moes die vraelys ook hersien word om akkuraatheid te bevestig en te verhoog (Malhotra, 2002). 'n Respondent het byvoorbeeld in die beantwoording van die vraelys per ongeluk sy/haar geboorte jaar as "1872" aangedui – dit kon duidelik nie die geval wees nie en die navorser het dus dit toe na "1972" verander.

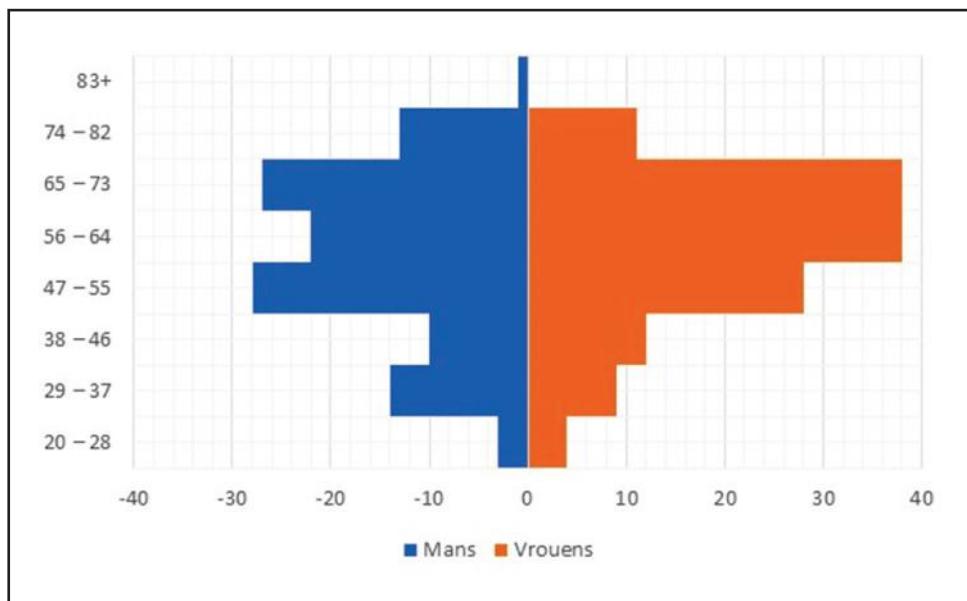
6.2 Data-analise

Nadat die data-voorbereiding voltooi is, het die data-analise geskied. Die primêre doel van data-analise was om betekenis aan die data te gee. Ali en Bhaskar (2016: 662) het data-analise beskryf as "breathing life into lifeless data". Beskrywende en afgeleide ontleiding is op alle data gedoen deur gebruik te maak van MS Excel en SPSS® 26 sagteware.

Data is ontleed deur eerstens belangrike beskrywende statistiek te verskaf voordat daar verslag gelewer word oor die keuse van respondenten se gunstelingkerklied.

Demografiese inligting

FIGUUR 3 duif die ouderdomsverspreiding van respondenten aan. Die meetkundige gemiddelde ouderdom is 57,19 jaar ($SD = 13,78$).

Figuur 3: Ouderdomsverspreiding van respondent

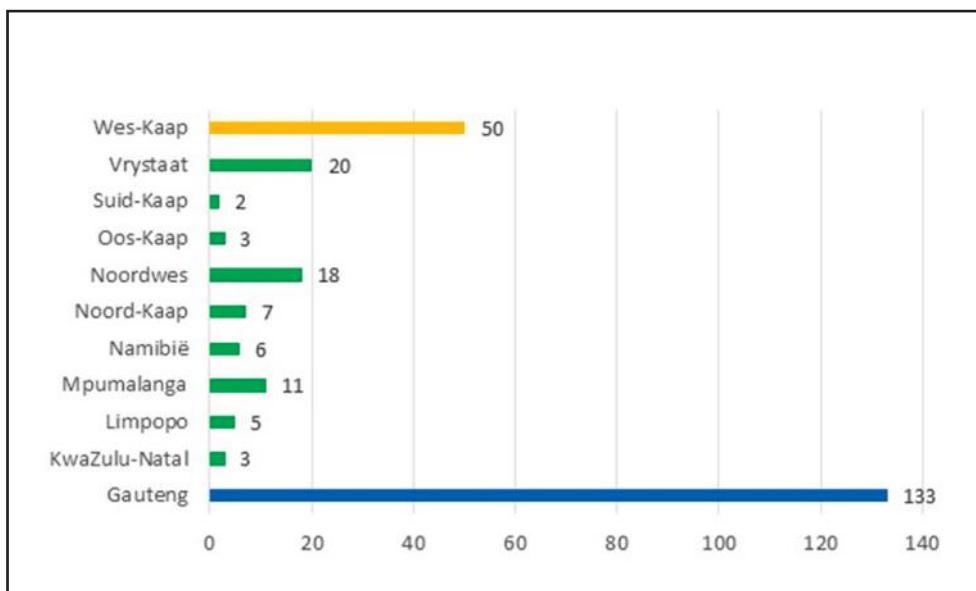
Bron: SPSS 26

Vroulike respondentie het 'n gemiddelde ouderdom van 57,75 jaar in vergelyking met die mans op 56,53 jaar. Uit opmerkings uit die vraelys is dit duidelik dat ouderdom dalk 'n invloed kan/sal hê op die keuse van liedere:

"Nogal moeilik om te kies ... ek is van mening dat geliefde liedere varieer afhangende van ouderdomsgroep en godsdienstige en selfs kulturele agtergrond." [Respondent_FIN037]

"Dis baie moeilik om namens kinders te besluit ..." [Respondent_FIN059]

FIGUUR 4 duï die verspreiding van respondentie per provinsie aan.

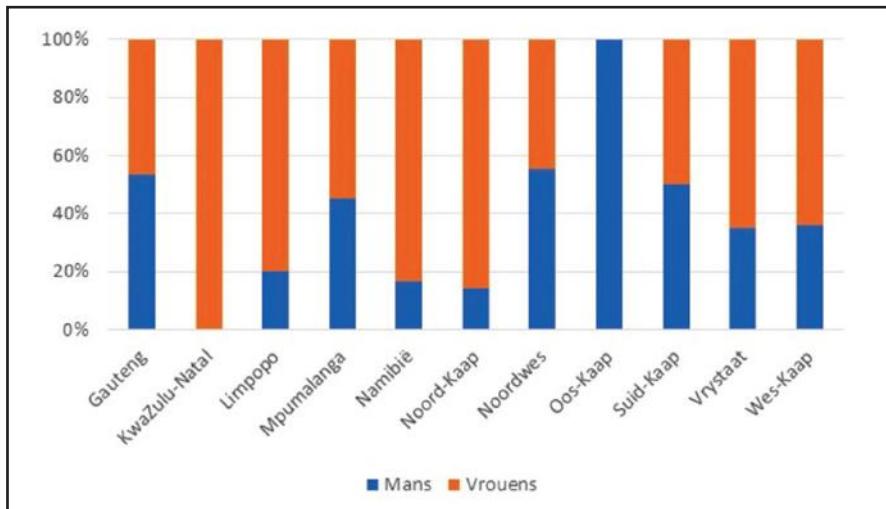

Figuur 4: Provinciale verspreiding van respondentie

Bron: SPSS 26

Uit die 258 respondentie het 51,6% uit Gauteng gekom met die Wes-Kaap wat vir 19,4% van die respondentie gesorg het.

FIGUUR 5 duï die persentasie verspreiding van respondentie volgens geslag per provinsie aan.

Figuur 5: Persentasie provinsiale verspreiding van respondente volgens geslag

Bron: SPSS 26

Al drie die respondent uit KwaZulu-Natal was vroulik.

TABELLE 3 en 4 dui die verspreiding van respondent volgens hul huidige rol in hul gemeentes aan asook die aantal jare wat respondent in hierdie rolle in hul gemeentes betrokke is.

TABEL 3: Huidige rol of betrokkenheid by die respondent se gemeente

	Manlik (n = 118; 45,74%)	Vroulik (n = 140; 54,26%)	TOTAAL (n = 258)
Ek is 'n administratiewe beampete/ander werknemer in die gemeente	1	3	4
Ek is 'n emeritus leraar/pastorale hulp	3	0	3
Ek is 'n afgetrede orrelis	0	1	1
Ek is 'n aflos-orrelis/pianis	6	5	11
Ek is 'n besoeker in die gemeente	1	3	4
Ek is 'n lidmaat van die gemeente	38	45	83
Ek is die leraar van die gemeente	22	2	24
Ek is die musiekkleier/-direkteur van die gemeente	1	1	2
Ek is die musiekkleier/-direkteur asook die orrelis/pianis van die gemeente	8	17	25
Ek is die orrelis van die gemeente	30	53	83
Ek is lid van die informele sanggroep/koor/kantory in die gemeente	5	7	12
Ek is lid van die instrumentale begeleidingsgroep (band) van die gemeente	1	3	4
Ek is nie enigsins betrokke by 'n gemeente nie	2	0	2

Bron: Navorsing se samevatting, SPSS 26

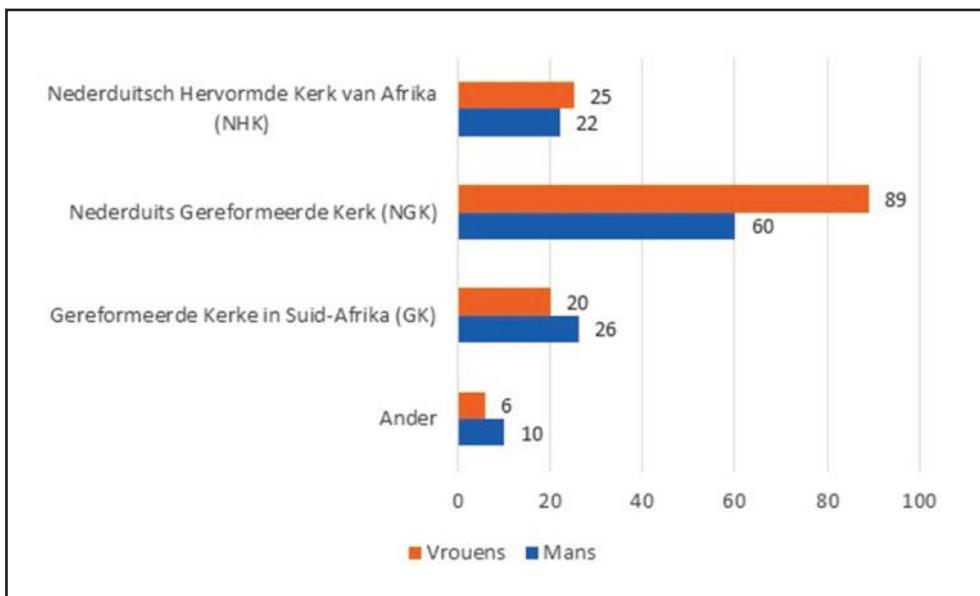
TABEL 4: Aantal jare betrokke in die rol in die respondent se gemeente

	Manlik	Vroulik	TOTAAL
<= 0 jaar	1	0	1
1 – 10 jaar	43	63	106
11 – 21 jaar	27	30	57
22 – 31 jaar	23	20	43
32 – 41 jaar	15	18	33
42 – 51 jaar	4	6	10
52 – 62 jaar	5	1	6
63+ jaar	0	2	2

Bron: Navorser se samevatting, SPSS 26

Die modale lengte van betrokkenheid volgens bostaande tabel is tussen 1 en 10 jaar.

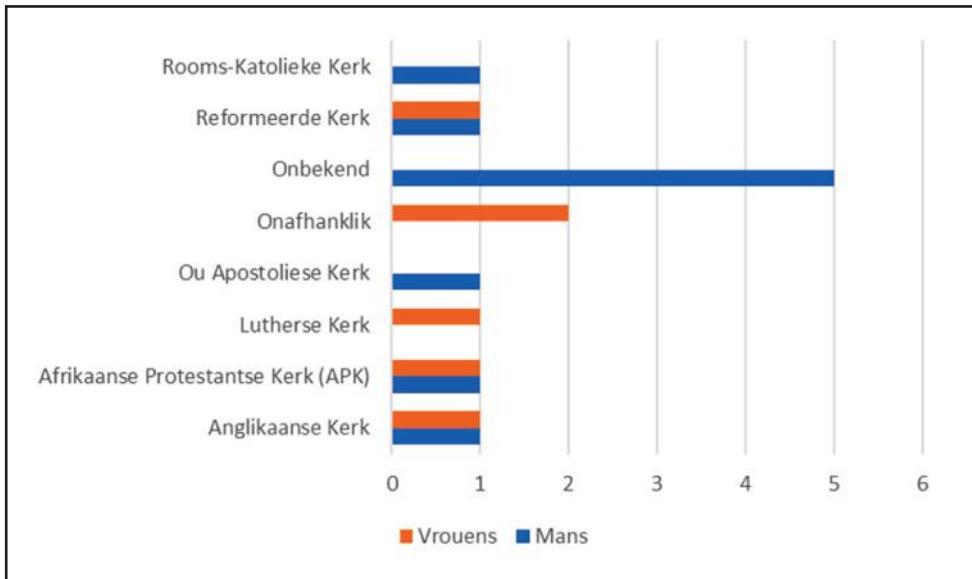
FIGURE 6a en **6b** duい die verspreiding van respondentie volgens hul kerkverband aan.
FIGUUR 6a toon die geslagsverspreiding van respondentie merendeels volgens die drie Susterskerke aan.

Figuur 6a: Verspreiding van respondentie volgens kerkverband (1)

Bron: SPSS 26

FIGUUR 6b toon die verspreiding van die groep "Ander" in meer detail aan.

Figuur 6b: Verspreiding van respondentie volgens “Ander” kerkverband (2)

Bron: SPSS 26

Keuse van gunstelingliedere

In die bepaling van die onderskeie gunstelingliedere moes die navorser duidelikheid kry oor die statistiese toetse wat hy sou gebruik ten einde die finale uitslag te kon bepaal. Die navorser kon nie net deur middel van die berekening van die rekenkundige gemiddelde waarde 'n besluit neem nie omdat response in die vorm van rangordes was. Daar is toe op die beginsel van multikriteria-besluitneming besluit. Multikriteria-besluitneming verwys na die prioritisering of rangskikking van alternatiewe gebaseer op menslike oordeel uit 'n eindige stel alternatiewe ten opsigte van meervoudige, gewoonlik botsende kriteria (Roszkowska, 2013).

Die eenvoudige en mees gebruikte multikriteria-besluitnemingstegniek is die Eenvoudige Additiewe Gewigstegniek (*Simple Additive Weighting (SAW)*), ook bekend as geweegde lineêre kombinasie-metode. Hierdie metode is gebaseer op geweegde gemiddelde (Roszkowska, 2013).

In SAW-tegniek word die finale waarde van elke alternatief soos volg bereken:

$$S_i = \sum_{j=1}^n c_{ij} w_j \quad (1)$$

waar:

S_i is die waarde vir die i -de alternatief;

c_{ij} is die genormaliseerde waarde van die i -de alternatief met betrekking tot die j -de kriterium; en

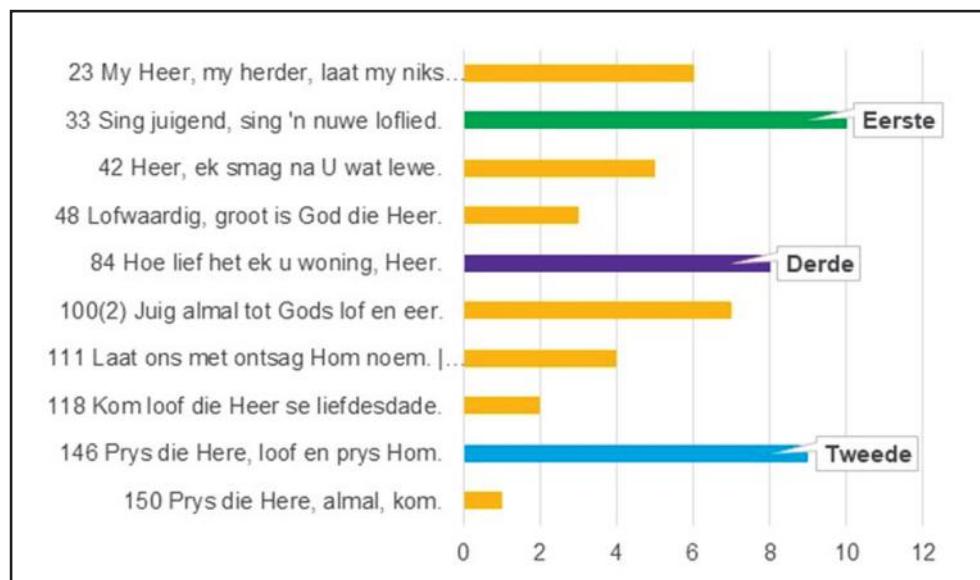
w_j is die gewig van kriteria j .

Vervolgens word die finale rangordewaardes gerangskik wat impliseer dat hoe hoër die waarde van S_i is, hoe hoër is die rang.

In die vaelys het respondenten byvoorbeeld 'n lys van nege liedere uit een van die bronre gekry. Hulle moes dan die nege liedere in 'n rangorde rangskik, van die mees geliefde tot die een waarvan hulle die minste hou. Die finale keuse van liedere is dus gegrond op die produk van geweegde rangordes.

Die volgende figure dui die uitslag van die keuse van die finale Top-10 gunstelingkerkliedere volgens bron aan omdat nie alle respondenten vir liedere vanuit al die bronre gestem het nie.

- **Psalms**

Figuur 7: TOP-10 Psalms volgens rangordekeuse (respondente $\bar{x} = 146$)

Bron: SPSS 26

FIGUUR 7 dui die Top-10 Psalms volgens rangordekeuse aan. Respondente het 'n keuse van 10 Psalms gehad waaruit hulle ses in rangorde kon plaas. Sowat 68,45% van al die rangordekeuses is uitgebring vir die liedere in die eerste vyf posisies. Nie eers 'n volle persentasiepunt (0,30%) skei die liedere in die eerste twee posisies nie. Psalm 33 (*Sing juigend, sing 'n nuwe loflied*) en Psalm 146 (*Prys die Here, loof en prys Hom*) is onderskeidelik deur 194 en 188 respondenten gekies – die tweede en derde meeste respondenten wat vir enige lied in die steekproef gestem het.

Uit die respons was dit duidelik dat die Psalms nog steeds 'n rol in gemeentesang speel. Wat ook uitgekom het in die kommentaar van sommige respondenten is die belangrikheid van die ou Totius-Psalms vir sekere lidmate.

“... van die liedere is nie so bekend aan my ... ons het meesal in Geref Kerk net ou Psalms gesing ...” [Respondent_FIN050]

“Ek kon nie al die keuses uitoefen nie omdat ons in die Gereformeerde Kerk konserwatief hou by Psalms, Skrifberymings en enkele liedere uit die Liedboek ...” [Respondent_FIN047]

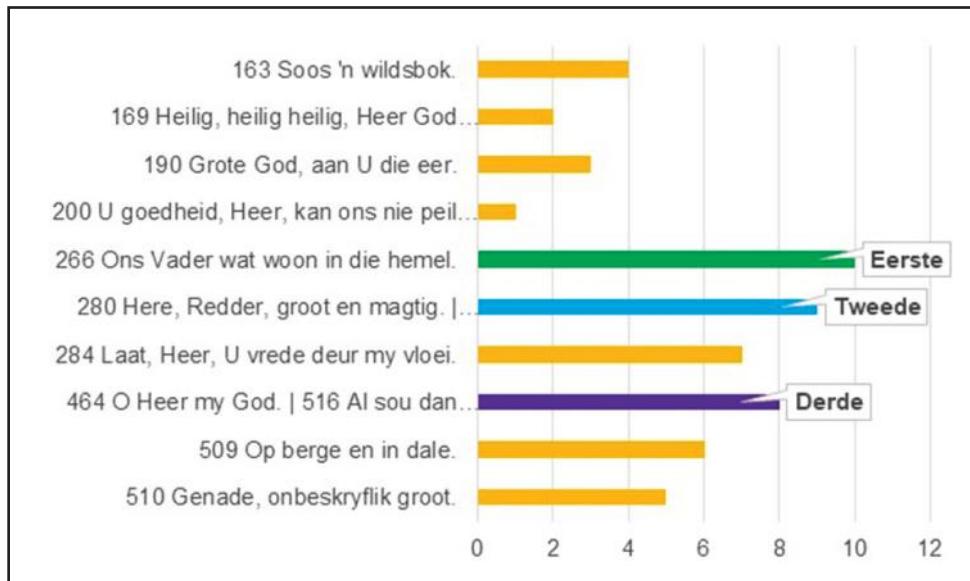
“Die TT Cloete berymings se woorde bly onbekend omdat psalms selde gesing word. Prof. Willie Jonker het gesê dat dit ‘n wesenskenmerk van ‘n gereformeerde kerk is om psalms te sing.” [Respondent_FIN148]

“Was dit nodig om liedere se woorde in Liedboek bv. Psalm 42 so te verander?” [Respondent_FIN038]

“[***] Geref. kerk sing slegs Totius-berymings. Wat die gesange betref is dit vanselfsprekend my persoonlike keuse. Eksselflei die vooraf-sang en aanleer van minder bekende Psalms.” [Respondent_FIN082]

- **Gesange/Liedboekliedere**

In die geval van Gesange/Liedboekliedere kon respondentie ’n rangordekeuse van twee groepe van sewe liedere elk uit 25 moontlike liedere maak.

Figuur 8: TOP-10 Gesange/Liedboekliedere volgens rangordekeuse (respondente $\bar{x} = 106$)

Bron: SPSS 26

FIGUUR 8 dui die Top-10 Gesange/Liedboekliedere volgens rangordekeuse aan. Sowat 80,23% ($n = 207$) van die respondentie het vir Gesang/Liedboeklied 266 (*Ons Vader wat woon in die hemel*) gestem. Dit was ook die lied wat deur die meeste respondentie in hul rangordekeuses gekies is. Nie eers 0,09 persentasiepunte skei die liedere in die agtste, negende en tiende posisies nie (Gesang/Liedboeklied 190 – *Grote God, aan U die eer*; Gesang/Liedboeklied

169 – *Heilig, heilig, heilig, Heer God almagtig*; en Gesang/Liedboeklied 200 – *U goedheid, Heer; kan ons nie peil nie*).

Indien die rangordekeuses van al die kerkliedere in die steekproef tesame ontleed word, dan sien mens dat dit Gesange/Liedboekliedere is wat die eerste drie posisies hier beklee (266 – *Ons Vader wat woon in die hemel*; 280 – *Here, Redder, groot en magtig* – ook Gesang/Liedboeklied 281; en 464 – *O Heer my God* – ook Gesang/Liedboeklied 516 en Skrifberyming 14-2). Hierdie liedere word ook beskou as die top-drie-kerkliedere uit *al* vier die bronne uit.

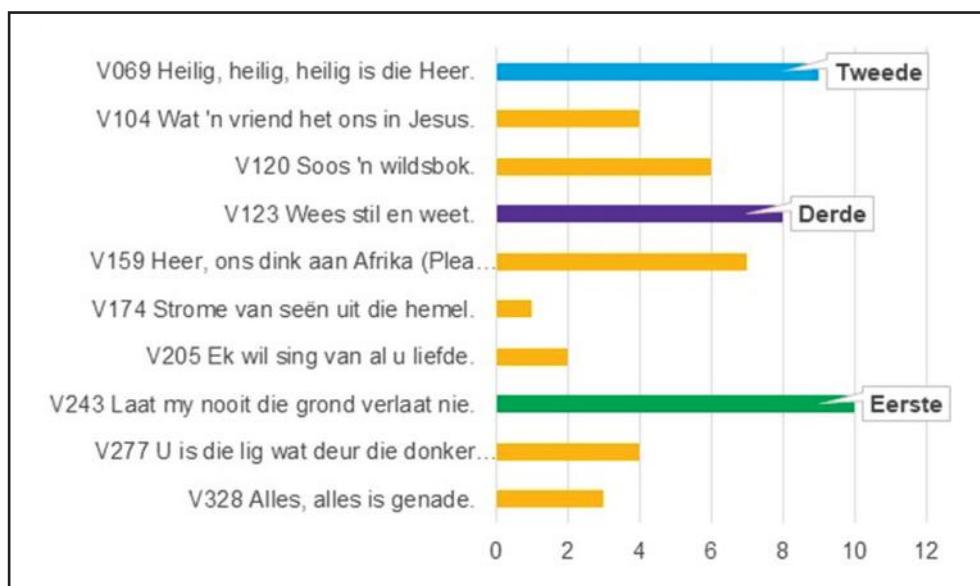
Van die kommentaar oor die Gesange/Liedboekliedere in die steekproef het onder ander die volgende gesê:

“Al die [liedboek]-liedere wat in kolomme verdeel is vir die projek word gereeld in ons gemeente gesing. Ek sou by almal as ek kon geplaas het as 1e keuse.” [Respondent_FIN019]

“Ek wens net dat gemeentes die wonderlike, baie bruikbare Liedboekliedere sal gebruik en nie slegs die “top 20’s” nie!” [Respondent_FIN066]

- **VONKK-liedere**

FIGUUR 9 duï die Top-10 VONKK-liedere volgens rangordekeuse aan. In die geval van VONKK-liedere kon respondentie ’n rangordekeuse van twee groepe van ses liedere elk uit 22 moontlike liedere maak.

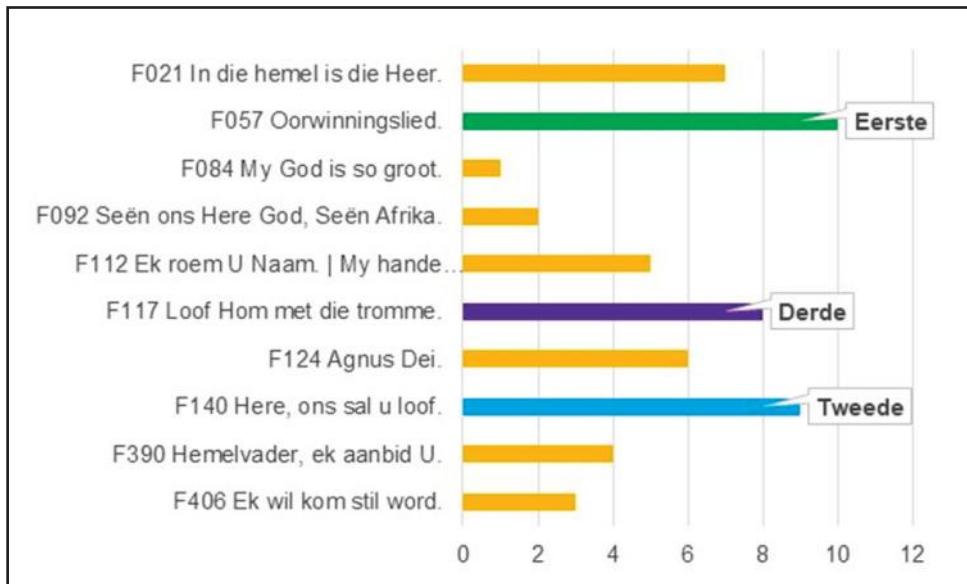
Figuur 9: TOP-10 VONKK-liedere volgens rangordekeuse (respondente $\bar{x} = 138$)
Bron: SPSS 26

Net sowat 1,45 persentasiepunte skei die eerste twee liedere in die groep (8,39% en 6,95%).

“Ons sing ook baie VONKK-liedere—meer as die FLAM-liedere” [Respondent_FIN019]

- **FLAM-liedere**

FIGUUR 10 duï die Top-10 FLAM-liedere volgens rangordekeuse aan. In die keuse van FLAM-liedere kon respondenten ’n rangordekeuse van twee groepe van ses liedere elk uit 19 moontlike liedere maak.

Figuur 10: “TOP-10” FLAM-liedere volgens rangordekeuse (respondente $\bar{x} = 136$)

Bron: SPSS 26

Sowat 3,28 persentasiepunte skei die eerste twee liedere in die groep (10,50% en 7,30%). In die geval van FLAM 057 (*Oorwinningslied*) het 67,44% ($n = 174$) van die respondenten vir die lied gestem.

Van die kommentaar oor die VONKK- en FLAM-liedere in die steekproef was onder ander:

“Ek kan nie ’n keuse uitoefen oor FLAM liedere nie ...” [Respondent_FIN094]

“Ek wens dat FLAM- en VONKK-liedere makliker toeganklik sal wees. Alhoewel gemeentes meer van die liedere sou wou sing, is registrasie- sowel as jaarlikse fooie buitensporig hoog om die liedere te bekom.” [Respondent_FIN029]

“[***] gemeente ken feitlik geen VONKK- of FLAM-liedere nie. [Ons] konsentreer slegs op Liedboek-groot weerstand teen aanleer van nuwe liedere.” [Respondent_FIN186]

“Die afwesigheid van antwoorde oor VONKK- en FLAM-voorkeure is omdat ons gemeente, die enigste Geref Kerk gemeente in [***] glad nie ooit uit hierdie bundels sing nie en wanneer ek by verskeie gemeentes in [***] as orrelis aflos is dit ook net liedere uit die

Liedboek wat gebruik word. Daar word wel in die NG gemeentes van VONKK en FLAM gebruik gemaak, maar daar word nêrens verwag dat die aflos-orrelis saam met 'n begeleidingsgroep moet speel nie. Ook in die enigste Herv Gemeente in [***] word slegs uit Liedboek gesing." [Respondent_FIN197]

Een van die respondentē het die volgende opmerking in sy/haar vraelys gemaak:

"COVID-19 het gemaak dat ons nie kon sing in die eredienste [nie]. Ons het op YouTube na hierdie gewilde liedere gesoek en dit op Sondae met die gemeente gedeel. Deur stil te luister bring ook nuwe impak en dikwels het lidmate opgemerk dat hulle nou weer nuut na die inhoud van die liedere kyk." [Respondent_FIN052]

TABEL 5 verskaf 'n samevatting van die begeleidingsmodusse in die onderskeie gemeentes van die respondentē.

TABEL 5: Samevatting van die begeleidingsmodusse in die onderskeie gemeentes

Gemeentesang word afwisselend deur die klavier/klawerbord en die instrumentale begeleidingsgroep (<i>band</i>) begelei.	1
Gemeentesang word afwisselend deur die orrel en die instrumentale begeleidingsgroep (<i>band</i>) begelei.	17
Gemeentesang word afwisselend deur die orrel en die klavier begelei.	26
Gemeentesang word afwisselend deur die orrel en opnames van liedere begelei.	3
Gemeentesang word afwisselend deur die orrel, klavier/klawerbord en die instrumentale begeleidingsgroep (<i>band</i>) begelei.	16
Gemeentesang word deur die instrumentale begeleidingsgroep (<i>band</i>) begelei.	5
Gemeentesang word deur die klavier/klawerbord begelei.	5
Gemeentesang word deur die orrel begelei.	142
Gemeentesang word deur die orrel met ander instrumente begelei.	1
Gemeentesang word deur opnames van liedere begelei.	3
Gemeentesang word in kombinasie deur die klavier/klawerbord en die instrumentale begeleidingsgroep (<i>band</i>) begelei.	11
Gemeentesang word in kombinasie deur die orrel en die instrumentale begeleidingsgroep (<i>band</i>) begelei.	9
Gemeentesang word in kombinasie deur die orrel en die klavier begelei.	7
Gemeentesang word in kombinasie deur die orrel, klavier/klawerbord en die instrumentale begeleidingsgroep (<i>band</i>) begelei.	10
Onbekend	2
Totaal	258

Bron: Navorser se samevatting, SPSS 26

Uit die tabel is dit duidelik dat die mees gebruikte begeleidingsmodus nog steeds die orrel is (55,04%) gevvolg deur afwisselende begeleiding deur orrel en klavier (10,08%).

Van die respondentē het die volgende opmerkings spesifiek oor die gebruik van die orrel gemaak:

"Ek persoonlik is nie 'n voorstander van die gebruik van voorsangers nie. Ek beleef dat gemeentelede dan minder deelneem. Dieselfde geld natuurlik vir 'n begeleidingsgroep

wat te hard speel. In laasgenoemde geval ontaard dit meesal in 'n vertoning. Die orrel bly steeds die beste instrument om gemeentesang te inspireer en te ondersteun!" [Respondent_FIN025]

"'n Goeie orrelis maak vir seker die verskil of 'n gemeente goed of sleg sing ..." [Respondent_FIN001]

"In 'n gemeente waar daar ouer lidmate, maar ook jonger lidmate is, werk dit baie goed om tradisionele orrelbegeleiding te gebruik en af te wissel met klavier en orkesbegeleiding. My ervaring is dat die meer moderne FLAM- en VONKK-liedere net so gemaklik op die orrel gespeel kan word, as met 'n orkes, en dat die orrel dan steeds die gewyde stemming bring wat deur die ouer lidmate verkies word. Die jonger lidmate geniet die FLAM- en VONKK-liedere, ook met orrelbegeleiding, mits die orrelis 'buigbaar' is ten opsigte van die begeleiding." [Respondent_FIN192]

7. Samenvatting

Die doel van hierdie artikel was om op navorsingsmatige wyse terugvoer te gee oor die keuse van respondent se gunstelingkerklied in Afrikaanssprekende gemeentes in Suider-Afrika. Die navorsingsproses (as deel van Fases 1 en 2 van die navorsingsprojek) in die daarstelling van 'n konsensussteekproef wat deur respondent gebruik is, is alreeds in 'n ander artikel volledig bespreek. In hierdie artikel is daar net gefokus op die ontleding van data in die derde fase van die navorsingsprojek.

Om deur middel van die navorsing te bepaal watter kerkliedere lidmate in Afrikaanssprekende gemeentes se gunstelinge is, het die navorser gebruik gemaak van die bekendste bronne van kerkliedere wat ingesluit het die *Liedboek van die Kerk* (2001); die *Psalmboek* (2003); *VONKK-liedere* (2020); en *FLAM-liedere* (2020).

Na aanleiding van die eerste twee fases van die navorsingsprojek is daar 'n konsensussteekproef van kerkliedere bepaal wat die navorser dan gebruik het in hierdie derde fase van die navorsingsprojek.

In hierdie fase van die navorsingsprojek is daar van respondent verwag om 'n opname in die vorm van 'n aanlyn vraelys te voltooi wat bestaan het uit oop en geslotte vrae. Daar was ook 'n afdeling waar hulle hul rangordekeuses met betrekking tot hul gunstelingkerkliedere kon uitoefen waar daar van 'n ordinale metingskaal gebruik gemaak is. Aangesien deelname aan die navorsingsprojek vrywillig was en die waarskynlikheid dat 'n lid van die teikenpopulasie gereageer het, onbekend was, is daar van nie-waarskynlikheidsteekproefneming in die navorsing gebruik gemaak.

Vroulike respondent met 'n gemiddelde ouderdom van 57,75 jaar was die grootste deel van die steekproef respondent. Sowat 133 respondent het uit die Gauteng provinsie gekom waarvan die meeste (83 elk) lidmate en orreliste in hul onderskeie gemeentes is. Ander belangrike rolle wat respondent in hul onderskeie gemeentes vervul het, was dié van musiekkleier/-direkteur asook die orrelis/pianis van die gemeente (25) en ook die gemeenteleraar (24). Die grootste gros van respondent (147) het vanuit die Nederduits Gereformeerde Kerk gekom.

In die bepaling van die mees geliefde kerklied moes respondent hul gunstelingliedere in 'n rangorde van keuse plaas. Die finale keuse van liedere was dus gegrond op die produk van geweegde rangordes.

Indien al die keuses van respondentie in 'n gesamentlike rangorde geplaas word, sien die finale lys van die top-10 gunstelingliedere soos volg uit: (1) Gesang 266 – *Ons Vader wat woon in die hemel*; (2) Gesang 280 – *Here, Redder, groot en magtig*; (3) Gesang 464 – *O Heer my God*; (4) FLAM 57 – *Oorwinningslied*; (5) Psalm 33 – *Sing juigend, sing 'n nuwe loftied*; (6) Psalm 146 – *Prys die Here, loof en prys Hom*; (7) VONKK 243 – *Laat my nooit die grond verlaat nie*; (8) Gesang 284 – *Laat, Heer, U vrede deur my vloeи*; (9) Gesang 509 – *Op berge en in dale*; en (10) Gesang 510 – *Genade, onbeskryflik groot*.

Uit die kommentaar wat vanuit die vraelyste gekom het, was dit duidelik dat hierdie projek om die mees geliefde kerklied in Afrikaanssprekende gemeentes te bepaal, werklik 'n debat onder lidmate ontketen het.

Die navorsers gaan poog om resultate van die algehele navorsingsproses by verskeie streeksvergaderings van SAKOV met lede te deel.

BIBLIOGRAFIE

- Ali, Z & Bhaskar, SB. 2016. Basic statistical tools in research and data analysis. *Indian Journal of Anaesthesia*, 60(9):662-669.
- Barr, A. 2006. *About Songs of Praise – Past and Present*. <http://www.bbc.co.uk/songsofpraise/about.shtml>. [24 Februarie 2021].
- BBC. 2013. *The UK's Top 100 Hymns – The Songs of Praise Big Sing*. <https://www.bbc.co.uk/programmes/articles/42TSJ0LNMFp0h0wNvxqlw93/2013-the-uks-top-100-hymns>. [24 Februarie 2021].
- British Period Dramas. 2019. *The UK's favourite hymn has been revealed on 'Songs of Praise'*. <https://britishperioddramas.com/news/uks-favourite-hymn-revealed-songs-of-praise-2019/>. [24 Februarie 2021].
- Blumenberg, C, Menezes, AMB, Gonçalves, H, Wehrmeister, MC & Barros, FC. 2019. The role of questionnaire length and reminders frequency on response rates to a web-based epidemiologic study: a randomised trial. *International Journal of Social Research Methodology*, 22(6):625-635. <https://doi.org/10.1080/13645579.2019.1629755>. [4 Maart 2021].
- Collis, J & Hussey, R. 2009. *Business Research: A Practical Guide for Undergraduate and Postgraduate Students*, 3rd ed. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Couper, MP, Kapteyn, A, Schonlau, M & Winter, J. 2007. Noncoverage and nonresponse in an internet survey. *Social Science Research*, 36(1):131-148.
- Denscombe, M. 2009. Item non-response rates: A comparison of online and paper questionnaires. *International Journal of Social Research Methodology*, 12(4):281-291.
- Dodge, N & Chapman, R. 2018. Investigating recruitment and completion mode biases in online and door to door electronic surveys. *International Journal of Social Research Methodology*, 21(2):149-163.
- Els, G. 2020. Die gebruik van die Delphi-tegniek in die bepaling van ons mees geliefde Kerklied: 'n Metodiese oorsig. *Vir die MUSIEKLEIER/To the DIRECTOR of MUSIC*, 40(47):50-76.
- Fan, W & Yan, Z. 2010. Factors affecting response rates of the web survey: A systematic review. *Computers in Human Behavior*, 26(2):132-139.
- FLAM. 2020. Aanlyn beskikbaar: <http://flam.co.za>.
- Granello, DH & Wheaton, JE. 2004. Online data collection: Strategies for research. *Journal of Counseling & Development*, 82(4):387-393.
- Hair, JF, Black, WC, Babin, BJ & Anderson, RE. 2010. *Multivariate Data Analysis*, 7th ed. Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey.
- Heerwegh, D & Loosveldt, G. 2008. Face-to-face versus web surveying in a high-internet-coverage population differences in response quality. *Public Opinion Quarterly*, 72(5):836-846.
- Heyns, C. 1988. Wat skort met ons kerkmusiek? *Vir die Musiekleier*, 8:19-28.
- Hirschhorn, F. 2019. Reflections on the application of the Delphi method: lessons from a case in public transport research. *International Journal of Social Research Methodology*, 22(3):309-322. <https://doi.org/10.1080/13645579.2018.1543841>.

- Höhne, JK & Krebs, D. 2018. Scale direction effects in agree/disagree and item-specific questions: a comparison of question formats. *International Journal of Social Research Methodology*, 21(1):91-103. <https://doi.org/10.1080/13645579.2017.1325566>. [4 Maart 2021].
- Hollingworth, HL. 1913. Characteristic Differences between Recall and Recognition. *The American Journal of Psychology*, 24(4):532-544.
- Jacobs, L. 1995. *An on-line faculty evaluation system: Development, use, and research*. Paper presented in April 1995 at the annual meetings of the American Educational Research Association, San Francisco, CA.
- Johnson, EP, Siluk, L & Tarraf, S. 2014. Techniques for fusing survey modules: Respondent matching and data imputation. *International Journal of Market Research*, 56(4):425-442. DOI: 10.2501 / IJMR-2014-031.
- Justice, D. 2010. Public, Private; Contemporary, Traditional: Intersecting Dichotomies and Contested Agency in Mainline Protestant Worship Music. *Folklore Forum*, April 2020:24-41.
- Kampen, JK. 2019. Reflections on and test of the metrological properties of summated rating, Likert, and other scales based on sums of ordinal variables. *Measurement*, 137:428-434. <https://doi.org/10.1016/j.measurement.2019.01.083>. [1 Maart 2021].
- Keeney, S, Hasson, F & Mckenna, HP. 2001. A critical review of the Delphi technique as a research methodology for nursing. *International Journal of Nursing Studies*, 38:195-200.
- Kloppers, EC. 2003. Vernuwing in die Kerklied: Die Liedboek van die Kerk (2001). *Acta Theologica*, 1:71-82.
- Korenman, L & Peynircioglu, Z. 2007. Individual differences in learning and remembering music: auditory versus visual presentation. *Journal of Research in Music Education*, 55:48-59.
- Kraut, R. 1984. *Telecommuting: Cautious pessimism*. Murray Hill, NJ: Bell Communications Research.
- Kruger, D. 2007. "A high degree of understanding and tolerance": Veranderende denke oor die moderne gereformeerde kerklied. *Koers*, 72(4):649-669.
- Krumpal, I. 2013. Determinants of social desirability bias in sensitive surveys: A literature review. *Quality & Quantity*, 47(4):2025-2047.
- Lamm, AJ & Lamm, KW. 2019. Using Non-Probability Sampling Methods in Agricultural and Extension Education Research. *Journal of International Agricultural and Extension Education*, 26(1):52-59. <https://doi.org/10.5191/jiae.2019.26105>. [1 Maart 2021].
- Liedboek. 2001. *Liedboek van die Kerk vir gebruik by die erediens en ander byeenkoms*. Kaapstad: NG Kerk-uitgewers.
- MacLachlan, S. 2009. Memory for the recall of popular songs: a comparative study of musicians and nonmusicians. Perth: Edith Cowan University. Unpublished thesis. https://ro.ecu.edu.au/theses_hons/1107. [15 Januarie 2021].
- Malhotra, NK. 2002. *Basic Marketing Research Applications to Contemporary Issues*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- NAC Today. 2017. *A new Afrikaans hymnal*. <https://nac.today/en/a/503608>. [20 November 2020].
- Norman, KL, Friedman, Z, Norman, K & Stevenson, R. 2001. Navigational issues in the design of online self-administered questionnaires. *Behaviour & Information Technology*, 20(1):37-45.
- Papenfus, AF. 1994. 'n Waardebepaling van die nie-amptelike, informele kerklied soos gesing in die erediens in gemeentes van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in die PWV. Ongepubliseerde MMus-verhandeling. Pretoria: UNISA.
- Paudel, KP, Poudel, BN, Dunn, MA & Pandit, M. 2009. *An Analysis of Rank Ordered Data*. Paper presented at the Agricultural & Applied Economics Association's 2009 AAEA & ACCI Joint Annual Meeting, Milwaukee, WI, July 26-28, 2009.
- Peretz, I, Gaudreau, D & Bonnel, A. 1998. Exposure effects on music preference and recognition. *Memory & Cognition*, 26(5):884-902.
- Psalmboek. 2003. *Die berymde en omgedigte Psalms en ander Skrifberyminge in die gebruik by die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika*. Wellington: NG Kerk-Uitgewers.
- Roszkowska, E. 2013. Rank Ordering Criteria Weighting Methods – A Comparative Overview. *Optimum. Economic Studies*, 5(65):14-33. DOI: 10.15290/ose.2013.05.65.02.
- Rowe, G & Wright, G. 1999. The Delphi technique as a forecasting tool: Issues and analysis. *International Journal of Forecasting*, 15(4):353-375.

- Sekayi, D & Kennedy, A. 2017. Qualitative Delphi Method: A Four Round Process with a Worked Example. *The Qualitative Report*, 22(10):2755-2763.
- Shermis, MD & Lombard, D. 1999. A Comparison of Survey Data Collected by Regular Mail and Electronic Mail Questionnaires. *Journal of Business and Psychology*, 14(2):341-354.
- Shoemaker, PJ, Eichholz, M & Skewes, EA. 2002. Item Nonresponse: Distinguishing between Don't Know and Refuse. *International Journal of Public Opinion Research*, 14(2):193-201.
- Skulmoski, GJ, Hartman, FT & Krahn, J. 2007. The Delphi Method for Graduate Research. *Journal of Information Technology Education*, 6:1-21.
- Sproull, LS. 1986. Using electronic mail for data collection in organizational research. *Academy of Management Journal*, 29(1):159-169.
- Temmingh, R. 1993. Kerkmusiek in krisis. *Vir die Musiekleier*, 13:17-19.
- Tourangeau, R, Conrad, FG & Couper, MP. 2013. *The Science of Web Surveys*. New York, NY: Oxford University Press.
- Troskie, A. 1992. Tot hier toe en nie verder met ons kerkmusiek. *Vir die Musiekleier*, 12:46.
- Van der Merwe, J. 1995. "Kitsch" in die kerk? – oor vernuwing en vervlakking in ons Kerkmusiek. *Vir die Musiekleier*, 15:4-10.
- Viljoen, AM. 2006. Die waarde en funksie van liturgiese musiek. *Dutch Reformed Theological Journal / Nederduitse Gereformeerde Teologiese Tydskrif*, 47(3 & 4):760-772.
- VONKK (Voortgesette Ontwikkeling van Nuwe Klassieke Kerkmusiek). 2020. Aanlyn beskikbaar: <http://vonkk.kerkmusiek.co.za>.
- Zikmund, WG, Babin, BJ, Carr, JC & Griffin, M. 2013. *Business Research Methods*, 9th ed. Mason, OH: South-Western Cengage Learning.

Die verbruikerssetiese gedrag van Suid-Afrikaanse bestuurders

Consumer ethics behaviour of South African managers

CHRISTO BISSCHOFF

NWU Besigheidskool
Noordwes-Universiteit
Potchefstroom
Suid-Afrika
E-pos: christo.bisschoff@nwu.ac.za

Christo Bisschoff

CHRISTO BISSCHOFF het sy loopbaan as landbou-ekonoom begin waarna hy as dosent in Ondernemingsbestuur by die Universiteit van Pretoria aansluit. Hy studeer deeltyds en behaal die grade MCom (1990) en DCom (1992) aan die Universiteit van Suid-Afrika. Sy spesialiteitsvelde is Bemarkings- en Landboubestuur. Christo fokus later op handelsmerkstrategie, bestuurskunde en doen verder steeds navorsing oor sy gunstelingonderwerp, landboubestuur. Sy navorsing behels vergelykende studies wat hy saam met sy internasionale medewerker-netwerk doen en hy het reeds verskeie geakkrediteerde artikels publiseer en internasionale konferensies oor die wêreld heen toegespreek. Hy tree verder op as referent vir verskeie plaaslike en internasionale tydskrifte en was ook die voorsitter van die Internasionale Besigheidskonferensie. Hier tree hy steeds op as die redakteur van die konferensiebundel. Christo doseer Bemarkingsbestuur aan die Noordwes-Universiteit se NWU-Besigheidskool op Potchefstroom.

CHRISTO BISSCHOFF started his career as an agricultural economist, whereafter he joined the University of Pretoria as a lecturer in Business Management. He studied part-time at the University of South Africa and obtained the degrees of MCom (1990) and DCom (1992), with specialisation in Marketing and Agricultural Business Management. Christo focuses his research on brand loyalty, business ethics and still does research on his favourite topic, agricultural business management. He collaborates with his international network and also focuses on comparative research. He has published a wide array of accredited articles and has addressed audiences at international conferences, has acted as reviewer for a number of accredited journals. He resigned as the chairman of the International Business Conference, but still serves as editor in order to publish the conference proceedings. Christo lectures Marketing Management at the North-West University's Business School in Potchefstroom.

Datums:

Ontvang: 2021-06-23

Goedgekeur: 2021-10-11

Gepubliseer: Desember 2021

ABSTRACT

Consumer ethics behaviour of South African managers

This study aimed to analyse the consumer ethics behaviour of South African managers when they make business decisions in their personal capacity. This means the decisions have a direct and personal impact on the manager; the manager suffers the consequences or gains benefits from their decisions and not the company they work for. The literature base explores rationalisation of unethical behaviour to sensitise the reader to defence mechanisms for unethical behaviour. The mechanism neutralisation and normalisation are used to explain unethical behaviour and why the boundaries are always pushed. The literature also seeks to identify demographic variables and their relationships to respondents as a guide to determine where potential relationships in this study could be identified. The population consists of graduate managers with at least three years of management experience. A snowball sample was used online to invite South African managers with three years managerial experience and a university degree to partake in the study; 102 completed the questionnaire. The data was subjected to testing sample adequacy using the Kaiser, Meyer and Olkin test ($KMO=0.790$), sphericity as per Bartlett's test was significant ($\chi^2(91)=396.550, p < 0.05$) and the reliability according to Cronbach alpha ($\alpha=0.853$). The results show that both the ethical attitudes and ethical behaviour are well below the midpoint of 3.5; this signifies acceptable ethical attitudes and behaviours. However, closer scrutiny shows that in nine of the 14 scenarios, the managers' behaviour is statistically significantly less ethical than their attitude profile. In one scenario (keeping the extra change), the unethical behaviour is also moderately practically significant ($d=0.58$) as measured by Cohen's d -value. No significant correlations were identified between the demographic variables and the scenarios. Exploratory factor analysis (explaining a cumulative variance of 60.52%) extracted three factors. These are misleading behaviour (37.04% variance), untruthful behaviour (13.71% variance), and price benefit (9.77% variance). All three factors have excellent reliability coefficients. The results show that although the managers have ethical attitudes and behaviours well within the ethical boundaries, their behaviour is less ethical than their attitudes. Here, three scenarios are specifically worrisome because all three are regarded (attitude) as acceptable behaviour (when they are not), and the managers indicated that they also act unethically upon these scenarios. These scenarios are to keep quiet if a product is incorrectly priced, test products in shop but order from elsewhere, and misuse limited offer specials. The study also shows that although the managers know better; overall, they are pushing the boundaries and behave less ethically; albeit still within the general ethical sphere, it is less ethical than their attitudes indicate. The ethical basis is good. It is promising that managers know what the right thing to do is, and behave accordingly, especially for a country like South Africa where corruption, state capture and personal gain in business decisions are rife. The measurement of attitudes provides a barometer of the business ethical atmosphere of South African managers. Attitudes are strong behavioural drivers. This means that behaviour in consumer ethics can be positively influenced if attitudes are showing a positive inclination towards ethical consumer decisions.

OPSOMMING

Dié studie ondersoek die gedrag in verbruikerssetiek wat onder Suid-Afrikaanse besigheidsbestuurders heers. Die studie ondersoek die etiese houdings, en vergelyk dit daarna met die spektrum van etiese gedrag wat die groep bestuurders openbaar. Die populasie van die studie bestaan uit bestuurders wat oor ten minste drie jaar bestuurservaring beskik en gegradeerd is. 'n Sneeubal-steekproef het 102 bruikbare vraelyste gerealiseer wat ontleed is nadat dit

statisties voldoende bevind is deur Kaiser, Meyer en Olkin se toets om te bepaal of die steekproef voldoende is al dan nie. Nege van die 14 twyfelagtige gedragscenario's verskil statisties betekenisvol van die etiese houdings wat die bestuurders handhaaf, en dui daarop dat die bestuurders nie altyd so eties optree soos wat hul houdings voorhou nie. Die algemene tellings is egter bevredigend en beide die etiese houdings (2.47) en etiese gedrag (2.94) is onder die middelpunt waarde van 3.5. Voorts word die onderliggende faktore ook bepaal van die etiese gedrag deur 'n ondersoekende faktorontleding in te span. Drie faktore is geïdentifiseer, naamlik *misleidende gedrag (37.04%)*, *oneerlike optrede (13.71%)*, en *prysvoordeel (9.77%)*. Die studie bevind verder dat daar nie betekenisvolle verwantskappe tussen die bestuurders se etiese gedrag en hul demografiese veranderlikes is nie. Die resultate is bemoedigend, selfs al tree die bestuurders meer oneties op as wat hul houdings voorstel, omdat die gedrag oor die algemeen as eties beskou word, en slegs drie uit die 14 scenario's 'n telling bo die 3.5 middelpunt het. Dit toon dat hulle oor die algemeen in hul persoonlike besluitneming etiese besluite maak. Daar is egter steeds ruimte vir verbetering.

KEYWORDS: ethics, behaviour, managers, South Africa, perceptions, profile, attitudes, consumer, decision-making

TREFWOORDE: etiek, gedrag, bestuurders, Suid-Afrika, persepsies, profiel, houdings, verbruikers, besluitneming

Inleiding

Etiese houdings word wêreldwyd nagevors, ook in Suid-Afrika. Min studies doen egter direkte vergelykings tussen 'n groep respondentie se etiese houding en hulle gedrag. Die vraag is dus hoe hierdie etiese houdings manifesteer wanneer dit by etiese gedrag kom, en ook hoe hierdie gedrag verskil wanneer besluite gemaak word in besigheidsverband teenoor besluite wat gemaak word in 'n persoonlike hoedanigheid. Logiese redenasie dikteer dat 'n teikengroep (in hierdie studie gegradeerde besigheidsbestuurders) meer eties behoort op te tree indien hulle bevredigende etiese houdings handhaaf. Tog is dit nie altyd die geval nie. Nel het reeds in 1989 bevind, soos ook later bevestig deur Bisschhoff en Fullerton (2014:19), dat etiese gedrag soms nie strook met goeie etiese houdings nie. Verskeie studies wat in 12 lande versprei was oor ses kontinente, soos opgesom deur Fullerton en Bisschhoff (2013), het getoon dat daar etiese verskille voorkom tussen persoonlike en besigheidsbesluite. Beide die populêre pers en geakkrediteerde navorsingsjoernale publiseer gereeld hoe verbruikers en besighede oneties, en selfs onwettig optree, in hul besigheidsaktiwiteite. Etiese gedrag verskil dus nie net waar onetiese gedrag voorkom onder besluitnemers wat wel goeie etiese houdings handhaaf nie, maar dit verskil ook wanneer die besluit 'n persoonlik impak het. Hierdie studie ondersoek dus die bestuurders se etiese gedrag ten opsigte van die persoonlike besluite wat hulle neem.

Literatuurstudie

Hierdie literatuurstudie ondersoek twee aspekte van etiese verbruikersgedrag. Eerstens word die konsepte van neutralisasie en normalisasie in die verbruikersetiek toegelig. Verbruikers gebruik die tegnieke om hul onetiese gedrag te rasionaliseer, en dit is daarom belangrik om kennis te neem daarvan in studies wat etiese gedrag ondersoek. Tweedens word die literatuur ondersoek om verbandskappe tussen demografiese veranderlikes en etiese gedrag te identifiseer.

Neutralisasie en normalisasie in verbruikerssetiek

Die term *neutralisasie* is reeds in 1957 deur die kriminoloë Sykes en Matza (1957) geïdentifiseer en word beskryf as die wyse waarop verbruikers hul nie-normatiewe gedrag rasionaliseer. Verbruikers is minder krities teenoor eties twyfelagtige gedrag indien daar nie 'n duidelik geïdentifiseerde slagoffer is nie (Kvalnes, 2019:119). (Hierdie rasionaal is oorspronklik deur Grove, Vitell en Strutton (1989) gebruik om onetiese verbruikersgedrag te evalueer en te ondersoek.) Onetiese verbruikers rasionaliseer hul onetiese gedrag deur een of meer van die volgende tegnieke in te span:

- *Ontken die bestaan van 'n slagoffer*

Onetiese gedrag word as minder ernstig of selfs aanvaarbaar geag indien daar geen slagoffer is wat skade ly as gevolg van die gedrag nie (Kaptein & Van Helvoort, 2019:1261). In dié verband toon Fullerton, Kerch en Dodge (1996:807) egter in die ontwikkeling van die *Verbruiker-etiese Indeks* dat twee onderliggende veranderlikes hier 'n rol speel, naamlik gedrag wat tot direkte ekonomiese gevolge lei (byvoorbeeld deur te veel kleingeld te hou – sien Scenario A1 in die vraelys), en verskuilde ekonomiese konsekwensies (byvoorbeeld om 'n pas gekoekte produk terug te gee by 'n ander winkel as waar dit aangekoop is). (Beide hierdie konsepte word getoets deur die scenario's in die vraelys – sien Bylaag 1: Scenario's A1 en A9.) Onetiese verbruikersgedrag word geneutraliseer deur die feite met betrekking tot die onetiese gedrag te verdraai, as die halwe waarheid voor te hou, of om die geval as onwaar af te maak (Kaptein & Van Helvoort, 2019:1268).

- *Ontkenning van verantwoordelikheid*

Die onetiese verbruiker neutraliseer enige verantwoordelikheid van sy of haar gedrag deur bloot te ontken dat die onetiese gedrag binne sy of haar verantwoordelikhedsraamwerk val (Smith *et al.*, 2007:8). In hierdie geval wordveral drie uitweë gebruik, naamlik dat 1) die onetiese aksie buite die verbruiker se rol val, 2) die aksie die gevolg was van beperkte opsies tydens die omstandighede waarbinne dit gepleeg is, of dat 3) die druk en versoekings net te groot was om te weerstaan (Kaptein & Van Helvoort, 2019:1268). Hierdie is tipiese gedrag wat 'n eksterne lokus van kontrole by die onetiese verbruiker weerspieël (Ogoun & Odogwu, 2020:6).

- *Ontkenning van skade*

In hierdie neutralisatietergnek poog die verbruiker om te ontken dat die onetiese aksie enige skade veroorsaak het (Kvalnes & Nordal, 2018:5). So sal 'n motoreienaar van 'n motor met hoë brandstofverbruik byvoorbeeld argumenteer dat die besoedeling van sy voertuig se uitlaatgasse nie enige ander persoon direk enige skade berokken nie. Trouens, indien hy of sy eerder werk toe stap of dan 'n meer ekonomiese motor aanskaf, sal daar geen sigbare positiewe effek wees op die omgewing of aan enige iemand nie. Dit is gevvolglik sinneloos vir hom of haar om minder te ry met sy/haar motor wat baie brandstof verbruik. Dieselfde argument kan gevoer word tydens die koop van konflik-diamante of 'n selfoon wat Kobalt bevat wat onder onmenslike omstandighede gemyn is. Die feit dat hy of sy nie die diamant koop of die foon gebruik nie, gaan geen verskil aan die oorsprong van die diamante of Kobalt maak nie (Kvalnes, 2019:124).

Die normaliteitsbeginsel is 'n tegniek wat gebruik word om gevoelens teenoor onaanvaarbare gedrag te desensiteer en onetiese gedrag as aanvaarbaar voor te hou. Tipies word die gedrag dus as "normale" gedrag voorgehou want "almal doen dit", of "dit is hoe dit werk in hierdie onderneming". In die gesaghebbende navorsing van Vaughn (1980) word die normalisering van etiese besigheidsgedrag beskryf as gedrag in die organisasie wat so algemeen geword het dat almal dit net so aanvaar ten spyte van die feit dat dit die reëls en veiligheidsgrense ver oorskry. Maatskappywaardes en -grense word dus geskuif en kort voor lank word onaanvaarbare gedrag as aanvaarbaar geag nie teenstaande die feit dat dit steeds onaanvaarbaar is. Die geval van die Challenger-ruimtetuig wat tragies ontplof het op 28 Januarie 1986 dien as voorbeeld van onaanvaarbare gedrag wat genormaliseer is. NASA was deeglik bewus van die seërlinge wat kraak, maar in stede daarvan om die regte ding te doen en die ringe te vervang, het dit normale praktyk geword om dit bloot te seël met stopverf. Trouens, NASA het selfs 'n kontrakteur aangestel om 'n stopverf te ontwerp wat beter sou werk! (Vaughn, 1986, soos aangehaal in The Growth Nation, 2021).

Ten slotte noem Neale en Fullerton (2010) twyfelagtige aksies wat deur verbruikers as eties of onetiese geag word, gebaseer op drie kriteria, naamlik 1) het die verbruiker aktief 'n voordeel met sy aksie probeer bewerkstellig, 2) was die aksie wettig al dan nie, en 3) het die besigheid waar die verbruikersaksie plaasgevind het, skade gely al dan nie?

Die rol van demografiese veranderlikes in verbruikerssetiek

Die rol van demografiese veranderlikes is 'n gewilde navorsingsonderwerp en verskeie studies het al gepoog om verwantskappe tussen die demografiese veranderlikes van verbruikers en onetiese gedrag te identifiseer (Chatzidakis & Maclaran, 2020). Ouderdom is een van die gewildste veranderlikes, en die meeste studies het getoon dat etiese gedrag verbeter namate verbruikers ouer word (Rawwas & Singhapakdi, 1998; Fullerton *et al.*, 1996; Chatzidakis & Maclaran, 2020). Interessant genoeg bevind Accenture egter dat meer as ses uit tien jong verbruikers (onder die ouderdom van 30 jaar) handelaars se etiese waardes en opregtheid in ag neem voordat hulle besluit om die produk aan te koop (Schaverien, 2018).

Betreffende die veranderlike *geslag*, het 'n studie deur die navorsers Fullerton *et al.* (1996) bevind dat vrouens meer eties georiënteerd is as mans, en dat die verskil in siening van mans veral betekenisvol is indien die slagoffer van sodanige gedrag finansiell aan die kortste end trek. Bossuyt en Van Kenhove (2018:727) verskil egter lynreg met hierdie bevinding. Hul navorsingsbevindinge toon dat vrouens minder eties optree; dit gebeur spesifiek wanneer vrouens verkeerde kleingeld ontvang of foutiewelik gefaktureer word. Die navorsers wys egter daarop dat hierdie gedrag nie aan die finansiële voordeel in hul guns toegeskryf word nie, maar eerder daaraan dat vrouens minder geneig is om in gesprek te tree met die kassier. Hulle is selfs minder geneig om in gesprek te tree indien die fout nie in hul guns is nie. Nog 'n interessante bevinding deur hierdie navorsers is dat hulle 'n sterk positiewe korrelasie geïdentificeer het tussen die vlak van opvoeding en etiese verbruikersgedrag. Beter gekwalifiseerde verbruikers staan meer krities teenoor twyfelagtige gedrag (Fisher *et al.*, 2002:1024). Daar was egter slegs 'n merkbare positiewe korrelasie tussen die inkomstevlak en etiese verbruikersgedrag. Betreffende geslag en ouderdom word ouer vrouens as beter ingeligte verbruikers beskou (Niinimaki, 2017). Meer gegoede verbruikers toon ook 'n meer kritiese houding teenoor twyfelagtige gedrag, en veral vroue wat welaf is, is meer krities teenoor twyfelagtige etiese gedrag (Bossuyt & Van Kenhove, 2018:729). Die meerderheid studies toon egter wel dat daar konsensus is dat betekenisvolle verwantskappe bestaan tussen demografiese

veranderlikes en etiese verbruikersgedrag. Veral die veranderlikes ouerdom en geslag figureer sterk. Helaas is dit ook so dat minder navorsers op veranderlikes soos kwalifikasies, inkomstevlakke, huwelikstatus en werksomstandighede fokus.

Probleemstelling

Onetiese gedrag hoeft egter nie noodwendig onwettig te wees om kritiek uit te lok nie (Neale & Fullerton, 2010:1). So het brandstofpryse byvoorbeeld vir drie weke tot \$5 per gallon gestyg in die deelstaat Texas na Orkaan Harvey in 2017 toegeslaan het. Die tekort aan brandstof is blameer vir hierdie prysverhoging (Kumar & George, 2017). In Nieu-Seeland het lugdienste die prys van interne kaartjies skerp verhoog (Air New Zealand, 2019) tydens die ergste vloede in 20 jaar (NZ Herald, 2019) na aanleiding van 'n skerp styging in vraag na binnelandse vlugte. Toeriste was gestrand in die suide van die Suid-eiland nadat beide brûe na die noorde van die Suid-eiland verspoel het (Bisschoff, 2020). Was dit die etiese besluit om die gestrande toeriste in nood, hoër pryse te vra omdat die ekonomiese wet van vraag en aanbod dit regverdig?

Die aard van etiek is om reg op te tree; dit gaan nie daaroor om slegs binne die riglyne van die wet op te tree nie (Di Meglio, 2020), en daarom kan wettige optrede as oneties beskou word. Dit is egter belangrik om kennis te neem dat besigheidsbestuurders hierdie besluite namens die besighede maak. Juis dit laat Bernstein (1985:24) meer as 30 jaar gelede al die vraag vra hoe hierdie bestuurders self optree as verbruikers in die etiese milieу? Hierdie vraag noop Al-Khatib *et al.* (1997:750) (soos aangehaal deur Neale en Fullerton, 2008) dat daar 'n besliste behoefte is om verbruikersetiek na te vors om sodoende bestuurders as verbruikers se etiese besluitneming beter te verstaan. Watter verbruikersgedrag is aanvaarbaar, en watter gedrag is nie aanvaarbaar nie? Wat is reg en wat is verkeerd (Barlow, 2007:58), en hoe maak bestuurders hierdie besluite as verbruikers in hul persoonlike lewe (Di Meglio, 2020)? Hierdie studie analyseer gevvolglik die etiese gedrag van die bestuurder as 'n verbruiker.

Doelwitte

Die primêre doelwit is om die etiese gedrag van Suid-Afrikaanse besigheidsbestuurders te ontleed. Die sekondêre doelwitte is gevvolglik om:

1. Die etiese gedrag van die besigheidsbestuurders met hul etiese houdings te vergelyk.
2. Onderliggende veranderlikes in die etiese gedrag te identifiseer.
3. Korrelasies te identifiseer tussen etiese gedrag en gekose demografiese veranderlikes.

Etiese klaring

Die etieknavorsingsprojek is voorgehou en formeel goedgekeur deur die Etiekkomitee van die Fakulteit Ekonomiese en Bestuurswetenskappe (FEMS) aan die Noordwes-Universiteit en die etieksertifikaat (NWU-00337-18-A4) is uitgereik. Die projek is gemagtig om aspekte rakende verbruikersetiek, besigheidsetiek en sportetiek na te vors. Die sertifikaat is geldig tot 31 Desember 2024, waarna daar op daardie stadium aansoek gedoen kan word vir hernuwing.

Navorsingsmetodologie

Etiese gedrag is moeilik om te bepaal aangesien die verbruiker selde indien ooit sal erken dat hy of sy oneties optree (Fullerton & Neale, 2010). Andersyds mag die verbruiker probeer om sy of haar onetiese gedrag deur morele neutralisasie of normalisasie as gering af te maak

(Kvalnes, 2019:2). Juis daarom is dit gebruiklik in die navorsingsmetodologie om na etiekgedrag in die tweede persoon te verwys tydens die ondersoek. So word ten opsigte van twyfelagtige gedrag byvoorbeeld verwys na 'n kollega of 'n kennis wat te veel kleingeld in sy sak steek, eerder as die respondent self (Bisschoff & Fullerton, 2014:19).

Populasie en steekproef

Die populasie van die studie bestaan uit besigheidsbestuurders wat oor ten minste drie jaar bestuurservaring beskik en gegradeerd is. (Hierdie artikel rapporteer oor die verbruiker se etiese houdings en gedrag, maar die groter navorsingsprojek sluit ook besigheidsetiek en bestuurdersgedrag in waarin die vereistes gepas is.) 'n Sneeubal-steekproefneming is gebruik, en as wegspringplek vir die sneeubal is die jaarlikse Meestersgraad in Besigheidsadministrasie se studieskool van die Noordwes-Universiteit gebruik. Bestuurslui wat ook vir die besigheidskool se Gevorderde Bestuursprogram en die Middelbestuursprogram ingeskryf was, het ook gekwalifiseer om deel te neem aan die studie. Almal studeer deeltyds, en moet oor 'n graad en ten minste drie jaar bestuurservaring beskik om gekeur te word vir toelating tot die program. Gevolglik bestaan die populasie dus uit gesoute bestuurders wat goed toegerus is om berekende oordele te maak betreffende die besigheidsbesluite wat geneem word (Bisschoff, 2020:5).

Die internetskakel van die vraelys is tydens 'n kort inligtingsessie oor die navorsingsprojek aan die studieskoolgangers, en in die klas tydens die ander programme, voorsien met die versoek dat hulle ook die skakel aan al hul eweknieë in die bedryf sal versprei. Die internetskakel het 'n toestemmingsbrief met kwalifiserende vrae (graad en drie jaar bestuurservaring) vervat, en is op die elektroniese platform *Google Forms* versprei. Sodra 'n respondent die vraelys voltooi het, is dit outomatis en anoniem in die databasis gestoor. Na die keerdatum het die navorsing die datastel afgelaai en gestuur vir verwerking na die Statistiese Konsultasiediens aan die Noordwes-Universiteit wat die ontledings met die statistiese program IBMSPSS 26 gedoen het. 'n Totaal van 102 respondenten se vraelyste kon suksesvol verwerk word.

Vraelys

Die vraelys wat gebruik is, is oorspronklik ontwerp deur Fullerton (1993:317-323). Hierdie vraelys bestaan uit drie afdelings:

- Afdeling A bestaan uit demografiese inligting (ter wille van die etiese klaring is hierdie vrae beperk tot slegs vier vrae wat moontlik 'n invloed op die etiese houdings en gedrag van respondenten kan hé).
- Afdeling B meet respondenten se persepsies oor verbruikers se houdings en gedrag deur eties bevraagtekenbare verbruikersgedrag scenario's daar te stel; en
- Afdeling C meet respondenten se persepsies oor bestuurders se gedrag deur eties bevraagtekenbare besigheidsscenario's daar te stel.

Hierdie studie handel oor die bestuurder as verbruiker se etiese houding en gedrag, en rapporteer dus oor Afdeling A en B van die vraelys. Die vraelys maak gebruik van 'n gebalanseerde ses-punt-rangordeskaal wat strek van 1 (nie aanvaarbaar nie) tot 6 (baie aanvaarbaar). Dit beteken dus dat 'n waarde onder die 3.5-middelpunt toon dat die scenario nie deur die respondent as aanvaarbaar geag word nie, en dus 'n beter etiese houding (of gedrag) aandui, terwyl 'n hoë waarde 'n minder etiese geneigdheid by die respondent sal aandui.

Die vraelys het die toets van tyd deurstaan en is in verskeie lande en populasies getoets en gevalideer. Fullerton (1993) valideer aanvanklik die vraelys in 1993 in Amerika. In 2008 rapporteer Fullerton, Bisschoff en Moore (2008:3) dat die vraelys suksesvol Suid-Afrikaanse en Sjinese bestuurders se etiese gedrag vergelyk het, terwyl Fullerton en Neale in dieselfde jaar Amerikaanse verbruikersetiek en besigheidsetiek ondersoek het deur die vraelys in te span (Neale & Fullerton, 2008:7, Fullerton & Neale, 2010:115). Die vraelys word suksesvol verder deur Fullerton en Neale (2008:3) gebruik om verbruikers- en besigheidsetiek te vergelyk in vyf Engelssprekende lande, naamlik Australië, Nieu-Seeland, Kanada, Suid-Afrika en Amerika. In Suid-Afrika gebruik Craven en Bisschoff (2011), en Rapule (2011) die vraelys in hulle etiekstudies, waarna Bisschoff en Lotriet (2012:10745-7) die vraelys formeel valideer vir gebruik in Suid-Afrika. Sodoende slaag Fullerton en sy medenavorsers daarin om die vraelys te valideer en geskik te bewys vir etiekstudies regoor die wêreld. Hierdie vraelys is met minimale aanpassings in verskeie internasionale etiekstudies op ses kontinente, en in baie verskillende lande (Fullerton & Bisschoff, 2014:5; Bisschoff, 2018) gebruik om beide verbruikers- en bestuursetiese houdings en gedrag te meet. Die 14 afsonderlike scenario's van Fullerton (1993) wat verbruikersetiek en ook verbruikersgedrag meet deur van scenario's gebruik te maak, is ook geldig om in Suid-Afrika te gebruik (Bisschoff & Lotriet, 2012:10745-7, Bisschoff, 2020).

Statistiese tegnieke gebruik

Beide die demografiese en etiese profiele maak gebruik van beskrywende statistiek. Frekwensieontledings stel die demografiese veranderlikes voor terwyl elke scenario se gemiddelde waarde en standaardafwyking bereken is. Die gemiddeldes is bereken vir beide etiese houdings en etiese gedrag. Die statisties betekenisvolle verskille tussen die houdings en gedrag is bepaal deur die tweestertige *t-toets* op die 99%, 95% en 90% vertrouensintervalle. Die praktiese betekenisvolheid van verskille is bepaal deur gebruik te maak van Cohen se *effekgrootte* (Cohen, 1993:155) en soos verder verfyn deur Ellis en Steyn (2003:52). Die d-waarde is 'n waarde tussen 0 en 1, en word vertolk soos volg: 'n groot praktiese betekenisvolheid bestaan met 'n *d-waarde* van 0.8 en hoër. 'n Medium praktiese betekenisvolheid bestaan by *d-wardes* tussen 0.5 en 0.8, terwyl 'n *d-waarde* van ten minste 0.2 maar minder as 0.5 'n klein effek uitbeeld (Ellis & Steyn, 2003:54; Cohen, 1993:155). Hierdie studie ag *d-wardes* van 0.5 en hoër as aanduidend van medium of hoë vlakke van praktiese betekenisvolheid tussen die etiese houdings en gedrag ten opsigte van 'n scenario.

Die steekproef se geskiktheid word bepaal met Kaiser, Meyer en Olkin se toets (minimum waarde: $KMO \leq 0.70$); die sferisiteit van die data word gemeet deur Bartlett se toets (betekenisvol by $p \leq 0.05$), en die betrouwbaarheid van die data gebruik die betrouwbaarheidskoëffisiënt Cronbach alfa (minimum vereiste: $\alpha \leq 0.70$) (Field, 2013:668). Die studie gebruik ook eksploratiewe faktorontleding om die latente veranderlikes in die data te identifiseer en daarna Pearson-korrelasies om verbandskappe vas te stel (waar: $r \leq 0.3$ (swak), $0.3 \leq r \leq 0.5$ (medium) en $r \geq 0.5$ (sterk) korrelasies daarstel) (Pallant, 2010).

Bespreking van die resultate

Interpretasie van resultate

Die gebalanseerde ses-punt skaal se middelpunt is 3.5, en weerspieël 'n neutrale houding of gedrag teenoor die scenario wat beoordeel word. Die respondentie dui aan in watter mate hulle

die scenario aanvaarbaar vind, dus dui 'n telling hoer as 3.5 daarop dat respondentie die scenario ag as "aanvaarbare gedrag" (Fullerton, 1993:319; Fullerton & Neale, 2010:116). Gevolglik dui die gemiddelde tellings wat hoer as die neutrale punt is 'n swakker etiese siening of houding van die respondent aan. Hoer tellings is dus onwenslik. Net so is die omgekeerde waar, en in hierdie geval dui lae tellings dan op 'n hoer etiese siening of houding van die bestuurder, wat wenslik is (Bisschoff, 2020).

Demografiese profiel

Die demografiese profiel toon dat die meerderheid mans (63.4%) deelgeneem het aan die studie. Die ouderdom van die respondentie is gelykmatig versprei oor drie kategorieë, en gesamentlik is 70.3% tussen 26 en 45 jaar oud. Die meerderheid het meer as 10 jaar werkservaring (47.1%), waarvan slegs 15.1% van hulle meer as 10 jaar bestuurservaring het. Die meerderheid het drie tot 10 jaar bestuurservaring (50.0%). Tabel 1 toon die demografiese profiel van die respondentie.

TABEL 1: Demografiese profiel

	Kategorie	%
Geslag	Manlik	63.4%
	Vroulik	36.6%
Ouderdom (jare)	Jonger as 23	7.9%
	23-25	6.9%
	26-30	28.7%
	31-35	20.8%
	41-45	20.8%
	46-50	7.9%
	Ouer as 50	7.0%
Jare werkservaring	Minder as 3 jaar	2.9%
	3-5 jaar	22.5%
	6-10 jaar	27.5%
	Meer as 10 jaar	47.1%
Jare bestuurservaring	Minder as 3 jaar	41.4%
	3-5 jaar	25.3%
	6-10 jaar	18.2%
	Meer as 10 jaar	15.1%

n=102

'n Statistiese korrelasietoets (Pearson) het getoon dat daar geen betekenisvolle sterk verwantskappe ($r \geq 0.30$; $p \leq 0.05, 0.10$) is tussen die demografiese veranderlikes en die etiese gedragsscenario's (Sien Bylaag 1) teen die 90% of die 95% vertrouensinterval nie.

'n Vergelyking tussen etiese houdings en etiese gedrag

Die verskillende scenario's en die respektiewelike gemiddelde waardes word in Tabel 2 voorgehou (Bylaag 1 bevat die volledige beskrywings van die scenario's). Tabel 2 toon ook die betekenisvolle statistiese en praktiese verskille aan tussen die etiese houdings van die respondent en hul siening van etiese gedrag van kollegas en vriende. (Die betekenisvolle verskille word in skuinsdruk in die tabel aangedui.)

TABEL 2: Statistiese en praktiese betekenisvolle verskille tussen etiese houdings en gedrag

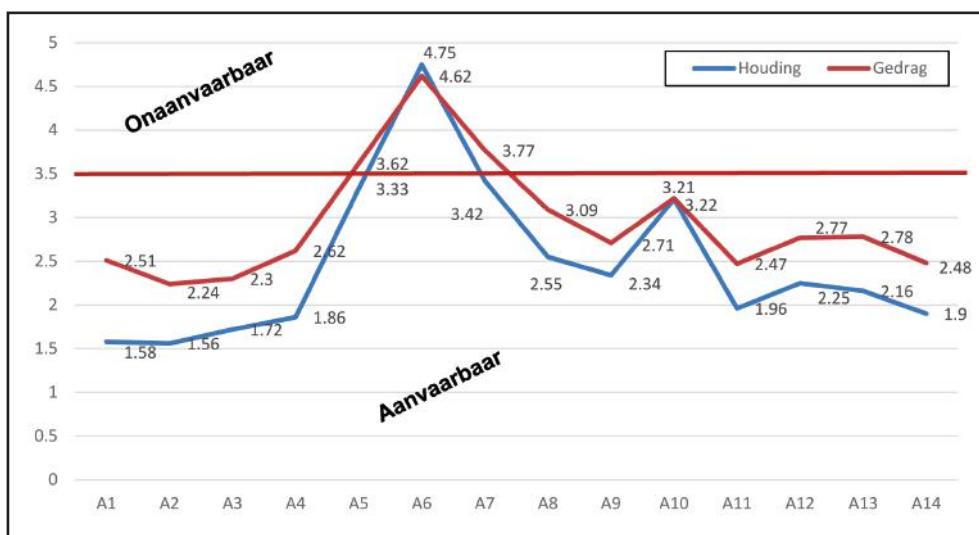
Scenario	Etiese houding		Etiese gedrag		Effek grootte (d)	t-toets (p)
	Gemiddeld	Standaard afwyking	Gemiddeld	Standaard afwyking		
A1: Hou te veel kleingeld as die kassier 'n fout maak	1.58	1.07	2.51	1.61	0.58+	0.00*
A2: Dien vals of vergrote versekeringsseis in	1.56	1.16	2.24	1.57	0.43	0.00*
A3: Jok oor jou eie ouderdom om afslag te kry	1.72	1.31	2.30	1.61	0.36	0.00*
A4: Jok oor kinders se ouderdom om afslag te kry	1.86	1.36	2.62	1.61	0.47	0.00*
A5: Koop items wat foutiewelik geprys is	3.33	1.73	3.62	1.63	0.17	0.09**
A6: Samel inligting in maar gaan koop dan die produk goedkoper elders	4.75	1.44	4.62	1.52	0.08	0.43
A7: Herbesoek winkel herhaaldelik om van 'n beperkte aanbod gebruik te maak	3.42	1.56	3.77	1.61	0.22	0.06**
A8: Oortree reiskaartjiereels doelbewus tot eie voordeel	2.55	1.56	3.09	1.68	0.32	0.01*
A9: Poog om produk om te ruil teen die reëls	2.34	1.70	2.71	1.78	0.17	0.10**
A10: Skep vals verwysingssprys om produkprys in winkel af te stry	3.21	1.73	3.22	1.64	0.01	1.10
A11: Probeer ongeldige afslagkoopson by die supermarket gebruik	1.96	1.43	2.47	1.64	0.31	0.01**
A12: Oordryf produkkwaliteit met persoonlike items wat te koop is	2.25	1.45	2.77	1.67	0.31	0.01**
A13: Oneerlik in navorsingsopnames	2.16	1.36	2.78	1.58	0.39	0.01**
A14: Neem klere op sig, dra dit, en gee dit terug volgende dag	1.90	1.41	2.48	1.79	0.33	0.01**
Individuele gemiddeld	2.47	1.45	2.94	1.65		

Praktiese betekenisvolheid: + $d \geq 0.8$ (groot effek); en ++ $0.5 \leq d < 0.8$ (medium effek)

Statistiese betekenisvolheid: * $p \leq 0.01$; ** $p \leq 0.05$; en *** $p \leq 0.10$

Die meerderheid van die scenario's dui op aanvaarbare etiese houdings en gedrag omdat hulle gemiddelde waardes onder 3.5 is. Slegs scenario A6: *Samel inligting in maar koop die produk elders goedkoper* word as onaanvaarbaar geag. 'n Tipiese praktiese manifestasie van hierdie scenario is wanneer 'n respondent byvoorbeeld na golfstokke gaan kyk, dit slaan, en selfs die verkooppersoneel in die golfwinkel raadpleeg, maar daarna die gekose golfstokke aanlyn bestel. Beide die houding hieroor (4.75) en die gedrag (4.62) toon dat respondenten dit aanvaarbaar vind (en gevvolglik met tellings bo die middelpunt van 3.5, oneties handel). Die meeste scenario's het ook standaardafwykings wat neig na 'n waarde van 1.5 of hoër. Dit beteken dat die respondenten nie dieselfde menings huldig nie en van mekaar verskil in hul siening van beide die houdings en gedrag van die scenario's.

Die respondenten is onseker aangaande scenario's A5: *Foutiewelik geprysde produkte* en A7: *Herhaalde besoek om gebruik te maak van beperkte aanbieding per kliënt*; beide scenario's se houding- en gedragstellings is naby die middelpunt van 3.5. Figuur 1 toon die individuele tellings per scenario en vergelyk die houding- en gedragswaardes. Die middelpuntwaarde word ook aangedui in die figuur asook as die aanvaarbare (<3.5) en onaanvaarbare (>3.5) etiese houdings- en gedragsareas.

Figuur 1: Gemiddelde waardes van die etiese houdings en gedrag van respondenten

Die twee-stert t-toets (sien Tabel 2) toon dat daar statisties betekenisvolle verskille is tussen die etiese houdings en gedrag wat die respondenten waarneem. Vyf van die scenario's toon statistiese betekenisvolle verskille aan op die 99% vertrouensinterval ($p \leq 0.01$), terwyl nog een statisties betekenisvol verskil op die 95% vertrouensinterval ($p \leq 0.05$). Voorts verskil nog drie scenario's betekenisvol op die 90% vertrouensinterval ($p \leq 0.10$). Dit beteken dat nege van die 14 scenario's statistiese verskille aantoon tussen etiese houdings en gedrag van die respondenten. Nadere inspeksie van die gemiddelde waardes toon verder dat die scenario's se houdingswaardes almal laer is as die gedragswaardes; dit toon aan dat die gedrag meer aanvaarbaar geag word as die houding ten opsigte van die scenario (dit dui gevvolglik dat onaanvaarbare etiese gedrag as aanvaarbaar beskou word). Die gevvolg trekking is niteenstaande

die feit dat die respondentे bewus is van wat aanvaarbare gedrag is al dan nie, hulle voel dat hul vriende en kollegas wel gedrag openbaar wat onaanvaarbaar is. Onetiese gedrag is gevvolglik aan die orde van die dag met die meerderheid scenario's (nieteenstaande die feit dat hulle besef dit is oneties om so op te tree). Die gemiddelde waarde van die 14 scenario's ondersteun die siening waar houding 'n waarde van 2.47 het teenoor die gemiddelde 2.94 waarde van gedrag. Dit is egter opmerklik dat beide waardes onder die middelpunt van 3.5 is (wat aanvaarbare etiese houdings of gedrag weerspieël).

Dit is egter insiggewend dat die effekgrootte as sekondêre toets vir praktiese betekenisvolle verskille slegs een praktiese betekenisvolle verskil tussen die houding en gedrag van die respondentе aantoon. 'n *Medium effek* van 0.58 word aangedui by scenario A1: *Hou te veel kleingeld*. Al die ander scenario's toon slegs klein (en dus ignoreerbare) praktiese betekenisvolle verskille aan. Daar is dus in die geheel statisties betekenisvolle verskille, maar nie praktiese betekenisvolle verskille nie.

Faktore van etiese gedrag

Die gedrag van die respondentе is verder ontleed om te bepaal of daar nie gemeenskaplike onderliggende faktore bestaan nie. Die eksploratiewe faktorontledingstegniek is ingespan om hierdie latente veranderlikes uit te lig. Die Varimax rotasie-konfigurasie is gekies omdat die spesifieke rotasie besonder geskik is om die maksimum variansie te verklaar (Field, 2013). 'n Geldige faktorontleding is egter afhanklik van geskikte data, en word daar eerstens genoegsame datapunte (of steekproef genoegsaamheid) vereis; tweedens, dat die data wat ingesamel is, betroubaar is; en derdens, dat daar nie ongelyke of kombinasies variansie in die data bestaan nie. Die resultate van hierdie toetse word respektiewelik deur die Kaiser, Meyer en Olkin toets vir geskiktheid van die steekproef, die Cronbach alfa-koëffisiënt en die Bartlett-toets vir sferisiteit bepaal. Die resultate van hierdie toetse om die geskiktheid van die datastel te bepaal, word in Tabel 3 voorgehou.

TABEL 3: Kaiser, Meyer en Olkin, Cronbach alfa en Bartlett se toetse

Kaiser, Meyer en Olkin se toets vir steekproef geskiktheid		0.790
Bartlett se toets van sferisiteit	Chi-kwadraat Grade van vryheid Betekenisvolheid ($p \leq 0.05$)	396.550 91 0.00
Cronbach alfa	Alfa-koëffisiënt (α) Aantal items	0.853 14

Tabel 3 toon dat die vereiste minimum waarde van steekproef genoegsaamheid (0.70) geriflik behaal is ($\alpha=0.790$) en dat daar genoegsame datapunte is. Die tabel toon ook dat daar nie probleme is betreffende interne variansie of kombinasies daarvan nie, aangesien die Bartlett-toets betekenisvol is ($\chi^2 (91) = 396.550, p < 0.05$) (Laerd Statistics, 2020). Die Cronbach alfa-koëffisiënt is 0.853 wat gemaklik die vereiste grens ($\alpha \geq 0.70$) oorskry. Die data is dus geskik om onderwerp te word aan multivariante ontledings (byvoorbeeld eksploratiewe faktorontleding). Die resultate van die faktorontleding word in Tabel 4 voorgehou.

TABEL 4: Varimax geroteerde faktorontleding

Scenario's	Faktor		
	1	2	3
A2: Vals versekeringseis	.862		
A3: Jok oor eie ouderdom	.748		
A4: Jok oor kinders se ouderdom	.712		
A1: Hou verkeerde kleingeld	.697		
A14: Gee klere terug na dit gedra is	.584		
A12: Kul die bure		.772	
A10: Verskaf vals verwysingsprys		.730	
A13: Oneerlik in navorsing		.680	
A11: Kul met supermark-koepons		.635	
A9: Ruil produk om by ander winkel		.449	
A6: Toets produkte in winkel en bestel elders			.773
A5: Swyg oor foutiewe prys			.764
A7: Misbruik beperkte aanbiedings			.605
A8: Oortree reëls op kaartjie			.547
Variansie verklaar	37.04%	13.71%	9.77%
Kumulatiewe variansie verklaar	37.04%	50.75%	60.52%
Betroubaarheid (Cronbach alfa)	0.82	0.85	0.70
<i>Onttrekkingsmetode: Hoofkomponentanalise; Rotasiemetode: Varimax met Kaiser-normalisering; Rotasie konvergeer in 6 iterasies.</i>			

Die faktorontleding toon dat daar inderdaad drie latente veranderlikes (genoem faktore) in die data bestaan wat kumulatief 60.52% van die variansie verklaar. Dit word beskou as 'n goeie passing met die data (die verklaarde variansie oorskry 50%, maar verkieslik 60%) (UCLA, 2020). Voorts is die individuele betroubaarheid van al drie die faktore bevredigend (met $\alpha=0.82$; 0.85 en 0.70, respektiewelik). Die faktore kan dus met vertroue ingespan word (Field, 2013).

Faktor 1: Misleidende gedrag

Al die stellings in Faktor 1 handel oor misleidende gedrag om persoonlike voordeel te bekom. Die gedrag is dus daarop geskoei om persoonlike voordeel te trek deur misleidende inligting te verskaf of om stil te bly en nie die kassier reg te help dat hy of sy die verkeerde kleingeld gegee het nie. Dit is die belangrikste faktor, want dit verklaar 37.04% van die variansie.

Faktor 2: Oneerlike optrede

Die scenario's in die faktor dui op blatante oneerlike optrede. Jok of oordryf ten opsigte van die kwaliteit van die produkte wat verkoop word, verkul winkel deur goedere terug te gee waar dit nie gekoop is nie, jok op navorsingsvraelyste, en gebruik koepons wat nie geldig is. Al hierdie gedrag is gerig en oneerlik ten einde persoonlike voordeel te ontvang. Die faktor verklaar 13.71% van die variansie.

Faktor 3: Prysvoordeel

Die onderliggende tema in Faktor 3 dui op gedrag om 'n prys-georiënteerde voordeel te bekom. Die produk is goedkoper by 'n ander winkel, afslag, besoek die winkel herhaalde kere om die beperkte aanbod uit te buit, en breek die reëls om afslag vir 'n filmvertoning te kry. Hierdie faktor verklaar 9.77% van die variansie.

Korrelasies in etiese gedrag

Die korrelasies tussen die faktore is eerstens ondersoek, waarna daar ondersoek ingestel is na demografiese veranderlikes en faktore. Laastens is individuele scenario's gekorreleer met die demografiese veranderlikes. Tabel 5 toon die korrelasies tussen die drie faktore.

TABEL 5: Korrelasies tussen die drie faktore

		Misleidende gedrag	Oneerlike optrede	Prysvoordeel
Misleidende gedrag	Pearson se korrelasie	1	.561**	.406**
	Sig. (2-tailed)		.000	.000
	N		72	84
Oneerlike optrede	Pearson se korrelasie		1	.456**
	Sig. (2-tailed)			.000
	N			71

**. Korrelasie is beduidend op die 0.01-vlak (2-stertig).

Daar is medium positiewe en betekenisvolle korrelasies ($r=0.561$, $r=0.406$, $r=0.456$; $p \leq 0.01$) op die 99% vertrouensinterval tussen die drie faktore. Hierdie bevinding beteken dat die faktore mekaar wel beïnvloed. Sou daar dus 'n suksesvolle intervensie aangebring word om die gedrag van enige van die drie faktore te verbeter, sal daar dus 'n matige verbetering terselfdertyd teweeg gebring word in die ander faktore, al was die ander twee faktore nie direk deur so 'n intervensie geteiken nie. Die feit dat die korrelasies nie oormatig sterk is nie, was te wagte aangesien oormatige sterk korrelasies dui op 'n gesamentlike faktor eerder as twee afsonderlike faktore.

Die demografiese veranderlikes dui slegs twee swak positiewe korrelasies aan met die faktore wat betekenisvol is. Hier toon *werkervaring* swak positiewe korrelasies met die faktore

misleidende gedrag ($r=0.227$; $p\leq0.05$) en *oneerlike optrede* ($r=0.250$; $p\leq0.05$). Soortgelyke korrelasies bestaan tussen die demografiese veranderlikes en enkele van die individuele scenario's. *Ouderdom* korreleer betekenisvol maar swak positief met *A1: Hou ekstra kleingeld* ($r=0.216$; $p\leq0.05$) en *A6: Vals verwysingspryse* ($r=0.267$; $p\leq0.10$), maar swak negatief met *A6: Samel inligting in maar koop produk elders* ($r=0.218$; $p\leq0.05$). Werkervaring korreleer of betekenisvol positief (maar swak) met *A1: Hou ekstra kleingeld* ($r=0.290$; $p\leq0.10$), *A3: Jok oor ouderdom* ($r=0.290$; $p\leq0.05$), *A11: Ongeldige koepons* ($r=0.257$; $p\leq0.10$), en *A13: Oneerlik in navorsing* ($r=0.295$; $p\leq0.05$). *A3: Jok oor ouderdom* (*A3*) is die enigste swak positiewe korrelasie wat betekenisvol is met die demografiese veranderlike *Bestuursondervinding* ($r=0.271$; $p\leq0.10$).

Die korrelasies toon dat daar wel verwantskappe bestaan tussen die demografiese profiel van die respondent en die scenario's. Hierdie verwantskappe is egter swak en te laag om spesifieke intervensies direk daaraan te koppel; die sukses van sulke pogings om etiese gedrag te verbeter sal minimaal wees. Dit sal dus beter wees om die faktore direk aan te spreek eerder as om demografiese ingrepe aan te wend.

Opsomming

Die primêre doelstelling van hierdie studie was om te bepaal of bestuurders se etiese houdings verskil van hul optrede. Weet hulle dat hulle oneties optree, of doen hulle dit bloot uit onkunde indien hul wel onetiese verbruikersgedrag openbaar. Die resultate toon duidelik dat die bestuurders se etiese houdings oor verbruikersetiek op 'n beter vlak is as hul gedrag. In die praktyk beteken dit dus dat hulle weet wat die regte verbruikersgedrag is, maar tog afwyk daarvan om persoonlike voordele uit onetiese gedrag te realiseer. Beide die etiese verbruikershoudings- en gedrag is onder die middelpunt; dit dui daarop dat alhoewel die bestuurders wel eties optree, nieteenstaande die feit dat die gedrag se telling (2.94) die telling van die etiese houdings (2.47) oorskry.

Drie onderliggende faktore in etiese gedrag is ook geïdentifiseer, naamlik *misleidende gedrag*, *oneerlike optrede* en die bekom van 'n prysvoordeel. Daar is betekenisvolle positiewe verwantskappe tussen hierdie drie faktore. Daar is egter geen betekenisvolle verwantskappe tussen die demografiese veranderlikes en die gedragsscenario's nie.

BIBLIOGRAFIE

- Air New Zealand. 2019. *Air New Zealand. Book with confidence*. <https://www.airnewzealand.co.nz/book> [15 Desember 2019].
- Barlow, RD. 2007. Combating fraud and abuse. *Healthcare purchasing news*, 31(3):58-62.
- Bernstein, P. 1985. Cheating – the new national pass time? *Business*, 35(4):24-33.
- Bisschoff, CA & Fullerton, S. 2014. Managerial business ethics in South Africa: An exploratory comparison – 1987 and 2009. *African Journal of Business Ethics*, 5(1):14-25.
- Bisschoff, CA & Lotriet, RA. 2012. Factor identification in managerial ethics. *African Journal of Business Ethics*, 6(430):10741-10749.
- Bisschoff, CA. 2018. 'n Longitudinale ondersoek na verbruikersetiek in Suid-Afrika. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 58(3):530-547, September.
- Bisschoff, CA. 2020. 'n Ontleding van Suid-Afrikaanse sakebestuurders se etiese besigheidsbesluitneming: Tendense van 2007 tot 2019. *Litnet Akademies (Ekonomiese Wetenskappe)*, 17(3):123-157.
- Bossuyt, S & Van Kenhove, P. 2018. Assertiveness bias in gender ethics: why women deserve the benefit of the doubt. *Journal of Business Ethics*, 150:727-739.

- Chatzidakis, A & Maclaran, P. 2020. Gendering consumer ethics. *International Journal of Consumer Studies*, <https://doi.org/10.1111/ijcs.12567> [12 Junie 2021].
- Cohen, J. 1992. A power primer. *Psychological Bulletin*, 112(1): 155-159, July.
- Craven, P & Bisschoff, CA. 2011. 'n Vergelykende studie van etiese bestuurspersepsies tussen bestuur en die produksie-afdeling in 'n internasionale landboumaatskappy. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 51(3):354:372.
- Di Meglio, F. 2020. Ethics in marketing. <https://www.monster.com/career-advice/article/ethics-in-marketing> [15 Junie 2021]
- Ellis, SM & Steyn, HS. 2003. Practical significance (effect sizes) versus or in combination with statistical significance (p-values). *Management dynamics*, 12(4):51-53.
- Field, A. 2013. *Discovering statistics using SPSS*. 5th ed. London: Sage.
- Fisher, CB, Hoagwood, K, Boyce, C, Duster, T, Frank, DA, Grisso, T & Levine, RJ. 2002. Research ethics for mental health science involving ethnic minority children and youths. *American Psychologist*, 57:1024-1040.
- Fullerton, S & Bisschoff, CA. 2013. *Ethical predisposition of business students: using the results from 12 countries to compare attitudes on six continents*. 7th International Business Conference, Mahe, Seychelles. 2-5 Sep.
- Fullerton, S & Neale, L. 2010. Attitudes towards Consumer Transgressions in the Marketplace. Association of Marketing Theory and Practice Proceedings. https://digitalcommons.georgiasouthern.edu/amtp-proceedings_2010/70 [10 Mei 2021].
- Fullerton, S. 1993. The ethical predisposition of our next generation of business and community leaders. *Proceedings of the Atlantic Marketing Association*, 317-323. March.
- Fullerton, S, Bisschoff, CA & Moore, DL. 2008. Examining the ethical predisposition of the next generation of business leaders in China and the Republic of South Africa. *South African Journal of Economic and Management Sciences*, 11(2):157-171.
- Fullerton, S, Kerch, KB & Dodge, HB. 1996. Consumer ethics: an assessment of individual behaviour in the marketplace. *Journal of Business Ethics*, 15(7):805-814.
- Goodstein, JD & Wicks, AC. 2007. Corporate and stakeholder responsibility: making business ethics a two-way conversation. *Business ethics quarterly*, 17(3):375-398.
- Grove, SJ, Vitell, SJ & Strutton, D. 1989. Non-normative consumer behavior and the techniques of neutralization. In Bagozzi, R & Peter, JP (eds), *Proceedings of the 1989 AMA Winter Educators Conference*, American Marketing Association, Chicago, IL, pp. 131-5.
- Kaptein, M & van Helvoort, M. 2019. A model of neutralization techniques. *Deviant behavior*, 40(10):1260-1285.
- Kumar, D & George, L. 2017. Why consumers pay the price for hurricane fuel shortages. <https://www.reuters.com/article/us-storm-harveygasoline-storage-analysis/why-consumers-pay-the-price-for-hurricane-fuel-shortages-idUSKCN1C10EF> [10 Mei 2019].
- Kvalnes, Ø. 2019. *Moral Neutralization*. Champaign, IL: Palgrave Pivot.
- Kvalnes, Ø & Nordal, S. 2018. Normalization of questionable behavior: An ethical root of the financial crisis in Iceland. *Journal of Business Ethics*, 159(3):1-15.
- Leard Statistics. 2020. *Sphericity*. <https://statistics.laerd.com/statistical-guides/sphericity-statistical-guide.php> [19 Junie 2021].
- Mcquene, A. 2009. *NUMSA. Biowatch wins GMO court case*. <http://www.numsa.org.za/article.php?cat=&id=1029> [23 June 2020].
- Neale, L & Fullerton, S. 2008. *Comparing the ethical predisposition of university students in five English-speaking countries: An examination of 14 questionable consumer actions*. In W Kehoe & L Whitten (eds). *Proceedings of the Society of Marketing Advances*, pp. 193-194
- Neale, L & Fullerton, S. 2010. *Attitudes towards consumer transgressions in the marketplace*. In: *Proceedings of Association of Marketing Theory and Practice Conference 2010*, 25–27 March 2010, Hilton Head, USA.
- Niinimaki, K. 2017. Aesthetical or rational: gender differences in ethical fashion consumption. *Journal of Consumer Ethics*, 1(2):6-17.
- NZ Herald. 2019. *Travel chaos in South Island as flights cancelled and roads cut*. https://www.nzherald.co.nz/news/article.cfm?c_id=1&objectid=12291929 [19 February 2020].

- Ogoun, S & Odogwu, TKZ. 2020. The adequacy of the Auditor's Report in the Anti-Graft Age: A forensic view. *iBusiness*, 12(1):1-14.
- Pallant, J. 2010. *SPSS Survival guide*. 6th ed. New York, NY: McGraw Hill Education.
- Rapule S. 2011. *An evaluation of the ethical behaviour of MBA students at a selected business school*. 7th International Business Conference, Mahe, Seychelles. 2-5 Sep.
- Rawwas YA & Singhapakdi, A. 1998. Do consumers' ethical beliefs vary with age? A substantiation of Kohlberg's typology in marketing. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 6(2):26-38.
- Schaverien, A. 2018. Consumers do care about retailers' ethics and brand purpose. <https://www.forbes.com/sites/annaschaverien/2018/12/12/consumers-do-care-about-retailers-ethics-and-brand-purpose-accenture-research-finds/?sh=c51fa8016f21> [19 March 2021].
- Smith, A, Hume, EC, Zimmerman, R & Alan, D. 2007. The global significance of locus of control in ethical decision-making. *Journal of College Teaching and Learning*, 4(2):7-12.
- Sykes, G & Matza, D. 1957. *Neutralization: A theory of delinquency*. Chicago, IL: University of Chicago.
- The Growth Nation. 2021. *Are you normalising bad behaviour?* <https://thegrowtheq.com/are-you-normalizing-bad-behavior/> [14 Mei 2021].
- University of California Los Angeles (UCLA). 2020. *Statistical consulting: a practical introduction to factor analysis*. <https://stats.idre.ucla.edu/spss/seminars/introduction-to-factor-analysis/a-practical-introduction-to-factor-analysis-confirmatory-factor-analysis/> [14 Mei 2021].
- Vaughn, D. 1980. *The normalization of deviance*. Thousand Oaks, CA: Sage

BYLAAG 1: Verbruiksergedragsscenario's wat etiese aspekte simuleer:

Scenario	Beskrywing
A1	'n Medewerker is te veel kleingeld gegee deur die winkelassistent by die bakkery op die hoek. U medewerker hou die ekstra kleingeld.
A2	'n Vriend se woonstel is deur 'n vuur beskadig. Terwyl verliese aan die versekeringsmaatskappy gerapporteer word, sluit u vriend items in wat sy nog nooit besit het nie en vermeerder sy ook die waarde van items wat verloor is in die vuur.
A3	U het gesien hoe ander mense hul eie ouderdom verdraai om voordeel te trek uit afslag wat aan senior burgers gebied word.
A4	U het gesien hoe ander mense hul kinders se ouerdomme verdraai om sodoende voordeel te trek uit afslag vir kinders.
A5	'n Vriend van u vind 'n item in 'n winkel ooglopend verkeerdelik laer geprys is. Eerder as om die winkel in kennis te stel, koop u vriend die item teen die laer prys aan.
A6	Sommige mense sal na 'n handelaar gaan om inligting oor 'n spesifieke produk te verkry en maak dan van hierdie inligting gebruik om die produk vanaf 'n goedkoper bron aan te koop. ('n Katalogus en die Internet is twee voorbeeld.) (Byvoorbeeld om in die winkel verskoopsadvies in te win en gholfstokke uit te toets, net om die stokke daarna goedkoper oor die Internet te bestel)
A7	Sommige mense sal herhaaldelik na dieselfde winkel gaan om sodoende voordeel te trek uit 'n aanbod wat jou beperk ten opsigte van die hoeveelheid wat per besoek aangekoop word.
A8	Iemand wat jy ken het 'n reiskaartjie aan 'n vriend verkoop ten spyte daarvan dat dit deur die reiskaartjie se reëls verbied word
A9	Deur hoersê hoor jy dat 'n buurman 'n produk inruil by 'n winkel anders as die winkel waar die produk aangekoop is.
A10	Iemand wat jy ken het 'n televisie gaan koop. Om 'n beter transaksie te bewillig, vertel jou kennis aan die verkoopspersoon dat 'n ander handelaar die televisie teen 'n baie goedkoper prys verkoop. Die handelaar, sonder om die mededinger se prys te verifieer, pas sy prys by die laer prys aan. Jou kennis koop die televisie.
A11	By 'n supermark ruil die persoon voor jou koeponne vir items wat nie aangekoop is nie in.
A12	Om 'n item by 'n garage-verkoping te verkoop, oordryf jou bure die kwaliteit van die item.
A13	Mense wat jy ken is soms oneerlik in bemarkingsnavorsingsopnames.
A14	Vriende van jou koop klere by 'n plaaslike handelaar aan. Na hulle die klere gedra het, sien hulle dit by 'n ander winkel teen baie laer prys. Hulle neem die klere terug, eis 'n terugbetaling, en gaan koop hulle dieselfde klere by die winkel wat die laer prys bied.

Bron: Fullerton (1993)

'n Oorsig oor die ontwikkeling en waarde van *Interpreting Research in South Africa (IRSA)*

An overview of the development and value of Interpreting Research in South Africa (IRSA)

HERCULENE KOTZÉ

Noordwes-Universiteit

Potchefstroom, Suid-Afrika

ORCID: 0000-0001-5816-8090

E-pos: herculene.kotze@nwu.ac.za

Herculene Kotzé

Roné Wierenga

RONÉ WIERENGA

Virtuele Instituut vir Afrikaans

en Noordwes-Universiteit

Potchefstroom, Suid-Afrika

ORCID: 0000-0002-7172-7165

E-pos: rone@viva-afrikaans.org

HERCULENE KOTZÉ is verbonde aan die NWU as senior lektor in Taalpraktyk.

Sy is 'n opgeleide tolk met praktykervaring in opvoedkundige, gemeenskaps- en konferensietolking. Sy is tans adjunkdirekteur van die Skool vir Tale op die Potchefstroomkampus van die NWU, waar sy steeds by voor- en nagraadse onderrig betrokke is.

Bewenens bibliometriese ondersoeke, sluit haar navorsingsbelangstellings tolking, tolkopleiding, vertaling en die rol wat tolke vervul, in. In hierdie oopsig het sy al verskeie nasionale en internasionale kongresvoordragte gelewer, artikels en hoofstukke in boeke gepubliseer.

Herculene dien tans as die Voorsitter van SALALS (Southern African Linguistics and Applied Linguistics Society).

RONÉ WIERENGA is tans 'n taalkundeskrywer en -navorser vir die Virtuele instituut vir Afrikaans (VivA). Naas hierdie rolle is sy ook werkzaam by die Digitale Bibliografie van die Afrikaanse Taalkunde (DBAT) en die Digitale Bibliografie van die Afrikaanse Letterkunde (DBAL), en sy dien as medewerker van die Afrikaanse Taalraad.

HERCULENE KOTZÉ is a senior lecturer, teaching Language Practice at NWU.

She is a trained interpreter with experience in educational, community and conference interpreting. She is currently the deputy director of the School of Languages on the Potchefstroom campus, where she is involved in under- and post-graduate teaching.

Apart from bibliometric investigations, her research interests include interpreting, interpreter training and translation, specifically the role interpreters play. In this regard she has delivered various national and international conference presentations and publications.

Herculene is currently the Chairperson for SALALS (Southern African Linguistics and Applied Linguistics Society).

RONÉ WIERENGA is an author and researcher in linguistics for the Virtual institute for Afrikaans (VivA). She is also involved in the Digital Bibliography for Afrikaans Linguistics and the Digital Bibliography for Afrikaans Literature, as well as the Afrikaans Language Council.

She is currently completing a Master's degree in Linguistic Theory at the North-West University.

Datums:

Ontvang: 2021-

Goedgekeur: 2021-11-03

Gepubliseer: Desember 2021

<p>Sy onderneem vanjaar 'n Meestersgraad in Linguistiekteorie aan die Noordwes-Universiteit. Haar navorsing fokus op diachroniese, beskrywende taalkunde, sintaksis en korpuslinguistiek. In 2019 verwerf sy 'n BA Honneurs in Afrikaans en Nederlands, met Klassieke Latyn en Engels as addisionele modules, aan die Noordwes-Universiteit se Potchefstroomkampus.</p>	<p>sity. Her research focus is diachronic, descriptive linguistics, syntax and corpus linguistics. In 2019 she completed her BA honours in Afrikaans and Dutch, with English and Classical Latin as additional modules, at the North-West University's Potchefstroom Campus.</p>
---	--

ABSTRACT

An overview of the development and value of Interpreting Research in South Africa (IRSA)
IRSA (Interpreting Research in South Africa) is a database consisting of 279 scientific sources regarding interpreting research in South Africa or by South African interpreting researchers. The database includes publications from 1968 to 2020 and aims to be as inclusive and encompassing as possible. The database is housed by the North-West University's Ferdinand Postma library and can be reached via the following link: <https://collections.nwu.ac.za/dbtw-wpd/textbases/Tolkings-Navorsing/irsa.html>.

IRSA aims to be the central point of reference for interpreting research in South Africa. The database has the advantage of providing researchers with easy access to trustworthy publications. The publications included in IRSA are vetted. Only scientific sources, including articles from accredited and nonaccredited journals, books, honours research reports, master's dissertations and doctoral theses are included in IRSA.

This article outlines the challenges faced in the establishment of such a database. These challenges include the unavailability of electronic copies of older publications, which prohibits these publications from being vetted for inclusion in IRSA, and accounting for thoroughness. The article also provides an overview of the observable publication trends. These trends include a) the overarching themes of the publications, such as educational interpreting, legal interpreting and the professionalisation of interpreting in South Africa, b) the research approaches that are prevalent (for instance investigative or descriptive approaches), and c) the types of publications that are favoured (i.e. journal articles, book chapters or graduate research publications). Lastly, an overview of the future purpose of IRSA and the research possibilities that it presents is provided.

KEYWORDS: bibliometrics, Interpreting Research in South Africa, IRSA, interpreting research, sources for interpreting research, interpreting database, interpreting research trends, South Africa

TREFWOORDE: bibliometriese studies, tolknavorsing, bronne vir tolknavorsing, tolking databasis, tendense in tolknavorsing, Suid-Afrika

OPSOMMING

IRSA (*Interpreting Research in South Africa*) is 'n omvattende databasis wat bestaan uit 279 bronne oor tolknavorsing in Suid-Afrika of wat deur Suid-Afrikaanse tolknavorsers geproduseer is. IRSA sluit publikasies vanuit die tydperk 1968 tot 2020 in en poog om so inklusief en omvattend moontlik te wees. IRSA het ten doel om die vertrek- en sentraleverwysingspunt vir navorsing oor tolking in Suid-Afrika te wees deur die relevante wetenskaplike publikasies gratis en op een plek beskikbaar te stel. Hierdie artikel bied 'n oorsig oor a) die totstandkoming

en ontwikkeling van só 'n databasis met klem op die werkwyse wat toegepas is om die akkuraatheid van die databasis te verseker, b) die publikasies wat by IRSa ingesluit is en die oorhoofse navorsingstendense wat sedert 1968 waargeneem word, en c) die toekoms, instandhouding en voordele wat IRSa vir tolknavorsers in Suid-Afrika kan inhoud.

1. Agtergrond

IRSA (*Interpreting Research in South Africa*) is die naam van 'n aanlyn databasis oor tolknavorsing in Suid-Afrika. Die databasis word gehuisves deur die NWU se Ferdinand Postma-biblioteek en kan besoek word deur die volgende skakel te volg: <https://collections.nwu.ac.za/dbtw-wpd/textbases/Tolking-Navorsing/irsa.html>. Die databasis bevat 'n versameling tolkverwante publikasies wat in Suid-Afrika of deur Suid-Afrikaanse navorsers gepubliseer is vanaf 1968 tot 2020. IRSa beskik tans oor 297 inskrywings.

As vertrekpunt word die gebruik van sekere terme uitgeklaar. Daar word doelbewus na IRSa as 'n *biblioteek-database* verwys en nie 'n *biblioteek-katalogus* nie, omdat 'n databasis beskryf kan word as 'n hulpbron wat gebruikers in staat stel om vir gepubliseerde items (in die algemeen of oor 'n spesifieke onderwerp) te soek, terwyl 'n katalogus beskryf kan word as 'n hulpbron wat jou toelaat om items te soek wat deur 'n spesifieke instelling (soos 'n biblioteek) besit word (Illinois Library, 2020). Die voordele verbonde aan die gebruik van 'n databasis is as volg: Databasisse kan as betroubaar bestempel word, aangesien die meeste items wat daarin vervat word, aan 'n keurproses onderwerp is en is dus, in teenstelling met 'n opiniestuk, meer betroubaar (Chen *et al.*, 2020:1056). In hierdie opsig stel 'n databasis 'n mens in staat om vas te stel of die bron geloofwaardig is deur bepaalde inligting weer te gee, soos die oueur se naam en die item se publikasiebesonderhede. Nog 'n voordeel van 'n databasis is dat, deur gebruik te maak van sleutelterminologie, 'n soektogg pasgemaak kan word (Chen *et al.*, 2020:1056). Sleutelwoorde sluit gewoonlik vakterminologie in (wat die soektogg meer effektiief kan maak), terwyl byvoorbeeld die oueursnaam, publikasietitel en die jaartal gebruik kan word om die soektogg te verfyn. Laastens is dit ook soms die geval dat 'n databasis 'n voltekswaergawe van die betrokke item bevat. Dit is egter nie in alle gevalle só nie, omdat kopieregwette dit soms nie toelaat nie. Tog, kan sommige biblioteke 'n voltekswaergawe aan so 'n databasisitem koppel indien die biblioteek ingeteken is op die publikasie, wat dan beteken dat gebruikers van die biblioteek (soos dosente en studente in die geval van die NWU se Ferdinand Postma-biblioteek) ook toegang tot die voltekswaergawe het.

IRSA het sy ontstaan te danke aan die behoefté om makliker toegang tot en inligting oor tolknavorsing in Suid-Afrika te kry. Tipiese soektoggte na publikasies oor 'n spesifieke onderwerp verg meer tyd en dikwels herhaalde soektoggte wanneer 'n soekenjin of katalogus eerder as 'n gespesialiseerde databasis gebruik word. Selfs meer as een soektogg lever ook nie altyd die gewenste resultate op nie. 'n Databasis wat alles oor dié een onderwerp insluit kan hierdie probleme die hoof bied. Dit is ook waar dat ander soortgelyke databasisse toenemend ontwikkel word en as bruikbaar vir navorsers beskou word. Voorbeeld hiervan sluit die BNTL (Bibliografie Nederlandse Taal- en Letterkunde), die DBAT (Digitale Bibliografie van die Afrikaanse Taalkunde), die DBAL (Digitale Bibliografie van die Afrikaanse Letterkunde) en die *Translation Studies Bibliography* (TSB) in.

Met die voorafgaande as agtergrond, poog ons in hierdie artikel om 'n oorsig te bied van die ontwikkeling en instandhouding van IRSa, insluitende die uitdagings om so 'n databasis te ontwikkel, asook die oorhoofse tendense wat in die databasis waargeneem word. Vorige publikasies oor hierdie onderwerp het slegs 'n gedeelte van die data wat ingesamel is bespreek, terwyl hierdie die eerste een is wat die volledige databasis betrek: dit voeg dus bykans 'n

dekade se data en -besprekings by tot die gesprek oor tolknavorsing in Suid-Afrika. Verder sal die artikel 'n langtermynoorsig bied oor die rol wat IRSA in tolknavorsing in Suid-Afrika kan speel.

1.1 Die ontwikkeling van IRSA

Verskillende benaderings tot die ontwikkeling van 'n databasis word hedendaags gebruik – en die redes en/of doelwitte daarvan verskil ook. Die terrein ter sprake is dié van bibliometriese studies. Van Doorslaer (2016) is van mening dat hierdie tipe ondersoeke veel meer gebruiklik as navorsingsmetode geword het. Van Doorslaer (2016:170) ondersteun Grbić (2013:20) se stelling dat bibliometriese studies beskou kan word as 'n empiriese vertakking van die sosiale wetenskappe. Van Doorslaer (2016:171) meen verder dat bibliometriese studies se onlangse sukses toegeskryf kan word aan die kwantifisering van navorsingsuitsette wat toenemend ook (soos in ander wetenskappe) in die sosiale wetenskappe teëgekom word. Een van die metodes wat deel vorm van bibliometriese studies is die sogenaamde publikasietellings, wat die navorsers in staat stel om akademiese literatuur en die impak daarvan te meet en kwantitatief te bestudeer.

Grbić en Pöllabauer (2008) skryf dat publikasietellings waardevolle inligting oor wetenskaplike prosesse kan lewer, soos die ontwikkeling van 'n dissipline en die verwantskappe tussen navorsingsterreine. Afhangende van die fokus van die betrokke studie, kan publikasietellings insigte lewer oor individuele navorsers, navorsingspanne, projekte, instellings, dissiplines en geografiese streke of lande. Wanneer hierdie inligting gekategoriseer word, kan dit op mikrovlak (individuele navorsing), mesovlak (groepsnavorsing) en makrovlak (nasionale navorsing) uitsette oplewer. Borgman (1990, 2000) beskryf die veranderlikes wat met hierdie metodes bestudeer kan word en gebruik die term "artefacts" – hierna artefakte – om na publikasies te verwys en sluit artikels, boeke, gepubliseerde kongresvoordrage en vaktydskrifte by hierdie term in.

In die lig hiervan bestudeer ons in hierdie projek artefakte op 'n makrovlak: die publikasietendense oor tolking in Suid-Afrika.

1.2 Metode: Die bou van 'n databasis oor tolknavorsing

Die projek en die proses om die databasis te skep, het in verskillende fases plaasgevind. Die eerste fase was die insameling van data, of te wel artefakte. Ten einde 'n databasis te ontwikkel wat so volledig en geldig moontlik is, is 'n sistematiese literatuuroorsig as data-insamelingsmetode gekies.

1.2.1 'n Sistematiese literatuuroorsig as data-insamelingsmetode

Die doel van 'n sistematiese literatuuroorsig (hierna SL) is om die literatuur in 'n spesifieke navorsingsgebied te ondersoek ten einde 'n basis of vertrekpunt vir alle lede van die akademiese gemeenskap te bied. 'n SL is 'n diepgaande literatuurondersoek wat nie nuwe data insamel nie, maar bestaande publikasies as primêre data beskou. Okoli en Schabram (2010:6-7) spesifiseer verskeie stappe waaruit 'n SL moet bestaan om as sodanig beskou te kan word en sodoende te voldoen aan 'n sistematiese en deeglike standaard wat uiteindelik 'n SL van 'n gewone literatuurondersoek onderskei. Hierdie stappe sluit in:¹ a) die doel van die ondersoek,

¹ 'n Vollediger weergawe van hierdie proses is uiteengesit in Okoli en Schabram (2010), asook in Kotzé en Wallmach (2020) en kan dus daar nagegaan word.

b) protokol en opleiding, c) literatuursoektog(te), d) praktiese sifting, e) gehaltebepaling, f) data-onttrekking, g) sintese van die studie, en h) verslagdoening.

Kortlikks kan die stappe soos volg beskryf word: Die studie moet eerstens 'n duidelike doel hê wat aan die hele navorsingspan gekommunikeer word. IRSAs doel was om 'n oorsig te bied oor die tolknavoring wat tot op hede in Suid-Afrika of deur Suid-Afrikaners opgelewer is. 'n Bekende internasionale databasis, die *Translation Studies Bibliography* (TSB), is in 2002 gevestig. Anders as IRSAs, is die primêre fokus van hiérdie bibliografie eerder *vertaling* as *tolking*, alhoewel publikasies oor tolking wel ingesluit is. Die TSB is deur KU Leuven, die Europese Gemeenskap vir Vertaalstudies en John Benjamins Uitgewery ontwikkel. Die TSB is dus 'n internasionale databasis wat beoog om *al* die publikasies oor die oordrag van mediasie, alle aspekte van intra- en interlinguistiese vertaling, interkulturele kommunikasie, adaptasie, tolking, lokalisering, multimedia vertaling, talige mediasie, terminologie en dokumentasie wêreldwyd in te sluit (Gambier & Van Doorslaer, 2021). In kontras met die TSB, fokus IRSAs uitsluitlik op publikasies in en oor tolking in Suid-Afrika. IRSAs het 'n nouer fokus as die TSB en is dus geskep met die doel om 'n deurslaggewende bron te wees vir tolkstudie in Suid-Afrika.

Volgende moet die protokol en opleiding vasgestel word. Die projek is deur een persoon behartig, dus het die nodige protokolle en opleiding net op die eerste ouiteur van die publikasies oor IRSAs betrekking gehad. Daar is reeds oor die nodige opleiding beskik (die gebruik van die MS Office-pakket asook die sagtewareprogram Zotero). Die protokol wat gevvolg is, word in die onderstaande stappe deeglik uiteengesit.

Hierá moet volledige detail oor die literatuursoektog(te) gelewer word om sodoende die omvattendheid van die soektog(te) te bevestig. In hierdie oopsig is data tydens twee geleenthede ingesamel deur gebruik te maak van geredelik beskikbare akademiese soekenjins: NEXUS (die Nasionale Navorsingstigting se databasis oor voltooide verhandelinge en proefskrifte), SAePublications (South African electronic publication database), National ETD (die databasis van digitale verhandelinge en proefskrifte), ISAP (Index of South African periodicals) en OneSearch ('n omvattende soekenjin wat al die bestaande kategorieë bevat en die vermoë het om items op te spoor wat nie in die bestaande databasisse is nie).

Om te verseker dat die databasis so volledig moontlik bly, word kollegas en kundiges in die veld ook gekontak en gevra om hul publikasies op die databasis na te gaan – asook dié van hulle nagraadse studente. Literatuursoektogene word sesmaandeliks gedoen om die jongste publikasies in die databasis op te neem. Deel van die proses is om baie eksplisiet te wees oor watter artefakte ingesluit word en watter nie ingesluit word nie. Die volgende ontwikkelingsfase van IRSAs is om die publikasies van Suid-Afrikaanse tolknavorers in die TSB na te gaan om sodoende te verseker dat IRSAs volledig is.

Na afloop hiervan moet praktiese sifting en gehaltebepaling plaasvind. Omdat die doel is om 'n databasis beskikbaar te stel wat so volledig moontlik is, is geen artefakte uitgesluit nie en die databasis sluit tans verslae (hoofsaaklik regeringsverslae), joernaalartikels (beide geakkrediteer en niegeakkrediteer), boeke,² doktorale proefskrifte, meestersgraadstudies en honneursverslae in. Die databasis is wel 'n wetenskaplike databasis, dus word niewetenskaplike tekste (soos nuusberigte of populêre tydskrifartikels) nie hierby ingesluit nie en is daar ook nie in hierdie verband ondersoek ingestel nie. 'n Uitsondering word gemaak vir regeringsver-

² 'n Kenmerk van die databasis is tans dat, indien 'n nagraadse studie 'n artikel oplewer, die twee publikasies afsonderlik getel word. Die rede hiervoor is gewoon dat die twee items in alle waarskynlikheid ewe waardevol is en nie gewoon 'n duplikasie is nie.

slae, omdat hierdie verslae dikwels akademiesgefundeerd is en toonaangewend is vir tolknavorsing in Suid-Afrika. Dit is verder 'n vereiste dat die studie moet aandui of die gehalte van die publikasies nagegaan is en enigiets op grond daarvan uitgesluit is. In hierdie oopsig is geen publikasies uit IRSa uitgelaat op grond van die gehalte van die navorsingsmetode of -uitsette wat daarin vervat word nie.

Die voorlaaste stap is data-onttrekking. Data-onttrekking beteken iets anders vir elke SL. Tydens hierdie studie is verskillende metodes gebruik om spesifieke data te ontrek ten einde geskikte analises te maak. Sodra die bostaande stappe voltooi is, word die data oplaas ontleed en die resultate daarvan opgeskryf. Hierdie proses is tweeledig.

Eerstens is die data met gebruik van ATLAS.ti onttrek en bepaalde resultate is opgelewer. Daar is breedvoerig oor hierdie proses verslag gedoen in Kotzé en Wallmach (2020). Tweedens is die data volgens verskillende kodes en kodegroepe ook in Excel ingelees ten einde beskrywende statistiese toetse daarop te kan doen.

Sewe kodegroepe is deurgaans gebruik: a) die publikasietype, b) die taalmedium van die publikasie, c) die oorhoofse konteks waarin die teks gepubliseer is, d) die uitgangspunt van die publikasie, e) die doel- en brontaal waaraan die publikasie handel (in gevalle waar die doel- of brontaal ongespesifiseerd is, is dit ook so aangeteken in die databasis), f) die tolkmodus (dit wil sê simultaan of konsekutief), en g) die metodologie wat in die publikasie gebruik is. Vir elkeen van hierdie kodegroepe is vasgestelde kodes bepaal. Hierdie kodes word in die onderstaande tabel aangebied.

Daar word breedvoerig verslag gedoen oor die kodegroepe en die nut van die kodes in beskrywende statistiese analises in Kotzé en Wallmach (2020) asook Kotzé (2020). In Kotzé (2020) word onder andere verslag gedoen oor die verhouding tussen die tale wat as medium dien vir tolknavorsingspublikasies in Suid-Afrika, die toenemende gewildheid en behoefte aan tolknavorsing in mediese kontekste, en die verhouding tussen die gebruik van tolkmodusse in die Suid-Afrikaanse konteks.

Laastens kan die datastel egter nooit as "volledig" bestempel word nie, aangesien nuwe publikasies deurlopend die lig sien. Soos reeds genoem, word daar gepoog om sesmaandeliks 'n aanvullende ronde data-insameling te doen. Die bywerkingsproses geskied op dieselfde wyse as hier bo uiteengesit. Nuwe inskrywings word onmiddellik by die databasis bygevoeg en geen tekste word teruggehou tydens hierdie proses nie. Sodoende word verseker dat die databasis deurgaans so volledig moontlik is. In sommige gevalle neem dit egter 'n wyle vir oueurs om hul publikasies op die databasis na te gaan. Indien 'n outeur aandui dat 'n publikasie nie op die databasis verskyn nie, word die betrokke publikasie so gou moontlik by die databasis ingesluit.

Verder, om die databasis so nuttig moontlik te maak, is dit belangrik dat die breër navorsingsgemeenskap daartoe toegang het, en dus is daar besluit om die data in 'n aanlyn databasis te omskep. Hiervoor is die DBText-databasesprogrammatuur gebruik.

1.2.2 Is IRSa 'n nuttige hulpbron?

Die waarde van 'n databasis soos IRSa kan op verskillende maniere gemeet word. Vanuit 'n wetenskaplike oogpunt is dit moontlik om, soos reeds genoem, byvoorbeeld publikasietendense oor tolking te identifiseer. Hierdie tendense kan 'n reeks kategorieë insluit onder meer die onderwerpe wat nagevors word of die metodologie wat die prominentste gebruik word. Verder kan beskrywende statistiek insigte lewer oor die korrelasies tussen sekere temas soos die tolkmodus (simultaan en/of konsekutief) en die tipe tolking (byvoorbeeld opvoedkundige of mediese tolking). Kotzé (2020) en Kotzé en Wallmach (2020) rapporteer reeds noukeurig oor

TABEL 1: IRSA Kodegroep

Kodegroep	Kode
Publikasietype	<ul style="list-style-type: none"> • Verslag • Joernaalartikel • Tydskrifartikel • Boek • Hoofstuk in 'n boek • Honneursverslag • Meestersgraadverhandeling • Doktorale proefskrif
Publikasie medium	<ul style="list-style-type: none"> • Afrikaans • Engels
Konteks	<ul style="list-style-type: none"> • Regskonteks (hoftolking) • Medies • Parlementêr • Konferensie • Opvoedkundig • Diplomatiek • Gemeenskapstolking (insluitende maatskaplike werk) • Tolking vir gehoorgestremdes • Kerktolking
Uitgangspunt	<ul style="list-style-type: none"> • Professionalisering van tolking • Opleiding en ontwikkeling van tolke • Kwaliteitsversekering • Etiek • Taalbeplanning en -beleid • Navorsing en vooruitgang in tolking as dissipline
Bron- en doeltaal	<p>Alle Suid-Afrikaanse tale word hierby ingesluit en soos volg aangedui:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Eng>Afr • Afr>Eng • Eng/Afr indien beide relevant is
Tolkmodus	<ul style="list-style-type: none"> • Simultaan • Konsekutief
Metodologie	<ul style="list-style-type: none"> • Gespreksanalise • Diskoersanalise • Korpusgebaseerde benadering • Beskrywing • Literatuuroorsig • Etnografiese benadering • Eksperiment

beide die tipiese publikasietendense wat hier bo genoem word asook die resultate van die beskrywende statistiese toets wat tydens die studie gedoen is. Die langtermynoorsig oor die navorsing wat oor tolking in Suid-Afrika opgelewer is, is egter nie in hierdie publikasies aangebied nie. Die sagtewareprogram Zotero word gebruik om hierdie langtermynoorsig uiteen te sit en 'n kort oorsig hieroor word in die onderstaande afdeling aangebied.

2. Tolknavorsing in Suid-Afrika: 'n Tydlyn

Zotero – 'n verwysingshulpbron – is 'n oopbronnavorsingsprogram waarmee navorsingsitems gestoor en georganiseer kan word. Die tipe items sluit teks, video en klank in. Alhoewel Zotero nie diepgaande data-analyses kan doen nie, is dit moontlik om 'n bibliografie daarmee te genereer asook 'n nuttige tydlyn en gepaardgaande verslae. Die program is uiters gebruikersvriendelik en elke datapunt (of te wel publikasie) bevat velde wat van toepassing is op die betrokke item, byvoorbeeld wanneer 'n joernaalartikel gekies word as die tipe inskrywing, is die gepaardgaande velde wat ingeval moet word slegs van toepassing op joernaalartikels en nie, byvoorbeeld, 'n proefskrif nie.

Hier onder verskyn 'n skermgecreep van die data soos voorgestel in Zotero vir die beraamde tydperk 1994 tot 2004. Die volledige tydlyn kan slegs op 'n rekenaarskerm gesien word, aangesien daar te veel inligting is. Hierdie skermkoot is 'n goeie aanduiding van hoe die tydlyn lyk. Soos reeds genoem, word elke publikasie ingesleutel volgens die inligting wat betrekking daarop het, hierdie werkswyse kan in die skermkoot waargeneem word: Nagraadse studies word voorgestel deur 'n graduandihoed, hoofstukke in boeke word voorgestel deur 'n oopgeslaande boek en joernaalartikels lyk soos bladsye.

Figuur 1: Voorbeeld van 'n tydlyn gegenereer deur Zotero

Figuur 1 dui aan hoe vinnig tolknavorsing na 1994 gegroei het. Vóór 1994 het enkele publikasies oor tolking die lig gesien en dit wat wel gepubliseer is, was in nie-geakkrediteerde tydskrifte of joernale, regeringsverslae en enkele nagraadse studies gepubliseer – die somtotaal van publikasies binne hierdie tydperk is 16.

Die eerste publikasie wat opgespoor is, *Die opleiding van vertalers en tolke*, is 'n verslag wat in 1968 deur die Taaldiensburo uitgegee is en handel oor die opleiding van vertalers en tolke in Suid-Afrika. Hierdie verwysing het 'n groot uitdaging vir die projek ingehou: Ongelukkig, soos met die meeste ou publikasies, was dit tot op hede nie moontlik om 'n kopie van hierdie teks op te spoor nie en bestaan daar nie elektroniese kopieë daarvan nie. Die enigste bewys dat hierdie publikasie wel bestaan, is verwysings daarna in ander publikasies. Dit bring mee dat die publikasie nie werklik tematies of statisties ontleed kon word nie. Sekere afleidings kan wel uit die verwysings- en publikasie-inligting gemaak word en, soos reeds verduidelik,

is hierdie tipe publikasies nie uit die databasis uitgelaat nie, aangesien dit belangrike insigte gee oor die pad wat tolknavorsing tot op hede gestap het. Alhoewel hierdie ouer tekste moeilik is om op te spoor, word daar deurgaans pogings aangewend om dit wel te doen en moontlikhede om toestemming vir digitisering te kry, word ook ondersoek.

Wanneer die tydlyn bestudeer word, vind 'n skielike toename in tolknavorsing om 1994 met die demokratisering van Suid-Afrika plaas. Balfour (2007:36) beskryf die sosiale impak van demokrasie en transformasie, en beaam die noodsaaklikheid van die basiese mensereg: om te kan deelneem aan demokrasie in sy/haar moedertaal (Suid-Afrika, 1996). In dieselfde trant argumenteer Beukes (2009:36) dat die beleide wat post-1994 ontwikkel is om meertaligheid te bewerkstellig en te ondersteun, 'n kritieke rol speel in die afdoening van afsonderingspraktyke, die implementering van transformasie en die bevordering van maatskaplike geregtigheid. Sy verwys ook na verskeie wetgewende stappe wat geneem is om die verskeie beleide en beleidsprosesse te operasionaliseer. Dit sluit onder andere in: a) die totstandkoming van die Pan South African Language Board Act (1995), b) die Minister van Kuns, Kultuur, Wetenskap en Tegnologie se Taalplan-taakspan (1996) en c) die Nasionale Taalbeleidsraamwerk (NLPF – 2003). Verskeie ander strukture is ook tot stand gebring met die oog op beleidsimplementering, en Beukes (2009:36) noem spesifiek die Nasionale Taaldiens (1994) en die Pan Suid-Afrikaanse Taalraad (PanSALB) (1996). Die bostaande verwikkelinge het ruimte geskep om taalkwessies na te vors – 'n tendens wat volgehou is in die publikasies wat sedertdien verskyn het.

Die data wat in Tabel 2 en 3 aangebied word, is ingedeel volgens die jaartal, navorsingsbenadering, onderwerp en die aantal publikasies wat daaroor gehandel het. Ten opsigte van die navorsingsbenaderinge wat in die publikasies toegepas is, is die publikasies in twee kategorieë verdeel, naamlik beskrywend (sonder enige data-analises) en ondersoekend (met data-analises). Die rede hiervoor is gewoon om die tipe navorsing wat gedoen is uit te beeld en patronen te soek. Die onderwerp is rofweg verdeel om soortgelyke publikasies saam te groepeer, maar nie te veel te veralgemeen nie, sodat die verskille in onderwerpe ook duideliker na vore kan kom.

Twee publikasies word hier aangebied ter demonstrasie van beskrywend en ondersoekende navorsingsbenaderinge.

Lesch publiseer in 2014 'n artikel, getiteld "Die waarde en uitdagings van diensleer vir tolkopleiding: die ervaring van die tolkopleidingsprogram aan die Universiteit Stellenbosch", waarin hy die aard, voordele en nadele van diensleer vir tolke uiteensit. Lesch (2014) bied sy bevindinge oor die ervarings van leerlingtolke as 'n teoretiese verkenning aan. Geen statistiek of kwalitatiewe gegewens word in hierdie artikel aangebied nie. Hierdie publikasie is dus beskrywend van aard.

Op haar beurt publiseer Makhubu in 2015 'n artikel met die titel "A systemic modelling approach to interpreting service delivery". Alhoewel Makhubu nie empiriese statistiese resultate aanbied nie, is hierdie artikel ondersoekend van aard, omdat sy steeds data ingesamel het, besin het oor die data-insamelingsproses en 'n hipoteese gestel en getoets het. Makhubu (2015) maak gebruik van 'n sistemiese model om 'n teoretiese model vir tolking in universiteitskontekste te ontwikkel. Makhubu (2015) het twee uitgangspunte wat as hipotetiese van aard beskou kan word: a) teoretiese modelle vir tolking kan vanuit sistemiese modelle ontwikkel word, b) die teoretiese model wat ontwikkel word, is geldig en bruikbaar in die praktyk. Hierdie uitgangspunte word beproef in die artikel en is dus 'n voorbeeld van 'n ondersoekende navorsingsbenadering.

Tabel 1 bevat die navorsingsbenadering, onderwerp en aantal publikasies wat oor tolking opgespoor kon word vir die tydperk tussen 1994 en 1999, en word gevvolg deur 'n bespreking van die data:

TABEL 2: Tolkpublikasies in SA: 1994–1999

Jaar	Navorsingsbenadering	Onderwerp	Aantal
1994	Beskrywend	Tolking en taalbeleid	1
	Beskrywend	Gemeenskapstolking	1
	Beskrywend	Tolkopleiding	1
1995	Beskrywend	Tolking en taalbeleid	2
1996	Ondersoekend	Mediese tolking	1
1997	Beskrywend	Hoftolking	2
	Beskrywend	Tolkopleiding (algemeen, hof, SA Gebaretaal)	8
	Beskrywend	Tolking en taalbeleid (Gesondheidsorg)	1
	Beskrywend	Tolking in SA	2
	Beskrywend	Tolking by die WVK	1
	Ondersoekend	Hoftolking in die Oos-Kaap	1
1998	Beskrywend	Tolkopleiding (algemeen, SA Gebaretaal)	3
	Beskrywend	Tolking by die WVK	1
	Beskrywend	Professionalisering	1
	Beskrywend	Gehalte	1
	Beskrywend	Tolkstereotipes	1
	Ondersoekend	Mediese tolking	1
1999	Beskrywend	Tolkopleiding	5
	Beskrywend	Tolkopleiding (Gesondheidsorg)	1
	Beskrywend	Tolkopleiding (SA Gebaretaal)	1
	Beskrywend	Tolking en taalbeleid (algemeen, gesondheid-sorg en plaaslike regering)	8
	Beskrywend	Skakeltolking	3
	Beskrywend	Gemeenskapstolking in Swede	1
	Beskrywend	Tolkloopbane	1
	Beskrywend	Skakeltolking in Duitsland	1
	Beskrywend	Tolking in openbare dienslewering in Antwerpen	1
	Beskrywend	SA Gebaretaaltolking	2
	Beskrywend	Telefoon- en videotolking	1
	Beskrywend	Telefoontolking in België en Nederland	1
	Beskrywend	Professionalisering	1
	Beskrywend	Professionalisering en etiek	1
	Beskrywend	Gehalte	2
	Beskrywend	Mediese tolking	1
	Beskrywend	Rol van die hoftolk	2
	Beskrywend	Hoftolking	1
	Ondersoekend	Tolkopleiding	1
	Ondersoekend	Tolking by Kalafong Hospitaal	1
	Ondersoekend	Tolking by die Welkom Wetgewer	1
			66

Die meerderheid publikasies wat tussen 1994 en 1999 verskyn het, kan as beskrywend bestempel word en handel oor verskeie onderwerpe. Dit is egter duidelik dat die onderwerp wat die meeste aandag geniet het, die opleiding van tolke was. Dit maak ook sin in die lig daarvan dat Suid-Afrika tydens post-demokratisering 'n groter fokus op meertaligheid geplaas het en die skielike behoefté aan opgeleide tolke baie groot was (verwys onder meer na die Suid-Afrika Departement van Onderwys 1997, 2002 en 2009). Die publikasies beskryf meestal die realiteit, uitdagings en benaderings soos dit verband hou met tolkopleiding en verskyn in die meeste gevalle in niegeakkrediteerde tydskrifte.

Die tolkopleiding-onderwerp skakel ook met 'n aantal publikasies oor taalbeleidswessies (byvoorbeeld Wise & Van Zyl, 1994; Pluddemann, 1999) en die professionalisering van die bedryf (sien onder meer Du Plessis, 1997a, 1997b en 1999). Enkele publikasies handel egter oor tolking soos dit in die buiteland daar uitsien, en is ingesluit in hierdie databasis aangesien al hierdie items in 'n plaaslike boek getiteld *Liason interpreting in the community* (Erasmus et al., 1999) verskyn het en dus steeds binne die bestek van hierdie studie val.

Om dieselfde redes word 'n aantal gepubliseerde internasionale kongresverhandelinge ("conference proceedings") ook ingesluit by die databasis, omdat hierdie kongresbydraes deur Suid-Afrikaanse navorsers gelewer is en verslag doen oor Suid-Afrikaanse tolkkwessies (verwys onder meer na Lesch, 2008 en 2009d vir voorbeeld hiervan). Die betrokke publikasies tref ook vergelykings tussen Suid-Afrika en die buiteland, wat dit tersaaklik vir die IRSAbasis maak.

Dit is opmerklik dat die eerste ondersoekende studies onderskeidelik oor tolking in die mediese veld en die regsomgewing gedoen is, 'n tendens wat ook in die volgende periodes gesien kan word:

TABEL 3: Tolkpublikasies in SA: 2000–2009

Jaar	Navorsingsbenadering	Onderwerp	Aantal
2000	Beskrywend	Gehalte	1
	Beskrywend	Etiek	1
	Beskrywend	Gemeenskapstolking	1
	Ondersoekend	Tolkprestasie (performance)	1
	Ondersoekend	Mediese tolking	1
	Ondersoekend	Hoftolking	1
2001	Beskrywend	Tolking en taalbeleid	1
	Beskrywend	Hoftolking	1
	Beskrywend	Tolking	1
	Ondersoekend	Tolking by die WVK	1
	Ondersoekend	Mediese tolking	1
	Ondersoekend	Tolkopleiding	1

TABEL 3: Tolkpublikasies in SA: 2000–2009 (*vervolg*)

Jaar	Navorsingsbenadering	Onderwerp	Aantal
2002	Beskrywend	Tolking by provinsiale wetgewers	1
	Beskrywend	Tolking vs vertaling	1
	Beskrywend	Telefoontolking	1
	Beskrywend	Skakeltolking	2
	Beskrywend	Tolking en taalbeleid (algemeen en SA Gebaretaal)	2
	Ondersoekend	Tolking in openbare dienste (SAPS)	1
	Ondersoekend	Mediese tolking	1
	Ondersoekend	Hoftolking	1
	Ondersoekend	Tolking by die WVK	1
2003	Beskrywend	Tolking in openbare dienste	1
	Beskrywend	Mediese tolking	1
	Beskrywend	Telefoontolking	1
2004	Beskrywend	Mediese tolking	1
	Beskrywend	SA Gebaretaaltolking	1
	Beskrywend	Tolking in openbare dienste	1
	Beskrywend	Tolking en taalbeleid	1
	Ondersoekend	Gehalte	1
	Ondersoekend	Mediese tolking	3
	Ondersoekend	Tolking by die wetgewer	1
2005	Beskrywend	Tolkopleiding	1
	Beskrywend	Tolking	1
	Beskrywend	Tolking en taalbeleid	1
	Ondersoekend	Opvoedkundige tolking	1
	Ondersoekend	Mediese tolking	1
2006	Beskrywend	Tolking	1
	Beskrywend	SA Gebaretaaltolking	1
	Beskrywend	Opvoedkundige tolking	1
	Beskrywend	Tolking en taalbeleid	1
	Beskrywend	Tolkopleiding	1
	Ondersoekend	Opvoedkundige tolking	3
	Ondersoekend	Hoftolking	1
	Ondersoekend	Tolking in die WVK	1
	Ondersoekend	Mediese tolking	3
	Ondersoekend	Tolking en taalbeleid	1
2007	Beskrywend	Mediese tolking	2
	Ondersoekend	Mediese tolking	1
	Ondersoekend	Opvoedkundige tolking	3
2008	Beskrywend	Opvoedkundige tolking	4
	Beskrywend	Hoftolking	1
	Ondersoekend	Mediese tolking	1
	Ondersoekend	Tolking in openbare dienste	1
	Ondersoekend	Opvoedkundige tolking	9
	Ondersoekend	Tolking by die WVK	4

TABEL 3: Tolkpublikasies in SA: 2000–2009 (*vervolg*)

Jaar	Navorsingsbenadering	Onderwerp	Aantal
2009	Beskrywend	Tolking en taalbeleid	1
	Beskrywend	Gehalte	1
	Beskrywend	Parlementêre tolking	1
	Beskrywend	Mediese tolking	1
	Beskrywend	Opvoedkundige tolking	1
	Ondersoekend	Mediese tolking	1
	Ondersoekend	Opvoedkundige tolking	1
			87

Tabel 3 gee inligting oor tolkpublikasies wat gepubliseer is in die tydperk 2000 tot 2009. 'n Opvallende verwikkeling is die groei in die aantal ondersoekende studies wat gedoen is teenoor die beskrywende studies, wat daarop dui dat tolking as 'n navorsingsonderwerp aansienlik meer belangstelling gedurende hierdie tydperk ontvang het. Kotzé (2020:56) rapporteer ook dat 'n aantal publikasies gedurende hierdie tydperk gespruit het uit nagraadse studies wat die voorafgaande stelling bevestig. 'n Toename in die aantal publikasies oor die algemeen kan ook gesien word en die onderwerpe waaroor outeurs geskryf het, spreek van die belangstelling in 'n verskeidenheid tolkverwante onderwerpe.

Een van hierdie onderwerpe is opvoedkundige tolking. In 2008 publiseer Verhoef en Du Plessis 'n boek, saamgestel deur hoofstukke geskryf deur verskeie Suid-Afrikaanse outeurs, getiteld *Multilingualism and Educational Interpreting*, wat volledig toegewy is aan die verklaring, bestudering en toepassing van opvoedkundige tolking in Suid-Afrika. Studies oor hoftolking en mediese tolking het ook heelwat toegeneem, veral as dit gaan om ondersoekende navorsing en verskeie hiervan is in geakkrediteerde tydskrifte, onder meer *Papers in Education*, *Journal for Language Teaching*, *Southern African Linguistics and Applied Language Studies* en *Stellenbosch Papers in Linguistics Plus*, gepubliseer.

TABEL 4: Tolkpublikasies in SA: 2010–2021

Jaar	Navorsingsbenadering	Onderwerp	Aantal
2010	Beskrywend	Parlementêre tolking	1
	Beskrywend	Tolking en taalbeleid	1
	Ondersoekend	Opvoedkundige tolking	1
	Ondersoekend	Mediese tolking	2
	Ondersoekend	Hoftolking	1
	Ondersoekend	Tolking in openbare dienste	1
	Ondersoekend	Tolkopleiding (Gesondheidsorg)	1
	Ondersoekend	Tolking by die wetgewer	1

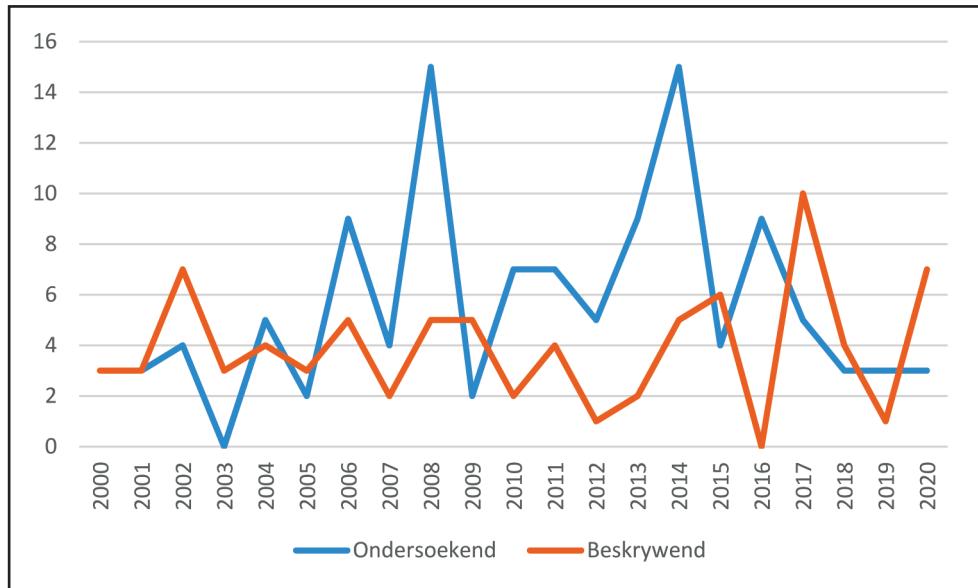
TABEL 4: Tolkpublikasies in SA: 2010–2021

Jaar	Navorsingsbenadering	Onderwerp	Aantal
2011	Beskrywend	Tolkmetodologie	1
	Beskrywend	Tolkopleiding	1
	Beskrywend	Die gebruik van 'n tolk	1
	Beskrywend	Opvoedkundige tolking	1
	Ondersoekend	Hoftolking	2
	Ondersoekend	SA Gebaretaaltolking	1
	Ondersoekend	Opvoedkundige tolking	1
	Ondersoekend	Gehalte	1
	Ondersoekend	Mediese tolking	2
2012	Beskrywend	Tolking en taalbeleid	1
	Ondersoekend	Mediese tolking	2
	Ondersoekend	Opvoedkundige tolking (SA Gebaretaal)	1
	Ondersoekend	Opvoedkundige tolking	1
	Ondersoekend	Parlementêre tolking	1
2013	Beskrywend	Hoftolking	1
	Beskrywend	Professionalisering	1
	Ondersoekend	Opvoedkundige tolking	1
	Ondersoekend	Mediese tolking (SA Gebaretaal)	2
	Ondersoekend	Mediese tolking	3
	Ondersoekend	Opvoedkundige tolking	2
	Ondersoekend	SA Gebaretaaltolking	1
2014	Beskrywend	Opvoedkundige tolking	1
	Beskrywend	Mediese tolking	2
	Beskrywend	Tolking in SA	1
	Beskrywend	Opvoedkundige tolking	1
	Ondersoekend	Opvoedkundige tolking	2
	Ondersoekend	Mediese tolking	6
	Ondersoekend	Hoftolking	1
	Ondersoekend	Mediese tolking (SA Gebaretaal)	1
	Ondersoekend	Tolkmetodologie	1
	Ondersoekend	Tolkrigting	2
	Ondersoekend	Etiek	1
	Ondersoekend	Telefoontolking	1
2015	Beskrywend	Opvoedkundige tolking	2
	Beskrywend	SA Gebaretaaltolking	1
	Beskrywend	Tolking en taalbeleid	1
	Beskrywend	Hoftolking	1
	Beskrywend	Tolking in SA	1
	Ondersoekend	SA Gebaretaaltolking	1
	Ondersoekend	Tolkdienslewering	1
	Ondersoekend	Mediese tolking	1
	Ondersoekend	Parlementêre tolking	1

TABEL 4: Tolkpublikasies in SA: 2010–2021 (*vervolg*)

Jaar	Navorsingsbenadering	Onderwerp	Aantal
2016	Ondersoekend	Mediese tolking	4
	Ondersoekend	Hoftolkning	2
	Ondersoekend	Opvoedkundige tolking	1
	Ondersoekend	Tolking in openbare dienste (Kruger Nasionale Park)	2
2017	Beskrywend	Tolkterminologie	2
	Ondersoekend	Opvoedkundige tolking	3
	Ondersoekend	Tolkopleiding	1
	Beskrywend	Mediese tolking	3
	Beskrywend	Mediese tolking (SASL)	1
	Beskrywend	Tolking en taalbeleid (SAPS)	1
	Beskrywend	Kerktolking	1
	Beskrywend	Tolking in openbare dienste	1
	Ondersoekend	Gebaretaaltolking	1
	Beskrywend	Hoftolkning	1
2018	Beskrywend	Tolking in openbare dienste	2
	Beskrywend	Tolkterminologie	1
	Ondersoekend	Tolkopleiding	2
	Beskrywend	Hoftolkning	1
	Ondersoekend	Kerktolking	1
2019	Ondersoekend	Tolkterminologie (SASL)	1
	Ondersoekend	Tolklinguistiek (SASL)	1
	Ondersoekend	Tolklinguistiek	1
	Beskrywend	Opvoedkundige tolking	1
2020	Ondersoekend	Tolknavorsing	1
	Ondersoekend	Opvoedkundige tolking	1
	Beskrywend	Mediese tolking / Taalbeleid	3
	Beskrywend	Gebaretaaltolking	2
	Ondersoekend	Hoftolkning	1
	Beskrywend	Kerktolking	1
	Beskrywend	Tolknavorsing	1
2021	Beskrywend	Mediese tolking / Gebaretaaltolking	1
			113

Daar word 'n toename in die aantal tolkpublikasies waargeneem vir die tydperk 2010 tot 2020. In hiérdie dekade is daar 112 publikasies teenoor die 87 wat in die dekade daarvoor verskyn het. In kontras met die styging in die aantal ondersoekende publikasies wat sedert 2001 waargeneem is en in 2014 'n hoogtepunt bereik, word 'n skerp styging in die aantal beskrywende publikasies vir 2017 en 2018 waargeneem. Die onderstaande lynagrafiek beeld die oorhoofse neigings in die navorsingsbenaderinge oor die laaste twee dekades visueel uit.

Figuur 2: Die verhouding tussen beskrywende en ondersoekende publikasies vanaf 2000–2020

Hierdie styging in die beskrywende publikasies gaan gepaard met 'n ontluikende belangstelling in tolknavorsing en tolkterminologie as navorsingsonderwerpe. Die neiging na opvoedkundige en regstolking as oorhoofse navorsingsonderwerpe wat reeds sedert 1994 waargeneem is, word in die tolknavorsing van die laaste dekade voortgesit, terwyl kerktolking en mediese tolking ook populêre onderwerpe in hierdie tydperk is.

3. Die toekoms en langtermyngebruiksvoordele van IRSAs

IRSA se hoofdoel is, soos reeds genoem, om navorsing oor tolking in Suid-Afrika te ver gemaklik deur al die relevante publikasies oor tolking in Suid-Afrika of deur Suid-Afrikaanse navorsers in een sentrale databasis beskikbaar te stel. 'n Aantal navorsingspublikasies met die IRSAs-databasis as sentrale bron het reeds die lig gesien, onder meer Kotzé (2020), Kotzé en Wallmach (2020).

Die IRSAs-databasis bied egter nog vele navorsingsmoontlikhede wat nog nie deur tolknavorsers ontsjin is nie. Onder ander bied die databasis navorsers die geleentheid om gapings in die reeds bestaande gepubliseerde navorsingsonderwerpe soos opvoedkundige tolking, regstolking en die professionalisering van tolking in Suid-Afrika te identifiseer met die oog op toekomstige navorsing binne hierdie onderwerpe. In hierdie verband is IRSAs 'n nuttige hulpbron vir nagraadse studente en hulle studieleiers.

IRSA kan verder gebruik word om nuwe of steeds onondersoekte navorsingsonderwerpe in Suid-Afrikaanse tolknavorsing uit te wys en te ondersoek. Laastens kan die databasis self dien as bron vir gebruikersnavorsing, studies wat die konteks van tolknavorsing in Suid-Afrika as fokuspunt het en vir bibliometriese studies wat die impak van publikasies, die verhoudings

tussen outeurs of navorsingsinstansies en die sosiale netwerke binne die tolkgemeenskap in Suid-Afrika wil bestudeer.³

In die afgelope 4 jaar is bykans 353 soektogte reeds op IRSa uitgevoer en is daar reeds navorsers wat die databasis in hul ondersoekproses benut het. Tog, word daar beoog dat IRSa die vertrek- en sentrale verwysingspunt vir alle navorsing oor tolking in Suid-Afrika of deur Suid-Afrikaners moet word. Om hierdie doelwit te bereik, sal groter bewusmakingsveldtogte geloods moet word om potensiële gebruikers in te lig oor die bestaan en gebruiksmoontlikhede van IRSa. Tans is daar geen aktiewe bemarkingsveldtogte in plek om die nut van hierdie databasis aan die breër publiek bekend te maak nie. Die gevolg is dat die gebruikers wat IRSa tot hede besoek het van die databasis bewus gemaak is deur kongresbydraes, verwysings na IRSa in akademiese navorsingspublikasies, of deur middel van gesprekke met ander wat reeds bewus is van die databasis. Daar word dus onderneem om die databasis op institusionele en departementele sosiale media platforms aan tolke, tolknavorsers en -studente te bemark met die oog op toekomstige ontwikkeling in Suid-Afrikaanse tolknavorsing.

4. Slotsom

IRSA is 'n databasis wat verskeie voordele vir tolknavorsing in Suid-Afrika kan inhou. Hierdie voordele sluit onder andere in dat dit navorsers gratis toegang gee tot bibliografiese inligting oor 'n verskeidenheid wetenskaplike publikasies oor tolking in Suid-Afrika. Die soektogte wat op IRSa uitgevoer kan word, is ook meer akkuraat en betroubaar as algemene aanlyn soektogte, omdat hoofsaaklik gespesialiseerde wetenskaplike publikasies by die databasis ingesluit word. So ook kan IRSa vir gebruikers die geleentheid bied om neigings en tendense in Suid-Afrikaanse tolknavorsing te identifiseer, en leemtes in hierdie tendense te ondersoek. IRSa word deurgaans bygewerk, sodat die nuutste publikasies ingesluit word, en die streefe na omvattendheid en akkuraatheid volgehou kan word.

IRSA hou verdere navorsingsmoontlikhede in, onder meer kan 'n studie onderneem word om die navorsingstendense wat in IRSa opgemerk is, te vergelyk met dié van die internasionale publikasies wat in TSB voorkom. Só 'n vergelyking kan 'n aanduiding gee van hoe Suid-Afrikaanse tolknavorsing aansluiting vind by internasionale temas, ondersoekmetodes en die breër diskors.

IRSA het ook die potensiaal om as templaat te dien vir soortgelyke databasesse in ander velde. 'n Databasis wat fokus op die ander fasette van taalpraktyk, soos vertaling en teksredaksie in Suid-Afrika, ontbreek nog. Só 'n databasis kan nuttig wees vir bibliometriese ondersoeke in hierdie navorsingsterreine en kan help om die leemtes en vooruitgang in die Suid-Afrikaanse konteks – veral met betrekking tot die ontwikkeling van hierdie dissiplines in die inheemse tale van Suid-Afrika – uiteen te sit.

³ 'n Aantal bibliometriese studies oor die impak van die publikasies wat op IRSa ingesluit is asook die verhoudings tussen outeurs en navorsingsinstansies is reeds gepubliseer of reeds onderweg. Tog, is daar steeds navorsingsmoontlikhede wat nie in hierdie publikasies ontgin is nie.

BIBLIOGRAFIE

- Balfour, R. 2007. University language policies, internationalism, multilingualism, and language development in South Africa and the UK. *Cambridge Journal of Education*, 37(1):35-49.
- Beukes, A-M. 2009. Language policy incongruity and African languages in postapartheid South Africa. *Language Matters*, 40(1):35-55.
- Borgman, CL. 1990. Editor's introduction. In CL Borgman (ed.). *Scholarly communication and bibliometrics*. Newbury Park: Sage, pp 10-27.
- Borgman, CL. 2000. Scholarly communication and bibliometrics revisited. In B Cronin, & HB Atkins (eds). *The web of knowledge. A festschrift in honor of Eugene Garfield*. Medford, NJ: Information Today, pp.143-162.
- Breed, A, Carstens, WAM & Olivier, JAK. 2016. Die DBAT: 'n Onbekende digitale taalkundemuseum. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 56(2):391-409.
- Chen, H, Islam, AYM, Gu, X, Teo, T & Peng, Z. 2020. Technology-enhanced learning and research using databases in higher education: The application of the ODAS model. *Education Psychology*, 40(9):1506-1075.
- Du Plessis, LT. 1997a. Interpreting in South Africa. In Du Plessis, LT (ed.). Onderweg na vertaal- en tolkopleiding in Suid-Afrika. *Acta Varia*, 3. UOFS occasional papers, pp. 1-9.
- Du Plessis, LT. 1997b. Tolking en die Waardeids- en Versoeningskommissie. In Lotriet, A (ed.). Colloquium gerechtstolken: Theorie, praktijk en opleiding / Colloquium on legal interpreting: Theory, practice and training. *Acta Varia*, 4. UOFS occasional papers, pp. 144-161.
- Du Plessis, LT. 1997c. Opleiding in tolking. In Du Plessis, LT (ed.). Onderweg na vertaal- en tolkopleiding in Suid-Afrika. *Acta Varia*, 3. UOFS occasional papers, pp. 46-50.
- Du Plessis, LT. 1999. The translation and interpreting scenario in the new South Africa. In Erasmus, M, Mathibela, L, Hertog, E & Antonissen, H (eds). *Liaison interpreting in the community*. Pretoria: Van Schaik, pp. 3-28.
- Du Plessis, LT. 2008. Educational interpreting at the University of the Free State: A language policy analysis. In Verhoef, M & Du Plessis, LT (eds). *Multilingualism and educational interpreting: Innovation and delivery*. Pretoria: Van Schaik, pp. 18-33.
- Erasmus, M, Mathibela, L, Hertog, E & Antonissen, H (eds). 1999. *Liaison interpreting in the community*. Pretoria: Van Schaik.
- Gambier, Y & Van Doorslaer, L. 2021. Welcome to the Translation Studies Bibliography. Retrieved from <https://benjamins.com/online/tsb>.
- Grbić, N. 2013. Bibliometrics. In Y Gambier, & L Van Doorslaer (eds). *Handbook of translation studies*, Vol. 4. Amsterdam: John Benjamins, pp. 20-24.
- Grbić, N, & Pöllabauer, S. 2008. To count or not to count: Scientometrics as a methodological tool for investigating research on translation and Tolking. *Translation and Tolking Studies*, 3: 87-146. doi: 10.107/tis.3.1-2.04grb.
- Illinois Library. 2020. Compare databases and library catalogs. Retrieved from <https://www.library.illinois.edu/ugl/howdoi/compare2/>.
- Kotzé, H. 2020. Interpreting research in South Africa: A bibliometric study. *Stellenbosch Papers in Linguistics Plus*, 59:45-60. doi: 10.5842/59-0-830.
- Kotzé, H & Wallmach, K. 2020. Interpreting research in South Africa: Where to begin to transform? In Kaschula, RH & Wolff, HE (eds). *The transformative power of language: From Postcolonial to knowledge societies in Africa*. Cambridge: Cambridge, pp. 305-325.
- Lesch, HM. 2014. Die waarde en uitdagings van diensleer vir tolkopleiding: Die ervaring van die tolkopleidingsprogram aan die Universiteit Stellenbosch. *Stellenbosch Papers in Linguistics Plus*, 43(1):209-233.
- Makhubu, L. 2015. A systemic modelling approach to interpreting service delivery. *Journal of Current issues in Media & Telecommunications*, 7(1):37-65.
- Okoli, C & Schabram, K. 2010. *A guide to conducting a systematic literature review of information systems Navorsing*. Retrieved from <https://pdfs.semanticscholar.org/31dc/753345d5230e421ea817dd7dcdd352e87ea2.pdf>.

- Pluddemann, P. 1999. Multilingualism and education in South Africa: One year on. *International Journal of Educational Research*, 31(4):327-340.
- Suid-Afrika. 1996. *Die Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika*, Wet 108 van 1996. Pretoria: Staatsdrukker.
- Suid-Afrika Departement van Onderwys. 1997. *Language-in-education policy*. Pretoria: Departement van Onderwys.
- Suid-Afrika Departement van Onderwys. 2002. *National Education Policy Act*. Pretoria: Departement van Onderwys.
- Suid-Afrika Departement van Onderwys. 2009. Language policy incongruity and African languages in postapartheid South Africa. *Language Matters*, 40(1):35-55.
- Van Doorslaer, L. 2016. Bibliometric studies. In CV Angelelli, & BJ Baer (eds). *Navoring translation and Tolking*. London: Routledge, pp.168-176.
- Wise, P. & Van Zyl, N. 1994. Interpreting: New policy. *Bua!*, 9(3).

Geslagsinklusiewe taalgebruik

In 'n vorige taalrubriek (19) is die kwessie van die vervrouliking van nielewende sake in Afrikaans bespreek, veral wat betref die gebruik van die vroulike voornaamwoorde *sy* en *haar* wanneer daar verwys word na kollektiewe begrippe soos organisasies en instellings, maar ook abstrakte begrippe, soos byvoorbeeld tale.

Die motivering vir hierdie verskynsel is waarskynlik te vind in die poging om so geslagsinklusief moontlik te wees by die gebruik van die voornaamwoorde. Dit is 'n beginsel wat ook in die 2020-vertaling van Die Bybel genoem word, en is relatief probleemloos wanneer daar sprake is van biologiese geslag. In die Nuwe Testament word daar op 'n hele aantal plekke daarna verwys dat, volgens die opvatting van die tyd, die woord vir "broers" ook sisters insluit.¹ Dit word telkens met 'n voetnoot aangedui. Om in die geval van lewende referente, soos *persoon* of *individu*, 'n geslagsinklusieve voornaamwoord te gebruik, kies auteurs soms die meervoudsvorm in 'n taal soos Engels, wat, anders as in byvoorbeeld Frans of Italiaans, nie na geslag verwys nie. As die gebruik van die enklevoud noodsaklik is, word *hy/sy*, of *sy/of hy* geskryf. Om in so 'n geval slegs *sy* te gebruik, sluit by wyse van implikasie 'n beduidende deel van 'n bevolking uit.

Wanneer biologiese geslag in die Bybelteks egter nie 'n bepalende faktor is nie, soos in die geval van nielewende sake, noem die Voorwoord in die Bybelvertaling die feit dat Afrikaans dikwels die voornaamwoord *hy* (en die gepaardgaande vorme *hom* en *sy*) as grammatikaal geslaglose vorm, pleks van *dit*, gebruik. Dit is 'n erkende beginsel in Afrikaans, in teenstelling met Hebreeus en Grieks, waar die betrokke voornaamwoord bepaal word deur die grammatale geslag van die naamwoord, wat manlik, vroulik of onsydig kan wees.

'n Uitsondering word egter in hierdie vertaling gemaak in die geval van poëtiese taalgebruik waar sulke nielewende sake, byvoorbeeld stede en abstrakte begrippe soos wysheid, simbolies as biologies vroulik voorgestel word. (Soms stem dit ook, byvoorbeeld in Grieks, ooreen met die grammatale geslag, waardeur die simboliese waarde/funksie in Afrikaans verder versterk word.) 'n Voorbeeld van sulke simboliese taalgebruik kom voor in Openbaring 21:2 en 22:22:

En ek het die heilige stad, die Nuwe Jerusalem, van God af uit die hemel sien neerdaal.
Sy is gereedgemaak, soos 'n bruid wat versier is vir haar man.

'n Tempel het ek egter nie in haar gesien nie, want die Here God, die Almagtige, en die Lam is haar tempel.

Hierdie simboliese vervrouliking van begrippe stem ooreen met 'n beginsel waarvolgens dit ook in Engels voorkom. Onderstaande opmerking² is insiggewend:

She is occasionally used in formal and deliberately archaic oratorical references to abstract large entities, like countries, universities and other abstract corporate bodies, like "the [Christian] Church", weather/nature, etc. Many of these are traditionally associated with feminine gender, and specifically mothers ("Mother Church", "Mother Nature", etc.)

¹ Vergelyk Handelinge 21:17.

² <https://english.stackexchange.com/questions/287721/pronoun-question-referring-to-inanimate-objects-as-he-or-she>. [08-11-2021] (Die **English Language & Usage Stack Exchange** is 'n vraag-en-antwoord-webwerf vir lingueste, etimoloë en ernstige entoesiaste vir die Engelse taal.)

Benewens die feit dat die “normale” gebruik van *sy* en *haar* ook in Engels in sulke gevalle as argaïes en oratories beskou kan word, is dit vanuit sosiolinguistiese of pragmatiese perspektief ’n voorbeeld van gemarkerdheid – dit wil sê om spesifieke aandag te vestig op ’n taalvorm wat awyk van die verstekvorm. In die geval van die voorbeeld wat uit die 2020-Bybelvertaling aangehaal is, kan ’n simboliese konnotasie daarvan geheg word, waarvoor daar ook telkens in die voetnote ’n verklaring gebied word. Indien dit egter as verstekvorm (d.w.s. niege-markerde, normale vorm) aangebied word, dui dit op ’n verwarring van die grammatale met die semantiese funksie van die voornaamwoord.

Hierdie verwarring is in sommige gevalle in Afrikaans taalhistories verklaarbaar. Die verwysing in byvoorbeeld kerktaal na ’n gemeente of die kerk as geheel as *haar* (of *sy* as onderwerpsvorm) stam uit die gebruik van Nederlands (en veral die Statevertaling van die Bybel), wat nog tot in die 20ste eeu in formele tekste in kerkverband ’n sterk invloed uitgeoefen het. In moderne Afrikaans doen sulke vorme egter bra argaïes aan, en dit dui vir die deursneeleser op onkundigheid oor die sosiolinguistiese funksie van gemarkerdheid. Om na ’n begrip soos ’n taal (“Afrikaans sal haar man/vrou moet staan”) of ’n instelling soos ’n universiteit of ander organisasie as ’n pertinent (dus biologies) vroulike entiteit te verwys (“die universiteit open haar deure vir alle taalsprekers”), is om ’n nuwe en ongegronde inhoud en interpretasie te probeer gee by wyse van die ongedefinieerde markering van andersins neutrale voornaamwoorde. In plaas van geslagsinklusieve taalgebruik, dui dit juis op ’n gebrek aan begrip van die onderskeid tussen grammatikaal neutrale en biologies spesifieke voornaamwoorde.

Gasskrywer: Prof. (em.) Ernst F. Kotzé

E-pos: ernst.somerstrand@gmail.com

ERRATA

Die volgende regstellings geld ten opsigte van die affiliasie van twee outeurs wat in die Septemberuitgawe, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 61(3) gepubliseer het:

- 1) **Prof. Pieter Duvenage**, Dekaan van Geesteswetenskappe by Akademia, is 'n navorsingsgenoot by die Departement Filosofie aan die Noordwes-Universiteit, Potchefstroom.
- 2) **Dr. Hercules Boshoff**, is eweneens 'n navorsingsgenoot by die Departement Filosofie aan die Noordwes-Universiteit, Potchefstroom.

Prof Ina Wolfaardt-Gräbe

Hoofredakteur: *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*

Keurders: Desember 2020 – November 2021

- Dr. M (Mariëtta) Alberts, Terminologie, PanSAT
 Adv. Nadine Badenhorst, Publiekreg, Godsdienstvryheid, FOR SA
 Me. Alana Bailey, Historiese en Erfenisstudies, Afriforum, Pretoria
 Prof. Bernard Bekink, Publiekreg, Universiteit van Pretoria
 Dr. Martin Bekker, Centre for Social Change, Universiteit van Johannesburg
 Prof PF (Derick) Blaauw, Skool vir Ekonomiese Studies, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom
 Dr. Karen Booyens, Kriminologie, Universiteit van Pretoria
 MnR CWH (Carel), Boshoff, Politieke filosofie, Kultuurgeschiedenis, Die Vryheidstigting
 Dr. HJ (Hercules) Boshoff, Filosofie, Akademia, Pretoria
 Dr Martjie Bosman, Afrikaanse letterkunde en Primatur Uitgewery, Pretoria
 Dr. Rinda Botha, Strafreg, Publiekreg, Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein
 Prof Adri Breed, Skool vir Tale, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom
 Prof. WJ (Willie) Breytenbach, Afrikastudie en Politieke Wetenskap, Universiteit Stellenbosch
 Dr. K (Karli) Britz, Visuele studies, Universiteit van Pretoria
 Prof WD (Willie) Burger, Afrikaans, Universiteit van Pretoria
 Prof WAM (Wannie) Carstens, Afrikaanse Taalkunde, Taalgeschiedenis en Taalpolitiek, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom
 Prof. Timothy Colleman, Taalkunde, Universiteit Gent, België
 Me K (Karlien) Conradie, Opvoedkundige sielkunde, Universiteit Stellenbosch
 Prof. ML (Marius) Crous, Afrikaans, Nelson Mandela Universiteit, Port Elizabeth
 Dr. JA (Jesse) de Beer, Ekonomie, Universiteit van Namibië, Windhoek, Namibië
 Prof J (Johan) de Villiers, Geskiedenis, emeritus, Universiteit Zoeloeland
 Dr. T (Tanya) de Villiers-Botha, Filosofie, Universiteit Stellenbosch
 Dr Karen de Wet, Afrikaans, Departement Tale, Kultuurstudie en Toegepaste Linguistiek, Universiteit van Johannesburg
 Prof WA (Wim) Dreyer, Historiese en Sistematische Teologie, Universiteit van Pretoria
 Prof. EC (Elise) du Plessis, Kurrikulum en Onderrigstudies, Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria
 Prof. Elmien du Plessis, Regte, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom
 Prof LT (Theo) du Plessis, Taalbestuur, Dept. Suid-Afrikaanse Gebaretaal en Dowe Studies, Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein
 Prof Heilna du Plooy, Navorsingseenheid Tale en Literatuur, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom
 Dr Jean du Toit, Filosofie/Biochemie, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom
 Prof Pieter Duvenage, Dekaan Geesteswetenskappe, Akademia, Pretoria
 Prof. Gideon Els, Rekeningkunde- en Ekonomiese onderrig, Finansiële Bestuur, Finansiële Geskiedenis, Etiek, Universiteit van Johannesburg
 Prof. Lambert K Engelbrecht, Maatskaplike werk, Universiteit Stellenbosch
 Prof. Petra Engelbrecht, Fakulteit Opvoedkunde, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom
 Dr. LM (Lourens) Erasmus, Opvoedkunde, Two Oceans Graduate Institute
 Prof AE (Ilse) Feinauer, Afrikaanse sintaksis, Vertaling, Leksikografie, Departement Afrikaans en Nederlands, Universiteit Stellenbosch
 Dr. Elmarie Fouché, Opvoedkundige sielkunde en Bedryfsielkunde, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom

Schalk Gerber, Filosofie, Universiteit Stellenbosch/Vrije Universiteit, Amsterdam
 Prof. SF (Franci) Greyling, Skryfkuns, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom
 Prof. CJ (Cornie) Groenewald, Sosiologie, Universiteit Stellenbosch
 Prof. IJ (Izak) Grové, Musiek, Universiteit Stellenbosch
 Prof. JP (Johan) Hattingh, Filosofie, Universiteit Stellenbosch
 Prof J L (Leon) Hattingh, Suid-Afrikaanse Geskiedenis, emeritus
 Prof Michael (MF) Heyns, Filosofie, AROS en Skool vir Filosofie, Noordwes-Universiteit,
 Potchefstroom
 Prof. B (Benda) Hofmeyr, Filosofie, Universiteit van Pretoria
 Prof. HP (Hendrik) Hofmeyr, Komposisie, Orkestrasie, Musiektorie, Universiteit Kaapstad
 Marda Horn, Privaatreg, Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein
 Dr. Ilze Keevy, Staatsreg,
 Prof. Johanna Kirsten, UPSET Navorsingsfokusarea, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom
 Prof. EPJ (Ewert) Kleynhans, Skool vir Ekonomiese Wetenskappe, Noordwes-Universiteit,
 Potchefstroom
 Dr. Lindie Koorts, Internasionale Studies Groep, Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein
 Dr. H (Herculene) Kotzé, Skool vir Tale, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom
 Prof. JS (Kobus) Krüger, Godsdienstwetenskap, Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein
 en Universiteit van Pretoria
 Prof. M (Michael) le Cordeur, Afrikaans (Kurrikulumstudie), Universiteit Stellenbosch
 Dr. Elritha le Roux, Freie evangelische Gemeinde Wupperthal, Duitsland
 Dr MP (Liana) le Roux, Maatskaplike werk en Kriminologie, Universiteit van Pretoria
 Prof Bénédicte Lemmelijn, Ou Testament, KU Leuven, België
 Dr. DJ (Dirk) Louw, Filosofie, Universiteit Stellenbosch
 Dr Anita Lubbe, Selfgerigte leer, Fakulteit Opvoedkunde, Noordwes-Universiteit,
 Potchefstroom
 Prof J J (Koos) Malan, Publiekreg, Universiteit van Pretoria
 Prof. H (Hannelie) Marx-Knoetze, Kommunikasiekunde, Mediastudies. Universiteit van
 Suid-Afrika, Pretoria
 Dr RJ (Jaco) Meyer, Musiek, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom
 Prof. Najma Moosa, Muslim Personal Law, Private Law, Universiteit van Wes-Kaapland
 Retief Müller, Nagel Institute for the Study of World Christianity, Calvin, VSA
 Prof. TG (Theo) Neethling, Dept. Politieke studie en Regeerkunde, Universiteit van die
 Vrystaat, Bloemfontein
 Dr. Werner Nel, Internasionale Strafreg en Menseregte, Universiteit van Johannesburg
 Prof. Bert Olivier, Filosofie, Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein
 Prof JAK (Jako) Olivier, Opvoedkunde, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom
 Prof. JC (Koos) Pauw, Publieke Administrasie, Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria
 Prof. Gerrit Pienaar, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom
 Prof. JM (Juanita) Pienaar, Privaatreg, Universiteit Stellenbosch
 Prof Marné Pienaar, Kantoor vir Meertalige Dienste, Universiteit van Johannesburg
 Me. Suléne Pilon, Afrikaans, Universiteit van Pretoria
 Prof. Danny Praet, Koninklijke Vlaamse Academie voor Kunsten en Wetenschappen,
 Universiteit Gent, België
 Prof. AWG (Andries) Raath, Staatsreg en Regsfilosofie, Universiteit van die Vrystaat,
 Bloemfontein
 Prof Christa Rautenbach, Regte, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom

- Prof. PT (Paul) Roberge, Germanic Languages and Literatures, University of North Carolina at Chapel Hill
- Dr D de Wet Schutte, Sosiologie, Universiteit van Wes-Kaapland, Bellville
- Dr. Anton Senekal, Sosiologie, Universiteit van Johannesburg
- Prof IJJ (Sakkie) Spangenberg, Ou Testament, Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria
- Dr. J-A (Jan-Ad) Stemmet, Geskiedenis, Universiteit Stellenbosch
- Prof Francois Steyn, Kriminologie, Universiteit van Pretoria
- Prof. Jéan Steyn, Kriminologie en straffreg, Universiteit van Zululand
- Prof DFM (Danie) Strauss, Filosofie, Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein /Navorsingsgenoot, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom
- Prof JW (Johan) Strydom, Sakebestuur, Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria
- Prof. M (Marius) Swart, Afrikaans en Nederlands, Universiteit Stellenbosch
- Prof. Elzabé Taljard, Afrikatale, Universiteit Pretoria
- Prof. Helena van Coller, Regte, Rhodes Universiteit, Grahamstad
- Prof. Hennie van Coller, Afrikaans, Duits en Frans, Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein
- Prof. Geesje van den Berg, Kurrikulum en Onderrigstudies, Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria
- Prof Jacques van der Elst, Nederlandse letterkunde, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom
- Prof. AP (Andries) van der Merwe, Immaterieelgoedereg, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom
- Prof Johan M van der Merwe, Sistematisiese en Historiese Teologie, Universiteit van Pretoria
- Me. LJ (Linette) van der Merwe, Toegepaste Linguistiek, Pretoria
- Prof. WL (Willie) van der Merwe, Filosofie, Vrije Universiteit, Amsterdam, Nederland en Universiteit Stellenbosch
- Prof. Johan van der Vyfer, Emory University, Verenigde State van Amerika
- Prof Hannes van der Walt, Opvoedkundestudies, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom
- Dr. Jacomien van Niekerk, Afrikaans, Universiteit van Pretoria
- Prof. MP (Petro) van Niekerk, Vergelykende opvoedkunde en internasionale onderwys, Fakulteit Opvoedkunde, Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria
- Prof. Anthoni van Nieuwkerk, Wits School of Governance, Johannesburg
- Prof Herrie van Rooy, Antieke Tekste, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom
- Prof. Cecile van Schalkwyk, Legal Resources Centre,
- Dr. Barry van Wyk, Teologie, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom
- Dr. Gafie van Wyk, Teologie en Filosofie, Onafhanklik
- Dr. IWC (Natie) van Wyk, Dept. Historiese en Sistematisiese teologie, Universiteit van Pretoria
- Prof. Theo van Wyk, Musiek, Skool van die Kunste, Universiteit van Pretoria
- Prof. AJ (Albert) Venter, Politokologie, Universiteit van Johannesburg
- Prof. Francois Venter, Regte, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom
- Prof Anné Verhoeft, Filosofie, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom
- Dr. Maarten J Verkerk, Christian Philosophy and Christian Ethics, Maastricht Universiteit, Nederland
- Dr JC (Cobus) Vermeulen, Ekonomie, Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria
- Prof. Pieter Verster, Teologie, Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein
- Dr. Charles Villet, Filosofie, Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein
- Prof. RR Vosloo, Sistematisiese Teologie, Universiteit Stellenbosch
- Prof CC (Charl) Wolhuter, Vergelykende en Internasionale Opvoedkunde, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom

Voorskrifte aan skrywers

Die *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* word gewy aan die publikasie van oorspronklike navorsings- en oorsigartikels in die teologie, kuns en kulturele, sosiale, ekonomiese en opvoedkundige wetenskappe, sowel as aan boekbesprekings, kronike en gedigte. Artikels of bydraes wat elders verskyn het, sal nie vir publikasie oorweeg word nie. Twee eksemplare van die uitgawe waarin 'n bydrae verskyn, sal gratis aan die outeur verskaf word. Indien meer eksemplare verlang word, kan dit van die Akademiekantoor bestel word teen die heersende prys.

Die volgende voorskrifte geld vir voorgelegde manuskripte:

- Indien **slegs per pos**, moet manuskripte in triplikaat aan die redaksie voorgelê word. Stuur **verkieslik 'n elektroniese kopie** aan publikasies@akademie.co.za – in welke geval dit nie nodig is om drie afskrifte per pos te stuur nie. Manuskripte moet in dubbelspasiëring getik word met Arial 12-punt skrifgrootte en 'n 25 mm linkerkanlyn.
- Die manuskripte moet **persgereed en taalversorg** wees. Skrywers moet skriftelik bewys lewer dat die artikel deur 'n erkende taalversorger geredigeer is.
- Bydraes moet in Afrikaans geskryf wees en beperk wees tot **6 000** woorde.
- Bydraes moet vergesel gaan van 'n kort curriculum vitae in Afrikaans en Engels (100-200 woorde) en foto van die outeur(s) in JPEG-formaat.
- Dit moet vergesel gaan van 'n opsomming van **100-250** woorde in Afrikaans, Nederlands, Duits of Frans, plus 'n opsomming van **600-1000** woorde in Engels. Die opsomming word begin met die **vertaling van die titel**.
- Outeurs moet 'n lys van **10-20 trefwoorde** in Afrikaans en Engels aanbied net na die opsomming.
- **Illustrasies of tekeninge** moet van toepaslike onderskrifte voorsien wees en moet ten opsigte van grootte rekening hou met die formaat van die *Tydskrif*.
- Opskrifte in die *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* lyk soos volg:
 1. **HOOFOPSKRIFTE** verskyn in hoofletters en is vetgedruk. Daar is 'n spasie tussen die hoofopskrif en die teks.
 - 1.1 **Opskrifte** is in kleinletters en vetgedruk; daar is 'n spasie tussen die opskrif en die teks.
1.1.1 *Subopskrifte* is kursief; daar is 'n spasie tussen die opskrif en die teks.

Opskrifte mag genommer word indien verkies. Daar is geen punte na opskrifte nie.

Opskrifte by tabelle lyk soos volg:

TABEL 2: Ekonomiese ontwikkeling volgens rassegroep

Onderskrifte by figure lyk soos volg:

Figuur 3: Sistemiese interhanglikhede in mensstrewes: die waardestruktuur.

Plaas asseblief **tabelle** en **figure** in die korrekte posisie binne die teks.

- **Aanhaling** word nie kursief gedruk nie, ook nie as hulle in ander tale is nie. Aanhaling wat langer as **drie** reëls is, word gevindenteer en het nie aanhalingstekens nie. Enige invoegsel binne 'n aanhaling staan tussen blokhakies. Raadpleeg die *Tydskrif* vir voorbeeld.
- **Afkortings** moet sover moontlik vermy word.
- **Korreksies:** Ekstra correksies moet deur die skrywer betaal word.
- **Literatuurverwysings** word volgens die verkorte Harvardmetode gedoen, met uitsondering van bepaalde vakgebiede.

Voorbeelde:

Boek: Olivier, DV. 1996. *Die nag van die vlieë*. Kaapstad: Blackwell.

Tydskrifartikel: Van Wyk, B. 1993. Vesel voorkom hartsiektes. *SA Tydskrif vir Dieetkunde*, 19(3):56-59.

Hoofstuk in 'n boek: Elphick, R & Malherbe, VC. 1989. In Elphick & Giliomee (eds). *The shaping of South African society 1652–1840*. Cape Town: Maskew Miller Longman, pp. 20-34.

Internetbron:

Gries, HB. 1996. Experimental learning. *Education online*, 21(1). <http://www.edu.learning.html> [14 Oktober 2004].

OF IN AFRIKAANS:

Mc Farlane, LR. 2004. Afrikaans en die media. *SA Akademie vir Wetenskap en Kuns*, <http://www.akademie.co.za> [14 Oktober 2004].

Indien die bron Afrikaans is, is al die bibliografiese inligting in Afrikaans, of andersom in Engels.

Bronverwysings in die teks:

Volgens Swan (1996:45) ...

OF: ... (Swan 1996:45) ...

OF: ... (Swan 1996:45). (aan die einde van 'n sin)

Bladgeld: Die *Tydskrif* hef R300 per gedrukte bladsy (+BTW) om die publikasiekoste van artikels te help delg. Dit is die verantwoordelikheid van die outeur om by sy/haar navorsingsinstansie aansoek te doen vir bladgeld. Die *Tydskrif* is 'n goedgekeurde publikasie wat betrek subsidie aan universiteite en navorsingsuitsette.

Kopiereg: Outeur(s) behou kopiereg van 'n artikel wat in die *Tydskrif* gepubliseer word.

Verantwoordelikheid vir handskrifte, illustrasies en diskette:

Hoewel die Redaksie uiteraard alle sorg betrag by die hantering van manuskripte, foto's en tekeninge vir illustrasies, ensovoorts, kan onder geen omstandighede verantwoordelikheid aanvaar word vir enige verlies of skade wat in dié verband mag plaasvind nie. Indien outeurs materiaal wil terughê, moet hulle tesame met die toesending van materiaal die Redaksie hiervan verwittig.

Guidelines to authors

The *Journal of Humanities/Tydskrif vir Geesteswetenskappe* publishes original research and review articles in the following subject fields: theology, languages, art and culture, social, economic and educational sciences, as well as book reviews, chronicles and poems. Articles or contributions that have been published elsewhere will not be considered. Two complimentary copies of the edition that contains an author's contribution, will be mailed to each author free of charge. More copies may be ordered from the publications office at the set price.

The following regulations apply for submitted manuscripts:

- If contributions are sent only by **post**, please submit three copies. We prefer that contributions are submitted via e-mail to publikasies@akademie.co.za in which instance it is not necessary to send three copies by postage. Manuscripts must be typed in double spacing Arial 12 with a 25 mm left margin. Manuscripts must be **edited and submitted in accordance with the technical specifications of the journal**.
- Authors must submit written proof that the manuscript has been edited by a knowledgeable language practitioner.
- Contributions must be submitted in Afrikaans (or Dutch) and are limited to **6 000 words**.
- Please submit an abridged curriculum vitae in Afrikaans and English (100-200 words) and a photograph (JPEG) of each author.
- Manuscripts must contain a summary of **100-250 words** in Afrikaans, Dutch, German or French, plus an English abstract of **600-1000 words**. The English abstract should start with a **translation of the title**.
- A list of approximately **10-20 key terms** in Afrikaans and English must be given after the summary.
- **Illustrations or drawings** must have suitable captions placed below the graphic, and should be in a size appropriate to the format of the journal.
- Guidelines for headings:
 1. **MAIN HEADINGS** are in capital letters and bold. Leave a space between the heading and the text.
 - 1.1 **Headings** are in lower case and bold. Leave a space between the heading and the text.
 - 1.1.1 **Sub-headings** are in italics. Leave a space between the heading and the text.Headings may be numbered if preferred. Do not put full stops after headings.

Table headings:

TABLE 2: Economic development according to demographic groups

Captions of figures:

Figure 3: Systemic interdependence.

Please insert the illustration in the correct position within the text.

- **Quotations** are not in italics – even when in another language. Quotations that exceed **three** lines should be indented and do not get quotation marks. Any insert to a quotation is between square brackets. See examples in the printed journal.
- **Abbreviations** must be avoided if at all possible.
- **Corrections** after final copy has been approved will be charged as author's corrections.
- **Bibliographic references** are based on the abbreviated Harvard method, with some variation for certain subjects.

Examples:

Book: Olivier, DV. 1996. *Die nag van die vlieë*. Kaapstad: Blackwell.

Article from journal or magazine: Van Wyk, B. 1993. Vesel voorkom hartsiektes. *SA Tydskrif vir Dieetkunde*, 19(3):56-59.

Chapter in a book: Elphick, R & Malherbe, VC. 1989. In Elphick & Giliomee (eds). *The shaping of South African society 1652–1840*. Cape Town: Maskew Miller Longman, pp. 20-34.

Internet source:

Gries, HB. 1996. Experimental learning. *Education online*, 21(1). <http://www.edu.learning.html> [14 October 2004].

OR IN AFRIKAANS:

Mc Farlane, LR. 2004. Afrikaans en die media. *SA Akademie vir Wetenskap en Kuns*, <http://www.akademie.co.za> [14 October 2004].

If the source is Afrikaans, all bibliographic detail is in Afrikaans, or vice versa in English.

References in the text:

According to Swan (1996:45) ...

OR: ... (Swan 1996:45) ...

OR: ... (Swan 1996:45). (at the end of a sentence)

Page fees: There is a charge of R300 per printed page (+VAT) towards the printing costs. It is the responsibility of the author to arrange for payment of these fees by his/her university/institution. The journal is an approved publication with regard to government subsidy for universities and research institutes.

Copyright: Copyright for articles published in the Journal rests with the author(s).

Responsibility for manuscripts, illustrations and disks:

Although the editor and publications office will always take care in the handling of manuscripts, pictures and graphic material, we cannot take responsibility for any lost material – please keep back-ups. If an author would like to have material returned, please inform the editorial office on submission of the article.

Tydskrif vir Geesteswetenskappe

Tijdschrift voor de Geesteswetenschappen

Zeitschrift für die Geisteswissenschaften

Journal of Humanities

Doel van die SA Akademie

Die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns – oorspronklik *De Zuid-Afrikaanse Akademie voor Taal, Letteren en Kunst* – is in 1909 gestig. Destyds was die doel om na die ontwikkeling van die Nederlandse (insluitende die Afrikaanse) taal, letterkunde, kuns, geskiedenis en oudheidkunde in Suid-Afrika om te sien en om leiding in hierdie sfere te gee. Vandag is die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns 'n multidissiplinêre organisasie.

Missie en doelstellings van die SA Akademie

Die missie en algemene doelstellings van die Akademie is die bevordering van die wetenskap, die tegnologie en die literatuur in Afrikaans en die kuns, asook die bevordering van die gebruik en gehalte van Afrikaans, primêr binne Suid-Afrika. Voorts behels dit ook dielewering van diens aan die samelewing. Hierdie multidissiplinêre organisasie wat die belang van alle Suid-Afrikaners wil dien, streef na uitnemendheid, billikheid, hoë wetenskaplike, morele en demokratiese waardes.

Aktiwiteite van die SA Akademie

Binne die raamwerk van sy missie en doelstellings ondersoek die Akademie voortdurend aktuele sake van openbare belang, neem standpunt daaroor in, en tree ook meermale adviserend, fasiliterend en meningsvormend in sake van nasionale belang op deur direk by die verloop van gebeure betrokke te raak.

This title is
now indexed
in Scopus

refine your research
SCOPUS™

Sedert Maart 2009 geïndekseer in
die Social Sciences Citation Index

VOORBLADFOTO:
Engelenburghuis: Gister en vandag